

Веснік

Брэсцкага ўніверсітэта

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ ЧАСОПІС

Выдаецца са студзеня 2005 года

Выходзіць два разы ў год

Галоўны рэдактар:

М.Э. Часноўскі

Намеснік галоўнага рэдактара:

Г.М. Сэндзер

Намеснік галоўнага рэдактара

на серыі філалагічных навук:

С.Р. Рачэўскі

Рэдакцыйны савет на серыі

філалагічных навук:

З.П. Мельнікава

М.І. Мішчанчук

В.І. Сянкевіч

Міжнародны савет

на серыі філалагічных навук:

Г.П. Тварановіч (Польшча)

П.М. Ямчук (Украіна)

Золтан Андраш (Венгрыя)

А.У. Жукаў (Расія)

Рэдакцыйная калегія:

У.А. Сенькавец

(адказны рэдактар)

А.М. Гарбалеў

У.В. Гніламедаў

А.А. Лукашанец

М.П. Жыгалава

І.В. Жук

В.А. Фелькіна

В.І. Іўчанкаў

А.М. Макарэвіч

В.Ф. Русецкі

Т.В. Сянькевіч

Т.Е. Камароўская

Л.В. Леванцэвіч

А.Г. Ківака

В.Б. Пераход

М.І. Новік

І.А. Швед

І.Ф. Штэйнер

Пасведчанне аб рэгістрацыі ў Міністэрстве

інфармацыі Рэспублікі Беларусь

№ 2573 ад 27 красавіка 2007 г.

Адрас рэдакцыі:

224665, г. Брэст,

бульвар Касманаўтаў, 21

тэл.: 21-66-16, 21-47-63

e-mail vesnik_fil@brsu.brest.by

Серыя філалагічных навук

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

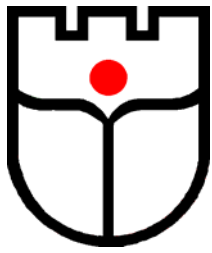
МОВАЗНАЎСТВА

Заснавальнік –

**Установа адукацыі "Брэсцкі дзяржаўны
універсітэт імя А.С. Пушкіна"**

№ 2(12)/2009

У адпаведнасці з загадам № 28 Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 31 студзеня 2008 г. часопіс «Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя філалагічных навук» уключаны ў Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных спецыяльнасцях.

Vesnik

of Brest university
scientific-theoretical journal

Published since December 2005

Issued two times a year

Editor-in-chief:
M.E. Chasnovski

Deputy Editor-in-chief:
A.N. Sender

*Deputy Editor-in-chief
of the series of
Philological Sciences:*
S.G.Rachevsky

*Editorial Council
of Philological Sciences:*
Z.P. Melnikava
N.I. Mishchenchuk
V.I. Senkevich

*International Board
of the series of
Philological Sciences:*
G.P. Tvaranovich (Poland)
P.M. Yamchuk (Ukraine)
Zoltan Andrach (Hungary)
A.V. Zhukov (Russia)

Editorial Board:
U.A. Senkavets
(managing editor)
A.N. Garbalev
V.V. Gnilomyodov
A.A. Lukashanec
M.P. Zhygalova
I.V. Zhuk
V.I. Ivchenkov
A.N. Makarevich
V.F. Rusecki
E.G. Kivako
T.V. Senkevich
O.B. Perehod
T.E. Komarovskaya
M.I. Novik
L.V. Levancevich
I.A. Shved
I.F. Schteyner
O.A. Felkina

Registration Certificate by State
Press committee of the Republic of Belarus
№ 2573 April, 27 2007

Editorial Office:
224665, Brest,
Boulevard Cosmonauts, 21
tel.: 21-66-16, 21-47-63
e-mail vesnik_fil@brsu.brest.by

Series of Philological Sciences

LITERATURE

LANGUAGE

Founder –
Educational institution «Brest state university named
after A.S. Pushkin»

№ 2(12)/2009

According to the order of Supreme certification commission from 31.01.2008 № 28 the journal «Vesnik of Brest state University. Series of Philological Sciences» has been included to the List of editions of the Republic of Belarus for publication of the results of scientific research in philological sciences.

ЗМЕСТ

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Тарасавя Т.М. Меніпея і экзистэнцыяльныя праблемы сучаснага чалавека ў творах Ю. Станкевіча і М. Уэльбэка	5
Яновец В.И. Предмет как выразительное средство драматического произведения.....	11
Некрашэвіч-Кароткая Ж.В. «Не саступаю нікому»: новыя аспекты вывучэння творчасці Мікалая Гусоўскага.....	21
Чумакевич Э.В. Постреализм в современной русской прозе: романы Д. Рубиной и Л. Улицкой.....	29
Грыцук Л.М. Станаўленне жанру элегіі: гісторыка-тэарэтычны аспект.....	35
Праневіч Г.М. Леў Сапега і Берасце: нараджэнне Літоўскага статута 1588 года	43
Миценчук Н.И., Марченкова Е.Г. Творческий путь Н.С. Гумилева	52
Васючэнка П.В. Асноўныя рэгіёны еўрапейскага сімвалізму і іх уздзеянне на беларускую літаратуру пачатку XX стагоддзя	64
Швед І.А. Некаторыя пытанні гістарыяграфіі беларускай фалькларыстыкі	70
Борсук Н.М. Паэзія В. Шымборскай ва ўзнаўленні Н. Мацяш	79

МОВАЗНАЎСТВА

Матько И.Д. О некоторых метадискурсивных функциях французских частиц	82
Фурашова Н.В. Образы природы в семантике глаголов (на материале немецкого языка).. ..	89
Истомин В.С. Стереотип Франция в предвыборном дискурсе.....	94
Еромейчик Т.В. Таксономическая вариативность аксиологических значений в массовой коммуникации Беларуси (опыт лингвистического анализа белорусской рекламной коммуникации)	101
Цеплякова А.Д. Франкамоўныя запазычаныя крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання)	109
Аліферчык Т.М. Этнонімы ляхі і мазуры ў заходнепалескай тапаніміі.. ..	117
Серебрякова В.В. Статический аспект содержания текста	123
Сенкевич В.И. Лингвистический институционализм	130
Леванюк А.Я. Спецыфіка афарыстычнага выслоўя як твора малой формы	141
Леванцэвіч Л.В. Канцэпт “русалка” ў моўным кантэксце.....	148
Касцючык В.М. Крытэрыі экспрэсіўнасці фразеалагізмаў Брэстчыны	154
Корольок И.П. Категориальный статус производных имен прилагательных с префиксом un- в современном немецком языке.....	165
Шагун Т.М. Лінгвістычная «саматалогія»: стан і перспектывы даследавання.....	170
Годуйко Л.А., Подорожская О.М. Неологизмы на страницах современных русскоязычных печатных СМИ	181

ПАДЗЕІ, ДАТЫ, ЮБІЛЕІ

Грыцук Л.М. Мікола Мішчанчук.....	191
Звесткі аб аўтарах	193

INDEX

LITERATURE STUDY

Tarasava T.M. Menipea and existential problems of a modern man in works by Y. Stankevitch and M. Houellebecg.....	5
Yanovets V.I. Subject as an expressive means of a dramatic work of art.....	11
Nekrashevich-Karotkaja Zh.V. «I yield to no one»: new aspects of studying of Mikalai Housowsky's works.....	21
Chumakevich E.V. Postrealism in modern Russian prose: D.Rubinoj and L.Ulitskoj's novels.....	29
Hrytsuk L. The beginning of the genre of the elegy: historical and theoretical aspect.....	35
Pranevich H.M. Lev Sapegy and Brest: the birth of Lithuanian statute of 1588 years.....	43
Mishchenchuk N.I., Marchankava A.G. Creative work of Nickolai Gumilev.....	52
Vasiuchenka P. The main regions of the European symbolism and their influence on the Belarusian literature of the beginning of the 20 th century.....	64
Shved I.A. Some problem of historical study of the Belarusian folklore studies.....	70
Borsuk N.N. V. Shimborska's Poetry in N. Matiash's Translations.....	79

LANGUAGE STUDY

Matsko I.D. On some metadiscourse functions of particles in French.....	82
Furashova N.V. Nature Images in the Meaning of German Verbs.....	89
Istomin V.S. The stereotype France in election campaign discourse.....	94
Eromeitchik T.V. The Taxonomic Variety of Evaluative Meanings in Mass Communication of Belarus (An Essay on the Linguistic Analysis of Belarusian Advertising).....	101
Tsepljakova A.D. French Borrowed Winged Words in the Modern Belarusian Literary Language (the Amount and Etymological Sources).....	109
Aliferchyk T.M. Ethnonymes lyachi, mazury in toponymies of Western Polesje.....	117
Serebryakova V.V. Static aspect of the main content of the text.....	123
Senkevich V.I. Linguistics Institutionalism.....	130
Levonuk A.Y. Specific features of the aphorism as a short work.....	141
Levantsevich L.V. Concept "mermaid" in languagecontext.....	148
Kostyuchik V.M. Expressiveness criteria of Bres region phraseological units.....	154
Korolyuk I.P. Categorical Status of derivative adjectives with the prefix un- in the modern German language.....	165
Shagun T.M. Linguistic «somatology»: its state and perspectives of the investigation.....	170
Goduiko L.A., Podorovskaya O.M. Neologisms on the pages of modern russian mass media.....	181

EVENTS, DATES, JUBILEES

Hrytsuk L. Mikola Mishchenchuk.....	191
Information about the authors.....	193

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

УДК 821.0[(476) + (44)]

Т.М. Тарасава

МЕНШЕЯ І ЭКЗІСТЭНЦЫЯЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ СУЧАСНАГА ЧАЛАВЕКА Ў ТВОРАХ Ю. СТАНКЕВІЧА І М. УЭЛЬБЭКА

У артыкуле асэнсоўваецца роля меніпеі ў раскрыцці экзистэнцыяльнай праблематыкі аповесці Ю. Станкевіча «Бесапатам» і рамана М. Уэльбэка «Элементарныя часціцы». Разгляд твораў беларускага і французскага пісьменнікаў скрозь прызму меніпейнай гульні дазволіў аўтару артыкула раскрыць малавывучаныя пытанні семантыкі меніпеі ў сучаснай прозе, выявіць яе стылявыя дамінанты.

Адна з характэрных асаблівасцей сучаснай прозы — схільнасць яе да традыцый еўрапейскага авантурнага рамана, герой якога не меў «твёрдых сацыяльна-тыпічных і індывідуальна-характэролагічных якасцяў, з якіх слагался бы устойлівы образ яго характэра, тыпа або тэмперамента. <...> С авантурным героем усё можа здарыцца, і ён усім можа стаць» [1, с. 117]. Шырокі спектр магчымасцей, закладзены ў такім тыпе героя, дазваляе пісьменніку зрабіць яго носьбітам авантурнага сюжэта, трафарэтныя формы якога (медытацыя, экзатычныя захапленні, наведванне інтэлігентамі трушчоб, спалучэнне ўзнёслага з гратэскам, сімпатыя да пакрыўджаных і інш.) паспяхова выкарыстоўваюць беларускі прэзаік Юры Станкевіч і французскі мастак Мішэль Уэльбэк.

Спалучэнне авантурнасці, пазбаўленай жыццёвага падабенства, з вострай праблемнасцю стварае ўмовы для глыбіннага пранікнення ў нетры чалавечай свядомасці, нематываванай ніякімі знешнімі ўмовамі і абставінамі. Ф. Дастаеўскі ў «Дзённіку пісьменніка» за 1877 год пісаў: «... законы духа чалавеческага столь яшчэ не-известны, столь неведомы науке, столь *неопределенны* и столь таинственны, что нет и не может быть еще ни лекарей, ни даже судей *окончательных*, а есть Тот, который говорит: «Мне отмщение и Аз воздам» [2, с. 210]. Прынцыповая незавершанасць героя/чалавека, носьбіта пэўнай ідэі-канцэпцыі, была для Ф. Дастаеўскага дамінантай яго светабачання, узятай пазней на ўзбраенне мастацкай думкай ХХ стагоддзя, сутнасць якой сфармуляваў А. Камю: «Хочаш быць філосафам – пішы раманы» [3, с. 23]. Для меніпейнай традыцыі якраз і ўласціва жанравая здольнасць да заглыблення праз фантастычныя і казачныя элементы ў філасофскую праблематыку.

М. Бахцін назваў меніпею «фантастыкай, схільнай да эксперымента», і жанрам з неабмежаванай сюжэтнай выдуманкай. Займальнасць твораў Уэльбэка і Станкевіча не была мастакоўскай самамэтай, за ёй хаваецца глыбокая змястоўнасць ідэі, якая ўвесь час выпрацоўваецца. Выпрабаванне філасофскай ідэі, сфармуляванай як пазіцыя чалавека ў сучасным свеце, з'яўляецца асноўнай задачай смелай фантастыкі і вымыслу ў «Бесапатаме» Ю. Станкевіча [4] і «Элементарных часціцах» М. Уэльбэка [5]. Па гэтай прычыне сюжэты твораў беларускага і французскага пісьменнікаў абапіраюцца не на сацыяльны, сямейны, біяграфічны статус героя, а на «вечнага і роўнага сабе чалавека» (Бахцін), мэта якога як індывіда – самазахаванне.

Меніпейная гульня, пакладзеная ў аснову любой сюжэтнай канвы мастацкага твора, па словах М. Бахціна, «не скована ніякімі патрабаваннямі вонешняга жыццёвага правдоподобія» [1, с. 131]. І таму смелая, неўтаймаваная фантастыка М. Уэльбэка і Ю. Станкевіча матывавана перш за ўсё імкненнем стварыць выключную сітуацыю для

разважанняў над філасофскай канцэпцыяй аб перспектывах чалавецтва і яго каштоўнасных арыенцірах.

Прадмет даследавання беларускага і французскага аўтараў – рэчаіснасць канца ХХ ст. Яе мастацкае асэнсаванне ажыццяўляецца пры адсутнасці табуіраваных зон, скрупулёзным вывучэнні самых дробных нюансаў і дэталей, смелым, неардынарным падыходзе да патаемных жыццёвых сфер, адкрыцці новых шляхоў да асэнсавання экзістэнцыі, выяўленні ў слове схаваных магчымасцей для ўвасаблення быцця. Трагічны разлад у прыватным і грамадскім жыцці чалавека канца ХХ стагоддзя, дэфіцыт дабрыві, спагады, душэўнай цеплыні правакуюць трагедыйнае разбурэнне асобы, якая аказалася ці то пад пагрозай выключэння з грамадскіх сувязяў, ці, наадварот, растварылася, згубілася ў калектывізме, масавасці.

Выпрабаванне філасофскай ідэі беларускі і французскі пісьменнікі ні ў якім разе не зводзяць да выпрабаванняў асобных рыс чалавечага характару. Сацыяльна-тыповы характар выступае ў творах мастакоў толькі носьбітам гэтай ідэі. «Человек идеи – мудрец – сталкивается с предельным выражением мирового зла, разврата, низости и пошлости» [1, с. 132], – пісаў М. Бахцін. Невыпадкова ні сантэхнік Ілля Ю. Станкевіча, ні настаўнік Бруно М. Уэльбэка непадобныя да людзей сваёй прафесіі. Эксцэнтрычныя паводзіны Іллі і Бруно ў адпаведнасці з законам і меніпейнай гульні цалкам разбураюць агульнапрынятыя нормы этыкету, вызваляюць іх герояў ад грамадскіх нормаў і правілаў, а аўтараў ад неабходнасці матываваць учынкi і характары герояў.

Маральна-псіхалагічныя эксперыменты над персанажамі ажыццяўляюцца ў шматлікіх сцэнах злачынстваў, сексуальных оргій, цынічных паводзін. Спакусы прызваны агаліць чалавека цалкам і жыццё падаць у самой яго сутнасці. Праз сферу падсвядомага (снабачанні, трызненні, мроі, вар'яцтвы, самагубствы) разбураецца, па словах Бахціна, «эпическая и трагическая целостность человека и его судьбы: в нем раскрываются возможности иного человека и иной жизни. Он утрачивает свою завершенность и однозначность, он перестает совпадать с самим собой» [1, с. 134].

Меніпейная гульня ў востра публіцыстычных творах Уэльбэка і Станкевіча скіравана на адкрытую палеміку не толькі з філасофскімі, рэлігійнымі школамі ХХ стагоддзя, але і з навуковымі, ідэалагічнымі канцэпцыямі сучаснасці. Запатрабаванасць пісьменнікамі меніпеі абумоўлена крызісам сучаснай свядомасці, аб'ясцэнваннем «всех внешних положений человека в жизни, превращением их в роли, разыгрываемые на подмостках мирового театра по воле слепой судьбы...» [1, с. 137]. Але не публіцыстычны складнік меніпеі прываблівае сучасную прозу, яе цікавіць экзістэнцыяльная семантыка меніпейнай гульні. Якім жа чынам меніпейная сатыра павернута да экзістэнцыяльных праблем чалавека ў творах Ю. Станкевіча і М. Уэльбэка?

М. Бахцін назваў меніпею «универсальным жанром последних вопросов. Действие в ней происходит не только «здесь» и «теперь», а во всем мире и в вечности: на земле, в преисподней и на небе» [1, с. 170]. Меніпейная гульня карнавальная па сваёй прыродзе. «Карнавализация проникает <...> в глубинное философско-диалогическое ядро мениппеи. <...> Карнавальная мысль живет в сфере последних вопросов, но она дает им не отвлеченно-философское или религиозно-догматическое решение, а разыгрывает их в конкретно-чувственной форме карнавальных действий и образов. Поэтому карнавализация позволяла переводить последние вопросы из отвлеченно-философской сферы через карнавальное мироощущение в конкретно-чувственный план образов и событий...» [1, с. 154–155].

Уласцівыя для карнавальнага мыслення полюсныя, парна кантрасныя вобразы (светлая касмічная прастора ў час медытацыі сантэхніка Іллі – цёмнае, поўнае галечы яго зямное жыццё, афіцыйнае жыццё літсупрацоўніка Евы Мураш – яе прыватнае

жыццё, высокія мары Мішэля – нізкія інстынкты Бруно; вобразы-двайнікі Бруно – Мішэль, сантэхнік Ілля – бізнесмен Фёдар Сак) матэрыялізуюць уяўленне аб узаемазамынальнасці і ўзаемаабумоўленасці, сведчаць аб «присутствии бесконечности в конечном, Бога в мире» [6, с. 204] і, такім чынам, мадэлююць цэласнасць жыцця. На прыцып полюсна кантраснай парнасці ў творах Ю. Станкевіча і М. Уэльбэка ўскладзена своеасаблівая роля крывых люстраў, з дапамогай якіх ствараецца эфект парадзіравання з’явы, персанажа. Раздваенне асобы на героя і антыгероя, прысутнасць вобразаў-двайнікоў у творах цягне за сабой непазбежную ўнутраную палеміку. У выніку адбываецца дыялагізацыя свядомасці, якая глыбей выяўляе экзістэнцыяльныя сутнасці чалавека, яго быццёвыя асновы. «Один человек, остающийся только с самим собою, не может свести концы с концами даже в самых глубинных и интимных сферах своей духовной жизни, не может обойтись без другого сознания. Человек никогда не найдет всей полноты только в себе самом» [1, с. 208]. Парна кантрасная свядомасць паспяхова вырашае задачу супастаўленняў і супрацьпастаўленняў, выяўляе складанасць асобы і чалавечых узаемаадносін.

Карнавалізацыя «Бесапатама» і «Элементарных часціц» скіравана на асэнсаванне не столькі балючай сацыяльнай праблематыкі (хоць яе роля ў творах таксама немалаважная), колькі на актуалізацыю быццёвых праблем. Меніпейная гульня, напрыклад, у рытуальных сцэнах медытацыі сантэхніка Іллі («Бесапатам» Ю. Станкевіча) задае тон усяму твору. Галоўны герой аповесці «Бесапатам» – сучасны Фаўст. Яго мова ўнутрана палемічная, Ілля спрачаецца не толькі з Евай, у першую чаргу ён праз дзённікавыя запісы дыскутуе з самім сабой, гэта значыць выяўляе здольнасць да «дыялагічных зносін з самім сабой» (Антысфен). «Диалогический подход к себе самому, – пісаў М. Бахцін, – разбивает внешние оболочки образа себя самого, существующие для других людей, определяющие внешнюю оценку человека (в глазах других) и замутняющие чистоту самосознания» [1, с. 138].

Пошук ісціны вядзецца французскім і беларускім мастакамі не толькі праз адкрыты дыялог паміж братамі Мішэлем і Бруно, Евай і сантэхнікам, але і праз спавядальны ўнутраны дыялог (дзённікавыя запісы, лісты) герояў, што дае магчымасць пісьменнікам, правёўшы быццёвую праблематыку праз многія галасы, істотна завастрыць яе. Дыялагічная палеміка аднолькава важная як для Ю. Станкевіча, так і для М. Уэльбэка.

Унутраная дыялагічнасць дазваляе Ю. Станкевічу і М. Уэльбэку «вывернуць герояў знутры», не хаваючы іх падкрэслена фамільярныя адносіны да жыцця, смерці, да хрысціянскіх каштоўнасцей. Фантастычны сюжэт вандровак сантэхніка Іллі па касмічных прасторах Сусвету завяршаецца выключнай сілы анакрызаі (правакаванне слова словам): «Ён выйшаў з цела лёгка і раптоўна, нібы выскачыў, і лёгка прайшоў адтуліну і доўгі тунель. У канцы яго ён убачыў *Запрашальніка*. На гэты раз той не прадпрымаў спроб пераўвасаблення і нагадваў звычайную бурбалку, якая часам ускіпала і свяцілася ад перапаўнялай яе энергіі.

«Сёння я гатовы», – падумаў ён і адразу ўспрыняў адказ *Запрашальніка*: «Так, прыйшоў час, калі ты станеш адным з нас». – «Але я яшчэ не вырашыў і хачу ўсё ўзважыць», – працягваў ён, і тут тунель скончыўся, і яны апынуліся ў замкнёнай прасторы нахштальт пустога пакоя, падзеленага на нішы, у глыбіні якіх былі таксама нішы-соты, нібы мноства каробчак ад запалак. Ён адчуў жаданне ўвайсці ў адну з такіх каробчак і, нягледзячы на ўзніклы раптоўны страх, пераадолеў сябе.

«Уваходзь, – чуў ён думкі *Запрашальніка*, – і ты спрычынішся да таго, чаго так прагнуў, – ведаў».

І ён увайшоў і адразу адчуў слабы воплеск, і прастора нібы замкнулася за ім, ён хацеў прасунуцца далей, потым у бакі ці назад, але ўсе намаганні былі дарэмнымі.

«Пастка?» – падумаў ён. «Ты можаш лічыць гэта і пасткай, але ты хацеў гэтага, і назад шляху ўжо не будзе». – «А маё цела?» – «Ну, цела можа само паклапаціцца за сябе, хіба не так?» – «І што са мной будзе далей?» – спытаў ён. «Не больш і не менш таго, што адбываецца пры звычайнай дамове паміж д'яблам і яго ахвярай», – пачуў ён здэклівы адказ. І ён закрычаў: «Дык ты д'ябал?» – «Ну, гэта вызначэнне адвольнае, хаця людзі іншы раз лічаць і так». – «І якая карысць трымаць мяне ў гэтым напарстку?» – спытаў ён. «Ты будзеш сартаваць даныя, бо ў нас не хапае выканаўцаў, ты набудзеш вечнасць і неабмежаваную колькасць ведаў, чаго так прагнуў». – «А назад я вярнуся?» – «Вядома, не». – «А якія даныя я буду сартаваць?» – «Тыя, якія мы збіраем і якія дадуць нарэшце адказ пра *ідэю і намер* Сусвету». – «А ў яго ёсць *намер*?» – «Так, але мы не ведаем яго, бо калі б даведаліся, усё б змянілася». – «Што – усё?» – «Наша існаванне». – «І колькі я буду тут знаходзіцца?» – «Практычна заўсёды». – «Тыдзень, месяц?» – «Ты не разумеш. Магчыма, мільярды тысячагоддзяў, пакуль не будзе знойдзены адказ». – «А калі ён будзе знойдзены, то што?» – «Тады мы зменім *ідэю і намер*. Ведаць іх – гэта значыць мець магчымасць змяніць». – «А калі я не захачу сядзець у гэтым напарстку і лічыць веды?» – «Мы цябе іх пазбавім». – «Але я проста звар'яцею праз паўгода». – «Тут не вар'яцеюць». – «Дык што – гэта і ёсць абяцаная мне вечнасць?» – «Так». – «Я не хачу, я вярнуся назад». – «На жаль, гэта немагчыма». – «Не! Не! Не!» [4, с. 301–302]. З дапамогай анакрызы мастак стварыў выключную сітуацыю – апошнія хвіліны жыцця свядомасці, якая, вызваліўшыся ад законаў зямнога існавання, трапляе ў пастку да замаскіраванага д'ябла. Закладзеная ў меніпейнай гульні пародыя выявіла сябе ў гэтай сцэне з поўнай сілай. Карнавалізацыя свядомасці героя ў пекле сведчыць аб выпрабаванні ідэі несмяротнасці душы, яе амбіцыйных памкненняў.

Такім чынам, праз меніпейную гульнію адбываецца самапарадзіраванне герояў Уэльбэка і Станкевіча. Правакуючая анакрыза адкрыла шляхі для пранікнення ў глыбіні іх душ. Фантастычныя і казачныя элементы сюжэтнай сітуацыі вандровак персанажа Ю. Станкевіча, рух хіпі, рэлігійныя секты, сексуальныя оргіі ў рамане М. Уэльбэка надаюць асаблівую вастрыву праблеме пастаноўкі «апошніх пытанняў» (Бахцін): што ёсць неўміручасць душы, свядомасць на мяжы вар'яцтва, бессэнсоўнае жыццё, самагубства. Многія эпізоды ў творах пісьменнікаў падаюцца непраўдападобнымі і часам нават штучнымі. На самай справе яны абгрунтаваны логікай карнавальнага светаадчування пісьменнікаў.

Карнавалізацыя ў сучасным творы не азначае, безумоўна, прысутнасць знешняга маскарэду. Карнавалізацыя – гэта светаадчуванне, здольнае вызваліць героя ад страху перад светам, невядомым і загадкавым, разбураць усё трывалае, усталяванае, звыклае. Характары персанажаў Уэльбэка і Станкевіча глыбока карнавалізаваныя, але карнавальны смех у творах пісьменнікаў схаваны ў глыбінныя пласты вобразаў, ён прыглушаны да мінімуму і насычаны змрочным каларытам.

У аповесцях «Бесапатам», «Псеўда» Ю. Станкевіча ўсё даведзена да крайнасці, да мяжы, тут немагчыма стабілізацыя ні характараў, ні рэчаіснасці ўвогуле. Быццё і небыццё, фантазмагорыя і рэальнасць узаемапераплецены і лёгка пераходзяць у сваю супрацьлегласць. Такім чынам, «карнавалізацыя, – як справядліва заўважыў М. Бахцін, – <...> позволяе раздвінуць узкую сцену частной жизни определенной ограниченной эпохи до предельно универсальной и общечеловеческой *мистерийной сцены*» [1, с. 208].

Глыбінны сэнс таго, што адбываецца ў творах Уэльбэка і Станкевіча, раскрываецца не адразу. Творы пабудаваны на кантрастах, мезальянсах, падтэкставай палеміцы з чытачом, часам вострай і з'едлівай. Устаўныя жанры, спалучэнне розных стыляў (празаічнага, вершаванага, публіцыстычнага, лірычнага, эпістальнага, навукова-папулярнага, эсэістычнага) узмацняюць шматсэнсоўнасць твораў беларускага і французскага пісьменнікаў, надаюць ім філасофскую праблемнасць. Свабода

філасофскага вымыслу (Бахцін яго называе «экспериментирующая фантастика») дае магчымасць М. Уэльбэку весці аповед з будучыні, Ю. Станкевічу з дапамогай фантастычных і казачных элементаў стварыць *эксцэнтрычны* (камічнае, заснаванае на нечаканых кантрасных прыёмах) малюнак лёсу чалавека і чалавецтва ў аповесцях «Бесапатам» і «Псеўда». Прысутнасць у творах беларускага і французскага пісьменнікаў авантурнай фантастыкі і эксцэнтрыкі актуалізуе «про и contra ў апошніх пытаннях жыцця» (Бахцін). Невыпадкова філасофскі сэнс быцця для герояў Ю. Станкевіча і М. Уэльбэка зведзены да апарыі (тупіковай сітуацыі): працягваць жыць альбо знішчыць сябе, як гэта робяць сантэхнік Ілля, Ева Мураш, першая каханая Бруно Анік, жанчына Мішэля Анабэль.

Спалучэнне фантастыкі, містыка-рэлігійнай сімволікі, «*трущобного натурализма*» (Бахцін) з маньякальнымі псіхалагічнымі станами чалавека (раздваенне асобы, мроі, трызненні, фантазмагарычныя снабачанні, самагубства) разбурае «эпічную і трагічную цэласнасць чалавека і яго лёсу» (Бахцін). Маральна-псіхалагічныя эксперыменты мастакоў над персанажамі выяўляюць глыбінны сэнс экзістэнцыяльнай праблематыкі чалавека, які пастаянна балансуе на мяжы фантастычнага і рэальнага, разумнага і вар'яцкага, смешнага і трагічнага, на мяжы магчымай меніпεί. Спосабы пераходу чалавека ў іншае вымярэнне яго жыцця прадстаўлены пісьменнікамі даволі шырока: гэта медытацыі, сны, трызненні, хворыя галюцынацыі, наркатычная фобія. Перамяшчэнні з фантазіі ў рэальнасць і наадварот нязмушаныя, свабодныя. Яны фіксуюць стан герояў на мяжы жыцця і смерці.

У рамане «Элементарныя часціцы» М. Уэльбэка даволі шырокі смехавы спектр пераплецены з філасофскімі разважаннямі аб каханні, сяброўстве, бацькоўскіх абавязках, аб свабодзе, доўгу, сумленні, аб мэтазгоднасці зямнога жыцця наогул. Жаданне сутыкнуць высокае, узнёслае і нізкае, трывіяльнае, бескампрамісна сутыкнуць ідэю і рэальнасць скіроўвае пісьменніка спалучаць меніпейную гульню з элементамі сацыяльнай утопіі. Ю. Станкевіч у «Бесапатаме» ў якасці канструктыўнага элемента выбраў сюжэт вандроўкі і такім чынам вырашыў праблему пераходу з рэальнасці ў фантазію. Шматлікія варыянты смерці ў беларускага пісьменніка (забойства Фёдара Сака, суіцыд Евы Мураш, наркатычная перадазіроўка яе сябра Алега, медытацыі сантэхніка Іллі) нагадваюць аб рэальным балансаванні чалавека на мяжы пастаяннай небяспекі. Медытацыі Іллі – гэта і ёсць рух уверх/уніз, амбівалентны і ўзаемазваротны. У вобразах братаў Мішэля і Бруно з «Элементарных часціц» таксама ўвасоблены роздум М. Уэльбэка над амбівалентнасцю розуму і вар'яцтва.

Такім чынам, меніпейная гульня аказалася надзвычай гнуткай формай мастацкага бачання беларускага і французскага пісьменнікаў у выяўленні экзістэнцыяльнай праблематыкі. Авантурны сюжэт, фантастычныя і казачныя элементы, стылёвая разнастайнасць, публіцыстычная заостранасць, карнавальнае светаадчуванне рэлятывізавалі ўсё трывалае, даўно ўсталяванае і далі магчымасць пашырыць прыватнае жыццё чалавека і канкрэтна-гістарычны час да агульначалавечага, універсальнага, касмічнага, адчуць незавершанасць і рухомасць пераходаў і працэсаў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Бахтин, М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин. – 4-е изд. – М. : Сов. Россия, 1979. – 320 с.
2. Достоевский, Ф.М. Полн. собр. худож. произвед. / Ф.М. Достоевский ; под ред. Б. Томашевского и К. Халабаева. М.–Л. : Госиздат, 1929. – Т. XI.
3. Camus, A. Carnets / A. Camus. I.– P., 1962.

4. Станкевіч, Ю. Любіць ноч – права пацую – раман, аповесці, апавяданні / Ю.Станкевіч. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 332 с.
5. Уэльбек, М. Элементарные частицы / М. Уэльбек. – М. : Иностранка, 2007. – 528 с.
6. Жирмунский, В.М. Немецкий романтизм и современная мистика / В.М. Жирмунский. – СПб : Аксиома, 1996. – 269 с.

Tarasava T.M. Menippeah and Existential Problems of a Modern Man in the Works of Y. Stankevich and M. Houellebecq

The article deals with the role of a menippeah in disclosing the existential problems in Y. Stankevich's story "Besopotamus" and in M. Houellebecq's novel "Elementary particles". The investigation of the works of French and Belarusian writers in the light of a "menippeah play" enabled the author of the article to explain the insufficiently explored questions of the "menippeah" semantics in the modern prose, as well as to discover its style dominants.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 15.12.2008

УДК 82.2+792

В.И. Яновец

ПРЕДМЕТ КАК ВЫРАЗИТЕЛЬНОЕ СРЕДСТВО ДРАМАТИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с предметным миром драматического произведения. Анализируя научные определения предмета как эстетической категории, делается попытка конкретизировать художественный предмет в драматургии. Автор акцентирует внимание на характере взаимосвязей человека и предмета, приводя в качестве примера богатый контекст европейской и белорусской драматургии.

Художественное изображение характера связи предмета и человека является одним из ключевых аспектов создания драматического произведения. М. Горький акцентировал исключительное внимание на значении предметного мира для понимания драматического произведения как явления целостного, отмечая, что «со страниц книги, из-за черных ее строчек, из-за сети слов должно глядеть живое человеческое лицо и живые краски предметного мира» [2, с. 403]. Какая же роль отводится изображению предметов, вещей, обстановки в пьесе? Ответ на этот вопрос дал А. Чудаков, который, анализируя художественный мир произведений А. Чехова, подчеркнул, что «первичной единицей мышления-видения писателя является не слово, не мотив, не сюжет, не конфликт и т. п., но *вещь, предмет*» [9, с. 4].

Прежде чем говорить о предмете как о выразительном средстве драматического произведения, не определив содержания и границ понятия, трудно выяснить, какую роль играет предмет в драме, как менялась эта роль в зависимости от смены эстетических программ. Данная проблема является частью общего эстетического процесса взаимного влияния человека на предмет и предмета на человека. Поэтому даже сама постановка проблемы, не говоря уже об ее исследовании, невозможна вне общего эстетического контекста.

Научное определение *предмета* дает социология: «Предмет – это вещь, созданная, организованная человеком для удовлетворения своих многосторонних потребностей, для овладения силами природы. Особенностью предметов является их целесообразность, прямая связь с назначением, то есть зависимость от труда человека» [6, с. 184–185]. В толковом словаре В. Даля *предмет* трактуется как «вещь, движимое имущество, все, что представляется чувствам» [3, с. 386]. С. Ожегов также указывает, что *предмет* есть «всякое материальное явление, вещь, изделие» [5, с. 570].

Между тем драматургия изображает мир в его физической, предметной форме, которая создает эстетические, образные, а не бытовые ассоциации. Если воспользоваться этими понятиями и попытаться приложить их к театральной практике, то *художественный предмет* может стать ведущей категорией драматического искусства, принципиально предметного, материального, осязаемого. Когда мы говорим о художественности, то отталкиваемся от прекрасного, совершенного, отобранного, и все это формируется в совершенный образ предмета, наполняется смыслом. Рождение художественного предмета, по мысли А. Чудакова, – «процесс, где мир внутренний сталкивается с проникающим в него внешним миром, где все предметы подчинены общим принципам и единому авторскому отношению» [9, с. 6].

Научный руководитель – Г.И. Боровик, кандидат искусствоведения, доцент, заведующий кафедрой режиссуры Белорусской государственной академии искусств

Следует также подчеркнуть, что предметный мир как бы уплотняется к *человеку* и образует рядом с ним, вокруг него и вместе с ним особую договоренность. То есть предмет может договаривать за человека то, что он не произносит, думает и чувствует. Предмет дополняет человека, а также может заменить его. Таким образом, возникает договор в отношениях человека с предметным, неживым миром. Договор может быть иносказательным, метафоричным, основанным на сходстве или на контрасте. Это значит, что вступают в силу сложные законы выражения одного через другое или замена одного другим.

Для характеристики своих персонажей литература давно успешно пользуется приемами дополнения и замены человека предметом. Когда-то Г. Флобер полушутливо, полусерьезно написал: «Жаль, что я не профессор Французского колледжа! Я прочел бы лекцию, посвященную интереснейшему вопросу о сравнительном описании сапог в литературах. «Да, Сапог заключает в себе целый мир», – сказал бы я» [10, с. 122]. А дальше добавлял, что, заключая в себе целый мир, этот сапог является характеристикой своего владельца.

Хорошо известно, что еще Аристотель в «Поэтике» писал о виде узнавания по приметам: «Из примет одни бывают врожденные, другие – приобретенные впоследствии или посторонние предметы, например, ожерелье или лодочка» [1, с. 1087]. Ясно, что постепенно предмет дает не только узнавание, но и определенную характеристику своего хозяина, «а различаться они будут воспроизведением различных явлений» [1, с. 1065]

Существование предмета рядом с героем раскрывает для нас его духовный мир. Возьмем для примера пьесы Шекспира: даже мелкие детали костюма, вплоть до цвета чулок мажордома, узора на женском платье, рукава молодого воина, шляпки модницы, отражают характер своего хозяина.

В «Гамлете», например, траурный плащ Принца и черный цвет его одежды не только свидетельствуют о скорби Гамлета, но и предвещают события, более трагические, что в скором времени разыграются под сводами Эльсинора. А в «Короле Лире» щегольской наряд Освальда, дворецкого Гонерильи, в глазах Кента является выражением холопства, фальши, гордыни. Ведь недаром рассерженный Кент подчеркивает, что этого человека смастерила не природа, а какой-нибудь портной. Большой театральный опыт Шекспира учит нас, что истинно художественный эффект достигается не перечислением случайных предметов, а выбором тех, которые действительно помогают постичь человеческую индивидуальность, человеческий характер.

Кто из драматургов и режиссеров не повторял хоть раз: «Все мы вышли из гоголевской «Шинели». Многострадальная, совсем не согревающая одежда эта, точно сиамский близнец, срослась с образом своего владельца, полунищего писаря Башмачкина. Идея сострадания к «маленькому человеку» через образ старой, жалкой и столь же жалкой в ее притязаниях, новой шинели Акакия Акакиевича обрела черты евангельской притчи. А разве сумочка Анны Карениной – маленький красный мешочек, висевший у нее на руке, не старается, подобно ангелу-хранителю, удержать ее от смертного греха самоубийства, когда, прежде чем броситься на рельсы, Анна все пытается зачем-то скинуть ее с руки, а она никак не снимается.

Предмет как выразительное средство драматургии прошел ряд этапов в своем обновлении. В литературе *сентиментализма* сам отбор предметов, достойных стать объектом изображения, попав в художественное произведение, был узок, ограничен. «В бытии Н.М. Карамзин, – писал Б.М. Эйхенбаум, – видел не предметы сами по себе, не материальность, не природу, но созерцающую их душу» [11, с. 212]. В прозе *романтиков* специфические качества бытовой обстановки отходили на задний план. С самых

первых шагов русского реализма предмет вошел в изобразительный арсенал и больше оттуда не изымался.

Постромантическая русская литература образец художественного предмета представила в творчестве А. Пушкина. Одна из главных особенностей пушкинского описания издавна виделась в минимальном количестве подробностей. В объекте ищется главное, все остальное не отодвигается на второй план, а отбрасывается вовсе. Пушкинский предмет – объективный предмет, он утверждается как данность.

Так, например, в произведении «Скупой рыцарь» А. Пушкин выстраивает взаимоотношения героев, их восприятие мира через ключ – предмет, который входит в пьесу как отражение человека. С полным правом вводит этот предмет Пушкин и заменяет иногда им самого человека.

У драматурга А. Чехова предмет состоит совершенно в другой системе отношений с героями. Чеховские пьесы, по словам К. Станиславского, осмысляются как кратко написанные «большие романы для сцены» [7, с. 241]. Чехов коренным образом реформировал способ включения предмета во взаимоотношения с персонажем. Во-первых, предмет у Чехова выражает действие, событие, состояние героев. Оказалось, что совершенно не обязательна непрерывная предметная линия. Ощущение целостности гораздо вернее создается немногими деталями, чем их длинной вереницей. Он открыл особые приемы внедрения в повествование этих редких предметов. Во-вторых, предмет у А. Чехова не только выражает чувства человека – впитывая их, он сам начинает светиться его эмоциями. Предметы становятся равноправными партнерами в эмоциональном общении. Указанный признак обозначает не объективное качество предмета, явления, а показывает эмоциональное состояние персонажа. Так возникает непрямой способ изображения внутреннего мира – предчувствие того, что ученые называют чеховским настроением. В-третьих, в направлении связывания чувства и предмета Чехов делает еще один шаг. Он открывает способ психологического изображения чувства. Психический феномен сравнивается с явлением физического мира или прямо уподобляется ему. Чехову важен человек и в прошлом и в настоящем, в его целом, он сам и тот предметный мир, в котором он обитал и обитает. Как каждого отдельного человека Чехов видел в его целостности, единстве с его предметным окружением, так и будущее человечества он мыслил лишь вместе с судьбой всего того природного мира, в котором человечество обитает.

На протяжении многих веков человек оказывается не только во власти естественных даров природы – воздуха, воды, пищи, но и окруженным скоплением множества предметов, изобретенных и сработанных поколениями всего рода человеческого: рядом предметов, которые одновременно служат человеку утилитарно и говорят о его положении. Это в основном, предметы одежды. Например: шинель и ремень с португальской – военного, мантия и шапочка – доктора наук, кресло – судьи. Все предметы в той или иной степени играют знаковую роль. У Б. Брехта в пьесе «Галилей» есть замечательная сцена: пока Римского папу облачают в священные одежды для свершения службы, ему докладывают о «преступлении» Галилея. И пока папа находится в неглиже, он не склонен придавать большого значения «заблуждениям» ученого и готов простить его или же ограничиться легким наказанием. Но постепенно на папу надевают один за другим предметы облачения, и одновременно суждения его о Галилее становятся все суровее и жестче. И, наконец, когда его голову увенчает тиара, его решение созревает окончательно – судить! И в случае отказа отречься – казнить!

Не следует ли из этого, что предмет в какой-то мере заменяет человека? Бархатная мантия на горностаевом меху покрывала плечи короля Лира, владыки Британии. Но стоило ему отдать владения – мантию украли. И величие короля оказалось вовсе не свойством его собственной натуры, а лишь следствием власти, которой он обладал.

Его отличало от других людей и возвышало над ними только платье, которое он носил. Поклонялись и льстили не Лиру, а платью. Когда платье украли, короля не узнал даже лакей. Так Лир перестал быть королем. Он теперь даже перестал быть и Лиром. Он «тень Лира», как сказал ему Шут.

Доведенная до символа характеристика среды обитания и героев через предмет свойственна и стилю Янки Купалы. Особенно отчетливо это проявилось в пьесе «Раскиданное гнездо». Использование аллегории и символа поэтически возвышает драму. Чем сильнее чувство потерянности и заброшенности человека, тем явственнее предстает чувство теснейшей взаимосвязи человека с предметами, его неразрывного родства со всем миром.

Пьеса «Раскиданное гнездо» по напряженности и определению народности характеров, по значительности поднятых проблем, по своему философскому осмыслению принадлежит к лучшим образцам мировой классики. Это синтез повседневности и необычности, синтез прозы и высокой поэзии. И благодаря синтезу используемых предметов Янка Купала в этой пьесе поднимается на новую творческую высоту, большую, чем в своих более ранних произведениях. Предмет для Купалы – это, прежде всего, особое образное постижение их особенностей, их внутреннего своеобразия. Именно в таком постижении внутренней сути предмета драматург достигает наибольшей глубины. Он всматривается и вслушивается в окружающие предметы. Правда, объекты этого внутреннего постижения отбираются по особым приметам. Это, прежде всего, самые простые, постоянно встречающиеся предметы, их отношения с людьми и состоянием человеческой души.

Вот дом Зябликов – это их мир. Всем своим видом дом символизирует прочность человека, он его защищает, избавляет от всех напастей. Хотя нет в нем достатка, нет ничего лишнего, но он придает уверенность, что он есть, а значит – существует опора в мире. Но драматург не останавливается только на показе быта. Он идет значительно дальше, углубляясь в мифологическую образность. Это и образы воды, огня, солнца, земли, неба, факела, которые часто встречаются во многих его произведениях. В этом сказывается его увлечение поэзией языческих верований и обрядов.

Взаимосвязь всех предметов и явлений как восприятие мира носит у Купалы религиозное обличье. Это свойственно его системе восприятия мира. Ибо вся жизнь семьи Зябликов есть стремление к лучшей доле, к уважительному отношению к себе как людям трудолюбивым и любящим свою землю, вся жизнь которых есть желание приблизиться к Богу. Когда дом разрушат, на его развалинах во дворе на дерево повесят икону Божьей Матери. Икона – символ терпения, смирения и надежды, которую не теряют герои пьесы, доведенные в своем земном бытии до предела, до эмоционального срыва. Торбы и венки, скрипочка и топор, крест и факел – как много говорят эти предметы в пьесе. Они становятся символом жизни людей, символом их великой драмы.

Приведем комический пример, который служит напоминанием о том, что в хорошей драматургии сам выбор предметов для портрета всегда становится свидетельством духовной принадлежности своего владельца. Это происходит в самой известной пьесе белорусского драматурга К. Крапивы «Кто смеется последним».

Начинают комедию, а действие ее происходит в научно-исследовательском институте геологии, уборщица тетя Катя и дворник Ничипор. Это эпизодические персонажи пьесы, но они оказывают большое влияние на ход самих событий. Они не только рассказывают нам о привычках и нравах института, но и характеризуют ситуацию, вводят в курс предлагаемых обстоятельств. Так, например, из первых реплик все тех же тети Кати и Ничипора мы узнаем, что только что назначенный директор института приобрел себе в кабинет новую обстановку. И вот сейчас они вносят в кабинет огромный новый стол. Мы еще не видели директора Горлохвацкого, но уже заочно познакоми-

лись с ним с помощью обычных предметов. Стол и диван в пьесе приобретают эмоциональную окраску, новое звучание, новую смысловую нагрузку и актуальность.

Есть еще один персонаж, раскрытие характера которого автор дает через предмет, – Зелкин, который просто неотделим от телефона. Он с ним сросся, как будто это его третья рука. Здесь мы видим, как через предмет полнее открывается, угадывается характер человека, социальные отношения эпохи, среды.

Белорусский драматург А. Дударев в своей пьесе «Свалка» необычайно подробен в перечислении предметов, по стечению обстоятельств оказавшихся под рукой у обитателей дома. И нас почему-то не утомляет их длинный реестр, ведь каждый из них как предмет повседневного обихода для жителей свалки приобретает исключительный смысл и значение.

В распоряжении драматурга имеются неисчислимы возможности заставить предмет работать на характер героя пьесы, но всякий раз он будет стремиться к тому, чтобы все предметы в написанной им пьесе были проникнуты определенным смыслом и значением, внушали определенные эмоции. Место действия пьесы «Свалка» – окраина города, городская свалка, где чудом уцелел один дом. Пьеса начинается с описания гигантской мусорной ямы. Описание ямы имеет символический подтекст. Здесь неисчислимо множество ненужных предметов: старые газеты, агитационные плакаты «с обращением сделать нечто великое и доброе», чей-то портрет «весь в золотых погонах и медалях», телефонный аппарат. Метафоричность предметов подается как дисгармония общества и времени. Население свалки потеряло все, что делает человека человеком – работу, жилье, семью, мечты и цели, само желание жить. Забыты имена, вместо них клички: Пифогор, Хитрый, Доцент, Афганец... Бродяги и попрошайки. Иносказательность и метафоричность в пьесе имеют большое значение. Как заметил белорусский литературовед С. Лавшук, «свалка раскинулась на месте бывшей деревни, которая засыпала могильник, на которую комбинат свозит желтый порошок, именно желтый – почему-то с этим цветом ассоциируется апокалипсис. Все жители ночлежки пришли сюда по своей воле. Это достаточно важная деталь, которая помогает уточнить сущность метафоричности свалки» [4, с. 168].

Все предметы, которые автор дает в пьесе, находятся в покое. Они как данность. С ними ничего не происходит. Все остановилось. Жизнь остановилась. Герои разговаривают по телефону, однако у него оборван провод. Слушают патефон, который играет старую песню о Родине, которой у них уже нет. Только Пастушок все время ремонтирует часы. Очень хочется их запустить, чтобы хоть что-то напоминало о жизни. Вообще, автор показывает в ремарке «множество всяких часов», но ни одни не идут. В финале все обитатели свалки появятся в доме со свечой, но с закрытыми глазами. Запрокинув головы, будут смотреть куда-то сквозь потолок, пытаясь с закрытыми глазами что-то высмотреть в звездном небе. И вдруг часы, которые чинил Пастушок, «зашипят и пробьют двенадцать раз». Жизнь не окончена, жизнь продолжается.

В мировой драматургии встречается множество примеров, когда предметы могут даже вторгаться в развитие сюжета. Рассмотрим пример непосредственного вторжения предмета в развитие сюжета драмы «Маскарад» М. Лермонтова. Карточная игра и костюмированные балы с их обязательной интригой – наиболее распространенные увлечения современной Лермонтову дворянской молодежи – стали основными мотивами пьесы. На этом характерном предметном мире тогдашнего быта и выстроен сюжет драмы, в которой именно предмет является прямой причиной смерти главной героини.

Или, например, платок Дездемоны в трагедии У. Шекспира «Отелло». Впрочем, сам-то платок, расшитый белыми цветочками земляники, остался всего лишь безмолвной уликой в коварной игре Яго против Отелло. Но для Дездемоны он стал врагом. Ее невольное пренебрежение, легкомысленное отношение к тонкой неброской красоте

старинного платка, потому что у нее много роскошных платков, обшитых золотым кружевом, приводит ее к трагическому столкновению с Отелло. А для Отелло платок – редкостный магический скарб. Хотя корни трагедии, конечно же, в характере самого мавра. В пьесе множество других предметов, которые говорят нам о самом человеке, его общественном положении, вкусах, настроении. Но именно молчаливому платочку Дездемоны отведена такая выигрышная роль и даны большие полномочия.

Известно, например, как неизменно последователен в своей пристрастии к предметному миру французский писатель О. де Бальзак. В произведениях автора человек почти теряется и растворяется в мире окружающих его предметов. Человек и предмет для Бальзака – очень острая проблема. Писатель считал, что его произведения должны охватить три формы бытия – мужчин, женщин и предметы, т. е. людей и материальное воплощение их мышления, короче говоря, изобразить человека и жизнь. Однако, как бы ни был он подробен в описании предметов, они не только не заслоняют от нас человека, но всякий раз помогают проявиться его мыслям, чувствам, желаниям, привычкам, вкусам. Всмотритесь в эту грудку предметов, как бы говорит нам Бальзак, – все эти исчезнувшие века, начиная от сотворения мира, воплощают в себе не только жизнь эпохи, но и жизнь людей: их здравомыслие и разгул, их безумие и практичность, их мудрость и легкомысленность.

Драматургия занимает небольшое место в творчестве Бальзака, и, тем не менее, театр всегда привлекал к себе его внимание. Бальзак стремился создать реалистический театр, подобно тому, как он создавал реалистический роман. Его немногочисленные завершённые пьесы свидетельствуют о том, как упорно он стремится к намеченной цели. И если в своих романах автор дает большое количество предметов, которые позволяют нам ярче разглядеть человека, где личность и характер непосредственно продолжают в каждом предмете, то в пьесах предметов очень мало, но они неотделимы от человека, они есть двигатели сюжета пьесы. Возьмем для примера его последнюю пьесу «Мачеха», которая изображает буржуазную семью и раскрывает большую личную трагедию. На этот раз только один предмет занимает внимание драматурга и всех действующих лиц на протяжении всей пьесы – пакетик с мышьяком, купленный в аптеке, потому что в доме завелись мыши. То есть вначале пьесы пакетик с ядом – это нужный предмет в доме, о чистоте, которого заботится хорошая хозяйка Гертруда. Предмет внешне как будто статичный, бездейственный. Он безмолвно присутствует в секретере. Но после того как умерла жена одного из служащих фабрики, возникает подозрение на отравление. Следователь проверяет аптеку и всех, кто покупал в последние дни мышьяк. И уже здесь пакетик – объект подозрения. Существование пакетика с мышьяком очень многозначительно, он давит на психику присутствующих. В пьесе яд использует Полина, чтобы покончить жизнь самоубийством, желая при этом, чтобы тень пала на Гертруду, которая якобы ее отравила. И тогда пакетик выступает как предмет-обличитель, как враг, предмет, эмоционально и психологически воздействующий на человека. Как видим, Бальзак отводит обычному предмету немаловажную роль, и проследить эту роль в развитии сюжета и поучительно, и полезно. Предмет врывается в развитие интриги пьесы, ему предоставляется право стать роковым в судьбе ее героев.

В истории русской драматургии встречается острое, даже экспрессивное использование предмета. Его виртуозом был Н. Гоголь. В пьесе «Женитьба», которая построена на анекдотической истории о женихе, сбжавшем из-под венца, предметов немного. Но они заключают в себе некую магическую сторону события, которое должно произойти. И самый главный предмет, предмет гипертрофированный – это карты, выкладываемые Агафьей Тихоновной. С помощью карт, как в детской мозаике, происходит конструирование «своего» персонажа, идеального жениха. Части тела человека фантастическим образом превращаются в предмет и отделяются от обладателей этих

частей. Происходит абсурдная замена и подмена целого человека его одной частью, которой не хватает, да и к тому же не всегда существенной частью тела. Предметное партнерство доводится до гротеска людского существования.

Значит, когда драматург пишет портрет предмета, он так же, как и тогда, когда пишет портрет человека, может придать этому предмету комический или устрашающий вид. Он может вытянуть предмет до гигантских размеров или уменьшить до размеров крохотных, может начисто деформировать, может заставить почувствовать его тяжесть, неуклюжесть, легкость, невесомость.

И отсюда только один шаг до бытия предметов в пьесах театра Абсурда, где предмет загадочен и таинственен, где между непомерно раздувшимся предметом и человеком устанавливаются такие связи, которые не измерить мерками здравого смысла.

Обратимся к пьесе С. Беккетта «В ожидании Годо», которая стала своего рода знаменем театра Абсурда. Пустота сценической площадки является для драматурга делом принципиальным, поскольку всякую попытку воссоздать видимость реальной обстановки Беккетт считает иллюзорной. Единственная примета жизни на пустынной дороге, единственный предмет – засохшее дерево, подле которого поджидают некоего загадочного Годо двое старых бродяг – Владимир и Эстрагон. Да и это единственное дерево по ходу действия герои пьесы каждый раз замечают с удивлением, как бы впервые: а было ли оно здесь вчера? А сегодня утром? Хотя провели они подле него уже немало часов и даже обсуждали вопрос, а не стоит ли повеситься на его засохших ветках? Впрочем, герои пьесы давным-давно потеряли интерес ко всему, что их окружает, ничего не хотят ни запоминать, ни узнавать. Для Эстрагона не существует разницы между пейзажем пустынной дороги и виноградниками, где они с Владимиром работали у какого-то хозяина. Владимир, правда, запомнил, что на виноградниках все кругом было красным. Но, по его, Эстрагона, мнению, что там, что здесь, ландшафт одинаково безобразен. Так стоит ли его различать, узнавать по каким-либо предметам? А тем более полюбоваться красотами природы? Просто ожидание не требует от героев никаких дополнительных усилий, ни к чему не обязывает. По существу, это есть освобождение человеческой души от всяких форм реального бытия. Предмет не нужен человеку, он отчужден от человека и не обладает никакой силой, он становится его злейшим врагом.

Нельзя не сказать, что каждый драматург в силу своего дарования тяготеет либо к слову, либо к особому предметному типу драмы. Конечно, это деление достаточно условно, но оно позволяет пронаблюдать качество и масштаб сценического предмета у разных драматургов. Ведь у того же Н. Гоголя вера в способность слова изменить мир была огромна. Слово для него священно. Слово как образ божественного откровения или как проявление чего-то потустороннего, когда уничтожается граница между реальным миром и фантастическим. Гоголь делает все, чтобы показать необычность, удивительность каждого предмета; рождается впечатление необычности изображаемого мира в целом. Но оно все время усиливается еще с другой, количественной стороны: постоянно ощущается стремление показать, продемонстрировать как можно больше реалий изображаемого мира, пользуясь всяким поводом. А. Терц точно назвал особенность творческой манеры Гоголя «магическим реализмом» [8, с. 365]. Все подчинено законам этой магии. И предмет соответственно также приобретает *магические* очертания. Он вступает в странные и пугающие взаимоотношения с человеком. Ни подчинить его себе, ни тем более подчиниться ему невозможно. Предмет ликвидирует характер и его развитие.

Когда мы говорим о драматургической оправданности введения предмета в пьесу, то это не просто логическое обоснование введения предмета в событийный ряд произведения, это еще и попытка донести тончайшие чувственно-психологические нюансы сюжета. Так, в пьесу В. Голубка «Белый венок» введены несколько предметов, которые

помогают философскому осмыслению текста, пониманию его христианского звучания. Это белая блузочка с голубыми бантиками и белый веночек, которые подарила маленькой Аксинье Разносчица. Элементы одежды, превратившиеся в предмет, который вносит новый элемент выразительности, работает на раскрытие темы, высвечивают жанровую природу пьесы. Примерив подаренную одежду, Аксинья смотрит в зеркало и видит себя покойницей. Элементы одежды являются новым толчком в дальнейшем развитии пьесы: предметы вызывают сомнения в душе Аксиньи, и она, будто предчувствуя беду, меняется кроватями с Разносчицей. Таким образом, благодаря предмету происходит предотвращение убийства, спасение отца.

В начале XX века драматургия обращалась к теме бунта предметов, низведенных до положения рабов. Г. Уэллс в статьях тех лет доказывал, что современная жизнь – это бунт предметов с властью имущих. В. Маяковский в те же годы выдвигал программу коренной ломки и перестройки современного театра. Работая над трагедией «Владимир Маяковский», которая стала частью готовящегося футуристами наступления на театр, в поисках поэтической метафоры автор использовал предмет, глубоко враждебный герою. «Разбейте днища у бочек злости, / Ведь я горящий булыжник душ ем», – говорил герой трагедии поэт В. Маяковский, тут же черпая из бочки с надписью «злость» и закусывая бутафорским булыжником. Драматическое действие развивалось не через событийную фабулу, а в прямом столкновении различных взглядов, поданных через предмет. Трагедия «Владимир Маяковский», усложненная по своей образности и вместе с тем рационалистическая по содержанию, изображала противоречия действительности под знаком эстетического бунта предметов. Тем самым поэт значительно расширил круг театральные средств. Он обогатил драматургическую выразительность за счет специфики народного театра, балагана, а также возникшего в предреволюционные годы театра пародии, эстрады, кабаре, которые оказали известное влияние и на трагедию «Владимир Маяковский». В трагедии он предостерегал: «В земле городов нареклись господами и лезут стереть нас бездушные вещи». Вещи хотят распоряжаться чувствами человека и управлять его желаниями, поэтому «вещи надо рубить! Недаром в их ласках провидел врага я!».

Следует подчеркнуть, что бунт предметов в триллере для детей и взрослых «Катеринка и Кэт» П. Васюченко является яркой составляющей произведения. Предмет в пьесе точно знает свое место, что, в конечном итоге, обогащает ее не только тем, что вносит новые интересные элементы выразительности; эта выразительность предмета работает на раскрытие темы пьесы, высвечивает оригинальную жанровую природу пьесы. Думается, интерес пьесы состоит не в том, что драматург прибегает к использованию бунта предметов, а в том, что подобное привлечение предмета сочетается у него с достоверностью действия, что автор умеет направить предмет на развитие драматического действия, когда тот не мешает действию, а ему помогает. Так возникает органичный союз при взаимодействии предмета и человека.

Вместе с тем можно сказать, что рояль, шкаф, письменный стол, кресла, телевизор, компьютер и кукла Кэт не просто некие предметы в соединении с человеком, они в действительности обладают всеми признаками действующих лиц пьесы. Ведь действие пьесы начинается с того, что предметы превращаются в деревья и зверей, в лоснящиеся черные джунгли. И в этих страшных джунглях только блестят глаза предметов-зверей. Они преследуют главную героиню – девочку Катеринку. Предмет как бы «кружит» вокруг человека, создавая колеблющийся характер слова, которым невозможно полно выразить суть происходящего. Здесь предмет присутствует как процесс глубокого постижения окружающего мира. На фоне этого всеобщего уравнивания человек и предмет отождествляются. Отец дарит своей дочке Катерине куклу Кэт – ее точную копию. Кукла двигается, говорит, играет на рояле и поет песни. Разве не о таком подарке меч-

тает каждая девочка? Имеется ли в жизни ребенка что-нибудь более близкое и более верное, чем его любимая игрушка, самый дорогой предмет его жизни, от которого ждут любви и дружбы. Но, к сожалению, доверия и преданности со стороны куклы ребенок так и не увидит. Кукла постепенно отдаляет девочку от семьи и, в конце концов, – убивает ее. Теперь это злобное и таинственное существо будет занимать в семье место дочери. Именно в таком постижении сути предмета, драматург приблизился к постижению самого предмета и того, насколько кукольный мир живет по законам гуманизма. Чувство теснейшей связи человека и предмета, его неразрывного родства со всем миром предстает в пьесе.

Интересной с точки зрения предметного партнерства представляется и пьеса А. Макаенка «Затюканный апостол», в которой предельная сосредоточенность и умение всматриваться и вслушиваться в бытие человека и предмета, в его партнерские взаимоотношения помогают автору обратиться к проблеме множественности человеческого «я» – проблеме, которая много столетий волновала мировую литературу.

На всю сцену стоит сплошной книжный стеллаж, заполненный разными книгами. Около стеллажа стоит легкая стремянка, чтобы доставать книги с верхней полки. Эта маленькая стремянка для Малыша – как лестница вверх, это ступеньки, ведущие в политику, куда он так стремится. Ему там спокойнее и удобнее наблюдать за своей семьей, общаться с родителями. Книги на полках – его соратники, его партнеры, которые помогают приблизиться к постижению того или иного явления. Книга для него важна, ибо она обладает глубоким содержанием и своим особым законом существования. Партнерские взаимосвязи очень крепки. На каждую ситуацию, на каждое событие у Малыша есть пример из книги: «У меня за плечами исторический опыт», – говорит он. Цезарь, Наполеон, Гитлер, Иисус – вот собеседники Малыша, с которыми ему комфортно в жизни. Ведь он не просто вундеркинд, а вундеркинд-политик. Он объявляет себя то пророком, то пастырем, то фашистским главарем, то бизнесменом и политиком. Ибо, прочитав множество книг, которые должны дать ему духовную опору, Малыш усвоил только идеи тирании и деспотизма. Он таскает домой охапками книги и журналы «в надежде вычитать что-нибудь такое...». Книга как предмет должна мобилизовать для создания максимальной цельности образа, однако динамичный путь постижения предмета, которым идет драматург, ведет главного героя к эмоциональному срыву на пути осознания смысла человеческой жизни. «Эх, дорваться бы мне до власти. Я бы показал им у кого логика сильнее: у взрослых, или у детей», – в порыве восклицает Малыш. Чувство одиночества – не фактического, а внутреннего одиночества – приводит Малыша к книге как предмету одухотворенному, исключительной глубины и значительности. Книга также помогает выявить претензии Малыша на свою неординарность, исключительность. В доме нет порядка, а в мире? Все прогнило и держится на обмане. Книга – добрый, верный друг – враждебна по отношению к Малышу, и в разрешении конфликта с родителями она не помогает своими советами, а становится партнером-врагом. Есть еще один предмет-союзник в жизни Малыша – телевизор. Благодаря Политическому комментатору Малыш понимает, что тайна власти над людьми – тайна информации. Кто владеет информацией, тот владеет великой силой воздействия на других. Вот Малыш и живет по законам взрослых, шпионит за родителями, шантажирует, экспериментирует.

В финале Малыш выбрасывается с третьего этажа и из-за травмы становится мирным, тихим и послушным. Но это только кажется. Малыш не сошел с ума, он стал более умным. Малыш берет толстую книгу и медленно, очень медленно поднимается по стремянке на самый верх. Он не будет больше выступать за правду, а, приспособившись, будет ждать момент, чтобы стать «сверхчеловеком». Он пойдет на все ради намеченной цели и в этом рядом с ним будет его верный партнер – книга.

Таким образом, предмет в драматургии – это форма знакомства с предлагаемыми обстоятельствами, со средой, а также героями пьесы; кроме того, предмет определяет характер персонажа, что проявляется в наличии предметов-союзников, предметов-партнеров и друзей, а также предметов-противников и предметов-врагов. Именно реакция героя на предмет, оценка его персонажем дает возможность выстраивать его характер, обогащая пьесу новыми выразительными средствами.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аристотель. Этика; Политика; Риторика; Поэтика; Категории / Аристотель. – Минск : Литература, 1986. – 1391 с.
2. Горький, А.М. // Собрание сочинений : в 30 т. – Москва : Худож. лит-ра, 1953. – Т. 26. – С. 403–411.
3. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – Москва : Русский язык, 1980. – Т. 3. – С. 386.
4. Лаўшук, С.С. Літаратурны агляд. На парозе 90-х / С.С. Лаўшук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 230 с.
5. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов. – Москва : АЗЪ, 1996. – С. 570.
6. Социологический словарь / сост. А.Н. Елсуков, К.В. Шульга. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Университетское, 1991. – 528 с.
7. Станиславский, К.С. Моя жизнь в искусстве / К.С. Станиславский. – Москва : Искусство, 1989. – 265 с.
8. Терц, А. В тени Гоголя / А. Терц. – Париж : Синтаксис, 1981. – 423 с.
9. Чудаков, А. Мир Чехова / А. Чудаков. – Москва : Советский писатель, 1986. – 254 с.
10. Флобер, Г. Письма / Г. Флобер. – Москва : Правда, 1956. – 186 с.
11. Эйхенбаум, Б.М. О прозе / Б.М. Эйхенбаум. – Ленинград : Искусство, 1969. – 258 с.

Yanovets V.I. Subject as an Expressive Means of a Dramatics

The relations between a subject and a hero in a dramatics are explored in the article. The author analyses the aesthetic function of the subject and attempts to define it as a leading category in drama. He also presents the classification of subjects which is based on the analysis of major classical and modern dramatic works.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 17.02.2009

УДК 882.6.09 + 871.09 + 875.09

Ж.В. Некрашэвіч-Кароткая

«НЕ САСТУПАЮ НИКОМУ»: НОВЫЯ АСПЕКТЫ ВЫВУЧЭННЯ ТВОРЧАСЦІ МІКАЛАЯ ГУСОЎСКАГА

У артыкуле разглядаецца комплекс літаратуразнаўчых пытанняў, звязаных з высвятленнем ідэйна-мастацкай спецыфікі цэнтральнага твора беларускай паэзіі эпохі Рэнесансу – паэмы «Песня пра постаць, дзікасьць зубра і паляванне на яго» (Кракаў, 1523) Мікалая Гусоўскага. Гэтыя пытанні высвятляюцца на падставе аналізу арыгінальнага тэксту, а таксама праз прызму меркаванняў беларускіх і замежных даследчыкаў творчасці Мікалая Гусоўскага. Найбольшая ўвага звяртаецца на асаблівасці метрыкі, а таксама на ролю дзеясловаў руху ў стварэнні дынамічнай мастацкай выявы. Прапануецца арыгінальная канцэпцыя спосабу кампазіцыйнага члянення твора. Асобна вырашаецца пытанне пра аб’ект мастацкага апісання ў паэме, якое набыло дыскусійны характар у апошнія гады. Вобразна-мастацкая сімволіка і тэматычная дамінанта паэмы разглядаюцца праз прызму эстэтычнай праграмы аўтара. Робяцца высновы пра адметнасць яго творчай метадыкі, якая, у сваю чаргу, супастаўляецца з эстэтычнымі поглядамі беларускага першаасветніка, сучасніка паэта Францыска Скарыны. У артыкуле прэзентуюцца разнастайныя інтэрпрэтацыі разумення мастацкай спецыфікі «Песні пра зубра», у тым ліку не прадстаўленыя ў ранейшых даследаваннях канцэпцыі замежных вучоных (Томаса Ветэйкіса, Кшыштафа Кёлера, Андрэя Садаморы).

Беларускі паэт-гуманіст Мікалай Гусоўскі, аўтар славутай паэмы «Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis» («Песня пра постаць, лютасць зубра і паляванне на яго»), якая пабачыла свет у кракаўскай друкарні Гіераніма Віетора ў 1523 г., з’яўляецца сёння адным з цэнтральных сімвалаў старажытнай беларускай культуры. Пакаленні даследчыкаў – Якаў Парэцкі, Віктар Дарашкевіч, Уладзімір Калеснік, Вячаслаў Чамярыцкі, Алесь Жлутка, Уладзімір Кароткі, Сяргей Кавалёў ды іншыя – адкрывалі ў сваіх працах новыя і новыя старонкі жыцця і творчасці вялікага майстра вытанчанага слова. І ўсё ж да сённяшняга дня многія пытанні, звязаныя з імем Мікалая Гусоўскага, застаюцца адкрытымі, выклікаючы часам гарачыя дыскусіі. Мэта гэтага даследавання – вырашэнне шэрагу спрэчных пытанняў, звязаных з паэмай «Песня пра зубра». Задачы даследавання заключаюцца ў характарыстыцы найбольш важных рысаў, якія вызначаюць мастацкую адметнасць паэмы, у дакладнай атрыбуцыі аб’екта мастацкага ўвасаблення, а таксама ў высвятленні асноўных палажэнняў эстэтычнай праграмы аўтара.

Асноўныя рысы мастацкай адметнасці паэмы. Мастацкая дасканаласць «Песні пра зубра» Мікалая Гусоўскага была і застаецца вялікай загадкай паэта-гуманіста. Польскі пісьменнік Ян Каспровіч, аўтар першага славянскага перакладу «Песні пра зубра» (на польскую мову), слухна меркаваў, што «сярод паэтаў першага гуманістычнага перыяду аўтару “Песні пра зубра” належыць першае месца», паколькі «з пункту гледжання выяўленчасці, з пункту гледжання мастацкага прадстаўлення з’яў ён пераўзыходзіць усіх <...>, і ў той перыяд не мае сабе роўнага» [1, с. 83–84]. В.А. Чамярыцкі падкрэсліваў, што, напісаная амаль пяць стагоддзяў назад, паэма і сёння дастаўляе чытачам эстэтычную асалоду [2, с. 91–92]. В.І. Дарашкевіч, гаворачы пра гісторыка-культурную ролю «Песні пра зубра», адзначаў: «Паэма Гусоўскага, напісаная элегічным двувершам, быццам высвеціла неруш лацінскага пласта нашай старажытнай літаратуры, што дало магчымасць дапоўніць разуменне працэсу развіцця беларускай літаратуры, шматмоўнай культуры ўсходнеславянскага свету» [3, с. 171]. У чым жа заключаецца магія «Песні пра зубра»? Якой «сакрэтнай зброяй» з мастацкага арсенала прыгожага пісьменства карыстаўся Мікалай Гусоўскі?

У даследаваннях, прысвечаных паэме Мікалая Гусоўскага, дэталёва вывучалася вобразная сістэма твора (В. Дарашкевіч, Я. Парэцкі, У. Калеснік), аўтарскія тropy (А. Лойка), адлюстраванне міфалагічных архетыпаў (Т. Шамякіна), хранатоп паэмы (А. Жлутка). Менш увагі надавалася спосабу пабудовы «Песні пра зубра»: часцей за ўсё даследчыкі пісалі пра «абразковасць» твора, у якім сцэны зубрыных ловаў мяжуюцца з лірычнымі адступленнямі. Так, У. Калеснік адзначаў, што «структура “Песні пра зубра” нагадвае аздобны ланцуг паляўнічых турніраў, упрыгожаны брэлакамі аўтарскіх адступленняў, роздумаў і разваг» [4, с. 179]. Такая архітэктоніка твора – таксама плён наватарскай творчай метадыкі аўтара. І гэта датычыцца не толькі «абразковасці» паэмы. Буйнейшыя творцы эпохі Рэнесансу імкнуліся папоўніць традыцыйны класічны арсенал сродкаў паэтычнай выразнасці за кошт інавацый у галіне архітэктонікі. Так, вялікі Дантэ Аліг'еры пры стварэнні кампазіцыі «Боскай камедыі» выкарыстоўваў прынцыпы геаметрычнай прапарцыянальнасці, а таксама імкнуўся да пластычнасці мастацкіх вобразаў, што стала прыкметаю «цудоўнага стылю» яго паэмы. Кампазіцыя «Песні пра зубра» была глыбока і канцэптуальна прадумана аўтарам. На яе адметнасць звярнуў увагу А. Жлутка, адзначыўшы, што «сама паэма будзеца як паляванне: лірычны герой “ідзе ў пушчу” і вядзе з сабою чытачоў, трактуючы як ловы і сваю паэтычную творчасць» [5, с. 329]. Аднак, злучаючы паміж сабою асобныя паляўнічыя абразкі на макраструктурным узроўні, Мікалай Гусоўскі вельмі лагічна і натуральна раскрывае іх алегарычны сэнс на ўзроўні мікраструктурным. «Песня пра зубра» паддаецца выразнаму фармальнаму члянэнню, якое падкрэслівае ідэйна-тэматычную цэласнасць твора. Усе сцэны, у якіх тым або іншым чынам прысутнічае зубр (назавём іх умоўна «зубрыядамі»), пабудаваныя ў пэўнай паслядоўнасці, якая раскрывае сутнасць ідэйнай задумы цэлага твора; кожнае лірычнае адступленне цесна звязана з тэмай той «зубрыяды», якая яму папярэднічае.

Першая прэзентацыя цэнтральнага вобраза – зубра – адбываецца ў стыцы. Гэтае апісанне насычана шматлікімі эпітэтамі, якія ствараюць ілюзію жывапіснай выявы:

Barba riget late pendentibus horrida villis,

Lumina terrofum plena furore rubent [Carmen, 57–58]¹.

Барада стырчыць, касмая поўсць шырока навісае, вочы, поўныя жажлівай пагрозы, чырванеюць лютасцю (тут і далей падрадкаўны пераклад мой. – Ж. Н.-К.).

Наступныя сем (магічная лічба!) паляўнічых абразкоў паказваюць зубра ў руху, і далейшая несупынная рухавасць зверга на падсвядомым узроўні рухоміць увесь твор. Звернем увагу на тое, што лірычнымі адступленнямі суправаджаюцца першыя чатыры мініяцюры, а тры апошнія «зубрыяды» (пасля «пахвалы Вітаўту») ідуць у творы непасрэдна адна за другой. Такая кампазіцыйная канцэнтрацыя паляўнічых абразкоў зроблена для таго, каб звярнуць увагу чытача на сцэну палявання ў часы караля Аляксандра. Фактычна размова тут ідзе не пра паляванне, а пра відовішча, падобнае да карыды, – «баль-маскарад на памосце» (Я. Семяжон). Такі спосаб забавы з магутнымі звярамі па-эту быў зусім не даспадобы.

Нездарма прыкрыя ўспаміны пра відовішча бою быкоў у Рыме, на якім прысутнічаў паэт, адкрываюць твор. Аўтар супрацьпастаўляе паўднёваеўрапейскім карыдам зубрыныя ловы на Беларусі. Паэт імкнецца сфарміраваць у эстэтычным успрыняцці чытача адпаведную апазіцыю – забойства тарэадорам зняволенага быка і лясное паляванне на свабодных зуброў. У. Кароткі адзначаў, што паляванне на зубра – «іншая маркіраваная сітуацыя, чым відовішча, звязанае з карыдай» [6]. Вось чаму

¹ Пры цытаванні фрагментаў паэмы пазначаюцца нумары паэтычных радкоў паводле навуковага перавыдання, падрыхтаванага Янам Пельчарам, гл.: Nicolai Hussoviani carmina. Edidit, praefatione instruit, adnotationibus illustravit Joannes Pelczar. – Cracoviae : Typis Univesitatis Jagellonicae, 1894.

мініяцюра з апісаннем палявання-відовішча часоў караля Аляксандра знаходзіцца ў атачэнні дзвюх іншых, дзе паэт паказвае перамогу лоўчых над зубрам у чэсным адзінаборстве – без здрадлівых хітрыкаў. На фоне «рыцарскіх» апісанняў алегарычны сэнс сцэны прыдворнага палявання з ганебным забойствам зуброў прачытваецца больш выразна. Ненатуральнасць такога палявання падкрэсліваецца ўвядзеннем вобраза бажка Амура, прысутнасць якога ў гэтай сцэне стварае рэнесансавую іронію.

У канцы сёмай «зубрыяды», калі пераможаны зубр паваліўся на зямлю, аўтар імгненна прыгадвае другога звера – тура, які ўцёк кудысьці ў пушчу і схваўся там. Гэты фантастычны дынамізм паэмы я асмелілася б назваць своеасаблівай кінематаграфічнасцю. К. Кёлер звярнуў увагу на тое, што Мікалай Гусоўскі «не апісвае выявы, ён апісвае тое, як выявы з'яўляюцца перад вачыма таго, хто глядзіць» [7, с. 195]. Перад намі быццам бы круціцца плёнка, і яе ход нідзе не замаруджваецца, што з'яўляецца галоўнай умовай паспяховага паказу кінафільма. Хоць гаворка трывала віруе вакол адной цэнтральнай тэмы – зубрыных ловаў, – аднак паэма на працягу ўсіх 1072 радкоў несупынна рухаецца наперад, не дазваляючы чытачу занудзіцца ні на імгненне. Такі эффект дасягаецца аўтарам праз частае ўжыванне дзеясловаў, якія абазначаюць розныя віды руху або актыўнага дзеяння, звязанага з перамяшчэннем у прасторы. Адпаведныя лексемы ў наступных цытатах вылучаюцца паўтлустым шрыфтам.

Ужыванне дзеясловаў руху падпарадкавана ў паэме пэўнай сістэме, быццам бы паводле распрацаванага аўтарам алгарытму. Пасля ўспаміну пра Плінія паэт пачынае рыхтавацца да таго, каб распачаць свой аповед. Таму ў 92-м радку пасля іранічнай заўвагі ў аднас магчымых чытачоў-скептыкаў ён заяўляе: «*Sed subeo, quantum dicere quisque velit*» («Але я **падыходжу**, – колькі б ні жадаў хтосьці (нешта) гаварыць») [Carmen, 92]. Далей, пераказаўшы сведчанні «праўдамоўнага старога» з кнігі Паўла Дыякана і завяршаючы экспазіцыю паэмы, аўтар пераходзіць да ўласнага мастацкага апісання і заяўляе: «*In nemus arctoum... eo*» («Я іду ... у паўночную пушчу») [Carmen, 119–120]. Паэт нездарма асобна артыкулюе, прагаворвае гэты свой «уваход у пушчу». У паэме «Песня пра зубра» Мікалай Гусоўскі малое для чытача не прывабны казачны лес з напавуфантастычным волатам звярынага свету. Перад намі паўстаюць сапраўдныя дрымучыя беларускія пушчы, «зарослыя непразлым гушчаром, поўныя таямнічых бостваў, часта пачварных і жаклівых» [8, с. 131]. Такім чынам, «лірычны герой перасякае мяжу светаў», паколькі «адзіна-множны герой твора – герой разамкнёнай прасторы, і ягоная стыхія – лес» [5, с. 338]. Але яго стыхія – яшчэ і мастацтва, паэзія. Ён ідзе ў вялікую літаратуру адметным шляхам, дзеля чаго ўваходзіць у пушчанскія нетры.

Трэба адзначыць, што Язэп Семяжон, які валодаў выключнай мастацкай інтуіцыяй, часта ўжывае ў сваім паэтычным перастварэнні канструкцыі з дзеясловамі руху (хаця не заўсёды гэта адпавядае арыгіналу). Менавіта з адпаведных пасажаў, звязаных з перадачай руху або з запрашэннем да далейшага перамяшчэння ў прасторы, пачынаюцца ў перакладчыка зробленыя ім адвольна раздзелы: «Ну, дык пакрочым на поўнач...», «Я вас павёў – і цяпер, калі ласка, за мною...», «Вось і прыйшлі мы...», «Конныя ўроссып пусціліся...», «Вернемся ўсё ж на рысталішча ў лес» і г. д.

Неўзабаве чытач даходзіць да фрагмента, густа насычанага шматлікімі дзеясловамі, у тым ліку і тымі, ядзернае значэнне якіх звязана з перадачай руху. Перад гэтым паэт апісваў, як страшна бывае нават вопытным лоўчым чучь жудасны рык параненага звера. Успамінаючы свае душэўныя перажыванні ў такую хвіліну, аўтар задае пытанне, узмацняючы эмацыянальнае напружанне ўжываннем анафары:

An bene tunc animo **sequimur** sublimia regum?

An pateant, alio quae latuere loco? [Carmen, 369–370].

Ці не пачынаем мы тады шчыра ў душы **ісці следам** за высокімі справамі? Ці не адкрываецца (перад намі) тое, што ў іншым месцы скрыта (ад нас)?

Няцяжка ўявіць сабе гэтую сітуацыю: калі душу працінае страх, чалавек пачынае думаць, што ён не заўважаў да гэтага чагосьці самага важнага ў жыцці. Менавіта стрэсавая сітуацыя часам прымушае задумацца пра “высокія справы”. Наступныя два радкі – быццам унутраны дыялог лірычнага героя з самім сабой:

Convenientne graves patriae pensare ruinas,

Ut **subeat**, quo sit restituenda modo? [Carmen, 371–372].

Ці не варта было б (дасл.: Ці не **падыходзіла** б) паразважаць пра цяжкія страты радзімы, каб **прышло** (ў галаву), якім спосабам належыць аднавіць яе?

Апошнія словы непасрэдна перагукаюцца са словамі з прысвячэння каралеве Боне пра неабходнасць захавання дзяржавы «ў сваім становішчы» («*in suo statu*») [9, с. 4 н. н.]. Спасылаючыся на ўласны душэўны вопыт, здабыты пад час паляванняў, Мікалай Гусоўскі яўна дэманструе, якая карысць ад паляўнічых практыкаванняў для душы. Менавіта грозныя рыкі раз’ятраных звяроў абуджаюць у чалавеку высокія пачуцці, прынамсі гатоўнасць абараніць радзіму ад не менш раз’ятраных ворагаў.

Аб’ект паэтычнага ўвасаблення ў «Песні пра зубра». У фінальных радках апошняга паляўнічага абразка побач з зубрам нечакана з’яўляецца тур, які схваўся ў лесе [Carmen, 980–984]. Вось гэты фрагмент у маім падрадкаўным перакладзе: «Ляжыць звер, адолены цяжкай працай. Слабее самы небяспечны жыхар паўночнай пушчы, а другі пакуль хаваецца, і я дапускаю [гэта]. Калі ў нас будзе спакойны час, то адшукаецца і ён; ты ж, тур, калі разумны, рыхтуй лоб да бітвы». Што можа азначаць гэты прыём? Якога ж звер апісаў у паэме Мікалай Гусоўскі? Дыскусія па гэтым пытанні разгарнулася ў канцы 2007 г. на старонках газеты «Беларусь сегодня».

Звернемся да літаратурных паралеляў. Кракаўскі гуманіст Конрад Цэльтыс (1459–1509) у адной з сваіх элегій, а таксама аўстрыйскі дыпламат Сігізмунд Герберштэйн (1486 – 1566) у трактаце «Нататкі пра маскавіцкія справы» (1549) прадстаўлялі зубра і тура разам, «у пары». Ці сустракаюцца ў «Песні пра зубра» іншыя згадкі пра тура, апроч працытаванай вышэй? У назве твора выразна акрэслена, што прадмет аўтарскага апаведу – менавіта зубр (bison). У прысвячэнні каралеве Боне таксама ясна напісана, што Папа рымскі Леў X папрасіў біскупа Эразма, «ut effigies bisonis, quem nos zubrum vocamus, impleta feno pelle Romae repraesentaretur» («каб той прадставіў у Рыме выяву бізона, якога мы называем зубрам, набіўшы шкуру саломай») [9, с. 3 н. н.]. Цікава, што словы «quem nos zubrum vocamus» («якога мы называем зубрам») напісала невядомая рука на асобніку першадрука 1523 года, які захоўваецца ў бібліятэцы Чартарыйскіх. Такім чынам, двух меркаванняў па гэтым пытанні быць не можа: паэма прысвечана менавіта зубру – не бізону, не туру і ніякаму іншаму зверу.

Аднак сучасныя Мікалаю Гусоўскаму літаратары, напэўна, час ад часу блыталі зубра з турам. Яскравае сведчанне таму – надпіс над гравюрнай выявай зубра ў кнізе Сігізмунда Герберштэйна «Нататкі пра маскавіцкія справы» (1549): «Я – “bisons”, па-польску – “suber”, па-нямецку “bison”; недасведчаныя давалі мне імя тура (“ur”)». Магчыма, біскуп Эразм Цэлак, добра абазнаны ў тагачаснай літаратуры, прапанаваў свайму сакратару Мікалаю Гусоўскаму апісаць не аднаго толькі зубра, а двух самых магутных і малавядомых звяроў беларускай пушчы – зубра і тура. Праўда, беларускі паэт не пайшоў у гэтай сітуацыі следам за Конрадам Цэльтысам, які ў сваёй элегіі «Да Віслы» згадаў зубра і тура, а потым апісаў паляванне толькі на зубра. На пачатку паэмы Мікалай Гусоўскі ясна гаворыць: «scribimus bisonem» («я апісваю зубра») [Carmen, 15–16]. Тур згадваецца ў творы двойчы, аднак у абодвух выпадках асобнага тэматычнага адгалінавання не назіраецца. Так, адзначыўшы, што старажытнарымскі пісьменнік Пліній (Старшы) «meminit bisonis et uris» («успамінае пра зубра і тура»), Мікалай Гусоўскі дадае: «Nil fuit, ut tradunt veteres, atrocius uris, // Quos alit in silvis terra Polona suis» («Як паведамляюць старажытныя [пісьменнікі], не было нікога больш лютага за тураў, якіх корміць польская зямля ў сваіх лясах») [Carmen, 83–84]. Другі раз тур

згадваецца ў фрагменце, дзе аўтар сродкамі паэтычнай выразнасці бліскуча ўзнаўляе сімфонію беларускай пушчы (пачатак гэтага фрагмента ў перакладзе Язэпа Семяжона – «Ветрана стала, і яхканне гончых з-пад ветру...»). Сярод разнастайных гукаў – воклічаў паляўнічых, брэху сабак, рыку мядзведзя, віску дзіка – чуйнае вуха мастака ўлавіла таксама, як «*tingiturat usus*» («раве тур») [Carmen, 363].

Відавочна, што тур у паэме ўзнікае гэтаксама спарадычна, як, прыкладам, дзік або глушэц. Аднак нечаканае з’яўленне тура ў фінале твора можа сведчыць пра тое, што паэт хацеў напісаць яшчэ адзін твор – прысвечаны туру. Новая паэма будзе напісана тады, гаворыць Мікалай Гусоўскі, калі ў яго будзе «*otium*» («час спачынку»). У больш шырокім кантэксце тур (як памятаем, самы люты з усіх звяроў), які дагэтуль скрываецца ў пушчы, – гэта яшчэ алегорыя ворага – турка, які пакуль што не пераможаны і пагражае яго народу. Паколькі, на думку паэта, дзяржава «*virtute animi magis, quam vi corporis niti, tam Graeci, quam Romani documento sunt*» («мацуецца больш дасканаласцю душы, чым сілаю цела, пра што сведчаць як грэкі, так і рымляне») [9, с. 4 н. н.], яго дзяржаве таксама жыццёва неабходны «*otium*» – магчымасць займацца не цяжкай працай абароны Айчыны, а справай ахарошвання душы.

Эстэтычная праграма Мікалая Гусоўскага найбольш выразна выкладзена на 56-й старонцы аднайменнага зборніка. Гэта не што іншае, як пасляслоўе – істотны элемент прадмоўна-пасляслоўнага комплексу (тэрмін У. Кароткага) кніжнага выдання XVI ст. Вырашана яно па-мастацку арыгінальна. У цэнтры змешчана гравюрная выява ў выглядзе бюста, павёрнутага ў профіль, на пастаменце, што стаіць на ўзгорку, парослым травой. Гэтая выява з трох бакоў заключана ў рамку і знаходзіцца ў атачэнні некалькіх надпісаў, зробленых на трох свяшчэнных мовах: лацінскай, старагрэчаскай і іўрыце. У непасрэднай блізкасці да партрэтнай выявы па-лацінску напісана «*Concedo nulli*» («Не саступаю нікому»). Апошняе выслоўе – цалкам у духу рэнесансавага самаўсведамлення мастака. Яно расшыфроўвае сэнс гравюрнай выявы: на пастаменце напісана «*Terminus*», што ў перакладзе з лацінскай мовы азначае «мяжа». Тэрмін – боства мяжы ў антычнай міфалогіі. У культуры эпохі Рэнесансу адбываецца пераасэнсаванне ролі антычнага Тэрміна: ён інтэрпрэтуецца як абаронца творчай незалежнасці мастака. Так, у кнізе «Пахвала дурасці» Эразма Дзэідэрыя з Ратэрдама (першае выданне – 1511 г.) змешчана гравюра Ганса Гальбейна Малодшага. На ёй – выява аўтара кнігі, Эразма Ратэрдамскага, правая рука якога ляжыць на галаве бюста з подпісам «*Terminus*», а над галавою пісьменніка – скарочаная форма яго імя: «*Er. Rot.*» [10, с. 2]. Так аўтар імкнуўся падкрэсліць сваю адметнасць, адмежаванасць ад усіх іншых майстроў слова. Тую ж семантычную нагрузку нясе *Terminus* на гравюры ў выданні Мікалая Гусоўскага.

Звернем увагу, што слова «*Terminus*» на гэтай гравюры напісана адмыслова: першая частка («*TERMI*») аддзелена ад другой («*NUS*»). Г. Каржанеўскі даводзіць, што гэта не выпадковы «перанос» адной часткі слова [11]. Па сутнасці, гэтая гіпотэза слушная, яна лагічна прыводзіць да высновы: другая частка слова «*terminus*» праз адпаведнае візуальнае афармленне павінна прачытвацца як ініцыяльнае пазначэнне імя аўтара: *NUS* – *N[icolaus] US[ovius]*. Гэта – узор так званай «алхіміі слова» (яна атрымае значнае пашырэнне ў прыгожым пісьменстве эпохі барока), калі ў межах аднаго слова вычляняліся пэўныя яго часткі, якія неслі ў сабе зашыфраваную інфармацыю.

Гіпотэза, прапанаваная Г. Каржанеўскім, пацвярджае ранейшую версію аўтара гэтага артыкула: на апошняй старонцы выдання 1523 г. перад намі – партрэт Мікалая Гусоўскага [12]. У рэчышчы такога меркавання гравюрная выява ў зборніку Мікалая Гусоўскага тыпалагічна супастаўляецца з вышэйзгаданым гравюрным партрэтам Эразма Ратэрдамскага, дзе імя аўтара таксама падаецца ў зашыфраваным выглядзе. Не менш пераканаўчым аргументам з’яўляецца і той факт, што ўсходнеславянскі першадрукар Францыск Скарына змясціў свой гравюрны партрэт у пражскіх выданнях «Бібліі» (кнізе Ісуса Сірахава і кнізе Царстваў), прычым на апошняй (!) старонцы [13, с. 39, 42]. Імя асветніка на гэтым партрэце,

таксама як і ў выданнях Эразма Ратэрдамскага ды Мікалая Гусоўскага, пададзена ў зашыфраваным выглядзе: кірылічнай вяззю ў ніжняй частцы гравюры напісана «Доктор Франциск Скорина». Мужчынская галава на пастаменце наўрад ці можа атаясамлівацца з самім антычным боствам мяжы. Па-першае, доўгія валасы, вусы і барада не маглі быць атрыбутам антычнага бога: старажытныя грэкі і рымляне лічылі лішняю расліннасць на твары прыкметаю «варварства». Па-другое, характэрны каўнерык, які пры ўважлівым разглядзе добра відаць на гравюрным партрэце, з вялікай ступенню верагоднасці выяўляе прыналежнасць уладальніка такога касцюма да эпохі Рэнэсансу, прынамсі да духоўнага саслоўя.

Інскрыпцыі, якія атачаюць гравюрную выяву, носяць багаслоўска-эсхаталагічны характар. У іх – ключ да разумення ўсёй творчасці паэта (гл.: [12]). Што ж гэта за выслоўі? «Зразумела, чалавеку трэба заўсёды чакаць апошняга дня» (словы Авідзія); «Успамінай пра апошнія [дні] твае, і не ўчыніш граху вечна» (з кнігі «Ісус Сірахаў»), «Глядзі на канец доўгага жыцця» (выслоўе, якое прыпісваецца аднаму з сямі грэчаскіх мудрацоў Салону), «Будзьце пільнымі, бо не ведаецца ні дня, ні часу» (з Евангелля ад Матфея); «З вызначанымі днямі яго...мяжу яго Ты зрабіў, і ён не прайдзе» (з кнігі «Іоў»), «Бласлаўлены Бог на векі, Амэн!» (з Псалціры). Такім паслядоўным падборам цытат з твораў антычных і хрысціянскіх аўтараў Мікалай Гусоўскі імкнецца вызначыць галоўную канстанту сваёй творчасці: спалучэнне ў ёй эстэтычных прыярытэтаў антычнасці і хрысціянства. І адна, і другая культурная парадыгма надавалі вялікае значэнне Чалавеку-Творцу, які павінен успрымаць кожны падараваны яму дзень як магчымасць упрыгожыць свет.

Разам з тым, актыўная творчая дзейнасць чалавека павінна быць скіравана не толькі на навакольны свет, але і на самога сябе. Стваральнік выдатнага перакладу паэмы Мікалая Гусоўскага на ўкраінскую мову Андрэй Садамора трапна заўважыў: «“Песня пра зубра” можа быць сведчаннем таго, як, ужо ў новыя часы, праявіла сябе (прынамсі, у літаратуры) асноўнае правіла антычных – карыснае (*utile*) паядноўваць з прыемным (*dulce*)» [14, с. 13]. Паэт успрымае ўлонне дзікай прыроды як крыніцу творчага натхнення. Падобна Плінію Старшаму, аўтару «Натуральнай гісторыі», які наведваў густыя гаі паўночнай Італіі, «здабываючы» сваю навуку, Мікалай Гусоўскі, «палюючы» на паэзію, быў частым госцем у беларускай пушчы. Пліній блізкі аўтару «Песні пра зубра» эстэтычным успрыняццем прыроды: і старажытнарымскі пісьменнік, і беларускі паэт-гуманіст імкнуліся натрапіць у лесе не на звера або птушку, а на яркую думку, каштоўнае назіранне, маляўнічы вобраз. «Акт творчасці з’яўляецца тут своеасаблівым працягам жыцця, а не літаратуры, ён мае адлюстраванне ў жыцці, і менавіта гэтае адлюстраванне, або практыка (пацвярджэнне), становяцца вызначальнымі рысамі спосабу апавядання Гусоўскага» [7, с. 195].

Літоўскі літаратуразнавец Томас Ветэйкіс справядліва заўважыў: «Асабліваасці вершаскладання (паэма Гусоўскага напісана элегічным двувершам) і напаўэпічны, напаўлірычны характар стварэння вобраза дазваляюць аднесці твор да элегіі» [15, с. 240]. Алесь Жлутка, гаворачы пра моцныя эпічныя пачатак “Песні пра зубра” і не менш відавочныя рысы драмы, вызначальным для ідэйнай дамінанты паэмы лічыць усё ж такія элегічныя настроі [5, с. 319–320]. Выбар элегічнага двуверша ў якасці паэтычнага памеру для ліра-эпічнага твора дазваляў паэту рэалізаваць сябе як адметнага творцу (у межах класічнага гераічнага эпасу, як вядома, суб’ектыўны пачатак не мог быць выразна прадстаўлены), а таксама як паэта-хрысціяніна. На гэты апошні аспект трэба звяртаць асаблівую ўвагу, гаворачы пра «антытурэцкую» паводле ідэйнай накіраванасці «Песню пра зубра». У паэзіі Мікалая Гусоўскага – так, як і ў публіцыстыцы яго сучасніка Францыска Скарыны, – надзвычай ярка выявілася тая адметнасць беларускай гуманістычнай літаратуры, на якую звярнуў увагу С. Падокшын. Вучоны адзначаў, што «айчыны рэнэсансавы гуманізм часцей за ўсё прымаў выгляд хрысціянскага гуманізму» [16, с. 75]. Вершы і паэмы Мікалая Гусоўскага прэзентуюць адмысловы сінтэз асноўных палажэнняў антычнай філасофіі з маральнымі догматамі хрысціянства. Імкненне паэта-хрысціяніна (магчыма, паэта-святара)

да гэтага сінтэзу выяўляецца на самых розных узроўнях мастацкай структуры яго твораў – ад прыняцця фарміравання вобразнай сістэмы да спосабу фармулёўкі эстэтычнай праграмы.

Такім чынам, тэксталагічны аналіз паэмы «Песня пра зубра» дазваляе зрабіць выснову пра элегічную дамінанту ў жанравай прыродзе твора, якая абумоўлена метрычнымі асаблівасцямі, аднак элегічнасць спалучаецца з рысамі эпічнасці. Аб'ектам мастацкага ўвасаблення ў паэме з'яўляецца зубр (а не тур і не бізон), што пацвярджаецца тэкстам паэмы. Зубр выступае ў творы найперш як сімвал рыцарскіх традыцый, якія ўшаноўваюцца суайчыннікамі паэта. Кампазіцыя паэмы з'яўляецца плёнам адмысловага мастацкага вынаходніцтва аўтара і цесна звязана з ідэйна-мастацкімі асаблівасцямі твора. Спецыфіка эстэтычнай канцэпцыі, якая знайшла адлюстраванне ў паэме, заключаецца ў спалучэнні элементаў антычнай і хрысціянскай эстэтыкі. Асаблівую ролю ў стварэнні дынамічнай мастацкай выявы адыгрываюць дзеясловы руху. На апошняй старонцы зборніка «Песня пра зубра» аўтар не проста змяшчае сваю партрэтную выяву, але таксама дае ключ да цэласнага разумення сваёй творчасці. Разважанні пра «боскасць» мастака, пра вечнае жыццё створаных ім культурных каштоўнасцяў арганічна дапаўняюцца напамінамі пра неабходнасць пазбягаць граху, помніць пра дзень Страшнага суду, пра зверхнасць Бога ў дачыненні да ўсіх зямных справаў, пра патрэбу чалавека ў Божым бласлаўленні. Усёй сваёй творчасцю, і ў першую чаргу паэмай «Песня пра зубра», Мікалай Гусоўскі паказвае, якім чынам, насуперак словам з кнігі «Юў», чалавек можа перайсці вызначаную Богам мяжу чалавечага жыцця. Зрабіць гэта, на думку творцы, можна толькі ў свеце высокай паэзіі, якая, па словах Мацея Казіміра Сарбеўскага, «паводле сваіх функцый больш за ўсё набліжаецца да самага выдатнага з усіх відаў дзейнасці – стварэння, якое ўласцівае Богу» [17, с. 26]. Усведамленне высокага прызначэння мастака слова ў спалучэнні з выключным паэтычным талентам, здольнасцю адчуваць прыгожае дазволіла Мікалаю Гусоўскаму ўзняцца да сапраўдных вышыняў паэтычнага майстэрства.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Kasprowicz, J. Mikołaja Hussowskiego „Pieśń o żubrze” i „Pan Tadeusz” / J. Kasprowicz // *Dzieła / J. Kasprowicz ; pod red. St. Kołaczkowskiego.* – Т. XIX : Pisma prozą. – Kraków : Wyd. Wojciech Meisels, 1930. – С. 83–108.
2. Чемерицкий, В.А. Предпосылки гуманизма в Белоруссии / В.А. Чемерицкий // *История белорусской дооктябрьской литературы / ред.: В.В. Борисенко, Ю.С. Пширков, В.А. Чемерицкий.* – Минск : Наука и техника, 1977. – С. 74–93.
3. Дорошкевич, В.И. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы: первая половина XVI века / В.И. Дорошкевич. – Минск : Наука и техника, 1979.
4. Калеснік, У. Алегорыя зубра Мікалая Гусавіяна / У. Калеснік // *Тварэнне легенды : літаратурныя партрэты і нарысы / У. Калеснік.* – Минск : Мастацкая літаратура, 1987. – С. 123–197.
5. Жлутка, А.А. Мікола Гусоўскі / А.А. Жлутка // *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў.* – Т. 1 : Даўня літаратура. XI – першая палова XVIII стагоддзя. – Минск : Беларус. навука, 2006. – С. 309–357.
6. Кароткі, У.Г. “Песня пра зубра” – помнік элітарнай пісьмовай культуры Беларусі / У.Г. Кароткі // *Літаратура і мастацтва.* – 2004. – 27 жніўня.
7. Koehler, K. Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis (Pieśń o żubrze, jego postaci, dzikości i o polowaniu na niego) Mikołaja Hussowczyka / K. Koehler // *Historia literatury polskiej w dziesięciu tomach.* – Т. II. : Renesans. – Bochnia-Kraków-Warszawa : Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza, 2000. – С. 192–197.

8. Kraszewski, J.I. Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t.d. / J. Kraszewski. – T. I. : Historia do XIII wieku. – Warszawa : W drukarni Stanisława Strąbskiego, 1847.
9. [Hussovianus, Nicolaus] Carmen Nicolai Hussoviani de statura feritate ac venatione bisontis. – Impressum Cracoviae: Per Hieronymum Vietorem, 1523.
10. Эразм Роттердамский. Похвала глупости / Эразм Роттердамский, пер. с лат. П. Губера; ил. Ганса Гольбейна-Младшего. – М. : Художественная литература, 1983.
11. Корженевский, Г. Песня о зубре. Что мы знаем о жизни Николая Гуссовского? / Г. Корженевский // Беларусь сегодня. – 2007. – 23 октября.
12. Некрашэвіч-Кароткая, Ж.В. Партрэт Мікалая Гусоўскага / Ж.В. Некрашэвіч-Кароткая // Звязда. – 2003. – 31 мая.
13. Кніга Беларусі. 1517–1917 : зводны каталог / Дзярж. б-ка БССР імя У.І. Леніна, БелСЭ ; склад. : Г.Я. Галенчанка [і інш.] – Мінск : БелСЭ, 1986.
14. Содомора, А. Бентежний відгомін пісенного двовірша / А. Содомора // Гусовський М. Пісня про зубра. Поема. На латинській та українській мовах / переклад з латинської А. Содомори ; коментарі І. Сварника. – Рівне : Волинські обереги, 2007. – С. 13–18.
15. Veteikis, T. Mikalojus Husovianas epochų ir tapatybių sankirtose / T. Veteikis // Husovianas, Mikalojus. Raštai = Nicolaus Hussovianus. Opera. – Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. – С. 205–302.
16. Падокшын, С.А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры / С.А. Падокшын. – Мінск : Беларус. навука, 2003.
17. Sarbiewski, M.K. O poezji doskonałej czyli Wergiliusz i Homer = De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus, przełożył Marian Plezia, opracował S. Skimina / M.K. Sarbiewski. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd-wo PAN, 1954.

Nekrashevich-Karotkaja Zh.V. «I Yield to No One»: New Aspects of Studying of Mikalai Housowsky's works

In this article we examine a complex of literary questions connected with the elucidation of the creative concept of one of the most important Renaissance literature works – the poem “The song about the appearance and the wildness of an aurochs and the hunting for it” (Krakov, 1523) by Mikalai Housowsky. These questions are elucidated on the basis of the analysis of the original text as well as in the light of the opinions of Belarusian and foreign experts on Mikalai Housowsky's works. The main attention is paid to the peculiarity of poetic dimensions and to the role of the verbs of movement for the dynamic artistic creation. We suggest the original concept of the compositional reading of the text. The object of the artistic description in the poem, which has been widely discussed recently, is being considered as well. The image-bearing symbols and thematic dominant idea of the poem are examined in the light of the author's aesthetic programme. The conclusions made in the article are about the peculiar features of the author's artistic methods which are confronted with the aesthetic ideas of his contemporary first-printer Francysc Skaryna. In the article we present different interpretations of artistic understanding of “The song about the aurochs” including not mentioned earlier concepts of foreign scientists such as Thomas Veteikis, Kshyshtof Koehler, Andrij Sodomora.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 7.09.2009

УДК 821.0(470+571)

Э.В. Чумакевич

ПОСТРЕАЛИЗМ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ПРОЗЕ: РОМАНЫ Д. РУБИНОЙ И Л. УЛИЦКОЙ

В статье рассмотрены романы Д. Рубиной «На солнечной стороне улицы» и Л. Улицкой «Даниэль Штайн, переводчик», которые удостоены литературной премии России «Большая книга» за 2007 год (третьей и первой соответственно). Исследованы схожие в этих произведениях черты постреализма, убедительно показана связь между двумя романами – оба они охватывают эпоху войны 1941–1945 годов и послевоенные десятилетия вплоть до наших дней. Обеим писательницам удалось создать неповторимый «психологический эпос»: в романе Д. Рубиной на примере портретов и фрагментов судеб жителей старого Ташкента показаны типы «советского человека» в лучших и худших его проявлениях; книга Л. Улицкой о христианском священнике Даниэле Штайне раскрывает вопросы веры и национальности в мировом масштабе.

Граница между светом и тенью – ты.
Станислав Ежи Лец

Постреализм начала XXI века – явление отрадное и закономерное. На новом витке истории с некоторыми оттенками и вариациями в литературном процессе повторилась ситуация рубежа XIX – начала XX веков, когда классический реализм XIX века сменило бурное развитие модернистских течений.

Начиная с 30-х годов XX века эта линия пресекается насильственным утверждением социалистического реализма – тотальным давлением идеологии на все виды искусства. Попытки убить живую душу, как известно, обречены на провал. Уже во время хрущевской «оттепели», в 60-е годы, а позже в 80-е делались единичные попытки писать не по указке сверху. Судьба авторов того времени трагична. В лучшем случае – шквал уничижительной критики и последующее замалчивание, в худшем – высылка из страны. Вывести литературу из идеологического тупика, оживить ее пытались, например, В. Орлов («Альтист Данилов»), А. Синявский («Прогулки с Пушкиным»), А. Битов и др. Для того времени их проза была опасной и шокирующей: авторы обращались к внутреннему миру человека, ломали советские стереотипы.

Наступившая перестройка провозгласила полную свободу во всем. Началась переоценка ценностей, сумбур в сознании, потеря ориентиров. Первым мощной волной выплеснулся, сдерживаемый почти 80 лет и не получивший в свое время полного развития, модернизм, нареченный через 100 лет русским постмодернизмом. О реализме в пылу разрешенного экспериментаторства забыли. Снова, как и на рубеже XX века, стали высказываться мнения, что реализм умер, что теперь литература погрязнет в вымышленных мирах и конструкциях. Действительно, советский реализм себя изжил, рухнул вместе с коммунистической идеологией, но реализм – основа мировидения человека – не может исчезнуть. Пережив очередное рождение, постреализм современности сумел глубоко и емко отразить происходящее, подвести итоги пережитого. Получившие свободу писатели создали произведения глубокие, выстраданные, вобравшие в себя и трагический опыт перестройки.

Лучшие из современных писателей в своей прозе оформляют все жизненное, собирают и воплощают смысл увиденного и познанного в реальности. Их слово необычайно богато и гибко, аккумулирует в себе всю полноту постигаемого смысла, несет на себе отпечаток высшей правды, ничем не ограничиваемой действительности. Правда жизни, увиденная и постигнутая индивидуально полно, творит индивидуальный стиль

как проявление самой правды бытия. Писательская «субъективность» отнюдь не уводит от правды бытия в сторону субъективного, напротив, позволяет действительности проявиться в слове. Цель писателя – не растерять и не обеднить то, что открылось ему в самом бытии. Жанр романа бесконечно разнообразен, что в полной мере доказывают анализируемые произведения.

Новый роман замечательной писательницы Дины Рубиной «На солнечной стороне улицы» удостоен третьей литературной премии России «Большая книга» за 2007 год. На церемонии награждения лауреатка призналась, что не ожидала награды, так как не живет в России с 1990 года.

Д. Рубина сейчас – одна из наиболее талантливых, ярких художников-прозаиков русского Израиля, становление творческой индивидуальности которой, как и всех эмигрантов третьей волны, происходило в Советском Союзе. Известность пришла к ней после первой публикации в журнале «Юность» в 1977 году. Это была повесть «Когда же пойдет снег?», которая была экранизирована и шла во многих театрах СССР. Еще до эмиграции вышли четыре книги прозы Д. Рубиной, переведенные на двенадцать языков. О жизни и творчестве писательницы поэт Андрей Дементьев снял телефильм «Дина». После отъезда в эмиграцию Рубина печатала свои произведения как в Израиле, так и в российских журналах «Новый мир» и «Дружба народов» («Один интеллигент уселся на дороге», «Глаза героя крупным планом», «Во вратах Твоих», «Вот идет Мессия!...»).

Роман «На солнечной стороне улицы» по достоинству может быть оценен именно в России, а точнее, на всем пространстве СНГ, ибо речь в нем идет о послевоенном Ташкенте, который стал одним из центров эвакуации, превратился в «город Вавилон», давший приют сотням тысяч обездоленных беженцев всех национальностей и сословий. Сам город, бывшие жители которого до сих пор разбросаны по всему миру, является своеобразной основой, главным героем романа: из него выходят и на нем замыкаются в воспоминаниях героев все сюжетные линии.

Автор посвящает книгу своим родителям, выражает благодарность бывшим ташкентцам «за бесценные блестики памяти, без которых трудно было бы воскресить образ города моего детства и юности». Роман представляет собой полифонию «голосов» разных людей из прошлого и настоящего, вспоминающих каждый по-своему город детства, а вместе «коллективная память» выдает наиболее объективный «портрет» послевоенного Ташкента, в котором смешалось всё: история, время, иллюзии и судьбы людей.

Писательнице удалось создать уникальный «психологический эпос». Она исследует особенности человеческой памяти, с ее выборностью оставленных случаев, впечатлений, когда «помню» и «не помню» – одновременно: «Я позабыла тот город, он заштрихован моей угрюмой памятью, как пейзаж – дождевыми каплями на стекле. Не помню названия улиц. Впрочем, их всё равно переименовали. И не люблю, никогда не любила глинобитных этих заборов, саманных переулков старого города... Моя юность проплутала этими переулками и – сгинула. Я не помню лиц соучеников, и когда <...> ко мне подходит некто незнакомый и говорит: «Вспомни-ка школу Успенского», – я не помню, не помню, не помню! Тогда почему всё чаще, возвращаясь из Хайфы или Ашкелона домой, поднимаясь в свой иерусалимский автобус и рассеянно вручая водителю мятую двадчатку, глухо говорю: «В Ташкент?..» Вот на это «почему?» автор и пытается найти ответ. Не помнить внешних деталей, но до боли явственно помнить ощущения, ауру места. Не сам Ташкент, а «душу» города, которая состоит из моря чувств всех его жителей. Человек вращается в это грандиозное живое целое. Писательнице удастся передать бесчисленность оттенков и тонов, их переливов в ежесекундном изменении. Автобиографическая героиня навсегда стала частью того далекого времени, но она другая – наивная, молодая, незащищенная, ранимая, ждущая от жизни нового и

замечательного. До слез жаль этой искренности, кажется, «растраченной зря», но ведь без этого не было бы теперешней зрелой мудрой женщины.

Роман представляет собой захватывающе интересную галерею портретов людей прошлого (отцов) и настоящего (детей). Центральной сюжетной линией является судьба девочки Веры Щегловой, будущей талантливой художницы, и ее матери Катерины, ставшей неуловимой предводительницей банды наркоторговцев по кличке Актриса. «Собственный характер волок ее на аркане к несчастьям и одиночеству... Вечная игра с огнем, глупый азартный риск». Чувствуя, что ее вот-вот арестуют, она, якобы из ревности, порезала ножом своего сожителя, чтобы сесть на малый срок, а не получить расстрельную статью за наркотики. Вернувшись из тюрьмы, Катерина начинает аккуратно через день писать в ЖЭК и милицию жалобы на дочь, требуя выселить ее из квартиры. Пришедшему разбираться милиционеру Вера объясняет: «Это из нее талант прет, понимаешь? Она талантливая, только образования нет, и жизнь была тяжелая – война, блокада... родные поумирали все... Если б ее вовремя образовать, вышла бы птица большого полета. Может, министр финансов, может, гениальная актриса...»

Вспоминая детские годы, Рубина задается вопросом, «почему у нас всегда возникает не восторг, не любование молодостью и детством, а жалость и четкая уверенность в их трагичности? Не потому ли, что на самых беззащитных расставлены силки. Как пройти по лабиринту, и где выход?» Автора возмущает почти общепринятая система побоев и унижений детей, которую до сих пор называют «воспитательной». В романе множество детских образов, их отношения с родителями, в основном, – взаимная ненависть. Верку жестоко избивает мать, сама девочка постоянно видит дикие сцены в семьях своих друзей и знакомых. Даже неплохие люди в роли родителей превращаются в раздраженных, жестоких тиранов.

Сосед, дядя Валя, живет с сыном-подростком Сережей. Малейший промах сына вызывает у него взрыв гнева, как будто речь идет о жизни и смерти. «Для Верки <...> это были страшные минуты. Забившись за шкаф, она молча глядела, как бегают с ремнем дядя Валя, как мечется по комнате, переворачивая стулья, Сергей. Оба орали как резаные. <...> Но вот что было страшно и нелепо: один человек гнался за другим, и тот, не отбиваясь, падал на пол, извивался и беспомощно вопил. И ничего нельзя было сделать, чтобы изменить это в мире». Для самой Верки «мать была данностью, как галера, к которой раб прикован до скончания жизни. Как крепостное право, в котором родился и умрешь. Мать была всегда и всегда была именно такой – орущей, дерущейся, непонятной, несправедливой, но привычной данностью. Освободиться от нее, деться куда-нибудь в те годы еще не приходило Верке в голову, как до поры до времени не приходит в голову рабу поджечь дом господина». Так взрослые ярко и зримо преподают детям науку ненавидеть, когда же будут учить любви и состраданию?

Книга помогает многое понять. В ней, как в волшебном фонаре, возникает прошедшая эпоха рухнувшей социалистической цивилизации, в ней нет ни осуждения, ни малейшего нажима или морализаторства. Незаметно становится понятным, почему наши родители поступали так, а не иначе, что пришлось пережить им в детстве и юности, почему они такие, почему такие мы и какими будут наши дети.

Многообразие колоритных ташкентских типов поражает. В этом городе в то время жили люди 98 национальностей и народностей, дети росли полиглотами. Перед читателем, как живые, возникают торговки с Алайского базара, узбечка Хадича, спасшая Катю от голодной смерти, сосланные в Узбекистан при разных властях русские дворяне, интеллигенты, воры, преступники, проститутки, школьные учителя и ученики, талантливые музыканты и художники, пленные немцы, японцы. Все они, спаянные временем и пространством, живут одной жизнью, влияют друг на друга, даже не догадываясь об этом. Писательница создает завораживающий калейдоскоп, в котором

мелькают различные человеческие судьбы, но всех объединяет эпоха – все «варятся в одном котле», что и позволяет автобиографической героине считать всех бывших ташкентцев чуть ли не родственниками. Действительно, все они были изломаны системой. На это накладывалась война, с ее смертями и голодом. Потрясает приспособляемость человека: в условиях медленного умерщвления души люди жили, радовались, но незаметно изменялись. В партийных верхах это называлось – формирование советского человека. Рубина пишет о тех, кто не поддался. Отчим Веры, человек высокой культуры, уходил в пьянство, как и многие его друзья-интеллигенты, а Веру спасло искусство, талант художника.

Автор чередует фрагменты судеб, по ее мнению, «...эту жизнь надо со всех сторон копать: и с начала, и с конца, и посередине. А если копать с усердием, такое выкопашешь, что не обрадуешься. В иную заглянешь и отшатнешься испуганно: кому охота лезть голыми руками в электрическую проводку этой высоковольтной жизни?». И действительно, поглощая страницы интереснейшего текста, читатель вдруг с изумлением понимает, что умирающая от голода, привезенная из блокадного Ленинграда, девочка Катя – это, страшная в своей жестокости и безумной жадности, будущая мать Веры, которую мы видим уже взрослой с первых страниц романа. Такое композиционное решение позволяет во всей полноте проследить жизнь каждого персонажа и, одновременно, переплести, соединить людские судьбы. Обязательно кто-то кого-то знал, вместе учились, одно время встречались, ходили в один кинотеатр на одни и те же фильмы, слышали от знакомых друг о друге.

По словам Рубиной, ей «ближе всего жанр трагикомедии, когда трагедия постоянно сбивается сарказмом и юмором... и низким, и высоким...». Вся книга проникнута ироническим отношением к окружающему. Несомненная удача писательницы – умение точно передать колорит разговорной речи людей разных национальностей и характерные черты их менталитета: «Молочница, носившая нам козье молоко, была украинкой. К ней однажды приехала дочь с маленьким ребенком. Еврейка бы тут же заявила, что это лучшее дитя на свете. А украинка выразилась откровенно: «Ой, Лыду, яке ж воно в тэбэ дурнэ!» Стоявшие рядом узбечки тут же закачали головами и сказали, что ребенок выправится. «А я говорю – дурнэ!» – припечатала бабушка».

Реалистическая манера повествования не предполагает употребление непременно изящного и гладкого стиля. В прозе Рубинной жизнь предстает во всех ее проявлениях: герои, в соответствии с уровнем развития, употребляют бранные слова, приводится много примеров едких народных выражений, частушек, мгновенных отзывов горожан на происходящие события. Все они окрашены юмором. Так, в перестройку с центральной площади Ташкента убрали памятник Ленину, «а на пьедестале установили большой стеклянный шар». Ташкентцы немедленно съзвили: «Ленин яичко снес!»

Прекрасны у Рубиной глубокие погружения в воспоминания. В этих лирических отрывках повествование становится поэтичным, настоящим парением души, приобретает смысловую и ассоциативную объемность: «И все снятся и снятся эти розовые корни деревьев, шепот арыков, нежный шелк струящихся в воде водорослей...»

Изящная, утонченная проза писательницы доставляет особое эстетическое наслаждение своей музыкальностью. Это не удивительно, ведь автор 40 лет своей жизни отдала музыке, окончила консерваторию. Романы Рубинной пронизаны музыкой: каждой сюжетной линии, образу соответствует свой ритм, своя музыкальная тема. Описание выступления школьного хора с песней о Ленине – блестящая пародия на безумную пафосность советской идеологии, выполненная профессиональным музыкантом и талантливым писателем.

Глубокое знание мира искусства, живописи также придает романам писательницы особую философскую глубину и интеллектуальность. И это не случайно: отец – ху-

дожник, муж – художник, детство, проведенное в мастерской среди красок и холстов. Особенно ярко мир живописи во всех его ипостасях предстал перед читателем в последнем романе писательницы «Белая голубка Кордовы» (2009).

Название книги «На солнечной стороне улицы» взято из песни, которую девочка-подросток Вера слушала на подоконнике больничной палаты, прижав лицо к решетке:

И даже если б я не заработал ни цента,
Я был бы все-таки богат, как Рокфеллер,
Ведь столько золотого песка у моих ног,
На солнечной стороне улицы!

Тогда, в детстве, ей понравилась мелодия, но смысл песни она поняла только спустя много лет, когда услышала ее вновь в одном из блюз-баров Америки: единственное наше богатство, бесценный подарок – это жизнь, но на солнечную сторону улицы надо уметь выйти.

Эта книга – потрясение. Она захватывает читателя целиком, заставляет переосмысливать прошлое, а для молодежи является редким правдивым свидетельством нравов советского периода. Повествование многослойно по глубине: кто-то прочтет его как мелодраму о судьбе Золушки (Вера в конце книги выходит замуж за разбогатевшего давнего поклонника), а кто-то задумается о сложности, трагизме и счастье жизни. Роман, несомненно, является вершиной творчества писательницы, итогом осмысления прожитого. Может показаться, что он предназначен для читателей старшего возраста, но город детства есть у каждого, нравственные законы едины и неизменны, а время летит очень быстро.

Книга одной из лучших современных писательниц Л. Улицкой «Даниэль Штайн, переводчик» удостоена главной литературной премии «Большая книга» за 2007 год. Радует, что после двадцати с лишним лет перестроечной неразберихи, невнятности тем и идей, торжествующей пошлости массовой культуры стали появляться умные, серьезные, значимые произведения, которым суждена долгая жизнь, в отличие от книг разового прочтения. Роман Улицкой написан в русле постреализма на прочном фундаменте исторического и автобиографического жанров – «живая повесть на обрывках дней».

Самое востребованное на сегодняшний день направление в романной прозе – подведение итогов. Но если Д. Рубина в своем замечательном романе «На солнечной стороне улицы» делает срез жизни общества на примере Ташкента и судеб людей в СССР, подводит итоги советской цивилизации, то у Улицкой масштаб другой, хотя вопросы, волнующие писательниц, схожи. Обе делают попытки достучаться до «оглохшего и ослепшего» в своей мелочности и невежестве человечества. Казалось бы, ничего нового: подобные попытки безуспешно предпринимали великие мудрецы разных эпох и народов. Но попытки эти не прекращаются, свидетельствуя о том, что для человечества не все потеряно.

Книги, обнажающие истинную суть явлений, обличающие ложь, вскрывающие вековые заблуждения людей, задающие неприятные для самолюбия вопросы, обречены на непонимание большинства. Такая книга обычно не приносит денег, вызывает шквал критики. Это писательский подвиг, свидетельство зрелости автора, осмысливающего итоги и собственной жизни.

Для раскрытия своего замысла автор выделяет два фактора, присущих каждому: национальность и веру. Что дает принадлежность или приверженность к ним человеку? И главный вопрос: что объединяет людей? Мы четко и сразу можем назвать множество разъединяющих моментов, а вот повторяемые всеми постулаты о дружбе и взаимопонимании, как правило, не находят подтверждения в реальности, оставаясь красивыми словами. В романе Улицкой серьезные вопросы решаются на примере судеб отдельных людей, которые, пересекаясь и проявляясь в разных точках мира, создают мо-

дель жизни человечества. Удачно выбрана форма подачи материала – эпистолярный, т. е. роман в письмах, датированных начиная с 1946 по 2006 год. Письма создают атмосферу искренности и исповедальности. Книга получилась честная, без лицемерных уверток и замалчиваний, с чувством доверия и расположения к читателю, апелляции к лучшему в его душе. Как разговор людей – братьев не по национальности и вере, а братьев по жизни на одной планете, разговор о том, какие мы.

Герои романа – люди разных стран, возрастов и национальностей. Историческое время – Вторая мировая война и до наших дней. Повествование существенно дополняет историю Второй мировой войны, позволяет увидеть трагедию не только в рамках одной России, но в мировом масштабе: события в Польше, партизанские отряды в Белоруссии, еврейские гетто, толпы беженцев. Человек, как в начале времен, оказался полностью незащищенным. Пытаясь выжить, с сердцем, полным ужаса, люди метались из страны в страну.

Центральным, объединяющим героем романа является Даниэль Штайн, который в годы войны восемнадцатилетним юношей по воле случая стал переводчиком в гестапо. По документам он значился вполне по-немецки – Дитер Штайн, а раскрыть свою национальность, означало немедленную смерть. Оказалось, что можно и в гестапо помогать белорусским крестьянам, которых фашисты расстреливали только потому, что не понимали, о чем они говорят. Ему удалось организовать побег трехсот человек из гетто. Он спасал, его спасали, он выжил. Сбылась его мечта: он стал католическим священником. В атмосфере непонимания, он всю жизнь старался примирить людей, очистить их сердца от зависти и злобы. Настоящий праведник, Штайн считал, что «Вера без дел мертва есть» (от Иакова (2,20)).

Даниэль Штайн – реально существовавший человек Даниэль Руфайзен, которого помнят многие ныне живущие люди. Пример того, как можно жить, никого не презирая, не унижаясь самому, стремясь делать добро. Он хотел, чтобы различия в вере и национальности не порождали вражды. В своей проповеди он говорил: «Я хочу, чтобы вера, которая у каждого человека есть личная тайна, была очищена от шелухи и сора. До цельного и неделимого зерна. Одно дело – верить, другое дело – знать, но важнее всего знать, во что веришь».

Такая книга давно должна была появиться в русской литературе, но время ее пришло только сейчас. Она позволяет многое понять, раздвинуть завесы лжи и недоумков, увидеть, как прекрасно и плодотворно сотрудничество и духовное обогащение при всеобщем уважении. А то, что происходит сегодня, по словам брата Даниэля, – это «настоящая победа взаимной ненависти». Обветшавшие, удобные прежде схемы уже не работают. Последние слова романа – обращение Л. Улицкой к читателям: «Я надеюсь, что моя работа не послужит никому соблазном, но лишь призывом к личной ответственности в делах жизни и веры. Оправдание мое в искреннем желании высказать правду, как я ее понимаю, и в безумии этого намерения».

Chumakevich E.V. Postrealism in the Modern Russian Prose: D. Rubina's and L. Ulitskaja's novels

The article considers D. Rubina's novel "On the solar side of the street" and L. Ulitskaja's "Daniel Stein, the interpreter", which were awarded the literary prize of Russia - "The Great Book" for 2007 (the third and the first accordingly). The features of post-realism similar in these works are investigated here; the connection between these two novels is convincingly shown – both of them cover an epoch of the war of 1941-1945 and post-war decades right up to our days. Both writers managed to create the unique "psychological epos": in D. Rubina's novel the best and the worst in the "soviet man" are shown by the examples of the portraits and fragments of old Tashkent citizens' fates; L. Ulitskaja's book about Christian priest Daniel Stein investigates the problems of belief and nationality on a global scale.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 02.09.2009

УДК 82–1.161.3

Л.М. Грыцук

СТАНАЎЛЕННЕ ЖАНРУ ЭЛЕГІІ: ГІСТОРЫКА-ТЭАРЭТЫЧНЫ АСПЕКТ

У артыкуле разглядаюцца вытокі жанру элегіі. «Журботная песня» актыўна развівалася і дасягнула росквіту ў творчасці старажытнагрэчаскіх (Калін, Феагнід, Салон, Мімнерм, Ксенафан) і старажытнарымскіх аўтараў (Катул, Тыбул, Праперцый, Авідзій). Паказаны ўплыў антычнай элегіі на творчасць паэтаў у эпоху Сярэднявечча і пазнейшай пары.

Элегія ў перакладзе з грэчаскай мовы (ἐλεγεία) – жанр лірычнай паэзіі ў форме старажытнага двухрадکوўя, якое складалася са спалучэння гекзаметра і пентаметра. Спачатку элегіяй лічыўся кожны падобны двухрадковы верш, незалежна ад зместу, хоць словам ἐλεῦος іменавалі ў старажытных грэкаў журботную песню, выкананую пад акампанемент флейты. Элегія на самым пачатку не спявалася, а чыталася, напеўна прагаворвалася. Вылучылася ў асобны жанр у эпічным родзе літаратуры прыкладна ў той час, калі пачалі праводзіцца першыя алімпіяды. Упершыню элегіі складалі іанійцы, што жылі ў Малой Азіі, а следам за імі жыхары Атыкі і Александрыі.

Падставай для з’яўлення элегіі, як лічыць А.М. Весялоўскі, было першапачаткова маленне, пахаванне і хаўтуры. З сінкрэтычных пахавальных абрадаў вылучыліся грэчаскія трэны (ὑμνοί), рымскія нэніі (neniae), сярэдневяковыя галашэнні (planctus, complaintes), у якіх адзнакі лірыкі (нараканне, вокліч, галашэнне) чаргаваліся з адзнакамі эпасу (успамін пра нябожчыка, пра эпізоды яго жыцця). Такія творы ў цэлым можна назваць галашэннямі. Паколькі пра кожнага нябожчыка гаварылася асобна, таму галашэнне грунтавалася на імправізацыі, узятай у рамкі кананічнай формы.

Пахавальная абраднасць пабудавана на трох складніках: спевах, скоках і дзеянні. Вядома, што ў старажытным свеце на пахаванні танцавалі скамарохі (у Егіпце). У рымлян пахавальныя танцы былі замененыя на тэатральны спектакль. У Алжыры, напрыклад, былі танцы з дзікунскімі галашэннямі. Заходняя царква забараняла *carmina diabolica* (песні д’ябла) на могілках, скокі і танцы. Паводле яе канонаў, цела нябожчыка нельга было трывожыць гэтымі дзеяннямі, а толькі ўхваляць спевамі [1, с. 184–185].

Сярэднявечныя галашэнні, што захаваліся на лацінскай і нацыянальных мовах, мелі правобразам, бліжэйшым да нас па часе, харавыя песні-галашэнні. Традыцыі антычнай харавой лірыкі перапляталіся пры гэтым з традыцыямі народнай паэзіі: блізкасць літаратурных галашэнняў да народных была абумоўлена аднолькавымі фармальнымі прыкметамі: лінейны сюжэт, прыпеў, перавага апісальных (эпічных) элементаў над лірычнымі. У правансальскіх галашэннях (*planh*) прыметы эпасу страчваліся і больш развівалася лірычная частка. Такім чынам, стваралася новая жанравая разнавіднасць, у якой адзнакі абрадавай асновы ледзьве вызначаліся, бо менавіта эпічная «частка» галашэння падлягала адасабленню з сінкрэтычнага абраду.

Іншы лёс у галашэння быў у тых краінах, дзе яно захавалася ў абрадзе, як, напрыклад, у славян, албанцаў, грэкаў, ірландцаў, плямёнаў, што жылі на в. Корсіка і Сіцылія. Галосычых жанчын у Расіі называлі «плакальшчыцамі», у старажытным Рыме – *praeficae*, у сучаснай Італіі – *voceatrici* [1, с. 187]. Плакальшчыц запрашалі на вяселле і пахаванне за пэўную плату, і яны стараліся перадаць пачуцці тых, ад імя каго

Навуковы кіраўнік – М.І. Мішчанчук, доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускага літаратуразнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”

галасілі. Плакальшчыца павінна была добра ведаць жыццё людзей, іх псіхалогію, валодаць запасам традыцыйных «агульных месцаў» – зваротаў, апісанняў, эпітэтаў, параўнанняў. Так з часам і склалася паэтыка галашэнняў, у аснове якой – выкарыстанне звароткаў, эпітэтаў, паўтораў, паралелізмаў і іншых тропай і рытарычных прыёмаў.

Старажытная элегія, такім чынам, характарызувалася адзнакамі лірычнага і эпічнага родаў літаратуры, знаходзілася на памежжы апісальнасці і перажывання. Яе адметнымі рысамі былі невялікі памер, эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць, сувязь з жыццёвымі рэаліямі і дыдактызм. Сюжэты самых старажытных элегій грунтаваліся на міфалагічных матывах і вобразах згодна з традыцыямі гераічнага эпасу.

У элегіі паэт самавыяўляецца, аповед, як і ў лірыцы ў цэлым, вядзецца ў ёй у цяперашнім часе. Але да свабоднага, высокага палёту думак майстры старажытных элегій не ўзнімаліся. Сюжэты элегій, у адрозненне ад эпапейных твораў, не ахоплівалі шырока карціны жыцця народаў і велічныя здарэнні, а грунтаваліся на асобных падзеях, у якіх аўтары ці іх блізкае акружэнне прымалі непасрэдна ўдзел.

Лірычныя выказванні заўсёды эмацыянальныя, і да таго ж у іх надзвычай актыўна праяўляецца медытатыўны пачатак (слова «медытацыя» паходзіць з лацінскай мовы і азначае разважанне). Паэт-лірык ацэньвае асабістыя пачуцці, тым самым дазваляючы чытачу глыбей зазірнуць у свет сваіх перажыванняў. Так нараджаецца лірыка пачуццёвай рэфлексіі [2, с. 67]. Бывае, што паэт разважае пра сэнс жыцця, выступае ў якасці філосафа, мысляра. І тады з'яўляецца «паэзія думкі» (азначэнне А.С. Пушкіна, затым падтрыманае В.Р. Бялінскім).

Найбольш старажытныя грэчаскія элегіі выконваліся на пірах і былі тэматычна разнастайныя: то поўніліся заклікам да барацьбы з ворагамі (Калін, Феагнід), то прасякваліся роздумами пра сусветны і дзяржаўны парадак (Салон), пра сутнасць чалавечага жыцця, каханне (Мімнерм), пра вытокі мудрасці (Факілід), то становіліся своеасаблівымі філасофскімі павучэннямі, сентэнцыямі пра тое, як трэба жыць па праўдзе (Ксенафан).

У грэкаў заснавальнікам элегіі лічыцца Калін Эфескі (нар. каля 675 г. да н.э.). Гэта самы старажытны з вядомых нам лірыкаў. На яго творы паўплываў гамераўскі эпас. Напісаны яны былі элегічным памерам. Захаваўся з напісанага паэтам толькі ўрываек з дваццаці аднаго радка, у якім Калін Эфескі натхняе грамадзян на барацьбу супраць кімерыяў, што напалі на Малую Азію:

Скоро ль воспрянете вы? Когда ваше сердце забьется
Бранной отвагой? Ужель, о нерадивые, вам
Даже соседей не стыдно? Вы мыслите, будто под сенью
Мира живете, страна ж грозной объята войной.
Требует слава и честь, чтоб каждый за родину бился,
Бился с врагом за детей, за молодую жену.
Смерть ведь придет тогда, когда мойры прийти ей назначат.
Пусть же, поднявши копье, каждый на битву спешит,
Крепким щитом прикрывая свое многомошное сердце
В час, когда волей судьбы дело до боя дойдет [3, с. 93].

У адрозненне ад гераічнага эпасу, у элегічных творах раскрываецца праблема пераадолення смерці, барацьбы з трагедыйнымі абставінамі. Элегіі Каліна з Эфеса маглі выконвацца ў любым месцы: у памяшканнях, дзе захоўвалася зброя ці адбываліся агульныя рытуальныя трапезы; на плошчах паселішчаў пад час народных сходак [4, с. 12].

Як і Калін Эфескі, ваенна-патрыятычныя элегіі ствараў яго паслядоўнік Тыртэй – спартанскі паэт другой паловы VII ст. да н.э. Элегіі Тыртэя ўтрымліваюць у сабе выразныя адзнакі аптымізму, у іх пераадольваецца сум, яны прасякнутыя клопатам пра дабрабыт дзяржавы (у той час у Спарце была ўзаконена грамадзянская няроўнасць).

Яго творы напісаны на іанійскім дыялекце, які і стаўся традыцыйным для элегіі. Найбольш вядомыя творы Тыртэя «Эўномія» («Благазаконне») і «Ваяўнічая элегія». Элегія «Эўномія» – гэта своеасаблівы «кодэкс паводзін грамадзяніна» [5, с. 26–27]. Аўтар дае парады царам, як кіраваць дзяржавай, а простым людзям – як падпарадкоўвацца законам. У «Ваяўнічай элегіі» паэт заклікае спартанцаў не пакідаць родны край, сваіх родных ні пры якіх абставінах:

Доля прекрасная – часть в передних рядах ополченья,
 Родину-мать от врагов обороняя в бою;
 Край же покинуть родной, тебя вскормивший, и хлеба
 У незнакомых просить – наигорчайший удел.
 Горе тому, кто бродит обречен по дорогам чужбины
 С милой женою, детьми и престарелым отцом.
 <...> Если скиталец такой нигде не находит приюта,
 Не возбуждает ни в ком жалости к доле своей,
 Биться отважно должны мы за милую нашу отчизну
 И за семейный очаг, смерти в бою не страшась [3, с. 93–94].

У агульнаграмадзянскіх элегіях афінскага заканадаўцы Салона адлюстраваны лёс новага пакалення, паказаны іншыя абставіны жыцця, апісана дамакратычная Грэцыя на чале з горадам-дзяржавай (полісам). Да нас дайшлі амаль дзвесце радкоў з элегіі, урыўкі ў ямбах і трахеях гэтага паэта. Гучаць у паэзіі Салона і застольныя матывы ўхвалення Афрадыты і Эроты, Дыяніса і яго дароў, паўнацэннага зямнога жыцця. Элегія «Саламін» складаецца з пяцідзесяці радкоў, якія поўняцца заклікамі да змагання за востраў Саламін:

С вестью я прибыл сюда из желанного всем Саламина,
 Стройную песню сложив, здесь, вместо речи, спою.
 Лучше бы мне позабыть об Афинах, оставив отчизну,
 Лучше бы родиной мне звать Фолегандр и Сикин,
 Чтобы за мною вслед худая молва не летела:
 Вот из Аттики трус, вот саламинский беглец!
 На Саламин! Поспешим и сразимся за остров желанный,
 Чтобы с отчизны стряхнуть горький и тяжкий позор! [4, с. 75–76].

Згодна з традыцыямі элегійнай паэтыкі, усе агульныя палажэнні і рэкамендацыі чытачам паэт раскрывае на канкрэтных прыкладах і тым самым стварае эфект іх рэальнасці. Адкрыццём Салона, якое мела вялікае значэнне для ўсёй далейшай гісторыі элегічнага жанру, становяцца пастаянна дэкларуемыя асабістыя пачуцці, перажыванні ў яго творах [4, с. 16–18].

Прадстаўнікамі падобнай грамадзянска-эталагічнай лірыкі, патрыятычна-павучальнай з адзнакамі трагедыйнага перажывання і суму элегіі не з’яўляюцца Сіманід Аморгскі і Мінерма. У іх творах выяўляецца песімістычны погляд на хуткацечнасць чалавечага жыцця, поўнага падманлівых надзей і пагроз, няшчасця, няўдач і хвароб, сцвярджаецца думка пра тое, што чалавека непазбежна напаткаюць старасць і смерць, ад якіх богі не могуць яго абараніць і на якія ён можа забыцца толькі ў пошуках часовай, хуткацечнай асалоды.

Некаторыя даследчыкі антычнай літаратуры [5, с. 23] лічаць, што элегія Мінерма (VII ст. да н.э.) стаіць ля вытокаў яе антычнага варыянта на тэму кахання, што стане вядучым у элінскай і рымскай літаратурах:

Без золотой Афродиты какая нам жизнь или радость?
 Я бы хотел умереть, раз перестанут манить
 Тайные встречи меня, и объятия, и страстное ложе.
 Сладок лишь юности цвет и для мужей и для жен.

После ж того, как наступит тяжелая старость, в которой
 Даже прекраснейший муж гадок становится всем,
 Дух человека терзать начинают лихие заботы,
 Не наслаждается он, глядя на солнца лучи,
 Мальчикам он ненавистен и в женах презрения будит.

Вот сколь тяжелую бог старость для нас сотворил [4, с. 70].

Сіманід Аморгскі – першы агульнаэлінскі паэт. Яго надмагільныя надпісы ўсімі жанравымі прыкметамі адпавядаюць элегіі:

Много я пил, много ел, и на многих хулу возводил я;

Нынче в земле я лежу, родянин Тимокреонт [4, 90].

Значная роля элегіі ў жыцці старадаўняга народа засведчана і тэкстамі грэчаскага паэта-лірыка Архілоха. Да нас дайшлі некалькі яго элегій, звязаных са смерцю суайчыннікаў і сяброў у Эгейскім моры. Магчыма, ён выступаў на памінальных трызнях, заклікаючы людзей быць мужнымі і перасільваць страты, падзяляць разам з усімі агульнае гора [4, с. 8]:

Сердце, сердце! Грозным строем стали беды пред тобой.

Ободришь и встречу их грудью и ударим на врагов! [6, с. 217].

Архілох узмацніў у сваіх элегіях лірычны пачатак, памяняў эфект «вонкавых перажыванняў» на паказ асабістага ўнутранага свету, заявіў, што ніхто не зможа ўбачыць, як яго «пранізваюць да касцей мукі пачуццяў» [5, с. 20].

Элегіі грамадзянскага характару пісаў і Феагнід з Мегары. Захаваліся дзве яго кнігі «Элегій» (амаль 1400 вершаў), хоць і не ўсе яны, як лічаць даследчыкі, належаць гэтаму аўтару, паколькі многія перадаваліся з вуснаў у вусны і з цягам часу імя сапраўднага аўтара магло забыцца. «Элегіі» Феагніда напісаныя ў форме звароту да юнага сябра Кірна. Аўтар тлумачыць сумоўцу маральныя прынцыпы паводзін арыстакратаў. Парады чаргуюцца з застольнымі матывамі (застольныя элегіі яшчэ называлі сімпатычнымі):

Кирн, не завязывай искренней дружбы ни с кем из тех граждан,

Сколько бы выгод тебе этот союз ни сулил.

Всячески всем на словах им старайся представиться другом,

Важных же дел никаких не начинай ни с одним.

Ибо, начавши, узнаешь ты душу людей этих жалких,

Как ненадежны они в деле бывают любом.

По сердцу им только ложь, да обманы, да хитрые козни,

Как для людей, что не ждут больше спасенья себе [3, с. 100].

У асобных творах Феагнід Мегарскі крытыкуе сацыяльныя перамены, у выніку якіх да ўлады прыйшла дэмакратыя і жыццё зрушылася не да лепшага. Таму ён заклікае арыстакратаў (ён называе іх «высакароднымі») да справы з дэмасам-збродам:

Ты тупоумную чернь пятой придави, да сильнее

Палкою острою бей, тяжким ярмом обложи [4, с. 131].

Многія элегіі Тыртэя, Салона, Феагніда, Мімнерма былі звязаныя з грамадскім жыццём, насілі палітычны характар. Але паступова гэтыя і іншыя аўтары адыходзілі ад зададзенай тэмы і пачыналі пісаць сімпатычныя (застольныя), эратычныя (любоўныя) і фрэнэтычныя (жалобныя) элегіі [7, с. 512–513]. Следам за жанрам элегіі з'явіўся і жанр эпіграмы.

Старажытная рымская элегія, у адрозненне ад грэчаскай, развівалася ў рэчышчы літаратурнай плыні, якая адмаўляла ідэалогію прынцыпату. Рымскія элегікі адмовіліся на афіцыйным узроўні праслаўляць прынцэпа, рымскіх знакамітых дзеячаў. Адзінае, што, на думку элегічных паэтаў Рыма, магло быць сэнсам жыцця, – гэта каханне. Таму рымская элегія не адзначаецца разнастайнасцю сюжэтных сітуацый і матываў.

Найчасцей сюжэт быў адзіны: лёс беднага паэта, яго каханай, змаганне за любую з багатым сапернікам. Найбольшая ўвага надавалася ў такіх творах вобразу каханай, сам жа паэт хаваўся за апісаннем свайго смутку, за стварэннем умоўнага вобраза лірычнага героя. Рымская элегія, у адрозненне ад грэчаскай, адлюстроўвала не пазітыўныя, а негатыўныя моманты грамадскага жыцця. У эпоху Актавіяна Аўгуста адны паэты абураліся падзеннем грамадзянскай маралі правячых колаў імператарскага Рыма, што назіраецца нават у іх ідылічнай лірыцы, супрацьпастаўлялі мітусню і разбэшчанасць гарадскіх жыхароў простаму, ціхаму жыццю сялян («Сабінскі домік» Гарацыя, «Буколікі» Вяргілія). Другія (Праперцый, Авідзій) бачылі выйсце з экстрэмальнай сітуацыі ў каханні. Рымская любоўная элегія фарміруецца і дасягае свайго росквіту ў творчасці Тыбула, Праперцыя і Авідзія. Развівалася ў гэты час таксама і «эталогічная» элегія. «Эталогічныя тэндэнцыі» гэтага жанру пазней выявіліся ў паэзіі розных краін. Напрыклад, у рускай лірыцы канца XVIII – пачатку XIX ст.: Г.Р. Дзяржавін («Похвала сельскай жыцця»), М.М. Карамзін («Послание к И.И. Дмитриеву»), ранні В.А. Жукоўскі («Вечер», «Славянка»), К.М. Баццошкэ («Мои пенаты»), А.С. Пушкін («Городок»), К.Ф. Рылееў («Пустыня»), а пазней – А.А. Блок і С.А. Ясенін.

Лічыцца, што першым рымскім элегікам быў Гал, але да нас не дайшлі яго творы.

Першы па часе з рымскіх паэтаў-элегікаў, спадчына якога нам часткова вядомая, – Катул. Яму належаць 116 вершаў, эпіграм, напісаных элегічным дыстыхам. У сваіх творах паэт звяртаецца да каханай, якую называе Лесбіяй:

Будем, Лесбия, жить, любя друг друга!
Пусть ворчат старики, – что нам их ропот?
За него не дадим монетки медной ... [8, с. 201].

Катул першы з рымлян выкарыстаў грэчаскі вершаваны памер, па-майстэрску валодаў рознымі формамі лірычных твораў.

Другі рымскі элегік – Тыбул – усаўляе ідылічнае жыццё закаханых на ўлонні прыроды, сярод сялян, далёка ад горада. Каханая замяняе паэту ўвесь свет:

Ах, пусть прахом пойдут все смарагды, все золото мира,
Лишь бы в разлуке со мной девушка слез не лила!
Я ж, моя Делия, знай, – была бы ты только со мною, –
Сам бы волов запрягал, пас на знакомой горе.
Лишь бы мне было дано держать тебя в нежных объятьях,
Даже на голой земле сладким казался бы сон.
А без взаимной любви что пользы хоть в пурпурном ложе,
Если в бессонных слезах тянется долгая ночь? [8, с. 393].

Яшчэ адзін старажытнарымскі паэт Праперцый выдаў чатыры кнігі элегій, у якіх яго каханая выступае як самая дарагая істота, адзіная і пры жыцці, і пасля смерці. Праперцый у сваіх творах таксама выказваў незадаволенасць жыццём:

Эти пустыни молчат и жалоб моих не расскажут,
В этом безлюдном лесу царствует только Зефир:
Здесь я могу изливать безнаказанно скрытое горе,
Коль одинокий утес тайны способен хранить [8, с. 411].

У элегіях Авідзія – прадаўжальніка традыцый паэтаў Тыбула і Праперцыя – бачым не толькі вядомыя ранейшай паэзіі прыкметы, але таксама і новыя рысы: дасканаласць рытарычнай арганізацыі мовы, страсную эмацыйную афарбоўку, дасціпнасць апаведу. У «Журботных элегіях» і «Пасланнях з Понта» Авідзій стварыў новую элегію, герой якой не ўмоўная асоба, не міфалагічная істота, а сам паэт-выгнаннік. Тэмай яго элегій з'яўляюцца яго асабістыя перажыванні і пачуцці, у трагічных фарбах паказаны час, калі імператар Аўгуст загадвае паэту пакінуць Рым:

Этим и многим другим твое божество заклинаю:
Будь милосерден, отец, благо отчизны моей.
Нет, не возврата прошу в Авзонию, разве позднее,
Если ты долгой моей ссылкой будешь смягчен,
Сделать изгнание молю для меня безопасней немного,
Чтоб наказание мое согласовалось с виной [8, с. 492].

Рымская элегія адрознівалася ад грэчаскай перш за ўсё тым, што выражала не толькі прыхаваную апазіцыйнасць рэжыму Аўгуста, але і адстойвала права паэта на раскрыццё асабістых пачуццяў. Ва ўмовах прынцыпату Аўгуста паэты не маглі свабодна выказаць пачуцці, таму не паказвалі старонкі сваёй біяграфіі, не спыняліся на канкрэтных жыццёвых фактах, стваралі ўмоўны вобраз лірычнага героя, блізкага ім па светаўспрыманні, але не ідэнтычнага, даволі абстрактна паглыбляліся ў тэму кахання. Больш удала яны раскрывалі асабістыя душэўныя перажыванні закаханых герояў. Часта давалі каханым парады, як паводзіць сябе ў канкрэтных сітуацыях, бо ведалі, што паэзія мае вялікую сілу і дае магчымасць актыўна ўздзейнічаць на людзей. Але паступова надыходзіў час крызісу і любоўнай элегіі, звязаны з тым, што грамадзянская пазіцыя паэта, ізаляванага ад знешняга свету, аказвалася не зусім прымальнай, даволі штучнай, а па гэтай прычыне і ўнутраны свет элегічнага паэта звужаўся. Максимальнае звужванне праблематыкі прывяло да збыднення зместу жанру. Агульныя месцы, матывы, якія паўтараліся з твора ў твор, у далейшым былі «аздоблены» толькі фармальным эксперыментатарствам, на якім і трымаліся творы.

Элегію як жанр выкарыстоўвалі з даўніх часоў, але ў перыяд элінізму яна набывае малыя літаратурныя формы, ствараецца для абранага кола людзей – знаўцаў літаратуры, яе аўтары імкнуцца да мастацкай дасканаласці. І ў гэты час асноўным жанравым матывам з'яўляецца матыв кахання.

Цікава, што да творчасці паэтаў-элегікаў мінулага абумоўліваецца сэнна тым, што яна, гэтая творчасць, несла ў сабе зародак сапраўднага псіхалагізму, акрэслівала сферу інтарэсаў герояў, якія тонка адчувалі супярэчнасці жыцця, шукалі яго глыбінны сэнс у свеце інтымных перажыванняў, асабістых захапленняў.

Кароткую элегію цяжка адрозніць ад эпіграмы, таму што эпіграма таксама пісалася элегічным дыстыхам і рознілася з сумнымі вершамі толькі трапнасцю выказаў. Эпіграма – у прамым сэнсе – надпіс, зроблены ў паэтычнай форме на падарунку, помніку на магіле, водгук на мастацкі твор. Такія надпісы і водгукі тлумачылі ўнутраны змест дадзенага прадмета і ўказвалі на таго, хто і каму гэты прадмет прысвячае, даруе. Эпіграма – спрадвечна грэчаскі жанр. Ад старажытных часоў да нашай эпохі эпіграмы, створаныя Платонам, Анакрэонтам, Марцыялам, не страцілі сваёй вартасці. Трапна дасягаюць мэты некаторыя з іх, перасатвораныя на новы лад А.С. Пушкіным, С.Я. Маршаком. У эпоху хрысціянства эпіграмы з адчувальным уплывам твораў Вергілія і Марцыяла былі вядомыя з чацвёртага стагоддзя да нашай эры і існавалі ў форме надпісаў і прысвячэнняў пакутнікам-святым. Да нас дайшлі зборнікі антычных эпіграм пад назвамі «Anthologia graeca» («Грэчаская анталогія») і «Anthologia latina» («Латінская анталогія»).

У «Палацінскую анталогію», напрыклад, уваходзяць эпіграмы, якія ўмоўна можна падзяліць на тры групы: 1) апісальныя – пра падзеі, якія адбываліся з аўтарам або якія ён назіраў; 2) сатырычныя, у якіх выкрываюцца недахопы простых людзей, а таксама знаці і манахаў; 3) павучальныя – разважанні пра цяжкі лёс, пра што паўсядзённае жыццё.

Элегія працягвае існаваць і развівацца і ў перыяды Адраджэння, Асветніцтва, і ў наш час у літаратурах розных народаў, таму што з'яўляецца блізкай людзям розных

нацый сваім трагедыйным, журботным, а часцей – сентыментальна-расчуленым зместам.

У Сярэднявеччы народная паэзія Германіі, Іспаніі, Партугаліі захавала ў сабе прыкметы старажытнасці: любоўныя песні мелі элегічны характар, часта выяўлялі настрой дзяўчыны, якая пасля вяселля адчувае сябе няшчаснай. Захавалася і жанравая форма кансона ў Бернарта дэ Вентадорна і Бертрана дэ Борна. Нават у нямецкай рыцарскай лірыцы (мінезангу) гучалі скаргі на свой лёс пакінутай ці самотнай жанчыны. Гуманісты эпохі Адраджэння элегію выкарыстоўвалі ў сваіх палемічных і любоўных творах (Ф. Петрарка, Дж. Бакача, Г. дэ ла Вега, Я. Каханоўскі).

У XVII–XVIII ст. элегія перажывала заняпад, таму што ў гэты час, у эпоху класіцызму, перавага надавалася одзе і сатыры.

У канцы XVIII ст., у перыяд дарамантызму, у Расіі, значна раней за мяжой элегія вяртаецца ў слоўнае мастацтва, набываючы маркотнасць «кладбищенской поэзии» (Дж. Мільтан «Элегія да Юнга», Э. Юнг «Начныя думы», Р. Бернс «Развітанне», Г. Бюргер «Ленора», Г. Гейнэ «Кніга песень», Э. Верхарн зборнік «Вечар»).

Першымі ў рускай паэзіі лічацца элегіі Васіля Традзьякоўскага, што ўпадабняліся антычным аўтарам. Пазней элегіі пісалі Канстанцін Бацюшкаў («Элегія», «Мара», «Мае пенаты»), Васіль Жукоўскі («Вечар», «Сельскія могількі», «Грэва элегія, перакладзеная з англійскай мовы»), Гаўрыла Дзяржавін («Пахвала сельскаму жыццю»). Але руская элегія, у адрозненне ад антычнай, набывае новыя рысы: змест яе становіцца больш шматгранны; паэты паказваюць розныя сферы жыцця – грамадзянскага, інтымнага; форма элегіі стала раскаваная ў рытміка-інтанацыйных адносінах; памер твораў не абмяжоўваўся.

У 10–30-я гады дзевятнацатага стагоддзя бытуе не толькі вальналюбная, грамадзянская, але і трагедыйная лірыка рускіх паэтаў: А.С. Пушкін піша элегіі «Пагасла дзённае свяціла», «Да мора», М.Ю. Лермантаў – «Гляджу на будучыню з боязю», «І сумна і маркотна», «Удзячнасць», «Чаму?», Я. Баратынскі – «Прызнанне», «Прыкметы», «Апошняя смерць» і інш. М.А. Някрасаў напісаў цыкл вершаў элегічнага зместу, у якім звяртаецца да А. Панаевай: «Разбіта стратай незваротнай», «Я не люблю іроніі тваёй», «Так, наша жыццё працякала мяцежна». Элегічны настрой адчуваецца таксама ў лірыцы паэтаў-дзекабрыстаў А. Адоеўскага, В. Кюхельбекера, К. Рылеева. У гэты ж час з’яўляецца грамадзянская, эталагічная сатыра. Эталагічныя тэндэнцыі ў адзначаны перыяд выявіліся і ў творах элегічнага зместу: відаць, па той прычыне, што, як і ў часы Тыбула, у паэтаў з’яўляецца жаданне супрацьпаставіць сябе грамадству, якое згубіла мараль, свабоднае, «чыстае» жыццё ў гармоніі з прыродай.

У XX стагоддзі ў рускай элегіі паглыбляецца грамадзянска-сацыяльны пачатак і цесна пераплятаецца з інтымна-асабістым, што асабліва адчуваецца ў творах У. Салаўёва, А. Беллага, Ф. Салагуба, у вершах пра Радзіму і каханне А. Блока і С. Ясеніна, у творах А. Ахматавай і М. Цвятаевай. Гэта – вынік родава-жанравага ўзаемапрацікнення на змястоўным і фармальным узроўнях. У элегіях інтымна-філасофскіх адбываецца не толькі сінтэз адзнак трагедыйнай разнавіднасці пафасу, а і іх градацыя, што залежыць перш за ўсё ад іх зместу, агульнай танальнасці.

У беларускай літаратуры элегія заняла вядучыя пазіцыі ў пачатку XX стагоддзя, у эпоху новага беларускага Адраджэння. Яна была рэпрэзентавана ў гэты час такімі імёнамі, як Янка Купала (амаль усе вершы са зборніка «Спадчына», элегічныя паэмы), М. Багдановіч (цыкл «Каханне і смерць»), А. Гарун («Начныя думкі», «Матчын дар», «Думы ў чужыне»). У 20-я гады XX стагоддзя элегічным пафасам былі пазначаны многія творы Т. Кляшторнага, А. Моркаўкі, С. Дарожнага, Я. Пушчы і іншых паэтаў. Беларуская элегія выступіла ў гэты час ва ўсіх разнавіднасцях, якія былі вядомыя яшчэ з часоў антычнасці.

У беларускай элегіі 60–70-х гадоў выразна адчуваюцца філасофска-медытатыўныя (А. Куляшоў, М. Танк, Т. Бондар, Я. Янішчыц) і эталагічныя (Г. Бураўкін, А. Разанаў, С. Грахоўскі і іншыя паэты) матывы.

Роздумама пра жыццё і месца чалавека ў ім напоўнены элегіі паэтаў-эмігрантаў Н. Арсенневай, М. Сяднёва, У. Салаўя, У. Клішэвіча.

Беларуская элегія – ментальны жанр нашага народа, у якім адбіваецца псіхалогія беларусаў, іх светапогляд, такія рысы характару, як спагадлівасць, міласэрнасць, дабрыня.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Веселовский, А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – М. : Высш. школа, 1989. – 405 с.
2. Поспелов, Г.Н. Лирика : Среди литературных родов / Г.Н. Поспелов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 207 с.
3. Античная литература. Греция. Антология. Ч.1 / Сост.: Н.А. Федоров, В.И. Мирошенкова. – М. : Высш. школа, 1989. – 512 с.
4. Древнегреческая элегия / сост., коммент., словари Н.А. Чистяковой. – СПб : Алетей, 1996. – 396 с.
5. Ярхо, В.Н. Античная лирика / В.Н. Ярхо, К.П. Полонская. – М. : Высш. школа, 1967. – 210 с.
6. Эллинские поэты / в переводах В.В. Вересаева ; под общ. ред. С. Апта [и др.] ; предисл. Н. Сахарного ; коммент. В. Вересаева [и др.] – М. : Гослитиздат, 1963. – 407 с.
7. Любкер, Ф. Реальный словарь классических древностей. В 3 т. / Ф. Любкер. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – Т. 1. – 575 с.
8. Античная литература. Рим. Антология / сост. Н.А. Федоров, В.И. Мирошенкова. – 2-е изд., испр. – М. : Высш. школа, 1988. – 720 с.

Hrytsuk L. “The Beginning of the Genre of Elegy: Historical and Theoretical aspect”

The article considers the origin of such genre as elegy. A «sad poem» developed fast and reached its fullest flower in the creative work of ancient Greek poets (Kallin, Theognis, Solon, Mimnerm) and ancient Roman poets (Katulus, Tibulus, Propertsius, Ovidius). The influence of the ancient elegy on the creative works of the Medieval poets and the authors of the later centuries is shown in the article.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 25.09.2009

УДК 821.161.3

Г.М. Праневіч

ЛЕЎ САПЕГА І БЕРАСЦЕ: НАРАДЖЭННЕ ЛІТОЎСКАГА СТАТУТА 1588 ГОДА

У артыкуле даследуюцца сувязі рода Сапегаў з Берасцем і Берасцейшчынай, а таксама грамадска-палітычныя і гісторыка-культурныя перадумовы і абставіны з'яўлення знакамітых публіцыстычных прадамоў Льва Сапегі да Літоўскага Статута 1588 года.

Патрэбы духоўна-гістарычнай самаідэнтыфікацыі, аднаўлення ў поўным аб'ёме гістарычнай памяці, спазнання ўласнай нацыянальнай ментальнасці прымушаюць сёння больш пільна і ўважліва ставіцца да падзей і фактаў нашай даўнейшай гісторыі, асабліва да тых яе культурна-цывілізацыйных чыннікаў, якія выходзяць за рамкі звужанай, калісьці прыстасаванай да патрэб сацыялістычнай ідэалогіі канцэпцыі сацыяльнага этнагенезу беларусаў як выключна сялянскай нацыі. Сярод іх важнае месца належыць асэнсаванню ідэалагічных, юрыдычна-прававых, маральна-этычных аспектаў грамадзянска-палітычнага і духоўна-культурнага ўкладу жыцця вышэйшых шляхецка-арыстакратычных колаў і урбанізаваных слаёў насельніцтва ВКЛ, адлюстраваных у юрыдычна-прававых дакументах ВКЛ XV–XVII стст. кшталту палажэнняў магдэбургскага права, Літоўскіх Статутаў ВКЛ рэдакцый 1529, 1566 і 1588 гг. і інш.

Змест, абставіны з'яўлення на свет і барацьба за легітымізацыю і ўвядзенне ў дзеянне трэцяй рэдакцыі Літоўскага Статута (1588 г.), заключным акордам да якога стала напісанне ў Берасці падканцлерам ВКЛ Львом Сапегам дзвюх выдатных публіцыстычных прадамоў, якраз і з'яўляецца адной з такіх ключавых тэм, якая, апроч іншага, самым непасрэдным чынам звязвае гэты дакумент найвялікшай гістарычнай і духоўна-мастацкай вартасці з Берасцем.

Пры уважлівым разглядзе факт гэты зусім не здаецца выпадковым. Больш за тое, успрымаецца як заканамерны ў святле цэлага шэрага агульнаеўрапейскіх працэсаў геапалітычнага, грамадска-палітычнага характару і прыватных акалічнасцяў, звязаных з Сапегамі і іхняй роляй у грамадска-палітычнай гісторыі горада і ВКЛ на працягу XV–XVII стст.

Па-першае, Берасце і Берасцейшчына – ключавы для будучага канцлера біяграфічны і духоўна-гістарычны топас, які непасрэдна спрычыніўся да яго палітычнай і творчай біяграфіі, а таксама імклівага ўзлёту і ўзвышэння як палітыка і выдатнага дзяржаўнага дзеяча ВКЛ.

Пачнём з таго, што свой легендарны радавод Сапегі, як вядома, выводзілі ад Гедымінавічаў, лічылі сябе нашчадкамі пінскага князя Нарымонта Гедымінавіча [1, с. 223]. Кодань – каля Берасця – і Ружаны – у суседнім, Наваградскім ваяводстве на мяжы з Берасцейскім – сталі апорнымі для Багдана і Івана Сямёнавічаў – пачынальнікаў дзвюх галоўных ліній сапежанскага роду – чарэйска-ружанскай і коданьскай. Іван Сямёнавіч ў 1513–1517 гг. займаў пасаду ваяводы падляшска-берасцейскага і меў у Берасці свой ваяводскі двор. Іван, сын Багдана Сямёнавіча, знаходзіўся на гэтай жа пасадзе ажно 12 гадоў – з 1529 па 1541 г. Традыцыю прадоўжыў і сын Івана Сямёнавіча Павел, які займаў двор ваяводы падляшскага ў Берасці на працягу 1556–58 гг. Паводле звестак, якія прыводзіць М. Шкялёнак, старатам дарагічынскім і ваяводам падляшскім некаторы час быў таксама бацька Льва Сапегі, прадаўжальнік старэйшай чарэйска-ружанскай лініі роду Іван Іванавіч Сапега

[12, с. 59]. Калі зыходзіць з таго, што бацька Л. Сапегі памёр у 1580 годзе, а апошнім ваяводам падляшскім да захопу і далучэння Падляшша да польскай Кароны быў В. Тышкевіч (1558–1569 гг.), дык выходзіць на тое, што пасаду ваяводы падляскага бацька Л. Сапегі мог займаць толькі ў перыяд з 1541 па 1556 г., хутчэй за ўсё, пасля смерці свайго бацькі Івана Багданавіча Сапегі (1546 г.). Трэба адзначыць, што доўгія гады шматлікія дзяржаўныя і земскія пасады ў Берасці і Падляшска-Берасцейскім ваяводстве займалі таксама некаторыя іншыя, менш вядомыя прадстаўнікі роду Сапегаў. Так, з “Апісання стараства Берасцейскага 1566 года” вядома, што каралеўскім рэвізорам на Падляшшы, адказным за ўлік земляў і маёмасці, плацяжы і падаткі, доўгі час быў нехта Іван Сапега, а “потомь за недоконченемь через него по смерты его <...> тое постановене и ревизея во всем том старостве докончено и постановено есть черезъ <...> Дмытрея Сопеги, ревизора его кр. мл. на Подляшу (відаць, сына ранейшага рэвізора Івана Сапегі. – Г.П.)” [7, с. 205].

Такім чынам, эканамічныя і палітычныя інтарэсы роду Сапегаў на працягу доўгага часу былі цесна звязаны з Падляшска-Берасцейскім ваяводствам і яго абодвума цэнтрамі – Берасцем і Дарагічынам. Таму зусім не дзівіць, што, займаючы высокія службовыя пасады ў дзяржаве (вялікага пісара (1584), падканцлера (1585), а з 1589 г. канцлера ВКЛ), якія патрабавалі, апроч іншага, шчыльных і частых палітычных кантактаў з каралём і польскай дзяржаўна-палітычнай элітай, сын колішняга дарагічынскага старасты Івана Сапегі і Багданы Друцкай-Сакалінскай глыбока пусціў свае карані менавіта ў Берасцейскую зямлю, якая на доўгія гады стане новым сямейным прытулкам і ўдзячным месцам жыцця, працы і адпачынку для актыўнай і дзейнай натуры выдатнага палітыка, дзяржаўнага дзеяча і дыпламата, шчодро адоранага яшчэ і бліскучым літаратурным талентам.

Ружанскі маёнтак, які Леў Сапега ў 1598 годзе, на піку сваёй палітычнай кар’еры, выкупіў у Барташа Брухальскага, стане галоўнай рэзідэнцыяй канцлера. Тут у пачатку XVII стагоддзя ён збудуе для сябе і сваёй сям’і новы двухпавярховы палац з шыкоўнай банкетнай гасцявой залай, вялікай бібліятэкай і архівам, у якім будзе прымаць самых высокіх гасцей і нават асобаў каралеўскай крыві. Месца для рэзідэнцыі было выбрана выключна ўдала і рацыянальна: праз Ружаны пралягаў найбольш зручны і кароткі шлях да абедзвюх сталіц Рэчы Паспалітай – Вільні і Варшавы, паміж якімі найчасцей даводзілася курсіраваць канцлеру. Адсюль таксама было зручна дабірацца да нясвіжскай рэзідэнцыі Радзівілаў, на двары якіх з сямігадовага ўзросту выходзіўся будучы канцлер і трывалы палітычны саюз з якімі забяспечыў пасля маладому арыстакрату ўзыходжанне да вяршынь палітычнай улады ў ВКЛ. І ўжо зусім рукой падаць было да Берасця – найбольш значнага пасля Вільні эканамічнага і дзяржаўна-палітычнага цэнтра дзяржавы, дзе часта адбываліся соймы і канфедэрацыі, царкоўныя сіноды і дыпламатычныя сустрэчы.

Другое важнейшае значэнне Берасця як неформальнай сталіцы ВКЛ заключалася ў тым, што менавіта адсюль вёўся наўпроставы дыялог з польскай Каронай і Захадам наогул. Тут выпрабавалася мадэль новага тыпу еўрапейскай культуры, заснаваная на сінтэзе гуманістычных здабыткаў Захаду і Усходу, Поўдня і Поўначы. Адначасна з гэтым патрыятычнымі сіламі краіны вёўся пошук дзейных спосабаў умацавання незалежнасці і суверэннасці дзяржавы, якая пад уплывам магутных цэнтрабежных тэндэнцый з Захаду і Усходу, з боку Польшчы і Масковіі, каталіцызму і праваслаўя паступова страчвала сваю ранейшую ваенна-палітычную моц, рэлігійна-культурную тоеснасць і нацыянальна-этнічную кансалідаванасць, што пагражала самому існаванню Княства. Прогістаяць гэтым тэндэнцыям, прыдаць ім “зваротны ход”, прымусіць працаваць на ўмацаванні дзяржавы частка магнатэрскай эліты ВКЛ, у прыватнасці Радзівілы і іх паслядоўнікі магнаты Хадкевічы, Сапегі, Глебавічы, Валовічы і інш.,

імкнулася, разгарнуўшы краіну на паўночны захад Еўропы, абраўшы ў якасці ідэалагічнай асновы новага палітычнага курсу пратэстантызм у форме папулярнага ў Швейцарыі і балта-скандынаўскіх краінах кальвінізму.

Канкрэтным вынікам гэтай палітыкі стала заснаванне Мікалаем Радзівілам Чорным і ягоным стрыечным братам Мікалаем Радзівілам Рудым шматлікіх кальвінскіх збораў і школ, дзе прапагандавалася новае веравучэнне, а таксама заснаванне ў Берасці і Нясвіжы друкарняў лацінскага і кірылічнага шрыфту. У задачу першай з іх, заснаванай у 1553 г у Берасці Бернардам Ваявудкам, а таксама пазнейшых друкарняў Станіслава Мурмеліуса (1558–1560-я гг.) і асабліва Цыпрыяна Базыліка (1560–1574 гг.) уваходзіла выданне разнастайнай рэлігійнай (кальвінскага напрамку) і свецкай літаратуры гуманістычна-рэфармацыйнага характару на польскай і лацінскай мовах, адрасаванай пераважна магнатэрска-шляхецкай эліце і каталіцкаму насельніцтву Княства, тады як важнейшай задачай Нясвіжскай друкарні С. Буднага, М. Кавячынскага і Л. Крышкоўскага было трансліраваць здабыткі гуманістычна-рэфармацыйнай культуры Захаду і новага веравучэння на вернікаў праваслаўнага абраду, звязаных са старажытнаруускай культурнай традыцыяй, арыентаваных на кірылічнае пісьменства і родную мову.

У гэтым праекце Берасцю, зыходзячы з яго памежнага становішча на мяжы Кароны і ВКЛ, адводзілася роля своеасаблівага моста паміж Усходам і Захадам. Як адзначаў М.В. Доўнар-Запольскі, “Берасце было тымі варотамі, праз якія Беларусь уступала ў дачыненні з Польшчай і паўднёвай Германіяй. На гэтым шляху Кракаў, Познань і асабліва Люблін у 16 ст. набылі вялікае значэнне” [3, с. 229]. Аднаводна новай ролі ў другой палове XVI ст. істотна вырасла не толькі палітыка-эканамічная, але і культурна-цывілізацыйнае значэнне Берасця як своеасаблівага рэцыпіента і рэтранслятара заходніх уплываў. Падобна да таго, як Кракаў у канцы XV – пачатку XVI стст. стаў фарпостам і асноўным рэтранслятарам беларускай рэнесансавай культуры на еўрапейскім Заходзе, што выявілася ў закладцы ў Кракаве Ш. Фіёлем і ягонымі славянскімі памочнікамі Гаўрылам, Богушам і Янам на сродкі магнатаў Гаштольдаў, Солтанаў і Сапегаў друкарні кірылаўскага друку, з’яўленні выдавецкага праекта “Бібліі рускай” Ф. Скарыны, узнікненні ў сталіцы польскага караляўства магутнага ўсходнеславянскага асяродка новалацінскай паэзіі і інш., Берасце стала першым такім рэпрэзэнтантам і папулярызатарам у ВКЛ і на еўрапейскім Усходзе польскай і ўвогуле заходняй гуманістычна-рэфармацыйнай культуры.

Тут у 1553 годзе з ініцыятывы і на сродкі М. Радзівіла Чорнага выхадцам з Кракава Бернардам Ваявудкам была закладзена першая на землях Беларусі і ВКЛ друкарня лацінскага шрыфту. Прыгадаем, што росквіт друкарскай справы ў Берасці прыпаў на гады навучання Л. Сапегі на нясвіжскім двары М. Радзівіла Чорнага, а пасля ў Лейпцыгскім універсітэце ў Германіі, калі з друкарні Цыпрыяна Базыліка выйшлі польскамоўная пратэстанцкая Радзівілаўская біблія (1563 г.), а таксама каля 40 іншых выданняў на польскай і лацінскай мовах. Абсальвент Кракаўскай акадэміі, кальвініст паводле веравызнання, заангажаваны да працы на нясвіжскім двары Радзівілаў спачатку як арганізатар музычнай капэлы, а пасля ў якасці кіраўніка Берасцейскай друкарні, Ц. Базылік праявіў сябе не толькі як таленавіты музыка і выдатны друкар, але і як арыгінальны паэт і перакладчык, погляды якога вызначаліся дэмакратызмам і свабодамыснасцю. Яму прыпісваецца аўтарства такіх антыкаталіцкіх твораў, як сатырычная паэма “Пратэй, або Пярэварацень” (1564 г.), алегорыя “Працэс чарцей супраць людскога роду” (1570 г.). Пра гэта сведчаць і ягонае творчае супрацоўніцтва з вядомым філосафам А. Воланам, з якім яны разам пераклалі з лаціны на польскую мову “Гісторыю жорсткіх ганенняў царквы Боскай” (1567 г.). Акрамя гэтага, Ц. Базыліку належаць пераклады на польскую мову выдатнага палітычнага трактата Андрэя Фрыча

Маджэўскага “Аб удасканаленні Рэчы Паспалітай” (Лоск, 1577), М. Олаха “Пра Атылу, караля угорскага” (Кракаў, 1574), а таксама твора М. Барлетыуса пра героя вайны супраць туркаў Г. Скандэрбега “Гісторыя аб жыцці і выдатных справах Ежы Кастрыёта, якога па-простаму Скандэрбега празываюць” (Берасце, 1569).

Каб ацаніць маштаб асобы і характар грамадскіх ідэалаў і памкненняў Ц. Базыліка, дастаткова працытаваць словы з напісанага ім да апошняга твора прысвячэння серадзскаму ваяводу Альбрэхту Ласкаму і прадмовы да перакладу, у якіх Ц. Базылік, ставячы падзвіг Скандэрбега, героя вызваленчай барацьбы балканскіх славян супраць турэцкай няволі, у прыклад рыцарскай шляхце Рэчы Паспалітай, уздымаецца да сапраўднага хваласпеву ў гонар свабоды як найвышэйшай Боскай і чалавечай цноты: “Калі Бог пажадаў адарыць сваё стварэнне чалавека найвялікшай з усіх каштоўнасцей свету, ён абраў для гэтага свабоду”. І яшчэ адна цытата з прадмовы Ц. Базыліка: “Няхай пахваляюцца вучоныя італьянцы навукамі, якія даўно там квітнеюць, багатымі зборамі пладоў, якія тут не растуць; няхай пахваляецца ганарлівы немец і ўмелы фландр рознымі тонкімі рамёствамі, няхай пахваляецца багаты француз багаццем і незлічонымі даходамі, няхай пахваляецца доблесны венгр і імклівы мужны іспанец усім тым, што ўзвышае іх над іншымі народамі. Не могуць яны пахваліцца тымі вольнасцямі, якімі ганарыцца Польшча” [4, с. 124].

Такім чынам, Л. Сапега з “малых пазногцяў” аказаўся ў самым эпіцэнтры, на вастры новых палітычных і культурных тэндэнцый, новай палітыкі дзяржавы, асновы якой заклаў ягоны апякун, тагачасны канцлер ВКЛ і віленскі ваявода Мікалай Радзівіл Чорны. Ідэалы свабоды і гуманістычнай павагі да чалавечай асобы, рэлігійна-культурнай талерантнасці, нацыянальна-дзяржаўнага патрыятызму і палітычнай незалежнасці ВКЛ сталі асноўным зместам адукацыі, выхавання і духоўных памкненняў будучага канцлера.

Значны ўплыў на фарміраванне асобы Л. Сапегі, яго філасофскіх, грамадска-палітычных і юрыдычна-прававых поглядаў аказалі таксама такія выданні берасцейскіх друкарняў, як “Артыкулы права магдэбургскага” і “Судовы працэс” (1560) Б. Граіцкага, перакладзены Ц. Базылікам знакаміты трактат Андрэя Фрыча Маджэўскага “Аб удасканаленні Рэчы Паспалітай” (Кракаў, 1577), а таксама патрыятычны палітычны трактат віленскага войта і вядомага ў Еўропе доктара права Аўгусціна Ратундуса “Размова паляка з ліцвінам” (каля 1564 г.), аўтар якога ў вострай палеміцы з С. Ажахоўскім, прыхільнікам ідэі інкарпарацыі ВКЛ у склад Польскага Каралеўства, адстойваў суверэннітэт і годнасць ВКЛ як вольнай, незалежнай і дэмакратычнай дзяржавы [9, с. 71–79].

Гэта былі кнігі, якія фарміравалі духоўнае аблічча юнага Сапегі, які ў гэты час падрастаў і набіраўся сіл на нявіжскім двары Радзівілаў, спасцігаў навукі ў сценах Лейпцыгскага ўніверсітэта ў Нямеччыне, выбіраў свой шлях і жыццёвую дарогу, каб з найбольшай карысцю паслужыць сваёй Айчыне, якая адстойвала сваю свабоду і незалежнасць у крывавах бітвах Лівонскай вайны з самадзяржаўна-дэспатычнай Масковіяй Івана Жахлівага.

Мяркуем, што да зместу гэтых і іншых выданняў берасцейскіх друкарняў, а таксама прац і арыгінальных твораў берасцейскіх друкароў Л. Сапега неаднойчы звяртаўся і пазней, на працягу усёй сваёй палітычнай кар’еры. Багаж набытых ідэй і ведаў шырока выкарыстоўваў падканцлер і ў сваёй практычнай палітычнай дзейнасці, звязанай з публічнай юрыдычна-прававой абаронай патрыятычнымі сіламі краіны дзяржаўна-палітычнага суверэннітэту ВКЛ, істотна падарванага несправядлівымі ўмовамі Люблінскай уніі 1569 года, у прыватнасці пры рэдагаванні ім Літоўскага Статута 1588 г. і падрыхтоўцы яго да друку.

Вядома, што, узначаліўшы соймавую камісію па падрыхтоўцы новай рэдакцыі Статута, якая павінна была прывесці ўсё заканадаўства ВКЛ у адпаведнасць з палажэннямі Люблінскай уніі, ён фактычна праігнараваў рашэнні Люблінскага сойма 1569 г., стварыўшы на аснове і ў працяг традыцый Статута 1566 г. новы звод законаў, якім замацоўваліся нацыянальна-дзяржаўны суверэнітэт і ствараліся юрыдычна-прававыя гарантыі існавання і развіцця Вялікага княства Літоўскага як незалежнай прававой дзяржавы.

Паны-рада і канцылярыя ВКЛ шукалі дзейных спосабаў абароны сваёй дзяржавы ад інкарпарыцыі і паглынання яе Польшчай, умацоўваючы самадзельныя, аўтаномныя формы гаспадарання і грамадска-палітычнага жыцця краіны. Гэтым мэтам як найлепш адпавядала стварэнне новай рэдакцыі Статута, якім дзяржава цалкам аднаўляла б свой палітычны суверэнітэт. Гэтак жа было і з выбарамі новага караля: Літва меркавала аддаць свой голас таму з кандыдатаў на трон Рэчы Паспалітай, хто згодзіцца з ліцвінскімі ўмовамі і зацвердзіць новы Статут.

Умела выкарыстоўваючы палітычныя цяжкасці Жыгімонта III Вазы, які змагаўся з аўстрыйскім эрцгерцагам Максімільянам Габсбургам за трон караля Рэчы Паспалітай, Л. Сапега з сваімі аднадумцамі і прыхільнікамі дабіліся ад манарха падпісання, а затым увядзення ў дзеянне новага Статута, артыкулы якога аднаўлялі працу найвышэйшага заканадаўчага органа краіны – Сойма, забаранялі замежнікам набываць землі, займаць дзяржаўныя, духоўныя і свецкія пасады, выбірацца ў суды і органы мясцовага самакіравання, а ў дадатак істотна абмяжоўвалі правы самога манарха.

“И то есть наша вольность, – пісаў Л. Сапега ў “Звароце да ўсіх станаў Вялікага княства Літоўскага”, надрукаваным у якасці прадмовы да выдадзенага ім на ўласныя сродкі Статута 1588 г., – каторою се мы межы іншымі народамі хрысціянскімі хвалім же пана, и жбы водле воли своее, а не водле прав наших пановал, над собою не маем, а яко славы учтливое, так живота и маетности волно уживаем. <...> А если каторому народу встыд своих прав не умети, поготовю нам, которые не обчым яким языком, але своим власным права списанные маем и каждого часу, чого нам потреба ку отпору всякое кривды, ведати можем” [10, с. 47–48].

Пад бліскучымі публіцыстычнымі, прасякнутымі ідэямі свабоды чалавечай асобы і вяршэнства закона ў жыцці грамадства, пафасам барацьбы супраць рабства і тыраніі ўладароў прадмовамі-зваротамі Л. Сапегі да новаабранага караля Рэчы Паспалітай Жыгімонта III Вазы і ўсіх станаў Вялікага княства Літоўскага, якімі канцлер завяршаў у Берасці сваю працу над трэцяй рэдакцыяй Літоўскага Статута 1588 года, стаіць уласнаручны подпіс Л. Сапегі з дакладна абазначанымі месцам і датай з’яўлення дакумента: “Писан у Берестью лета от нароженья сына Божьего 1588 месяца декабря, 1 дня” [10, с. 45].

Вучоных цікавіць, дзе канкрэтна ў Старым Берасці (паводле яго колішняй тапаграфіі) маглі быць напісаны знакамiтыя радкі Сапегавых прадмоў да Літоўскага Статута 1588 г., для стварэння якіх, безумоўна, патрэбен быў і час, і бібліятэка, і сталы прытулак у горадзе, неабходныя для плённай творчай працы.

Тое, што Л. Сапега, па прыкладзе некаторых іншых высокапастаўленых магнатаў ВКЛ кшталту князя К. Астрожскага, меў у горадзе нейкую нерухомую маёмасць – уласны заезджы двор, дом ці палацык, – практычна не выклікае сумнення: даўнія і сталыя сувязі Сапегаў з Берасцейшчынай і Падляшшам, дзе яны мелі шматлікія ўладанні, а таксама дзяржаўныя абавязкі Л. Сапегі як вялікага пісара, а пасля і падканцлера ВКЛ, адказнага за дыпламатыю і знешнюю палітыку дзяржавы, выключаюць нейкі іншы адказ.

Некаторымі даследчыкамі выказваліся меркаванні, што палацык Л. Сапегі месціўся ў Старым горадзе, на рагу вуліц Пясецкая і Кракаўская [8, с. 9]. Аднак высветлілася, што ў якасці рэзідэнцыі Л. Сапегі разглядалася пазначаная ў “Апісанні

Берасцейскага староства 1566 года” колішняя сціплая сядзіба ў Берасці каралеўскага рэвізора Дзмітрыя Сапегі плошчай 1½ прута (прыкладна 35 кв. м. – Г. П.), якая, па-першае, належала зусім іншай асобе, а па-другое, (нават калі б Л. Сапега пазней стаў яе ўладальнікам) наўрад ці магла выкарыстоўвацца ім у якасці рэзідэнцыі, улічваючы амбіцыі магната і высокі дзяржаўны статус падканцлера ВКЛ.

Значна большую цікавасць уяўляе апублікаваны І. Лаўроўскай рэстр земляў, ахвяраваных канвенту св. Брыгіты на працягу 1632–1691 гг., у якім пад 1584 годам значыцца дом у Берасці, уласнікам якога называецца “пісар ВКЛ” [5, с. 693]. Паколькі ж сам канвент св. Брыгіты быў заснаваны пазней, у пачатку XVII ст., і, адпаведна, само ахвяраванне магло быць зроблена не раней за гэты час, дык можна меркаваць, што пазначаны ў рэстры 1584 г. – гэта, хутчэй за ўсё, год набыцця дома ва ўласнасць самім ахвярадаўцам, у якім не без падстаў можна падазраваць менавіта Льва Сапегу, які з 1581-га па 1585 г. займаў пасаду вялікага пісара ВКЛ і, безумоўна, меў патрэбу ва ўласным доме ў Берасці.

Такім чынам, Л. Сапегу на працягу доўгіх гадоў трывала лучыла з Берасцем не толькі даўняя сямейна-родавая традыцыя, але найперш службовыя абавязкі вялікага пісара і падканцлера ВКЛ, якія вымагалі частых і доўгіх падарожжаў за межы дзяржавы. Так, напрыклад, вялікім пісарам ВКЛ, як людзям добра абазнаным у дзяржаўных справах, выкшталцёным юрыстам і знаўцам моў, часта даручаліся пасольствы да замежных двароў, у той час як канцлеры і падканцлеры традыцыйна займаліся знешнімі сувязямі дзяржавы з Масковіяй і Польшчай. У абавязкі апошніх уваходзіла таксама пастаянная (па паўгода на кожнага) прысутнасць пры каралеўскім двары [2, с. 83, 86, 88, 116]. Гораду, такім чынам, выпала місія фарпоста ВКЛ на галоўным накірунку яго знешняй палітыкі і дачыненняў з сваім асноўным партнёрам-сапернікам – Польскай Каронай. Як правіла, з Берасця, дзе канцэнтраваўся ток высокага палітычнага напружання, што ішоў з Вільні і Нясвіжа, і распачынаў падканцлер свой няпросты дыялог-палеміку з саюзнікам. Удзел Літвы і літвінскіх паслоў у элекцыйным сойме, які праходзіў 30 чэрвеня 1587 г. паблізу Варшавы, барацьба за тое, каб новы манарх вярнуў незаконна адабраныя ад дзяржавы землі Падляшша, Падолля і Кіеўшчыны, прызнаў новы Статут, якім адмяняліся ўсе артыкулы Люблінскай уніі, скіраваныя на скасаванне незалежнасці ВКЛ, патрабавалі ад падканцлера пастаяннай прысутнасці паблізу асноўнага тэатра палітычных дзеяў. Тым больш што Л. Сапега, як старшыня соймавай камісіі, непасрэдна ўдзельнічаў у завяршэнні працы над новым Статутом і ў палітычных перамовах з Жыгімонтам III Вазам аб яго зацвярджэнні і ўвядзенні ў дзеянне. Берасце як найлепш падыходзіла для выканання гэтай задачы. Тут ён спыняўся перад сваімі пастаяннымі раз’ездамі і ваяжамі ў Польшчу да каралеўскіх рэзідэнцый у Кракаве і Варшаве, на соймы і дыпламатычныя сустрэчы. Тут праводзіў апошнія сустрэчы і палітычныя кансультацыі, атрымліваў неабходную інфармацыю, абдумваў свае выступленні і заявы, рыхтаваў дакументы, вёў дыпламатычную перапіску і г.д.

У гэтай барацьбе-супрацьстаянні Л. Сапега несумненна абапіраўся не толькі на матэрыяльныя і палітычныя рэсурсы, але і на духоўна-культурны патэнцыял Берасця як буйнога ваяводскага цэнтра і аднаго з галоўных гарадоў Вялікага княства Літоўскага, падпітваўся вольналюбівым духам горада і яго жыхароў, выхаваных у магдэбургскім праве, прывілей на якое горад атрымаў у 1390 годзе, адразу ўслед за Вільняй. Галоўнае ж, што рабіла гараджан аднадумцамі і прыхільнікамі Вялікага Канцлера, заключалася ў тым, што іх светапогляд, грамадска-палітычныя настроі і ідэалы, як і яго ўласныя, таксама фарміраваліся пад уплывам свабодалюбівых ідэй Ц. Базыліка і А. Волана, А. Ратундуса і А.Ф. Маджэўскага, Паўла з Бжэзіна і М. Барлетыуса, кнігі якіх выходзілі з-пад варштатаў брэсцкіх друкарняў і, безумоўна, уплывалі на духоўную атмасферу Берасця і яго жыхароў.

Не выклікае сумнення, што ў асабістым кнігазборы Л. Сапегі былі шырока прадстаўлены выданні берасцейскіх друкарняў. Неабходныя канцлеру для працы над прадмовамі кнігі можна было знайсці таксама ў багатых бібліятэках берасцейскіх манастыроў і пратэстанцкіх збораў і прыватных кнігазборах заможных гараджан.

Такім чынам, у Сапегавым “Звароце да ўсіх станаў Вялікага княства Літоўскага”, дзе свабода і незалежнасць абвешчаны найвышэйшай каштоўнасцю і цнотай чалавечага жыцця, можна выразна адчуць не толькі водгук ідэй Ц. Базыліка, А. Волана ці А. Ратундуса, але і салідарны голас грамадзян Берасця: “Обачывали то усих веков люди мудрые, же в каждой речи посполитой человеку почтивому ничего не маеть быти дорожшого над вольность. А неволею так се маеть гыдити, же не только скарбами, але и смертию ее од себе отганяти есть повинен. А прото люди почтивые не только маетности, але и горл своих против кождому неприятелю выносить не жалуют, абы под их окрутное опанованье не приходили, а з волности своее будучи злуплени, водлуг воли и мысли их яко невольники не мусели жити” [10, с. 47].

Статут 1588 г. засведчыў найвышэйшы духоўна-творчы ўзлёт Л. Сапегі як палітыка і творцы. За свабодалюбівым зместам напісаных падканцлерам у Берасці публіцыстычных прадмоў і гуманізмам юрыдычна-прававых артыкулаў Літоўскага Статута 1588 г. стаяць не толькі шматгадовая руплівая праца выдатных тагачасных палітыкаў, прававедаў і філосафаў, як канцлеры ВКЛ Крыштаф Радзівіл і Астафей Валовіч, віленскі воіт і доктар права Ратундус і інш., але глыбокія веды, асабісты духоўны вопыт і ідэйныя перакананні самога Л. Сапегі, узбагачаныя патрыятычнымі ідэямі такіх айчынных філосафаў і рэфарматараў, як Ф. Скарына, С. Будны, В. Цяпінскі, А. Волан і інш.

Назіранні над прадмовамі Л. Сапегі і зместам артыкулаў Літоўскага Статута 1588 г. сведчаць, што Леў Сапега схіляўся ў сваёй творчасці да мастацкага сінтэзу розных традыцый, імкнуўся да творчага абагульнення перадавых грамадска-палітычных і філасофскіх ідэй свайго часу, выпрацаваных еўрапейскімі гуманістамі і айчыннымі мысліцелямі, а ў сваім шляхецкім лібералізме, сантыментах і спагадзе да селяніна і людзей простых аказаўся найбольш блізка да таго грамадзянскага і чалавечага тыпажу, які прадстаўлялі ў літаратуры эпохі Рэнэсансу і Рэфармацыі Францыск Скарына, Андрэй Волан, а ў польскай – выдатны публіцыст і палітычны дзеяч Андрэй Фрыч Маджэўскі.

Навукова-публіцыстычная спадчына апошняга надзвычай імпанавала Л. Сапегу сваёй тэорыяй арыстакратычна-шляхецкага патэрналізму, бацькоўскай апекі і дапамогі сялянам з боку федалаў, ідэямі гуманізацыі адносін і прымірэння паміж станаў імя грамадзянскага міру і ўнутранага спакою ў дзяржаве, якія А.Ф. Маджэўскі выклаў у сваёй слаўтай кнізе “Аб удасканаленні Рэчы Паспалітай”.

Як піша польскі даследчык Казімір Лепшы, “А.Ф. Маджэўскі асцерагаўся грамадскага перавароту, які б узбунтаваў і вызваліў масы сялян і гарадскога плебсу, і хацеў унікнуць яго праз зняцце напружанага супрацьстаяння на вёсцы. А для гэтага нагадваў федалам, каб змянілі свае адносіны да селяніна, даводзячы ім, што “не павінна быць ніякага адрознення паміж бацькам і добрым панам”, спадзеючыся, што маральна-этычныя аргументы ў выніку пераканаюць федалаў адмовіцца ад іх палітыкі ўціску і эксплуатацыі” [6, с. 60].

Ліберальныя ідэі А.Ф. Маджэўскага мелі вялікі розгалас у Рэчы Паспалітай, але найбольш – у Літве, дзе іх падтрымлівалі такія высокапастаўленыя магнаты, як канцлер А. Валовіч і падканцлер Л. Сапега. Пра гэты ўплыў, прынамсі, могуць сведчыць некаторыя гуманістычныя юрыдычныя навацыі, унесеныя ў тэкст Літоўскага Статута 1588 г. соймавай камісіяй пад кіраўніцтвам Льва Сапегі, якіх не было ў ранейшых рэдакцыях. Складальнікі, напрыклад, увялі ў Статут 1588 г. беспрэцэдэнтна смелы для та-

го часу артыкул, які прадугледжваў смяротнае пакаранне шляхціца за наўмыснае забойства простага чалавека. Гэты факт дазволіў даследчыкам гаварыць аб больш гуманістычным характары літоўскага заканадаўства ў адносінах да сялян у параўнанні з Каронай, дзе падобны артыкул быў уведзены толькі ў 1768 г. [11, с. 106].

На думку некаторых вучоных, Статут 1588 г., як выдатны помнік прававой культуры беларускага народа, стаў выключнай з’явай еўрапейскага заканадаўства, дзякуючы найперш творчаму ўкладу Л. Сапегі, які ўзбагаціў яго глыбокімі ведамі і здабыткамі перадавой юрыдычна-прававой навукі, а ў сваіх прадмовах “выказаў шмат гэтых высокіх думак, якія адпавядалі толькі XVIII і XIX стагоддзям” [12, с. 64]. Так, у Статуце дэклараваўся прынцып усеагульнага прамога выбарчага права для ўсіх станаў і саслоўяў, які ўвойдзе ў практыку еўрапейскага заканадаўства толькі ў канцы XVIII стагоддзя. Прадугледжвалася больш суровае пакаранне (амаль удвая) за злачынствы супраць жанчын. Статут устанаўліваў прэзюмпцыю невінаватасці асобы, вызваляў ад крымінальнай адказнасці непаўналетніх (да 16 гадоў) і псіхічна хворых.

У ім замацоўвалася права падсуднага на абарону з удзелам пракуратараў (адвакатаў). Пацвярджалася мажлівасць свабоднага выезду за межы дзяржавы (акрамя непрыяцельскіх земляў) з мэтай лячэння, атрымання адукацыі і здзяйснення рыцарскіх учынкаў. Нязменным і абавязковым для ўсіх службовых асобаў, пісараў і канцылярыстаў заставаўся дзяржаўны статус старабеларускай мовы. Зыходзячы з акта Варшаўскай канфедэрацыі 1573 года “Аб міры паміж іншаверцамі”, зацвярджаўся прынцып верацярпімасці і роўнасці ўсіх хрысціянскіх веравызнанняў.

Адносна апошняга належыць сказаць, што сам Л. Сапега ў сваёй шчырай прыхільнасці і адданасці ідэі рэлігійнай талерантнасці адштурхоўваўся не толькі ад засвоенай ім у маленстве пратэстанцкай этыкі, але відочна ішоў наўпрост ад Скарынавай традыцыі, у прыватнасці ад яго фенаменальнай “Бібліі рускай” (1517–1519 гг.), адрасаванай не адной якой-небудзь канфесіі (праваслаўным, каталікам ці пратэстантам), але ўсім “людям посполитым рускаго языка”.

Паслядоўны дзяржаўнік і патрыёт, чалавек і палітык, які пад уплывам розных ідэйных перакананняў і палітычных меркаванняў сам двойчы пераходзіў з адной хрысціянскай канфесіі ў другую, ён адным з першых усвядоміў, што ва ўмовах эпохі Рэнэсансу і Рэфармацыі хрысціянская ідэя на Беларусі і ў ВКЛ пачала набываць экуменічны, надканфесійны характар, пераўтвараючыся ў *ідэю нацыянальную*, сэнсам якой стала аб’яднанне народа на глебе гуманістычных каштоўнасцяў свабоды асобы і захоўвання закону, а таксама абароны дзяржаўнага суверэнітэту, роднай мовы і культуры, спалучаных з гуманістычнай этыкай самых розных хрысціянскіх веравызнанняў.

Такім чынам, можна гаварыць аб тым, што Літоўскі Статут 1588 г., ачолены Л. Сапегам у берасцейскім палацыку дзвюма выключна глыбокімі паводле грамадска-палітычнага і філасофскага зместу прадмовамі, назаўсёды звязаў імя іх аўтара з Берасцем як месцам першага вялікага палітычнага трыумфа беларускай нацыянальнай ідэі.

Ва ўзнікненні гэтага феномена Берасцю поруч з Нясвіжам і Вільняй належыць адна з ключавых роляў, звязаных з перадачай, трансляцыяй і сінтэзам здабыткаў гуманістычнай культуры Захаду і Усходу, што ў значнай ступені паўплывала на ідэйны змест і характар найвыдатнейшага грамадска-палітычнага і прававога дакумента эпохі – Літоўскага Статута 1588 года, які стаў для беларусаў маніфестам і тэстаментам свабоды, на стагоддзі наперад вызначыўшы арыенціры і шляхі барацьбы за адраджэнне Айчыны.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Грыцкевіч, А. Сапегі / А. Грыцкевіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. – Мінск, 2001. – Т. 6, кн. 1. – 592 с.

2. Góralski Z. Urzędy i godności w dawnnej Polsce / Z. Góralski. – Warszawa : Ludowa Współdzielnia Wydawnicza, 1998. – 282 s.
3. Довнар-Запольский, М.В. История Белоруссии / М.В. Довнар-Запольский. – Минск : Беларусь, 2003. – 680 с.
4. Цыт. паводле рукапісу артыкула Л.С. Івановай “Роля Берасцейскай друкарні ў распаўсюджванні Рэфармацыі ў Вялікім княстве Літоўскім” (с. 8).
5. Лаўроўская, І. Ахвярадаўцы і ахвяраваньні ў Берасьці Літоўскім / І. Лаўроўская // АРСНЕ Пачатак. – 2008. – №№ 7-8. – С. 680–694.
6. Lepszy, K. Andrzej Frycz Modrzewski / K. Lepszy. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954. – 162 s.
7. Описание староства Берестейскаго 1566 года // Документы Московского архива Министерства юстиции / под ред. М. Довнара-Запольского. – М., 1897. – Т. 1. – С. 205–448.
8. Гл. рэдакцыйныя ўключэнні І. Лаўроўскай у артыкуле Г. Праневіча “Вялікі Канцлер Вялікага Княства // Брестский курьер. – 2003. – 20 ноября – 26 ноября. – С. 9.
9. Саверчанка, І. Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока / І. Саверчанка. – Мінск : Тэхналогія, 1998. – 319 с.
10. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 573 с.
11. Stroynowski, A. Pozycja społeczna drobnej szlachty WKL w końcu XVIII w. / A. Stroynowski // Zeszyty naukowe uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczny. – Łódź, 1976. – Seria I, zeszyt 4. – S. 97–108.
12. Шкялёнак, М. Леў Сапега / М. Шкялёнак // Спадчына. – 1991. – № 1. – С. 58–78.

Pranevich H.M. Lev Sapega and Berastsie: the Birth of the Lithuanian Statute of 1588

The article deals with the investigation of the Sapegy's contacts with Berastsie and Brest region and also presents socio-political, historic-cultural circumstances and reasons of the appearance of Lev Sapega's famous public forewords for the Lithuanian statute of 1588.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 25.09.2009

УДК 821.161.1.0

Н.И. Мищенко, Е.Г. Марченкова

ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ Н.С. ГУМИЛЕВА

В статье раскрывается своеобразие лирики Николая Гумилева, показывается реализация в ней принципов модернистского искусства Серебряного века. Поэзия талантливого автора не была явлением застывшим, однообразным, она эволюционировала от увлечения экзотическим, необычным, хотя и связанным с естественной жизненной первоосновой письмом, к письму соразмерному, гармоническому, правдоподобному, реалистическому. В справедливости взятой за основу наблюдений концепции можно убедиться на примере анализа стихотворений «Оборванец», «Суэцкий канал», «Credo», «Романтические цветы», «Подражание персидскому», если его провести на нескольких уровнях: содержательно-тематическом, образном, словесно-образительном, ритмико-интонационном, контекстуально-сопоставительном, сосредоточив внимание не только на ранее оцененных литературоведами, но и выпавших из их поля зрения произведениях.

Поэзия Н.С. Гумилева условно делится на три периода – ранний (начальный), промежуточный и заключительный, каждый из которых характеризуется своими отличительными чертами при сохранении общего доминантного «ядра» – естественной, натуральной жизненной первоосновы.

Модернизм как направление словесного искусства Серебряного века был неоднороден. Раньше всех течений в нем заявил о себе символизм, который примерно к 1921 году во многом исчерпал свои возможности и если и обнаруживал себя в творчестве младших представителей А. Блока, Л. Андреева, то в тесной связи с реализмом. И читателям, и самим творцам прекрасного надоели мистическая экзальтация чувств, зашифрованность содержания, полунамекы, полутоны. Общественность была настроена на восприятие бунтарского, воинственного искусства, искусства протеста, открытой гражданственности и не менее открытой и понятной образности. В первом случае ее удовлетворял футуризм, во втором – акмеизм.

Термин «акмеизм» происходит от греческого слова «акме», что в переводе на русский язык означает «расцвет». Еще новое литературное течение определяли термином «адамизм», тем самым подчеркивая связь произведений с истоками жизни, предметной реальностью, вещным миром, который в свою очередь происходит от имени первочеловека Адама и, по логике вещей, включает в себе концепцию в пику символистам: «писать произведения надо понятно, и весомо, грубо, зримо», говоря словами Владимира Маяковского. Третий термин, используемый акмеистами и их критиками, – «кларизм», происходит от французского слова «klarte», что в переводе означает «ясность». И опять и этот термин вновь полемически направлен против символистов, культивирующих мистицизм, абстрактную символику, закрепленную содержательность и усложненность формы, грезы, мечтательность, туманную неясность.

Основные принципы акмеистического искусства были заявлены Н.С. Гумилевым в статьях «Наследие символизма и акмеизма» (1913), «Поэзия в «Весах» (1910) и «Теории Готье». Исходный тезис первой статьи – «символизм закончил свой круг развития и теперь падает» [...]. На смену символизма идет новое направление, как бы оно ни называлось, акмеизм (акме – высшая степень чего-либо, цвет, цветущая пора), или адамизм (мужественно твердый и ясный взгляд на жизнь), – во всяком случае, требующее большого равновесия сил и более точного знания отношений между субъектом и объектом, чем то было в символизме» [1, с. 410]. И далее в статье указывается, что акмеисты в России, идя вслед за символистами, высоко ценят роль символа в искусстве, но «не согласны приносить ему в жертву прочих способов поэтического воздействия». Интересно также соображение Н. Гумилева о том, что сторонники нового направления не стремятся подводить, по-

добно германским символистам, роль человека в мироздании под определенную объективную цель, догмат, а признают самоценность каждого явления, «не нуждающаяся в каком-либо оправдании извне» [1, с. 411], что для них «иерархия в мире явлений – только удельный вес каждого из них». Признание вещного мира, его «атомов» за основу искусства нового типа (хотя реализм ведь этим тоже куда как активно занимался!) у акмеистов было настолько сильным и категорическим, что они, устами все того же Гумилева, заявляли о себе: «мы немного лесные звери и во всяком случае не отдадим того, что в нас есть звериного, в обмен на неврастению» [1, с. 412].

Полемизируя с символистами, которые направляли «свои главные силы в область неведомого», братались «то с мистикой, то с теософией, то с оккультизмом», Н. Гумилев утверждал, что поскольку непознаваемое нельзя познать, что «все попытки в этом направлении – нецеломудренны», то следует «всегда помнить о непознаваемом, но не оскорблять своей мысли о нем более или менее вероятными догадками» [1, с. 412]. Именно поэтому, оставляя теологию «на престоле», акмеисты, в отличие от символистов, не низводили ее до степени литературы и не поднимали литературу в ее «алмазный холод».

В статьях Н. Гумилева ставится вопрос о предшественниках акмеизма – Шекспире, Рабле, Виллоне и Готье. Вот так объясняет выбор именно этих имен теоретик и практик акмеизма: «Шекспир показал нам внутренний мир человека, Рабле – тело и его радости, мудрую физиологичность, Виллон – поведал нам о жизни, немало не сомневающейся в самой себе, хотя знающий все, – и Бога, и порок, и смерть, и бессмертие, Теофиль Готье для этой жизни нашел в искусстве достойные одежды безупречных форм. Соединить в себе эти четыре момента – вот та мечта, которая объединяет сейчас между собою людей, так смело назвавших себя акмеистами» [1, с. 413].

Основные принципы акмеизма, изложенные кроме Н. Гумилева и О. Мандельштамом в статье «Утро акмеизма», можно сформулировать следующим образом:

- вместо философии медитации, свойственной символизму, философия действия, прагматизм;
- переживание предметности, признание вещности мира – феноменологизм;
- отрицание мистики, мужественный «первобытный», «звериный» взгляд на мир;
- внимание к телесному началу жизни, к человеческой физиологии, отсюда – чувственность;
- совершенство формы, увлечение художественной деталью, отточенность, точность слова в контексте;
- увлечение экзотикой, яркой, необычной земной красотой;
- отсутствие полутонов, расплывчатости красок, выразительность линий, точность выражений, исключаящая намеки.

Многими названными чертами акмеизм сближается с ренессансным и более поздним реалистическим искусством. Отсюда и названные Гумилевым учителя, к которым можно причислить еще и Е. Баратынского, Ф. Тютчева и И. Анненского.

Акмеисты входили в литературную организацию «Цех поэтов» (с 1911 г.). Названием подчеркивалось вещное, земное начало их творчества. Стихи представителей нового течения печатались в журналах «Аполлон» (1909–1917) (издатель С. Маковский) и «Гиперборей» (с 1912) (издатель М. Лозинский). Кроме Н. Гумилева, судьбу с этим течением в искусстве связала его будущая супруга Анна Ахматова, в дальнейшем преследуемая большевистскими властями всю жизнь, исключенная после войны из Союза писателей за «безыдейность», «мелкотемье» как

выразительница мещанской идеологии. Осип Мандельштам был арестован и брошен в тюремные казематы, а затем сослан на Дальний Восток, где и скончался в пересыльной тюрьме Владивостока. В. Нарбут был репрессирован и расстрелян. А. Адамович, Г. Иванов, Н. Оцуп, И. Одоевцева покинули страну, стали эмигрантами. Последняя вернется на Родину после развала СССР и демократизации российского общества. Один Сергей Городецкий чудом уцелел, продолжая писать стихи, много переводил. Так трудно сложилась жизнь сторонников яркого, гуманистического искусства слова.

* * *

Родился Н.С. Гумилев 3 апреля 1886 году в Кронштадте (около теперешнего Санкт-Петербурга) в семье морского врача. Детство прошло в Царском Селе, где когда-то учился А.С. Пушкин со своими друзьями-лицеистами. Начальный курс наук постигал в гимназии в Петербурге, затем, после переезда семьи в Тифлис (теперешний Тбилиси) в 1900 году, в тифлиских второй и первой гимназиях. Там же, в Грузии, в тифлисской газете в 1902 году молодой автор напечатал свое первое стихотворение «Я в лес бежал из городов...», выдержанное в стиле ранних романтических поэм А.С. Пушкина, чертами лирического героя, свойственными Алеко из поэмы «Цыганы».

В 1903 году семья возвратилась в Царское село, и будущий теоретик и практик акмеизма стал проходить курс наук в гимназии, директором которой был высокообразованный человек, поэт И. Анненский. Здесь, в гимназии, Николай Гумилев познакомился с Анной Ахматовой благодаря ее брату Андрею Горенко. В 1905 году за счет средств родителей был выпущен небольшим тиражом первый сборник стихотворений поэта с романтическим названием «Путь конквистадоров». Конквистадоры – испанцы, открыватели и покорители новых земель. Их мужеством и смелостью восхищается герой, а еще – неустрашимостью и презрением к смерти. Им, этим героическим людям, и посвящен сонет «Я конквистадор в панцире железном...», открывающий сборник:

Я конквистадор в панцире железном,
Я весело преследую звезду,
Я прохожу по пропастям и безднам
И отдыхаю в радостном саду.

Как смутно в небе диком и беззвездном!
Растет туман... но я молчу и жду.
И верю, я любовь свою найду...
Я конквистадор в панцире железном.

И если нет полдневных слов звездам,
Тогда я сам мечту свою создам
И песней битв любовно зачарую.

Я пропастям и бурям вечный брат,
Но я вплету в воинственный наряд
Звезду долин, лилею голубую.

В сонете поэт и себя называет конквистадором, весело преследующим звезду (надо понимать, удачу, надежду), ищущим любовь, создающим мечту. Он жаждет, подобно лермонтовскому Мцыри, «упоения в бою» («И песней битв любовно зачарую»), смело проходит «по пропастям и безднам» свой земной и небесный путь.

В 1906 году гимназия была окончена. Началась жизнь, полная поисков, трудностей, опасностей, может быть, грядущей смерти, которую, по словам Вяч. Вс. Иванова, предчувствовал поэт и когда писал свои документальные записки «Африканская охота (Из путевого дневника)», и когда создавал пророческие стихотворения «Заблудившийся трамвай» («В красной рубашке, с лицом, как вымя, // Голову срезал палач и мне, // Она лежала вместе с другими // Здесь, в ящике скользком, на самом дне») и «Рабочий». Строки последнего чеканные, суровые; поэт как будто встречался наяву с «невысоким старым человеком» в «светло-серой блузе», отливавшим пулю для него. Правдоподобно, в стиле высокой, еще эпохи классицизма, поэзии, показана (естественно, созданная авторской фантазией!) картина личной смерти:

Пуля, им отлитая, просвищет
Над седою, вспененной Двиной,
Пуля, им отлитая, отыщет
Грудь мою, она пришла за мной.

Упаду, смертельно затоскую,
Прошрое увижу наяву,
Кровь ключом захлещет на сухую,
Пыльную и мятую траву [1, с. 238].

Поэт всю жизнь ищет приключений, словно испытывает себя на прочность. Посещает Париж, где слушает лекции в Сорбонне и издает журнал «Сириус», в котором публикует свои прозаические (с элементами экзотики, необычности) новеллы «Принцесса Зара», «Золотой рыцарь», «Скрипка Страдивариуса» и др.

С 1908 года посещает занятия в Петербургском университете. Там же знакомится с В. Брюсовым, который высоко оценил его первый сборник стихов, прислушивается к его советам и принимает активное участие в создании нового течения в модернизме – акмеизма: присутствует на заседаниях «Общества ревнителей художественного слова» («Академия стиха») и «Цеха поэтов» (с 1911 года). Вторую организацию Н. Гумилев практически не возглавлял.

Еще одна страница его жизни связана с любовью к Востоку, со стремлением спроецировать его культуру на западную. Здесь он проявил и смелость, и находчивость, и терпеливость; четырежды (1908-й, 1909-й, 1910–1911-е, 1913-й годы) посетил Африку, охотился на диких зверей и даже ловил акул, но главное – собирал фольклор, культовые и бытовые вещи, передав затем их в Петербургский музей. Увлечение Востоком, Африкой не прошло бесследно: поэт написал великолепные стихотворения «Озеро Чад», «Жираф», «Египет», «Сахара», «Судан», «Абиссиния», «Суэцкий канал», посвященные «черному континенту». В сборнике «Чужое небо» (1912) помещен даже целый цикл «Абиссинские песни» о «стране-невольнице».

Восточная культура в творчестве Н. Гумилева и далее встречается с западной. В сборнике «Колчан» (1916), как блестящие, выделяются стихотворения об Италии «Венеция», «Рим», «Падуанский собор», «Генуя», «Болонья», «Неаполь» с проникновенными строками в последнем, метафорическими, необычными, яркими:

И, как птица с трубкой в клюве,
Поднимает острый гребень,
Сладко нежится Везувий,
Расплескавшись в сонном небе.
Бьются облачные кони,
Поднимаясь на зенит,
Но, как истый лаццарони,

Все дымит он и храпит.

На восемь строк здесь приходится два великолепных сравнения итальянского вулкана с птицей, держащей трубку в клюве, и с лаццарони – символом страны; три метафоры, оживляющие и сам вулкан, и облака (кстати, облака оживляются и одновременно сравниваются с конями); столько же ярких эпитетов, воссоздающих ощущение замерзшей, застывшей под полуденным зноем природы и объемный силуэт, врезающийся в пространство вулкана: «сонное небо», «сладко нежится Везувий», «поднимая острый гребень» в небесную высь».

О деятельности Н.С. Гумилева по созданию нового, противостоящего символизму, течения в искусстве мы уже сказали выше. Напомним, что именно он в теории и на практике обосновал основные принципы акмеизма, поддержал молодых авторов, пропустив их через творческую лабораторию, – сначала «Академий стиха» («Общество ревнителей художественного слова»), а затем – «Цеха поэтов».

В годы империалистической войны поэт мужественно сражался на фронте, за личную смелость и отвагу получив два Георгиевских креста, а затем вернулся после войны в послереволюционный Петербург. Читал лекции, работал в издательстве «Всемирная литература. Возобновил деятельность «Цеха поэтов». Но отдаться культурному строительству не довелось. 24 августа 1921 года в числе 61 человека был приговорен к расстрелу по делу о придуманном чекистами «таганцевском» офицерском заговоре против советской власти. Начало вращаться «красное колесо» большевистского террора (если использовать символику Солженицына).

Погиб талантливейший мастер, отвергший риторичность как ведущий принцип словесного искусства, создавший удивительный художественный иносет, образ чуждой страны, придавший поэзии колорит необычной экзотики, удивительной красоты, достигший наивысшей гармонии линий, звуков и красок.

* * *

Условно в творчестве Николая Гумилева можно выделить три периода. Первый – ранний, романтический, когда поэт только присматривался к действительности, увлекался дальними странствиями, восхищался экзотикой неведомых континентов, чуть ли не боготворил прошлые времена, строил образный мир на основе вымысла (мечты), необычный и яркий (сборники «Путь конквистадоров» – 1905, «Романтические цветы» – 1908).

Второй период условно можно назвать переходным: в это время происходила переоценка прежних установок на пересоздание действительности, приоритетность вымысла, тематику странствий, изображения жизни чужих стран, на необычность мини-образов, лексики. Появляются в это время сборники стихотворений «Жемчуга» (1910) и «Чужое небо» (1912), в которых, наряду с явственными признаками акмеизма, проступают признаки реалистического искусства; слово начинает соответствовать понятию (стихотворения «На море», перекликающееся с пушкинским «Арионом» и лермонтовским «Парусом»; «Я верил, я думал...», «Любовь», «Туркестанские генералы» и др.), поэзия все больше и больше «смыкается» с реальной жизнью, психологизируется. И экзотика, необычность в отдельных вещах отступает на второй план, вписывает не такими многочисленными, как в ранних двух книгах, образами-детальками в строгие контуры невымышленного мира, иногда даже черно-белого, как в графике и как у Блока. Синтез реального (графического) и идеального (в стиле станковой живописи) выразительно проявляется в стихотворении «Оборванец». Первая строка выдержана в стиле экзотическом, необычном, живописном:

Я пойду по гулким шпалам
Думать и следовать
В небе желтом, в небе алом
Рельс бегущих нить.

В ней брызжут желтая и алая краски (как на картинах импрессионистов), и нить рельсов устремляется в небо: красиво, ярко!

Вторая же строфа – сугубо реалистическая, не то, чтобы в пушкинском, а даже в некрасовском «оформлении»:

В залы пасмурные станций
Забреду, дрожа,
Коль не сгонят оборванцы
С криком сторожа.

Образы-доминаты в ней – «залы пасмурный станций», «оборванец», кричащие сторожа: все, как в жизни – мрачной и однообразной. И в следующих четырех катренах еще больше усугубляется психологизм, раскрывается разлад мечты (несбыточность желания завоевать расположение «красивой дамы», «севшей в первый класс», «голубооко») и действительности в сознании автора и героя стихотворения лирический герой бедный, нищий оборванец. Драма души завершается четкой, резкой, обыденно спокойной оценкой другом тайны «оборванца» – его влюбленности в даму-красавицу:

И с улыбкой безобразной
Он ответит: «Ишь!
Начитался дряни разной,
Вот и говоришь».

Все происходит в стихотворении, как и в серой ежедневной жизни. Иллюзии о личной жизни исчезли. Небо обрело обычный цвет. Помрачнела душа лирического героя и сжалась, как шагреневая кожа под стопудовой тяжестью фразы-приговора друга-скептика – «весомой», «зримой» и неоспоримой. Правда отодвинула на вторую позицию вымысел.

В третий период творчества Гумилева вышли сборники «Колчан» (1916), «Костер» (1918), «Огненный столп» (1921) (признан общественностью, критиками-профессионалами лучшей книгой его поэзии). В этот период стиль писателя становится многогранным, синтетическим, впитывает в себя, словно губка, приемы реалистического и модернистского (акмеистического в первую очередь) письма, становится «уплотненным в смысловом отношении (ориентация на медитативность, философичность, многозначность). В содержательном плане поэзия этого времени сориентирована на общечеловеческую проблематику (жизнь и смерть, преходящее и вечное, телесное и духовное, прошлое и настоящее, добро и зло, реальное и вымышленное и т. д.).

В формальном – все меньше и меньше остается необычных (надуманных) образов, хотя фактический элемент еще присутствует. Строки стихотворений уже «сцементированы» мыслью, обычное и необычное тесно повязаны, описание сведено до минимума и динамизируется действием, монолог переплетается с диалогом, как, например, в стихотворении «Перстень»:

Уронила девушка перстень
В колодец, в колодец ночной,
Простирает легкие персты
К холодной воде ключевой.

«Возврати мой перстень, колодец,
В нем красный цейлонский рубин,
Что с ним будет делать народец
Гиритопов и мокрых ундин?» [1, с. 274].

Третий период творчества ознаменовался в целом сведением до разумного предела элементов необычности, экзотики, и не только в стихотворениях о России, о детстве, о войне, но и в произведениях о посещенных странах, которых много в «Колчане» (об Италии, Греции, Средиземноморье) и «Шатре» («Красное море», «Египет», «Сахара», «Суэцкий канал», «Судан», «Либерия», «Мадагаскар» и другие стихотворения об Африке). Как, к примеру, вот в этом ярком, рожденном увиденными реалиями жизни, отрывке из «Суэцкого канала», где экзотика не самоцель, а средство достижения правдивости в процессе пересотворения мира существующего в мир образный, новосозданный:

А когда на пески
Ночь, как коршун, посядет,
Задрожат огоньки
Впереди нас и сзади;

Те красней, чем коралл,
Эти зелены, сини...
Водяной карнавал
В африканской пустыне.

С отдаленных холмов,
Легким ветром гонимы,
Бедуинских костров
К нам доносятся дымы.

С обвалившихся стен
У изгибов
канала
Слышен хохот гиен,
Завыванье шакала.

И в ответ пароход,
Звезды ночи печалы,
Спящей Африке шлет
Переливы рояля.

Обратим внимание на то, что в приведенном отрывке текста только один образ можно считать экзотическим в стиле акмеизма, выполняющим эстетическую функцию «украшения» действительности, придания ей необычности, отличия от той, которую житель средневропейской полосы, в первую очередь русский, наблюдает ежедневно, – это сравнение «Ночь, как коршун, посядет». К тому же, отметим, что и оно не случайное, а навеянное реальной ситуацией: ночи в Африке, как в экваториальной части земного шара вообще, наступают быстро, мгновенно, факторы переходности (сумерки, рассвет) сводятся до минимума. Потому и сравнение Гумилева крайне уместно в стихотворении.

Строки отрывка звучат энергично, передавая динамику движения пароходов по каналу. Быстрота темпа (ритма) создается двустопным анапестом, отсутствием сложноподчиненных предложений с отягощающими, «растягивающими» повество-

вание союзами и союзными словами. Немаловажное значение в достижении эффекта правдивости (правдоподобности) рисунка выполняет колористика: дрожат красные (краснее коралла), зеленые огоньки кораблей. Картина жизни насквозь пронизана звуками – хохотом гиен, завываньем шакалов и – как бы в отместку этой первобытной, дикой какофонии – печальными переливами рояля, взлетающими с проплывающих кораблей к звездам.

* * *

А теперь, чтобы была еще более понятна эволюция творчества поэта – от романтизации действительности через увлечение ее экзотической красотой к выразительному, осложненному многозначными образами, но в целом гармоническому письму – проанализируем на нескольких (содержательном, образно-словесном, жанрово-стилистическом) уровнях три стихотворения.

Вот одно из них, раннее, раскрывающее авторскую позицию, установку на разрыв с реальной действительностью, уход в мир мечты, грез, туда, откуда герой пришел в «сверкающий сад». Герой стихотворения создал свой мир по подобию прежнего, где его начало, его истоки, где было «сверканье // Звезды, лобзающей звезду», где «звенело пенье // Перед престолом красоты» и где «сплетались, как виденья, // Святые, белые цветы». Поэт пришел из мира неземного и живет неземной жизнью, полной «тайною мгновений» // И красной чарою огня», «Влюбленный в чары красоты».

Доминантные образы стихотворения свидетельствуют об увлеченности поэта символизмом, соответствуют концепции веры «только в себя» (В. Брюсов), только мечте, противопоставлению красоты земной действительности, культу небесного (чаще всего трагического) начала. Многие из них культивировал еще мечтательный романтизм в лице В. Жуковского: «Душа, усталая от грез», «предсмертный час», «большой день», «тайны мгновений», «ночи тень», «солнца свет», «большое знание», «престол красоты», «святые, белые цветы», «чудо», «сон», «чары красоты», «радуга созвучий», «царство вечной пустоты». Поэт сознательно отдаляется (отъединяется) от реальной жизни и уходит в жизнь, сотворенную фантазией. В этом стремлении он действует как максималист, полностью игнорируя принцип конкретизации времени, места («Откуда я пришел, не знаю... // Не знаю я, куда уйду», «Я не ищу большого знания // Зачем, откуда я иду») действия. Да и черты самого героя также крайне невыразительные: это то ли ангел, то ли демон, понявший «воздушный небосклон» и витающий «над царством вечной пустоты». В поисках красоты он свободно перемещается в неограниченном пространстве. Каждый буквально образ также абстрактный, неконкретный, плод авторской фантазии.

В жанровом отношении стихотворение «Credo» – лирический монолог одинокой души, занятой поисками истинной красоты, созиданием мира грез. В стилевом плане – это стихотворение, сотканное из высокой лексики, что особенно выразительно выявляется в доминантных эпитетах («сверкающий ад», «святые белые одежды», «жаркое сердце», сон, «всегда живой, всегда могучий»).

Сборник «Романтические цветы» еще населен романтическими «модернизированными» под символизм образами, волшеббно-фантастическими, ситуациями и сюжетами («юный маг в пурпуровом хитоне» расточает «рубины волшебства»; преступница-царица встает из забытой могилы в облике гиены и пугает людей; Люцифер и Вечный Жид, Фея Моб устраивают ночное гулянье; старый ворон и оборванный нищий ведут разговоры «о восторгах», потому что представляли себя в сновидениях «нежным и белым» лебедем и принцем). Еще прокручивается «вечная ситуация» влюбленности в дьявола, знакомая нам по «Демону» Лермонтова («Влюбленная в дьявола»). Смерть предстает в нетрадиционном облике, «нежной, бледной,

в пепельной одежде» с ласковым взглядом в глубоких очах («Смерти»). Жизнь в целом порой мыслится загадкой, хранящейся под перчаткой (а это способ сохранения «прикосновенья // Тонких пальцев милых рук») и «уводящей во тьму» («На руке моей перчатка...»). Но уже, образно говоря, под «скорлупой» экзотики, уводящей в мир грез, бьется сердце родничка жизни реальной или потенциально реальной. Как вот в этом шестнадцатистрочном стихотворении, где романтическая ситуация (описание исчезающей над бесконечным океаном далеко залетевшей птицы) заканчивается выходом на реальность – лирический герой сравнивает положение птицы с положением и чувством любимой женщины. Приведем полный текст этого стихотворения:

Над пучиной в полуденный час
Пляшут искры и солнце лучится,
И рыдает молчанием глаз
Далеко залетевшая птица.

Прихотливые вихри влекут,
Бесполезны мольбы и усилья,
И на землю ее не вернут
Утомленные белые крылья.

И когда заглянул я в твой взор,
Где печальные скрылись зарницы,
Я увидел в нем тот же позор,
Тот же ужас измученной птицы.

В целом, как видим, ситуация действительно романтическая. Безысходность положения птицы с белыми крыльями очевидна: ее ожидает смерть в морской пучине. Но мини-образы, лексика «работают» на правдивость письма, а значит – на правдоподобное (реалистическое) искусство. В пушкинском стиле хотя бы вот этот образ – «Над пучиной в полуденный час // Пляшут искры и солнце лучится», в стиле его удивительных строк из «Зимнего утра» – «И ель сквозь иней зеленеет, // И солнце подо льдом блестит», таких же, на первый взгляд, необычных и ярких. На правдивость ситуации «срабатывает» и эпитет «немой» (океан), выполняющий роль художественной детали, подчеркивающий и одиночество птицы с белыми крыльями, и равнодушие бесконечных однообразных океанских просторов к судьбе живого существа, в глазах которого застыло рыдание. Созданный фантазией образ одинокой белокрылой птицы в конце стихотворения «проецируется» на образ женщины, в глазах которой «печальные скрылись зарницы» и преломляется «позор» и «ужас» «измученной птицы».

В жанровом отношении это изобразительная элегия об одиночестве, о переживании трагического разрыва интимных отношений, о возможной (ведь она еще не произошла!) трагедии смерти, психологически углубленная, грустная.

Стихотворение, таким образом, написано в реалистическом ключе, как и многие другие. Например, вот это – «А теперь, как мертвая смоковница...», в котором изливает наружу свою печаль женщина, оставленная мужем в Марселе, превратившаяся в мертвую смоковницу с облетевшими листьями, в «ненужно-скучную любовницу», в брошенную вещь, вынужденная зарабатывать на жизнь торговлей телом:

А теперь, как мертвая смоковница,
У которой листья облетели,
Я, ненужно-скучная любовница,
Точно вещь, я брошена в Марселе.

Чтоб питаться жалкими отбросами,
Чтобы жить, вечернею порою
Я пляшу пред пьяными матросами,
И они, смеясь, владеют мною [1, с. 82].

В процитированном отрывке впечатляют две заключительные строки – правдивые, суровые, полные трагического пафоса. В них звучит голос женщины скорбящей, проклинающей свою судьбу, трезво оценивающей ситуацию своего морального, духовного (вынужденного, под влиянием сложившихся безвыходных обстоятельств!) падения.

В лирике третьего периода творчества все «уплотнилось», тесно переплелось (а лучше – сплелось) в тугой узел: время прошлое, настоящее и будущее; земное и космическое пространство; обычное, реальное, предметное и пробивающееся сквозь него фантастическое, вымышленное; описательность и медитативность; одно- и многоцветие. Поэт своими стихами неизменно рассуждает, чувствуя, ощущая жизнь на вкус, о вечных категориях: смысл бытия, духовное и телесное в человеке, общее и личное, добро и зло и т. д. Описательных стихотворений нет. Красочность метафор, эпитетов, сравнений, художественных деталей подчеркивает глубину философской мысли творений поэта. И еще – в поздних произведениях поэта постоянно происходит столкновение реальной жизни и иной, вымышленной, временами загробной, прозы и поэзии обычного и необычного, образов предметных пушкинского стиля и ассоциативных, необычных. И, наконец, вещный мир облачается и в поздней лирике Н.С. Гумилева в одежду из ярких карнавальных красок, сотканную Ф. Рабле и другими мастерами литературы, живописи и музыки. Приведем в связи со сказанным три четверостишия из стихотворений «Канцона первая», «Канцона вторая» и «Подражание персидскому». Первый из первого – о заре, наступившей в горном краю:

Закричал громогласно
В сине-черную сонь
На дворе моем красный
И пернатый огонь [1, с. 263].

Как видим, это необычная заря, освещающая сине-черную сонь, а далее, по тексту, она будет кормить «жадные тучи // Ячменем янтаря».

Второй отрывок – о быстротечности жизни, преходящем времени. Но это не общее рассуждение, не сентенция, а яркая картина, на которой абстрактные понятия «время», «секунда» представлены в «портретах» маятника, девушек-заговорщиц. Необычное, яркое, талантливое письмо:

Маятник старательный и грубый,
Времени непризнанный жених,
Заговорщицам секундам рубит
Головы хорошенькие их [1, с. 264].

Третий отрывок из стихотворения «Подражание персидскому» в стиле песен Востока, в форме монолога-исповеди обезумевшего от любви, утратившего все («Нагим и голым стал, красавица»), впавшего в транс («С глазами полными крови стал, красавица»), превратившегося в мстителя («Площадным негодяем стал, красавица») героя раскрывается трагедия безответной любви. А четыре начальные строки передают экзотику восточного (ближе к первобытному) образного мышления людей:

Из-за слов твоих, как соловьи,
Из-за слов твоих, как жемчуга,
Звери дикие слова мои,
Шерсть на них, клыки у них, рога [1, с. 264].

Николай Гумилев понимал с самого начала пути, что искусство – это сфера прекрасного, что создается оно различными путями, но не может быть ползучим, приземленным, что его задача воспитывать у читателя, слушателя эстетический вкус, слух, любовь к гармонии и красоте.

Общая гармония его поэзии – от увлечения внешней экзотикой к постижению глубины человеческой жизни, в том числе с помощью необычного, яркого, неизведанного. Трагически переживая, словно предчувствуя безвременную смерть, он так любил жизнь, так старался разорвать пелену черного завеса. Он нараспашку открывал свое сердце и душу счастьем жить, жить и жить, и призывал нас ценить счастливые мгновенья бытия в одном из программных стихотворений «Рыцарь счастья», написанном в 1917 или 1918 (оба – грозные, страшные!) году. Пожалуй, цитированием его строк и закончим наше повествование о великом русском поэте – «рыцаре чести и свободы» (Вл. Короткевич):

Как в этом мире дышится легко!
Скажите мне, кто жизнью недоволен,
Скажите, кто вздыхает глубоко, –
Я каждого счастливым сделать Волен.

Пусть он придет, я расскажу ему
Про девушку с зелеными глазами,
Про голубую утреннюю тьму,
Пронзенную лучами и стихами.

Пусть он придет! я должен рассказать,
Я должен рассказать опять и снова,
Как сладко жить, как сладко побеждать
Моря и девушек, врагов и слово.

А если все-таки он не поймет,
Мою прекрасную не примет веру
И будет жаловаться в свой черед
На мировую скорбь, на боль, – к барьеру! [1, с. 391].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гумилев, Н. Стихи. Письма о русской поэзии / Н. Гумилев. – М. : Худож. лит., 1989.
2. Гумилевские чтения : материалы междунар. конф. филологов-славистов. – СПб., 1996.
3. Лукницкая, В. Николай Гумилев: Жизнь поэта по материалам домашнего архива семьи Лукницких / В. Лукницкая. – Л., 1990.
4. Николай Гумилев в воспоминаниях современников. – М., 1990.
5. Николай Гумилев : исследования и материалы. Библиография. – СПб., 1992.

Mishchenchuk N.I., Marchankava A.G. Creative Work of Nikolai Gumilev

The originality of Nikolai Gumilev's lyrics is revealed in this article. The author of the paper shows the realization of the principles of modernistic writing of the Silver Age in the poet's works. The poetry of the talented author was not a monotonous phenomenon. It developed from the exotic, unusual

writing, though connected with the natural living fundamental principle, to the harmonic, verisimilar, balanced, realistic writing. The truth of our concept is proved by the analysis of the poems «Ragamuffin», «The Suez Canal», «Credo», «Romantic Flowers», «Imitation to Persian». The analysis is made on several levels: content-subject, imaginative, verbal-descriptive, rhythmic-intonation, contextual-comparative. The attention is paid not only to the literary works, estimated by critics, but also to the works which are not regarded so far.

Nickolai Gumilev's poetry is conditionally divided into three periods: early (initial), intermediate and final. Each period is characterised by its distinctive features, but one peculiarity – the natural living fundamental principle – is the dominant «nucleus» of the whole poetry of N. Gumilev.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 08.06.2009

УДК 821.0

П.В. Васючэнка

АСНОЎНЫЯ РЭГІЁНЫ ЕЎРАПЕЙСКАГА СІМВАЛІЗМУ І ІХ УЗДЗЕЯННЕ НА БЕЛАРУСКУЮ ЛІТАРАТУРУ ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці агульнаеўрапейскага літаратурнага сімвалізму, які сфарміраваўся напрыканцы XIX – напачатку XX стст. Вылучаны асноўныя рэгіёны пашырэння гэтага літаратурнага стылю ў Еўропе. Прасочаны вектары ўплыву еўрапейскага літаратурнага сімвалізму на беларускую літаратуру «нашаніўскага» перыяду.

Еўрапейскі літаратурны сімвалізм быў падрыхтаваны ўсім працэсам цывілізацыйнага, эстэтычнага і філасофскага развіцця, які доўжыўся стагоддзямі. У выніку сфарміраваліся і атрымалі працяг такія ўласцівасці гэтага літаратурнага стылю, як іншасказальнасць, шматзначнасць, даследчыцкі (пранікальны) змест, блізкасць да неабазнанага.

Узнікненне сімвалізму было абумоўлена і грамадска-палітычнымі прычынамі, як правіла звязанымі са станам крызіснасці і пераходнасці. Сімвалізм прадказвае глабальныя змены, папярэджае пра іх і адначасова зачароўвае новымі перспектывамі, цьмянымі, трывожнымі і вабнымі. «Сімвалізм – дзіця гістарычна яшчэ не вызначанай, яшчэ не саспелай сацыяльнай сітуацыі, пераднавальнічнае прадчуванне, штормавае папярэджанне чалавецтву, якому да бойні Першай сусветнай вайны заставалася менш за два дзесяцігоддзі», – слухна выказваецца на гэты конт эстэтык Ю. Бораў [1, с. 402].

Філасофскай падставай узнікнення еўрапейскага сімвалізму з’явіліся тэорыя інтуітывізму і блізкія да яе вучэнні, прадстаўленыя імёнамі Ф. Ніцшэ, А. Бергсона, С. К’еркегора, М. Лоскага, С. Франка, Н. Гартмана. Прадстаўнікі гэтай філасофскай плыні імкнуліся адшукаць анталагічныя асновы светабудовы ў глыбінях трансцэндэнцыі (неабазнанага).

Арэал літаратурнага сімвалізму ахоплівае практычна ўсе краіны Еўропы, сягае за акіян, бо прадстаўнікі стылю знаходзяцца ў ЗША і іншых дзяржавах Новага Свету.

Паколькі сімвалізм, як з’ява універсальная, меў развіццё ў шматлікіх краінах свету, сацыяльныя штуршок і абставіны, якія выклікалі нараджэнне новага напрамку ў мастацтве, былі розныя. У Францыі – тры рэвалюцыі з іх наступствамі і перыядамі рэакцыі, усталяванні і падзенні дыктатарскіх рэжымаў. У Расіі – крызіс самаўладдзя, набліжэнне канца манархіі, грамадскія настроі прадчування катастрофы і яе патаемнага чакання, спадзяванні на гібель старога свету і пабудову новага, на «адплату гісторыі» (А. Блок). У краінах, што паступова выходзілі са складу Габсбургскай імперыі (Венгрыя, Чэхаславакія, Сербія ды інш.), – нацыянальна-вызваленчы ўздым.

У новым сваім развіцці і пашырэнні сімвалізм працягваў шматлікія і непаўторныя нацыянальныя і рэгіянальныя мадэлі культурнага руху, што прывяло да крышталізацыі яго цэнтраў. Іх вылучэнне і разгляд складае навуковую задачу данага артыкула, і актуальнасць гэтай задачы абумоўлена тым, што кожны з рэгіёнаў еўрапейскага літаратурнага сімвалізму меў выразны і спецыфічны ўплыў на развіццё беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя.

Можна вылучыць, прынамсі, чатыры рэгіёны і адпаведна чатыры крыніцы ўздзеяння еўрапейскага сімвалізму на беларускае пісьменства.

Гэта французскі сімвалізм, прадстаўлены творчасцю «праклятых паэтаў» (Ш. Бадлер, П. Верлен, А. Рэмбо, С. Малармэ ды інш.); паўночны сімвалізм, рэпрэзентаваны асобамі Г. Ібсена, К. Гамсуна, А. Стрындберга, Г. Гаўптмана, М. Метэрлінка, Э. Верхарна; заходнеславянскі (польскі, чэшскі, славацкі) сімвалізм, у межах якога асабліва вылучаецца кракаўская школа драматургіі (С. Выспяньскі, С. Пшыбышэўскі); усходнеславянскі (украінскі, рускі) сімвалізм, дзе варта вылучыць творчасць такіх аўтараў, як А. Блок, В. Брусаў, Л. Андрэеў, А. Белы, Ф. Салагуб, Л. Украінка ды інш.

Факт уплыву еўрапейскага сімвалізму на беларускую літаратуру неаспрэчны. Беларуская літаратура паводле свайго генезісу, існавання і творчых дасягненняў адпавядае гісторыка-культурным канонам еўрапейскай парадыгмы. Пры ўсёй сваёй самабытнасці, яна заўжды была чуйнай да культурна-мастацкіх навацый. Пра дынамічны характар развіцця беларускай літаратуры сведчаць такія размаітыя з’явы, як развіццё літаратурнага перакладу за часамі Полацкага княства, хуткае засваенне хрысціянскай (візантыйскай) традыцыі, імклівая змена культурнай парадыгмы за часамі ВКЛ, бурны Рэнесанс і шпаркае развіццё барока, развіты і шматфазавы рамантызм з рэвалюцыйнымі поглядамі яго прадстаўнікоў на Сусвет, грамадства і чалавека, пазнейшыя мадэрнавыя і постмадэрнавыя праявы ў выглядзе «нашаніўства», «віцебскай школы» (у выяўленчым мастацтве), «маладнякізму», «узвышэнства» – і так да сённяшніх часоў.

Беларуская літаратура не абмінула ніводнай еўрапейскай мастацкай, культурнай навацыі, пэўным чынам рэагавала на яе.

У часы «нашаніўства», як і ў іншыя пераходныя эпохі, цікавасць беларускіх майстроў слова да еўрапейскіх літаратурных адкрыццяў асабліва абвастрылася. Зварот да мадэрновых формаў творчасці быў, з аднаго боку, спробай паспець за агульнаеўрапейскім літаратурным развіццём, з другога – спробай сродкамі новага мастацтва вырашыць праблемы нацыянальна-культурнага Адраджэння.

У параўнанні з іншымі мадэрнавымі плынямі ў беларускай літаратуры найбольшае развіццё набыў сімвалізм, які выразна і паслядоўна праявіўся ў творчасці Я. Купалы, М. Багдановіча, Я. Коласа, А. Гаруна, М. Гарэцкага, З. Бядулі, Ш. Ядвігіна, В. Ластоўскага.

Кожны з пералічаных аўтараў, пры іх агульнай прыхільнасці да літаратурных навацый, меў уласныя творчыя прыярытэты і, адпаведна, знаходзіў у сусветнай літаратуры ўласныя ўзоры для пераймання альбо, наадварот, для ўнутранай палемікі.

Прыкладам, эстэтыка **французскага сімвалізму** зрабіла асабліва значны ўплыў на творчасць М. Багдановіча, якога можна назваць «верленістам» ужо за пераклад 22 вершаў французскага паэта на беларускую мову. Ёсць у М. Багдановіча і пераклад фрагмента верша А. Рэмбо, які паслужыў эпіграфам да верша «Плач сэрца майго...».

Пунктам адліку ў развіцці французскага сімвалізму могуць лічыцца розныя даты: 1856 год, калі Шарль Бадлер выдаў славыты паэтычны зборнік «Кветкі ліха»; 1866 г. – дата выхаду зборніка П. Верлена «Сатурнавы вершы»; 1886 г., калі быў напісаны «Маніфест сімвалізму» Марэаса.

Матывы музыкальнасці, крохкасці існавання, эстэтызацыі хваробы і смерці, характэрныя для творчасці французскіх сімвалістаў, у адмысловым плане трансфармаваліся ў эстэтыцы М. Багдановіча. Яны прысутнічаюць як у непасрэдных паэтычных перакладах і наслідаваннях вершаў П. Верлена (у цыкле вершаў «З чужой глебы», «Маёвая песня»), так і ў алюзіях, звязаных з верленаўскай сімвалікай («У космах схаваліся кветы чырвоныя...», «Свяча бліскучая зіе...», «Раяль цалуе тонкая рука...»). Лірычны герой арыгінальных вершаў М. Багдановіча таксама шкадуе аб хуткаплыннасці існавання («Астры»), скардзіцца на ўласную нямогласць

(«Я бальны, бескрылаты паэт...»), «Даўно ўжо цела я хварэю...», «Грудзі хворыя мае...»), звязвае адвечныя пытанні быцця з вобразам немінучай смерці («Жывеш не вечна, чалавек...»), «Шмат у нашым жыцці ёсць дарог...», «Ў краіне светлай, дзе я ўміраю...»). Пяру беларускага паэта належыць дасканалы ў мастацкім і філасофскім планах верш, у якім эстэтызуецца старасць («Дзед»).

Трагічнае збліжэнне матываў эрасу і танатасу, уласцівае для сімвалізму як універсальнай сістэмы, назіраецца ў цыкле вершаў «Каханне і смерць». Спалучэнне неспалучальнага ў такім выглядзе звычайна служыла маркерам літаратурнага дэкадансу. Але ў паэзіі М. Багдановіча прысутнічаюць і кампенсатарныя праявы, якія здымаюць «праклёны» дэкадансу. Гэта паэтычны віталізм, адраджэнскі пафас і славуць рэнесансавыя вобразы Мадоннаў. Варта казаць пра гармонію дыянісійскага і апаланістычнага матываў у творчасці беларускага класіка. М. Багдановіч, такім чынам, спрычыніўся да стварэння адметнай нацыянальнай мадэлі сімвалізму, у якой дэкадансныя настроі пераплятаюцца з рэнесанснымі.

Паўночны (скандынаўскі, германскі, бельгійскі) сімвалізм ёсць другі цэнтр уплыву на беларускае пісьменства. Досвед скандынаўскага сімвалізму, які праявіўся ў пэўныя (пераважна познія) перыяды творчасці Г. Ібсена, К. Гамсуна, А. Стрындберга, а таксама майстроў «новай драмы» Г. Гаўптмана, М. Метэрлінка, актыўна засвойваўся беларускімі літаратарамі.

Надзвычайная папулярнасць нарвежскіх аўтараў напрыканцы XIX – напачатку XX стагоддзяў праявілася і ў беларускім літаратурным жыцці. Гістарычны лёс Беларусі па многіх параметрах тоесны лёсу Нарвегіі. На працягу некалькіх стагоддзяў Нарвегія знаходзілася ў стане каланіяльнай або напакаланіяльнай залежнасці ад Швецыі. Нарвежская мова пацярпела ад жорсткай асіміляцыі.

У XIX стагоддзі ў нарвежскай літаратуры, як і ў беларускай, на глебе народнай гаворкі, што раней успрымалася як «вясковая», «мужыцкая», адбылося фарміраванне новай літаратурнай мовы і новай літаратуры. Абсалютна нечакана нарвежская літаратура, дзякуючы высылкам такіх яе выдатных прадстаўнікоў, як Б. Б’ёрнсан, Г. Ібсен, К. Гамсун, аказваецца ў цэнтры агульнаеўрапейскага літаратурнага працэсу.

Напачатку XX стагоддзя п’есы Ібсена паказваліся на сцэнах тэатраў Вільні, Менска, Віцебска ды іншых гарадоў Беларусі. Творчасць аднаго з пачынальнікаў «новай драмы» ажыўлена абмяркоўвалася літаратарамі з «нашаніўскага» кола. Пра гэта сведчаць не толькі газетныя, але і мастацкія крыніцы. Прыкладам, герой аўтабіяграфічнай трылогіі «На ростанях» Якуба Коласа настаўнік Андрэй Лабановіч прызнаецца ў цікавасці да моднай на той час філасофіі Ніцшэ, раманаў Гамсуна. Янка Купала ў аўтабіяграфічным лісце да Л. Клейнбарта піша пра тое, як яго ўразілі творы Ібсена і Гамсуна [2, с. 268]. П’есы М. Метэрлінка былі прадметам ажыўленых гаворак і спрэчак у «нашаніўскім» коле.

Паўночны сімвалізм у сваім развіцці яскрава адлюстроўвае тую мадэль станаўлення стылю, пры якой ён вырастае на падмурку традыцыяналізму – рамантызму і рэалізму. Творчасць прадстаўнікоў паўночнага сімвалізму мае глыбокія міфалагічныя карані. Міфалагізаванасць, філасофкасць, сузіральнасць, псіхалагізм з’яўляюцца адметнасцямі гэтай мадэлі. Ёй уласцівая таксама высокая ступень рэактыўнасці ў дачыненні з іншымі мастацкімі кірункамі і стылямі.

Ілюстрацыяй да вышэйсказанага можа служыць карціна творчай эвалюцыі Генрыка Ібсена, які ў ранні перыяд аддаў даніну рамантызму, выяўляў схільнасць да этнаграфізму, белетрызаваў паўночныя фальклор, міфалогію, літаратурны космас старадаўніх скандынаўскіх сагаў, баладаў і паданняў у такіх п’есах, як «Валатоўскі курган» (1850), «Фру Інгер з Эстрота» (1855), «Баль у Сульхаўге» (1855), «Улаф

Лільекранс» (1856), «Ваяры ў Хельгеландзе» (1857), часткова «Бранд» (1866) і «Пер Гюнт» (1867).

Сталы Г. Ібсен стварае ўзоры псіхалагічнага і сацыяльнага рэалізму, балансуе на мяжы з натуралізмам, што выявілася ў такіх творах, як «Стаўпы грамадства» (1877), «Лялечны дом» (1879), «Здані» (1881), «Вораг народа» (1882).

Позні Г. Ібсен стварае ўласна сімвалісцкія, прасякнутыя іншасказальнасцю, ірацыяналізмам ды містыцызмам драмы, у тым ліку і тыя, што так натхнілі і ўразілі ў свой час Я. Купалу: «Дзікая качка» (1884), «Росмерсхольм» (1886), «Жанчына з мора» (1888), «Геда Габлер» (1890), «Будаўнік Сольнес» (1892), «Маленькі Эйольф» (1894), «Калі мы, нябожчыкі, прачынаемся» (1899).

Матыў трансцэндэнтальнага, містычнага падарожжа, пошуку гармоніі, які прысутнічае ў шэрагу твораў Ібсена ды іншых прадстаўнікоў паўночнага сімвалізму, перагукаецца з такімі творамі беларускіх аўтараў, як паэмы «Сон на кургане» Я. Купалы і «Сымон-музыка» Я. Коласа.

Персанаж-шукальнік Ібсена распачынае сваю трансцэндэнтальную вандроўку, падпарадкаваны містычнаму поклічу, які, апроч героя (Пер Гюнт) або гераіні (Эліда), не чутны нікому. Цільціль і Міціль, персанажы знакамітай п'есы-феерыі «Сіняя птушка» М. Метэрлінка, выпраўляюцца ў казачны свет у пошуках няўлоўнага шчасця, але набліжаюцца да яго толькі па вяртанні дадому. Купалаўскага Сама клічуць у дарогу чары русалак, падарожжа адбываецца ў сне. Сымона-музыку выводзіць на шлях ягоны талент.

Шлях сімвалісцкага героя споўнены, як правіла, стратамі і расчараваннямі, трывалае ператвараецца ў ілюзорнае, ілюзорнае абарочваецца сапраўднай рэальнасцю. Купалаўскі Сам так і не абудзіўся да канца драмы ад свае трызны.

Завяршаецца шлях вяртаннем – матывам, характэрным не толькі для літаратуры, але і для філасофіі (Ф. Ніцшэ) канца XIX – пачатку XX стагоддзя.

Пер Гюнт вяртаецца да сваёй Сольвейг – жанчыны, якая ўвасабляе адвечнае чаканне, вернасць, пяшчоту.

Купалаўскі Сам, прайшоўшы ўсе этапы трансцэндэнтальнага пошуку (сон-летарга, змаганне з Чорным за заклеты скарб, вяселле на пажарышчы, баль у шынкоўні), знаходзіць кабету, змерзлую ля парога шынкі, і пазнае ў ёй сваю жонку.

Коласаўскі Сымон-музыка, які таксама прайшоў чатыры сімвалісцкія выпрабаванні (вёска, жабрацтва, шынок, замак), вяртаецца да свае Ганны – каханай, музы, Радзімы.

У кожнай з пералічаных версій вяртання вобраз жанчыны нязменна звязаны з Бацькаўшчынай, роднай зямлёй, трывалай жыццёвай асновай. У паўночным сімвалізме беларускіх аўтараў найбольш вабілі менавіта гэтыя матывы. Якуб Колас, чые героі вядуць няспынны пошук «сваёй зямлі» як экзістэнцыйнай, матэрыяльнай і духоўнай асновы, мае сваім вялікім аднадумцам К. Гамсуна, таксама прыхільніка зямнога фундаменталізму, сведчаннем чаму ягоны раман «Сокі зямлі». Абодва аўтары бачылі універсальны, падкрэслены ў Бібліі сэнс вобраза-сімвала «новай зямлі».

А з творамі **заходнеславянскіх аўтараў-сімвалістаў** беларускіх пісьменнікаў-«нашаніўцаў» лучыць матыў пошуку Радзімы, які ў творах таксама набывае глыбока іншасказальны характар. Асабліва актуальным для беларускіх літаратараў стаўся досвед прадстаўнікоў «кракаўскай школы» драматургіі, якія аб'ядналіся ў суполцы «Маладая Польшча» (С. Пшыбышэўскі, С. Выспяньскі ды інш.).

На фоне польскай літаратуры таго часу творчасць гэтых аўтараў вылучаецца фармальнымі шуканнямі, эксперыментальнасцю, універсалізмам, што адрознівае іх ад нацыянальна заангажаваных пісьменнікаў. Але ідэі польскага месіянізму пранікалі і ў асяроддзе кракаўскіх авангардыстаў. П'есы іх рабіліся сугучнымі твораў «нашаніўцаў».

Вядома, як уразіла Я. Купалу драматургія С. Пшыбышэўскага, асабліва яго п'есы «Залатое руно» і «Снег». У вершы «Снег», напісаным Я. Купалам пасля прагляду спектакля з аднайменнай назвай, прачытваюцца зашыфраваныя акалічнасці асабістага жыцця беларускага паэта.

У драме «Вяселле» С. Выспяньскага і шэрагу паэм і п'ес Я. Купалы («Сон на кургане», «Паўлінка», «Яна і я», «Тутэйшыя», «Раскіданае гняздо», «Безназоўнае») асабістае, інтымнае выступае як грамадскае, агульнанацыянальнае. Вобраз-сімвал вяселля расчытваецца як адменнік нацыянальнай перамогі, набыцця Беларуска-нявестай свайго пачэснага пасаду між народамі.

Прыкметай польскага сімвалізму, што істотна паўплываў на развіццё беларускага, з'яўляецца нацыянальны пасіянарызм, які не згубіўся ў полі мастацкага эксперымента. Як у польскай, так і ў беларускай драматургіі пачатку ХХ стагоддзя назіраецца зварот да нацыянальнай гісторыі, яе міфалагізацыя і актуалізацыя, канцэнтрацыя вобразнага шэрага вакол вобраза-сімвала *вяселля* як адменніка нацыянальнага і дзяржаўнага адраджэння.

Параўнальны аналіз сведчыць, што ў літаратурах краін, дзе пытанне нацыянальнага самавызначэння стаяла на першым плане, у працэсе мастацкага эксперымента выпрацавалася спецыфічная метамова, на якой выказваліся спадзяванні пісьменнікаў на волю і незалежнасць. Прыкладам можа служыць творчасць прадстаўнікоў Славацкай Мадэрны – Паўла Орасага Гвездаслава, Янкі Есенскага, Івана Краскі, Уладзіміра Роя, Івана Гала, Францішка Вотрубы. У метамаве «нашаніўцаў» і Мадэрны выкрышталізаваліся канцэпты, якія можна лічыць агульнымі як па асноўным, так і па іншасказальным іх значэнні: *шлях, доля, дзяўчына-панна (нявеста), вяселле*.

Уздзеянне прадстаўнікоў **рускага сімвалізму** (А. Блок, В. Брусаў, Л. Андрэеў, А. Белы, Ф. Салагуб ды інш.) на беларускую літаратуру было абумоўлена эзатэрычнымі шуканнямі, містыкай, цікавасцю да фальклорна-міфалагічнай аўтэнтыкі. Угрунтаваны на падмурках новай рускай філасофскай школы, рускі сімвалізм скарыстоўваў артэфакты, звязаныя з месіянскім і апакаліптычна-правідэнцыяльным светабачаннем. Але беларускіх аўтараў, перадусім Я. Купалу, вабіла ў творчасці гэтых літаратараў пагружэнне ў таямніцы быцця, недаступныя раней глыбіні макракосму.

Надзвычай канцэптуальна блізкай да беларускай традыцыі сталася п'еса «Жыццё Чалавека» Л. Андрэева, пад уплывам якой Я. Купала напісаў сваю драматычную паэму «Адвечная песня».

Універсальныя андрэеўскія вобразы, перадусім галоўнага героя, перажылі ў купалаўскім творы істотную трансфармацыю. На месцы Чалавека ў Купалы Мужык – менавіта ён выступае як суб'ект і ахвяра касмічнай драмы, якая разыгрываецца ў хранатопе паэмы-містэрыі. Лінейная кампазіцыя андрэеўскага твора ў Купалы ператвараецца ў цыклічную. Лёс Мужыка замкнёны ў падвойным коле, і ягоная спроба парушыць адвечны прыродна-касмiчны цыкл сталася марнай. Арыгінальнасць трактоўкі матыву чалавечага жыцця і смерці ў Купалы настолькі выразная, што яго «Адвечную песню» можна лічыць творчым працягам, але ніяк не транскрыпцыяй альбо наследаваннем Л. Андрэеву.

Рускаму сімвалізму ўласцівыя нацыянальны месіянізм, містыцызм, апеляцыя да прасторавых вобразаў, шматфазавасць, зменлівасць, ірацыяналізм. З гэтых якасцей на беларускую літаратуру найбольш паўплывала імкненне да абагульнення, вобразная дынаміка і трансцэндэнтальны пошук.

Параўнанне твораў беларускіх літаратараў-«нашаніўцаў» з узорамі еўрапейскага літаратурнага сімвалізму дазваляе меркаваць пра шматвектарнасць уздзеяння на наша пісьменства з боку літаратурнай Еўропы. І гэта натуральна, бо Беларусь знаходзілася ў цэнтры літаратурнага арэала сімвалізму. Можна зрабіць выснову і пра нацыянальную

спецыфіку беларускай версіі сімвалізму, яе блізкасць да эстэтычных прынцыпаў новарамантызму, сувязь з ідэалагемамі «нашаніўства», адраджэнскі пафас, жыццятворчасць (віталізм), «антыдэкаданскую» скіраванасць.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Боров, Ю.В. Эстетика. Теория литературы : энцикл. словарь терминов / Ю.В. Боров. – М. : Астрель, 2003. – 535 с.

2. Купала, Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 9, кн. 1. Пераклады; Эпістальярная спадчына; Дарчыя надпісы. Расейска-беларускі слоўнік. Калектыўнае. Службовыя і асабістыя дакументы. Дадатак / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 686 с.

Vasiuchenka P. The Main Regions of the European Symbolism and Their Influence on the Belarusian Literature of the Beginning of the 20th Century

The article is dedicated to the peculiarities of the All-European literary symbolism which was being formed from the end of the 19th century till the beginning of the 20th. The main regions of the diffusion of this literary style in Europe are named here. The author retraces the directions of the influence of the European literary symbolism on the Belarusian literature of the “Nasha Niva’s” period.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 5.06.2009

УДК 398(476)

І.А. Швед

НЕКАТОРЫЯ ПЫТАННІ ГІСТАРЫЯГРАФІІ БЕЛАРУСКАЙ ФАЛЬКЛАРЫСТЫКІ

У артыкуле аналізуюцца асноўныя напрамкі працы беларускіх фалькларыстаў у савецкі перыяд па збіранні, друкаванні і даследаванні твораў народнай паэзіі і прозы. Прасочваюцца асноўныя этапы развіцця беларускай савецкай фалькларыстыкі, разглядаюцца і ацэньваюцца адпаведныя тэарэтыка-метадалагічныя і практычныя напрацоўкі вучоных.

Сёння фалькларыстыка не можа адмаўляць заваёвы папярэдніх этапаў свайго развіцця і павінна творча выкарыстоўваць набыткі мінулага. Для ўдасканалення сучаснай навуковай практыкі неабходны зварот да класічных метадаў фалькларыстыкі, новае прачытанне і асэнсаванне яе напрацовак. Гісторыя збірання і даследавання беларускага фальклору прадстаўлена ў шэрагу прац, прысвечаных пэўным перыядам станаўлення і развіцця фалькларыстыкі, яе накірункаў і школ, навуковай дзейнасці асобных даследчыкаў, а таксама ў зборніках фальклорных твораў, энцыклапедычных выданнях і інш.² Гістарыяграфічны агляд развіцця беларускай фалькларыстыкі зроблены К.П. Кабашнікавым і А.С. Фядосікам [1], І.В. Казаковай [2, с. 148–192]. У.А. Васілевіч намалюваў амаль вычарпальныя творчыя партрэты дзесяці збіральнікаў, публікатараў і даследчыкаў фальклору і побыту беларусаў. Сярод іх О. Кольберг, З. Глогер, І. Берман, А. Троіцкі, Ч. Пяткевіч, К. Машыньскі і інш. [3]. Спецыфіку асноўных пазіцый канструявання «вуснай народнапаэтычнай творчасці» адпаведна савецкім фалькларыстычным канонам безадносна да нацыянальных фалькларыстычных традыцый акрэслілі сучасныя рускія знаўцы фальклору Я.А. Касцюхін [4], А.А. Панчанка [5] і інш.

1.

Рэвалюцыйныя падзеі 1917 г. адразу не абумовілі істотных змен у стане навукі пра «жывую старажытнасць», хоць з фальклорам, як традыцыйнай з’явай, маладая савецкая ўлада намагалася парваць. Уздзеянне падзей рэвалюцыі на фалькларыстычную навуку мела спачатку ў асноўным персанальны характар, і ў гэтым плане фалькларыстыка, як і іншыя навукі, панесла страты. Аднак уласна стан фалькларыстыкі пэўны час істотна не змяняўся. 1920-я гг. па праву называюць росквітам савецкага краязнаўства і новага ўзлёту фалькларыстыкі. Пасля заканчэння грамадзянскай вайны ўзнавілі сваю дзейнасць шматлікія рэгіянальныя навуковыя таварыствы, у працы якіх вывучэнне фальклору адыгрывала вядучую ролю. Навука ў гэты перыяд захавала той плюралізм накірункаў і метадаў, які характарызаваў яе ў перадкастрычніцкі час. Беларуская фалькларыстыка развівалася ў агульным рэчышчы з усёй савецкай фалькларыстыкай. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі паспяхова працавалі

² Бондарчык В.К., Чигринов И.Г. Николай Яковлевич Никифоровский. – Мн., 1960; Новиков Н.В. Павел Васильевич Шейн. – Мн., 1972; Саламевіч Я. Міхал Федароўскі. – Мн., 1972; Фядосік А.С. Беларуская савецкая фалькларыстыка. – Мн., 1987; Беларуская фалькларыстыка: збіранне і вывучэнне народнай творчасці ў 60-я гг. XIX–пач. XX ст. / Г.А. Пятроўская, І.К. Цішчанка, У.А. Васілевіч і інш. – Мн., 1989; Фядосік А.С. Ілюзорнасць і сапраўднасць: «Белыя плямы» ў гісторыі фалькларыстыкі 20–30-х гадоў. – Мн., 1991; Восточнославянский фольклор: словарь науч. и нар. терминологии / редкол.: К.П. Кабашников [отв. ред.] и др. – Мн., 1993. С. 410–414; Ляшук В.Я., Снітко Г.М. Літаратура Берасцейшчыны. – Брэст, 1999; інш.

вядомыя сваімі каштоўнымі даследаваннямі, апублікаванымі ў пачатку ХХ ст., Я.Ф. Карскі, А.К. Сержпутоўскі, І.А. Сербяў і інш. Я.Ф. Карскі працягваў працу над фундаментальным шматтомным выданнем «Беларусы», адначасова публікаваў у перыядычным друку артыкулы пра з'явы беларускага фальклору і мовы. У 1920 г. быў надрукаваны, у прыватнасці, артыкул «Святыя Юр'я, Мікола і Ілля ў беларускай народнай абраднасці і песнях», у якім вучоны ахарактарызаваў вобразы святых у валачобных песнях, даследаваў сувязь валачобных і юр'еўскіх песень з абрадамі.

Захаваўшы ў першае паслякастрычніцкае дзесяцігоддзе разнастайнасць накірункаў і метадаў, фалькларыстыка тым самым захавала тую якасць, якая дазволіла ёй знаходзіцца ў пастаянным творчым развіцці. У гэты час удасканалвалася збіральніцкая праца. Экспедыцыйная і даследчыцкая праца ў рэспубліцы інтэнсіфікавалася са стварэннем у 1921 г. пры Народным камісарыяце асветы Навукова-тэрміналагічнай камісіі і асабліва пасля адкрыцця ў канцы студзеня 1922 г. Інстытута беларускай культуры, у складзе якога была ўтворана і фальклорна-дыялекталагічная камісія. Планавая сістэма працы ў СССР спрыяльна адгукнулася ў фалькларыстыцы: на змену адзіночкам прыйшлі экспедыцыі, якія аб'ядноўвалі фалькларыстаў, этнографістаў, музыказнаўцаў. Да збірання фальклору далучыліся сельскія, раённыя, акруговыя краязнаўчыя арганізацыі, праца якіх каардынавалася Цэнтральным бюро краязнаўства (ЦБК), створаным пры Інбелкульце ў канцы 1923 г. Гэта адкрывала шлях не толькі для комплекснага вывучэння народнай культуры, але і для больш руплівага даследавання рэгіёнаў. У 1920-я гады важнае значэнне набыла падрыхтоўка да экспедыцыі: знаёмства з матэрыяламі, запісанымі раней на выбранай і суседніх тэрыторыях, складанне рэпертуарных спісаў, вызначэнне навуковай задачы, якой павінна быць падпарадкавана палявая праца. Паступова складаліся розныя віды фальклорных экспедыцый: разведвальныя (на неабследаванай тэрыторыі); стацыянарныя, звязаныя з пастаянным назіраннем дынамічных працэсаў, якія адбываюцца ў канкрэтнай вузкалакальнай традыцыі; спецыялізаваныя, скіраваныя на вырашэнне пэўнай навуковай праблемы. Адпаведна выпрацоўваюцца новыя патрабаванні да асэнсавання вынікаў экспедыцыйнай работы. Лічыцца, што сабраныя матэрыялы павінны даваць вычарпальнае ўяўленне пра стан пэўнай традыцыі ў тым ці іншым рэгіёне; сапраўдная сутнасць гэтай традыцыі можа быць выяўлена толькі пасля супастаўлення яе з адпаведнымі матэрыяламі суседніх рэгіёнаў. Нараджаецца новая ідэя параўнальнага вывучэння лакальных традыцый. Фалькларысты імкнуцца выкарыстоўваць у сваёй працы над палявымі запісамі дакладныя метады апрацоўкі даных, картаграфаванне. Але гэтая перспектыўная тэндэнцыя так і засталася нерэалізаванай.

Каб упарадкаваць збіральніцкую працу, у першым жа нумары часопіса «Наш край», які пачаў выходзіць у 1925 годзе, была змешчана «Праграма-інструкцыя для збіральнікаў беларускай музычна-этнаграфічнай творчасці», складзеная старшынёй Песеннай камісіі Інбелкульту А. Грыневічам. У гэтым жа часопісе ў 1928 г. апублікаваў «Праграму для запісвання помнікаў вуснай народнай творчасці» А. Шлюбскі. Колькасць твораў, дасланых у Інбелкульт краязнаўчымі арганізацыямі, увесь час узростала. Да буйнейшых публікацый фальклорных твораў 1920-х гадоў адносяцца «Матэрыялы да вывучэння фальклору і мовы Віцебшчыны» (1927, ч. 1; 1928, ч. 2) А. Шлюбскага і «Народныя песні з мелодыямі» (1928) М. Гарэцкага і А. Ягорава. А. Шлюбскі сабраў велізарную колькасць народных песень у Віцебскім, Полацкім, Лепельскім, Сенненскім, Суражскім і іншых паветах Віцебскай губерні ў 1913–1923 гг. Тэксты зборніка А. Шлюбскага вызначаюцца дакладнасцю запісаў, падрабязнай пашпартызаванасцю. Да кожнага віду абрадавай паэзіі даецца сціслае апісанне абрадаў. М. Гарэцкі і А. Ягораў запісалі 318 народных песень ад маці пісьменніка Ефрасінні

Міхайлаўны. Каштоўнасць зборніка павялічваецца наяўнасцю націровак песень. А. Ягораў запісаў каля 125 мелодый.

2.

У 1930-я гады цэнтрам збірання і вывучэння фальклору стала Акадэмія навук БССР, створаная ў 1929 г. на базе Інбелкульту. Фалькларыстычныя даследаванні канцэнтраваліся ў сектары этнаграфіі і фальклору Інстытута гісторыі. Штогод накіроўваліся экспедыцыі з 300 чалавек з мэтай збірання фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў. На аснове сабранага багатага матэрыялу рыхтаваўся трохтомны збор беларускіх народных песень. У аснову іх сістэматызацыі быў пакладзены гісторыка-тэматычны прынцып. Да вайны, у 1940 г., выйшаў у свет толькі першы том «Песні беларускага народа» (склаў М.Я. Грынблат). У ім змешчана 208 песень і 25 іх варыянтаў. Самыя старажытныя песні – каляндарна-абрадавыя – названы вытворча-абрадавымі. Уключаны таксама ў том антыпрыгонніцкія, чумацкія, бурлацкія, або батрацкія, адходніцкія, рэкруцкія, салдацкія песні. Большасць песень даецца з нотнымі запісамі. Усе творы забяспечаны каментарыямі. У 1940 г. С.П. Сахараў выдаў 1-ы выпуск «Народнай творчасці латгалскіх і ілукстэнскіх беларусаў» (уключаў 414 песень і мелодый у нотным запісе).

Каштоўнасць абедазвух названых кніг лічыцца непараўнальнай з іншымі тэматычнымі зборнікамі фальклорных твораў, якія выйшлі ў гэты час. Справа ў тым, што пасля 1929 г. вывучэнне фальклору на Беларусі, як і ў іншых рэспубліках ССРСР, на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў скоўвалася ідэалагічным дыктатам, а сам фальклор канструіраваўся як прылада ўлады і кантролю, якая сімвалізавала падпарадкаванне асобных сацыяльных класаў і грамадства ў цэлым татальнай ідэалогіі. У 1958 г. М.К. Азадоўскі сцвярджаў: «Савецкая фалькларыстыка выпрацавала гістарычны пункт гледжання на з’явы фальклору і вызначыла яго месца ў практыцы будаўніцтва сацыялістычнай культуры» [6, с. 41]. Фалькларыстычныя працы адпавядалі ўстаноўкам савецкіх ідэалагічных тэарэтыкаў: «Ленін і Сталін у беларускай народнай творчасці» (1937); «Чырвоная Армія і абарона Радзімы ў беларускай народнай творчасці» (1938); «Дарэвалюцыйная і Савецкая Беларусь у народнай творчасці» (1938); «Беларускі народ супраць папоў і рэлігіі» (1939); «Жанчына ў беларускай народнай творчасці» (1940). У гэтых зборніках складальнікі ўключылі мноства псеўданародных твораў, прысвечаных услаўленню Сталіна, Варашылава, Молатава, Якова і іншых кіраўнікоў партыі і ўрада, адказных за масавыя рэпрэсіі ў краіне. Песні, прыпеўкі і творы іншых жанраў ствараліся бясталанымі аўтарамі, гэтыя творы не пашыраліся ў побыце. Так, у зборніках савецкага фальклору 1930–1960 гг. прыпеўкі размяшчаліся паводле тэматычнага прынцыпу, дэманструючы злабадзённасць: «Ленін – Сталін», «Калгаснае жыццё», «Антыкулацкія», «Абарона краіны» і «ў дадатак» – «Пра каханне». Афіцыйны савецкі фальклор на дзевяць дзесятых, паводле ўдалага выказвання амерыканскага даследчыка Р. Дорсона, – фэйклор (англ. fake – паробка, фальшыўка). Падкрэслім, што для гэтага часу былі характэрны з’явы самацэнзуры збіральнікаў, якія не здавалі ў архівы матэрыялы антысавецкага характару.

У перыяд панавання сталінскага рэжыму з поля зроку фалькларыстыкі знікаюць многія жанры і формы фальклору. Накладваецца забарона на вывучэнне духоўных вершаў і хрысціянскіх легенд, рэлігійны змест якіх не адпавядаў атэістычным устаноўкам бальшавіцкай улады. З поля зроку навукі выводзяцца замовы, заклінанні, міфалагічныя апавяданні, бо яны нібыта з’яўляліся адлюстраваннем “цёмнай”, забабоннай свядомасці сялянства, «родавыя плямы» якой павінны быць пераадолены сацыялістычнай культурай. У абрадавай сферы штучна вычляняюцца асобныя песенныя жанры; што да акцыянальнага (дзеянага) і прадметнага планаў рытуалаў, то

яны ўвогуле ігнаруюцца. Пад ідэалагічнай забаронай знаходзіліся і такія з'явы тагачаснага фальклору, як анекдоты, блатныя песні XX ст., маўленчыя формулы і пад.

Разам з тым у полі фалькларыстычных даследаванняў адбываецца пэўнае пашырэнне. Уяўленне пра фальклор як творчасць працоўнага народа ў многім змяніла традыцыйную экспедыцыйную працу. Акрамя вёскі, дзе запісвалі класічны фальклор, збіральнікі рушылі на фабрыкі і заводы, каб зафіксаваць рабочы фальклор. Праца вялася з вялікім энтузіязмам, паколькі была скіравана на выяўленне вуснай творчасці перадавога рабочага класа. Праўда, вынікі не апраўдалі спадзяванняў: песні-аднадзёнкі (якія нярэдка зводзіліся да натуралістычнай фіксацыі фактаў мясцовага значэння), сацыяльныя прыпеўкі і апавяданні-ўспаміны займалі нязначнае месца ў фальклорным рэпертуары.

У гэтыя гады значна звужалася метадалагічная база навукі. Прадпрымаліся спробы (даволі паспяховыя) звесці ўсю разнастайнасць падыходаў у вывучэнні вуснай народнай паэзіі да «адзіна правільнага» марксісцка-ленінскага метаду, а дакладней – да класавага, сацыялагічнага метаду. У 1950-я гг. сцвярджалася, што «навука пра народную творчасць, пры ўсіх сваіх дасягненнях, усё яшчэ адстае ад іншых галін савецкай навукі і ад развіцця народнага мастацтва. Далейшая барацьба за ўкараненне марксізму-ленінізму ў навуку пра народнае мастацтва з'яўляецца першачарговай задачай нашых даследчыкаў і выкладчыкаў» [7, с. XIX]. Выдаткамі экспедыцыйнай работы савецкага часу былі гратэскныя формы лекцый і гутарак фалькларыстаў, якім рэкамендавалася несці ў «цёмныя сялянскія масы святло камуністычных ідэй». У той жа час вынікам антырэлігійна-фалькларыстычных экспедыцый было назапашванне пэўных фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў. У 1930-я гады некалькі прац апублікаваў гісторык, даследчык абрадаў, абрадавай паэзіі і вераванняў беларусаў М.М. Нікольскі. У 1931 г. выйшла ў свет яго манаграфія «Міфалогія і абрадаваць валачобных песень», у якой вучоны зрабіў спробу даследаваць генезіс беларускіх песень веснавога цыкла, вызначыць іх функцыянальнасць і сувязь са старажытнымі міфамі і абрадамі. У 1933 г. М. Нікольскі выдаў працу «Жывёлы ў звычаях, абрадах і вераваннях беларускага сялянства». Аўтар вызначыў некаторыя асаблівасці вераванняў беларусаў, раскрыў іх сутнасць. У абрадах, звычаях, народнай творчасці ён выявіў магічную функцыянальнасць. Для пацвярджэння сваіх думак навуковец шырока выкарыстоўваў вясельныя абрады і песні, калядныя песні і звычай хаджэння з казой. Спецыяльны раздзел ён прысвяціў міфалагічным уяўленням пра жывёл.

Між тым нападкі М. Нікольскага на выдатных вучоных замаруджвалі развіццё беларускай фалькларыстыкі і этнаграфіі. У прадмове да кнігі «Жывёлы ў звычаях, абрадах і вераваннях беларускага сялянства» ён беспадстаўна крытыкаваў А.К. Сержпутоўскага, характарызаваў яго запісы як «наскрозь прасычаныя свяцецкай набожнасцю і адкрытым антысемітызмам», як прыклад «контррэвалюцыйнага нацдэмаўскага кірунку ў этнаграфіі». У 1932 г. у часопісе «Советская этнография» (№ 4) М. Нікольскі апублікаваў артыкул «Устаноўкі і метады беларускай нацдэмаўскай этнаграфіі», які ў 1933 г. быў надрукаваны асобнай брашурай, дапоўненай новымі матэрыяламі. Аўтар назваў першым «прагалашальнікам» нацдэмаўшчыны Ф. Багушэвіча, абрушыўся з крытыкай на А. Сержпутоўскага (які, па словах М. Нікольскага, збіраў фальклор выключна ад кулакоў ці ад папоў), А. Шлюбскага, М. Каспяровіча, І. Мялешку і іншых этнографістаў і фалькларыстаў, імкнуўся зусім беспадстаўна сцвердзіць палітычную і навуковую шкоднасць нацдэмаўшчыны, наўмысна крытыкаваў даследаванні сумленных вучоных, прычым рабіў гэта з пазіцый вульгарнага сацыялагізму, жорстка, непрымірыма. Пазіцыю М. Нікольскага падтрымалі іншыя прыхільнікі манапольнай ідэалогіі ў навучы: П. Дубовік, І. Шпілеўскі, Л. Бабровіч, М. Грынблат, В. Бандарэнка, Р. Выдра, С. Вольфан. Яны неаб'ектыўна

крытыкавалі вучоных, што правацыравала ўзмацненне рэпрэсій. У тэзісах даклада да Першага ўсесаюзнага з'езда археолагаў і этнографістаў (1932) М. Нікольскі ставіў задачу вывучаць традыцыйны і савецкі фальклор як прадукты і зброю класавай барацьбы.

У 1929–1956 гг. развіццё фалькларыстыкі скіроўвалася некалькімі ідэалагічнымі кампаніямі. У 1936 г. пасля пастанаўлення Усесаюзнага камітэта па справах мастацтваў пры Савнаркаме СССР пра п'есу Дзям'яна Беднага «Багатыры» і навязанай уладамі дыскусіі пра быліны ў сувязі з тэзісам пра арыстакратычнае паходжанне рускага эпасу такі накірунак фалькларыстыкі, як «гістарычная школа», быў зганьбаваны. Сама ж ідэя гістарычнага развіцця фальклору, цесна звязанага з грамадска-палітычным развіццём, была вельмі спрошчана: фальклор першабытнай эпохі, феадалізму, капіталізму, сацыялізму. У зборніку «Беларуская народная творчасць савецкага часу», выдадзеным у 1978 г., развіццё «савецкай народнай паэтычнай творчасці» падзяляецца на наступныя этапы: перыяд Кастрычніцкай рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, аднаўлення народнай гаспадаркі і пабудовы сацыялістычнага грамадства, Вялікай Айчыннай вайны, пасляваенны перыяд, сучасны перыяд [8, с. 27]. Увогуле пры гучных заявах пра гістарызм савецкая фалькларыстыка была ў вышэйшай ступені антыгістарычнай. Пры вытлумачэнні фальклору мінулага яго гістарычная абумоўленасць у разлік не прымалася.

Перапісана была і гісторыя фалькларыстыкі, прычым зроблена гэта было не на навуковых прынцыпах. Не толькі Маркс і Ленін былі прызнаны яе ідэйнымі натхняльнікамі, але і рускія рэвалюцыйныя дэмакраты. Іх беглыя нататкі, якія істотна не паўплывалі на фалькларыстыку, былі аб'яўлены ці не самымі вырашальнымі фактарамі навуковага развіцця. Сапраўдныя ж вучоныя былі запісаны ў буржуазныя школы фалькларыстыкі, а іх тэорыі прызнаны заганнымі. Адною з асноўных абагульняльных прац па гісторыяграфіі фалькларыстыкі (рускай) стала «Гісторыя рускай фалькларыстыкі» М.К. Азадоўскага. У гэтай кнізе, якая пісалася яшчэ перад вайной і была завершана ў 1941–1942 гг., аўтар з пазіцыі савецкай навукі пра фальклор падводзіць вынік двухсотгадовага развіцця рускай фалькларыстыкі. Збіранне і вывучэнне народнай творчасці разглядаюцца аўтарам у агульных рамках гісторыка-літаратурнага працэсу, у перспектыве гісторыі грамадскай ідэалогіі. Асабліваю ўвагу М.К. Азадоўскі надае славянскай фалькларыстыцы, звязанай у сваіх вытоках, на думку вучонага, з нацыянальна-вызваленчым рухам у славянскіх краінах.

Што да вывучэння народнай творчасці перыяду Вялікай Айчыннай вайны, то яно пачалося пасля вызвалення краіны ад фашысцкіх акупантаў. Невялікі зборнік «Беларускія народныя песні» выдаў у 1944 г. маёр Б. Ярустоўскі, які змясціў 24 песні (сярод іх «У полі вярба», «Перапёлачка», «Лявоніха», «Бульба», «Чаму ж нам не пець») і значную колькасць прыпевак. Але не ўсе з гэтых твораў з'яўляюцца фальклорнымі. Над гэтай тэмай працавалі І.В. Гутараў, М.Я. Грынблат, Л.Р. Бараг, Г.А. Барташэвіч, М.С. Меяровіч, Л.С. Мухарынская, А.С. Фядосік і іншыя даследчыкі. Сістэматычнае збіранне і вывучэнне народнай творчасці ваеннага перыяду арганізавалі супрацоўнікі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук БССР, які быў створаны ў чэрвені 1957 г. Фалькларысты інстытута падрыхтавалі найбольш поўны зборнік з каментарыямі – «Беларускі фальклор Вялікай Айчыннай вайны» (1961, складзены пад кіраўніцтвам І.В. Гутарава). У ім змешчаны творы ўсіх асноўных фальклорных жанраў, што бытавалі ў той час. Новае выданне гэтага зборніка, падрыхтаванае К.П. Кабашнікавым, А.С. Фядосікам, Г.А. Барташэвіч, І.К. Цішчанкам і з новым уступным артыкулам, ажыццёўлена ў 1985 г. пад назвай «Паэзія барацьбы». У 1950 г. Усесаюзным выдавецтвам быў выпушчаны зборнік «Песні шчасця» з уключанымі ў яго песнямі аб барацьбе беларускіх партызан з фашыстамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны («Пінская партызанская», «Балада аб партызанцы Галіне»),

«Нам прыслала Масква падкрапленіе» і інш.). Аднак не ўсе творы названых зборнікаў фальклорныя. Аўтары многіх песень і вершаў вядомыя. Фальклор перыяду Вялікай Айчыннай вайны выдаваўся і пазней – у 1970–1990-я гады – як асобнымі зборнікамі, так і раздзеламі ў кнігах.

Вялікая заслуга ў збіранні і вывучэнні беларускіх народных песень і танцаў па праву належыць кампазітарам, асабліва М. Чуркіну, А. Грыневічу, Р. Шырму, Г. Цітовічу, М. Анцаву і інш., якія падрыхтавалі і выдалі шэраг фальклорных зборнікаў. З іх найбольшую каштоўнасць уяўляе чатырохтомны капітальны збор Р.Р. Шырмы «Беларускія народныя песні» (1959–1976).

Тройчы выдаваўся зборнік беларускіх прыказак, прымавак, фразеалагізмаў, складзены Ф.М. Янкоўскім (1957, 1962, 1992). Укладальнік прывёў лепшыя ўзоры парэмій, дасканала сістэматызаваў іх, каб даць цэласнае ўяўленне аб глыбіні асацыятыўнага зместу і паэтычнасці беларускіх парэмій. Н.С. Гілевіч склаў шэсць фальклорных зборнікаў («Песні сямі вёсак. Традыцыйная народная лірыка Міншчыны» (1973), «Песні народных свят і абрадаў» (1974), «Лірыка беларускага вяселля» (1979) і інш.). У зборніках «народнай творчасці савецкага часу» дамінавалі псеўдафальклорныя тэксты накшталт «Беларусь, мая старонка, // Край мой вольны, дарагі. // Ты ідзеш наперад гонка, // Нясеш Леніна сцягі...», «Дружнай мы сям'ёй рашылі, // Каб калгасы аб'яднаць, // Бо на тым шырокім полі // Будзе лепей працаваць. // Лепшы дар свайго калгаса // Мы на выстаўку пашлём, // Хай уся краіна знае, // Як заможна мы жывём» [8, 97]. Пры гэтым усё вызначалася класавай барацьбой. У песні з Палесся маці, якая паводле традыцыйных канонаў, праводзячы сына ў салдаты, павінна галасіць, не плача, бо той выпраўляецца «ахраняць Страну Саветаў, дальнія калгасы». Яна толькі «добрым словам настаўляе»: «Ты нясі, сыноч мой мілы, // Службу баявую, // Ахраняй Страну Саветаў, // Як сваю радную. // Не давай, сыноч, пашчады // Ворагу ліхому. // Камандзірам на пабыўку // Прыязджай дадому» [8, с. 91]. Песні, казкі, галашэнні і да т.п. ацэньваліся адзіна з пазіцыяй «працоўнага сялянства». Вядомае палажэнне аб пралетарыяце як самым перадавым класе прымушала фалькларыстаў шукаць жанры і творы народнай славацкасці, узнікшыя ў рабочым асяродку, і намагацца, зыходзячы з эстэтычнага прынцыпу, прыпісваць ім высокія мастацкія якасці.

У 1950-я гг. расце навуковая цікавасць да т.зв. рэвалюцыйных песень беларускага Палесся. У перыёдыцы з'яўляюцца артыкулы У.А. Калесніка аб заходнебеларускіх рэвалюцыйных песнях: «Песні вызвалення» («Чырвоная змена», 1955, 4 снежня), «Рэвалюцыйныя песні былой Заходняй Беларусі» («Полымя», 1956, № 9), «Песні рэвалюцыйнага падполля» (ЛіМ, 1957, 20 ліпеня). Гэтай жа тэме прысвечаны артыкулы А. Каратышэўскай «Песні вызваленага селяніна» («Палеская праўда», 1940, 29 жніўня) і Б. Клейна «Песні рэвалюцыйнага падполля» («Полымя», 1958, № 2). На матэрыялах Палесся быў пабудаваны характэрны для разглядаемага перыяду зборнік «Беларуская народная творчасць савецкага часу» (1978). У прадмове да зборніка гаварылася пра «савецкую песню Брэстчыны», якая «адлюстравала радасць свабоднага шчаслівага жыцця ў братэрскай адзінай сям'і народаў сацыялістычнай Радзімы», тэндэнцыяна сцвярджалася, што «ў састаў народнай лірыкі ўваходзяць песні пра Леніна, Камуністычную партыю, Радзіму, родны край, Чырвоную Армію, песні пра гераічны подзвіг беларускіх партызан у гады Вялікай Айчыннай вайны, пра пагранічнікаў – абаронцаў Бацькаўшчыны, пра воінаў-вызваліцеляў, пра працаўнікоў калгасных палёў і г.д.». І далей: «У песнях-гімнах, песнях-славах народ услаўляе геній Леніна і бессмяротнасць завешчанай ім справы («Ленін», «Ён – неўміручы, як народ», «Думы Ільіча»)» [8, с. 34–35]. У народзе ж спявалі зусім іншае.

Тэарэтычныя даследаванні беларускай вуснай паэзіі і абраднасці шырока разгарнуліся ў другой палавіне ХХ ст. У 1956 г. выйшла ў свет кніга М.М. Нікольскага

«Паходжанне і гісторыя беларускай вясельнай абраднасці», у якой прааналізаваны шэраг апісанняў шлюбных абрадаў, змешчаных у зборніках П.В. Шэйна і У.М. Дабравольскага. М. Нікольскі класіфікаваў шлюбны рытуал на каравайны і стаўбавы, але пераканаўча даказаць правамернасць такога падзелу вясельнага рытуалу аўтар не здолеў.

3.

У 1957–1986 гг., якія ў палітычным сэнсе вызначаюцца хрушчоўскай “адлігай” і брэжнеўскім «застоем», адбываецца павольнае вяртанне навукі да разнастайнасці метадалагічных пазіцый, з’яўляюцца новыя канцэпцыі, якія раней былі б кваліфікаваныя як варожыя вылазкі. У 1960-я гг. у шэрагу кніг робіцца спроба даць агульную характарыстыку гісторыі беларускай народнай творчасці. Так, К.П. Кабашнікаў у «Нарысах па беларускаму фальклору» (1963) упершыню даследаваў ва ўзаемасувязі і ўзаемадзеянні асноўныя жанры і віды вуснай паэзіі ў розныя гістарычныя эпохі. Кніга выкарыстоўвалася ў якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў. У 1966 г. пабачыў свет вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў «Беларуская вуснапаэтычная творчасць» пад рэдакцыяй М.Р. Ларчанкі. Нягледзячы на некаторыя пралікі і недакладнасці ў асвятленні гісторыі беларускага фальклору, падручнік быў сустрэты прыхільна. У калектыўнай манаграфіі «Беларуская народная вусна-паэтычная творчасць. Гісторыка-тэарэтычнае даследаванне» (1967) прасочана развіццё беларускага фальклору ад старажытнасці да 1960-х гг. Пры гэтым вусна-паэтычная творчасць феадальнай і капіталістычнай эпох разглядаецца па жанравым прынцеце, а савецкага часу – па гісторыка-тэматычным. Такі падыход да з’яў фальклору з’яўляецца спрошчаным. Праблемы фалькларыстыкі ў чатырох манаграфіях, брашуры і шматлікіх артыкулах вывучае Н.С. Гілевіч. Асаблівую ўвагу даследчык надае пытанням паэтыкі, як у манаграфіях «Паэтыка беларускай лірыкі. Слова і вобраз. Паэтычны сінтаксіс. Гукапіс і рыфма» (1975) і «Паэтыка беларускіх загадак» (1976). Паэтыку беларускіх народных твораў вывучалі таксама М.А. Янкоўскі ў кнігах «Паэтыка беларускіх прыказак» (1971) і «Паэтыка беларускай народнай прозы» (1983) і В.М. Коўтун у манаграфіі «Святло народнага слова» (1984).

У 1979 г. калектыў аўтараў (В.К. Бандарчык, М.Р. Ларчанка, К.П. Кабашнікаў, А.С. Фядосік і інш.) выдаў вучэбны дапаможнік для студэнтаў факультэтаў ВДУ «Беларуская народнапаэтычная творчасць». На яго аснове крыху змененым калектывам быў створаны першы падручнік «Беларуская вусна-паэтычная творчасць» (1988), значна дапоўнены і дапрацаваны ў параўнанні з выдадзеным раней вучэбным дапаможнікам. У ім у сувязі з удакладненнем перыядызацыі і апошнімі дасягненнямі навукі аб народнай творчасці многія з’явы фальклорнага працэсу былі асветлены павольна.

Важнейшымі працамі фалькларыстаў Беларусі 1970–1980-х гадоў з’яўляюцца кнігі шматтомнага выдання вусна-паэтычных твораў у серыі «Беларуская народная творчасць» (БНТ). Ва ўсіх тамах зводу БНТ сабраны лепшыя ўзоры пэўных відаў і жанраў; матэрыялы ў іх класіфікаваны і сістэматызаваны ў адпаведнасці з эстэтычнымі, функцыянальнымі, тэматычнымі і рытміка-музычнымі прынцапамі (апошні выкарыстоўваецца ў песнях, прыпеўках). Шматлікія манаграфіі прысвечаны асобным жанрам або відам беларускага фальклору, што відавочна з іх назваў: «Беларуская казка» (1969), «Сюжэты і матывы беларускіх народных казак» Л.Р. Барага, (1978) «Беларуская частушка» І.К. Цішчанкі (1971), «Зімовая паэзія беларусаў» А.І. Гурскага (1980), «Вершаваныя жанры беларускага дзіцячага фальклору» (1976), «Беларуская народная сатырычная проза» А.С. Фядосіка (1969), «Беларуская народная паэзія

веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыя» Г.А. Барташэвіч (1985), «Купальскія песні» (1974), «Валачобныя песні» А.С. Ліса (1989), «Усходнеславянская гумарыстычная песня» У.А. Васілевіча (1979), «Беларуская народная балада» Л.М. Салавей (1978), «Усходнеславянскія казкі пра жывёл» І.І. Крука (1989) і інш.

Вялікую ролю ў развіцці беларускай фалькларыстыкі адыгралі даследаванні этнамузыказнаўцаў. Пачатак вывучэнню беларускай народнай музычнай культуры паклаў В.І. Ялатаў. Ён выдаў манаграфіі «Ладавыя асновы беларускай народнай музыкі» (1964), «Рытмічныя асновы беларускай народнай музыкі» (1966), «Меладычныя асновы беларускай народнай музыкі» (1970) і інш. З.Я. Мажэйка даследавала рэгіянальныя асаблівасці песеннай творчасці беларусаў у кнігах «Песенная культура Беларускага Палесся. Сяло Тонеж» (1971), «Песні беларускага Паазер'я» (1981), «Песні Беларускага Палесся» ў двух выпусках (1983–1984), «Каляндарна-песенная культура Беларусі: Вопыт сістэмна-тыпалагічнага даследавання» (1985). Музычныя народныя інструменты апісаны І.Д. Назінай у кнігах «Беларускія народныя музычныя інструменты: Самагучныя, ударныя, духавыя» (1979), «Беларускія народныя музычныя інструменты: Струнныя» (1982).

Хоць развіццё беларускай савецкай фалькларыстыкі скіроўвалася ідэалагічным дыктатам, аналіз вылучаных паводле «крытэрыю мастацкасці» фальклорных тэкстаў звычайна засноўваўся на «ленінскай тэорыі адлюстравання» і дысертацыі Чарнышэўскага «Адносіны мастацтва да рэчаіснасці» і г.д., вульгарызавалася праблема мастацкага метаду фальклору, аднак праца буйных фалькларыстаў, якія памагчымасці адмяжоўваліся ад ідэалагізаваных падыходаў да фальклору, сведчыць аб шырокім размаху, які набірала беларуская навука ў сваім развіцці. Аналіз сітуацыі, якая склалася ў беларускай фалькларыстыцы да канца 1980-х гг., дае падставы гаварыць не столькі пра тое, што савецкі час пакінуў у айчынай фалькларыстыцы многа нявырашаных пытанняў, колькі пра вялікі навуковы патэнцыял, які дазваляе ёй вырашаць маштабныя задачы і фарміраваць сваё новае праграмна-метадалагічнае ядро.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Кабашнікаў, К.П. Гістарыяграфія беларускай фалькларыстыкі / К.П. Кабашнікаў, А.С. Фядосік // Беларусы : у 8 т. Мінск : Навука і тэхніка, 2004. – Т. 7 : Вусная паэтычная творчасць. – С. 11–40.
2. Казакова, І.В. Беларускі фальклор : вучэб. дапам. / І.В. Казакова. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2007. – 309 с.
3. Васілевіч, У.А. Збіральнікі / У.А. Васілевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 188 с.
4. Костюхин, Е.А. Становление советской фольклористики / Е.А. Костюхин // Первый Всероссийский конгресс фольклористов : сб. докладов, Москва, 1–6 февр. 2006 г. : в 3 т. / Государственный республиканский центр русского фольклора ; отв. ред. А.С. Каргин. – М., 2005. – Т. 1. – С. 148–158.
5. Панченко, А.А. Фольклористика как наука / А.А. Панченко // Первый Всероссийский конгресс фольклористов : сб. докладов, Москва, 1–6 февр. 2006 г. : в 3 т. / Государственный республиканский центр русского фольклора ; отв. ред. А.С. Каргин. – М., 2005. – Т. 1. – С. 72–95.
6. Азадовский, М.К. История русской фольклористики / М.К. Азадовский. – М. : ГУПИ МП РСФСР, 1958. – 479 с.
7. Устное поэтическое творчество русского народа : хрестоматия / сост. С.И. Василенок и В.М. Сидельников. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1954. – 587 с.

8. Беларуская народная творчасць савецкага часу / склад. В.А. Захарава. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1978. – 207 с.

Shved I.A. Some Problems of Historiography of the Belarusian Folklore Studies

The article presents the analysis of the main directions of the Belarusian folklorists' research works in the Soviet period which dealt with the collection, publishing and investigation of the folklore poetry and prose. The main stages of the development of the Belarusian soviet folklore are examined here, and the corresponding theoretical-methodological and practical works of scientists are estimated.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 3.09.2009

УДК 884=826

Н.М. Борсук

ПАЭЗІЯ В. ШЫМБОРСКАЙ ВА ЎЗНАЎЛЕННІ Н. МАЦЯШ

У артыкуле разглядаюцца вершы В. Шымборскай у перакладзе Н. Мацяш, звяртаецца ўвага на творчы падыход беларускай перакладчыцы да тэкстаў польскай паэтэсы, што дазволіла не толькі захаваць змест, але і дух твора, а часам і паглыбіць аўтарскую думку. Аўтар артыкула пераканана сцвярджае, што перакладамі Н. Мацяш далучае беларускамоўнага чытача да творчых набыткаў польскай літаратуры.

Цудадзейным дарам гармоніі валодала сучасная паэтэса Н. Мацяш. На дадзеную асаблівасць творчасці паэткі звярнуў увагу У. Калеснік, трапна назваўшы два бліскучыя артыкулы па творчасці паэткі «Дар гармоніі», «Дарунак божы». У лісце да У. Калесніка напярэдадні выхаду ў свет сваёй пятай кніжкі «Прыручэнне вясны» (1979) Н. Мацяш пісала: «Цяпер не паасобны Гамлет, а цэлае чалавецтва пастаўлена перад пытаннем: «Быць або не быць?!» Столькі ўсяго трагічнага і добрага наварочана людзьмі, што сама сабой выпявае патрэба пільней углядацца ў душу чалавека, каб зразумець, хто ж мы такія ёсць. Прадмет і сэнс любога віду мастацтва – абуджаць творчую энергію людзей, перш за ўсё мысліцельную». Пошук суладнасці становіцца вызначальнай рысай у творчай постаці Н. Мацяш. У гэтым заключаецца, на наш погляд, асноўная прычына цікавасці нашай зямлячкі да творчасці Віславы Шымборскай.

Кніга перакладаў «Свет, варты вяртання» (1991 г.) суправаджаецца прадмовай У. Калесніка, настаўніка, дарадчыка, падтрымку якога заўжды адчувала Н. Мацяш «і на старонках гэтай кнігі, і ў жыцці», як кажа сама паэтка ў аўтаграфіе да кнігі. Свой артыкул Уладзімір Андрэвіч назваў «Поле роднасці душ». Літаратуразнаўца падкрэсліў гэтым, што зварот берасцейкі да творчасці польскай паэтэсы быў мэтанакіраваным, зацікаўленым, свядомым. Ён спрыяў паглыбленню інтэлектуальнай і гуманістычнай заглябленасці верша.

Творы В. Шымборскай выклікаюць у чытача давер, запрашаюць да роздуму. Беларуская перакладчыца чуйна прыслухоўваецца да парад В. Шымборскай: «Прорва не рассякае нас. / Яна адточвае нас, / прорва» («Аўтатамія»), «Розніца ў строях – толькі і ўсяго. / Дробязь / не можа ўзрушыць» («Сцінанне»), «Веру ў вялікае адкрыццё. / Веру ў чалавека, які зробіць адкрыццё» («Адкрыццё»)… Бясспрэчна, зборнік перакладаў «Свет, варты вяртання» адрасуецца ўдумліваму чытачу, вызначаецца натуральнасцю мовы і формы, адсутнасцю эмацыянальнага пафасу. Думаецца, гэтыя якасці паэтычнай манеры польскай паэтэсы не засталіся па-за ўвагай Н. Мацяш. Услед за В. Шымборскай яна ўважлівая да кожнай дробязі, да кожнай, на першы погляд малапрыкметнай дэталі, радуецца трапна знойдзенаму вобразу. Вобраз-сімвал каменя (верш «Размова з каменем») дапамагае ўсвядоміць простую ісціну: на шляху пазнання ісціны метаадгрэсёўнага напаўнення не прынясе ніякай карысці: «Адыдзі, – кажа камень. – / Я шчыльна замкнёны. / Нават разбіты на друзкі – / будзем шчыльна замкнёныя. / Нават сцёртыя на пясок – / не ўпусцім нікога». Нельга не пагадзіцца з паэткай, што толькі «адчуванне саўдзелу» дапаможа пераадолець дысгармонію, што пануе ў свеце: «– Не ўвойдзеш, – адказвае камень. – / Бо ты не саўдзельная. / ... / Ты не ўвойдзеш, у табе хіба толькі намер, / адчуванне саўдзелу, / толькі завязь яго, уяўленне».

Паэтку і перакладчыцу, творчасць якой, па трапнай заўвазе У. Калесніка, вызначаецца «еўрапейскаю яснасцю думкі» [1, с. 5] вабілі на старонках зборніка В. Шымборскай высновы сусветна вядомых вучоных, філосафаў, пісьменнікаў.

Не засталася Н. Мацяш абыякавай да лёсу жывапісцаў, да герояў старажытнагрэчаскіх міфаў, да біблейскіх персанажаў, імёны якіх узгадваюцца на старонках арыгінала. Вобраз Пірама са старажытных часоў успрымаецца сімвалам вернасці закаханых. Згодна легендзе, Пірама і Цісбу разлучаюць бацькі, а, па трактоўцы В. Шымборскай, герояў верша «Сон у летнюю ноч» раз'ядноўвае экалагічная бяда – радыяцыя.

У час узнаўлення паэзіі В. Шымборскай па-беларуску Н. Мацяш не ахвяравала ніводным паэтычным сродкам і данесла іх да чытача з адчуваннем эстэтычнага густу. Так, філасофія часу і вечнасці выяўляецца дзякуючы шырокаму выкарыстанню антонімаў («На беразе адным там – смерць, жыццё – на другім. / Там распач, тут надзея» – «Na jednym brzegu śmierć, na drugim życie. Tu rozpacz, tam otucha»; «тут сэрца цяжкое, а там non omnis moriar» – «Tu ciężkie serce, tam non omnis moriar» з верша «Аўтатамія»), метафар («пекла паэзіі» – «piekła poezji» з верша «Рэабілітацыя»), анафары («Гэта я, Касандра.» / А гэта мой спапялёны горад. / А гэта маё жазло і стужкі прароцкія. / А гэта мая галава, сумненнямі набалелая» з верша «Маналог Касандры» – «To ja, Kasandra. / A to jest moje miasto pod popiołem. / A to jest moja laska i wstążki prorockie. / A to jest moja głowa pełna wątpliwości»), перыфразы («валюта зменлівая» – «chwiejna waluta» ў значэнні “памяць”ь – з верша «Рэабілітацыя»). Пагадзіцеся, што метафара «wilgotna nadzieja» (вільготная надзея) у перакладзе Н. Мацяш гучыць даволі рамантычна – «надзея росная» (верш «Маналог Касандры»).

Для Н. Мацяш пераклад стаў своеасаблівай праверкай таленту і майстэрства. Перакладчыца ўводзіць у тэкст вершаў словы, якія не зафіксаваны ў акадэмічным тлумачальным слоўніку. Па праву наватвораў можна лічыць словы *цыбулястая* (верш «Цыбуля»), *пашанотныя* (верш «Пагоня»). Першае выкарыстоўваецца ў паэтычным кантэксце ў значэнні ‘безаблічнасць’, ‘шэрасць’. Хутчэй за ўсё, з’явілася пад уплывам беларускага размоўнага цыбулісты (-ая,-ае) ‘падобны на цыбуліну’. Словам *пашанотныя* Н. Мацяш хацела выявіць пачуццё глыбокай пашаны, пакланення перад мудрасцю продкаў. Яно ўтворана ад слова пашана пры дапамозе суфікса «отн».

Не абмежаваная падрадкаўнікам, утульна пачувае сябе Н. Мацяш у польскай моўнай стыхіі. І, як вынік, яе пераклады яшчэ адна таленавітая спроба пераканаць скептыкаў у тым, што беларуская мова прыдатная для перадачы самых глыбокіх перажыванняў асобы, тонкіх зрухаў чалавечага сэрца. Творчы падыход да тэкстаў В. Шымборскай дазваляе перакладчыцы не толькі захаваць змест, дух твора, але і паглыбіць часам аўтарскую думку.

Лірычная гераіня В. Шымборскай (верш «Шчаслівае каханне») думае пра тое, як падбадзёрыць сваіх сяброў, блізкіх, каб яны не страцілі веры ў сустрэчу са сваім шчасцем. Думка гераіні Н. Мацяш сягае значна глыбей. Яе хвалюе лёс кожнага, хто сустракаецца на жыццёвым шляху. Адсюль замена перакладчыцай слова «przujasióŁ» на *іншых*. У вершы «Псалом» перакладчыца ўжывае прыметнік *пустэльных* (у В. Шымборскай «пустынных» – *pustynnych*). І мы разумеем, што чалавечую супольнасць раз'ядноўваюць не пустыні, горы і г.д., а адчуванне сябе адзінокім (нагадаем: *пустэльнік* – чалавек, які жыве ў адзіноце, у бязлюдным месцы).

Дзеясловам *упілася* ў радку «Чаму ўпілася мне ў сардэчны палец?» (у В. Шымборскай укусіла, угрызла: «Czemu ugryzłaś mnie w serdeczny palec?») перакладчыца паглыбляе боль маці за лёс усіх дзяцей, што жывуць на планеце (верш «В’етнам»). У якасці станоўчага моманту неабходна адзначыць ужыванне ў дадзеным вершы слова *жанчына*, а не размоўнага *кабета*, даволі распаўсюджанага ў беларускай літаратуры, прынамсі ў творчасці У. Караткевіча, К. Крапівы, А. Куляшова. Гэтым самым перакладчыца ўзнімае вобраз маці да вобразу Мадонны. У паэтычным творы «Пагоня» Н. Мацяш, наадварот, аддае перавагу размоўнаму *ўсё-ткі*. Думаецца, слова *аднак*

(другі варыянт перакладу польскага «jednak») надало б вершу лёгкасць, рамантычную ўзвышанасць. Мажліва, паўтарэннем размоўнага *ўсё-ткі* перакладчыца, калі гаварыць словамі Е. Квяткоўскага, «прыхоўвае глыбокае філасофскае дно сваіх вершаў, падкрэслівае, што піша пра штодзённыя справы» [2, с. 14]. На наш погляд, перакладчыца імкнецца захаваць пачуццё меры. У беларускай мове вядомы гістарызм *атрамант* ‘чарніла’, аднолькава слова гучыць па-польску. Нягледзячы на гэта, перакладчыца ў верш «Радасць творчасці» ўводзіць сучаснае «чарніла». Прыведзеныя вышэй прыклады сведчаць, што ў Н. Мацяш гадамі перакладчыцкай дзейнасці выпрацавана лексічная інтуіцыя, хоць чытач і не заўсёды, можа, пагаджаецца з ёю. У вершы «Аўтатамія» Н. Мацяш двойчы ўжывае ў апошнім трохрадкоўі слова *прорва*. Адно з іх можна было б замяніць сінонімам *бездань*, каб пазбегнуць таўталогіі, тым больш што ў гэтых радках акрэслены вынік аўтарскіх разважанняў.

Паэзія В. Шымборскай, дзякуючы перакладам Н. Мацяш, дапамагае нашаму сучасніку адаптавацца ў трагічным, неспакойным свеце. Мы ўдзячны перакладчыцы, што яна далучыла беларускамоўнага чытача да творчых набыткаў польскай літаратуры, і цалкам пагаджаемся са слухным меркаваннем У. Калесніка: «Кніга вершаў Віславы Шымборскай у перакладзе Н. Мацяш дасць новы імпульс імкненню беларускай літаратурнай моладзі да паўнейшага раскрыцця індывідуальнага пачатку ў творчасці» [3, с. 12].

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Калеснік, У. Дар гармоніі / У. Калеснік // Мацяш, Н. Паміж усмешкай і слязой / Н. Мацяш. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1993.
2. Цыт. па кн.: Пиотровская, А. Художественные искания современной польской литературы / А. Пиотровская. – М. : Наука, 1979.
3. Калеснік, У. Поле роднасці душ / У. Калеснік // Шымборская, В. Свет, варты вяртаня / В. Шымборская. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 151 с.
4. Szyborska, W. Poezje / W. Szyborska. – Warszawa : PIW, 1977.

Borsuk N.N. V. Shimborska's Poetry in N. Matiash's Translations

The article investigates V. Shimborska's poems; the attention is paid to the creative approach of the Belarusian translator to the texts of the Polish poetess which allows to preserve the contents as well as the spirit of the creative work and sometimes even to deepen the author's thought. The author of the article convincingly proves that, by her translations, N. Matiash gives a Belarusian reader access to the creative property of the Polish literature.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 03.09.2009

УДК 811.133.1

И.Д. Матько

О НЕКОТОРЫХ МЕТАДИСКУРСИВНЫХ ФУНКЦИЯХ ФРАНЦУЗСКИХ ЧАСТИЦ

В статье описываются некоторые метадискурсивные функции частиц. Особое внимание уделяется одному из наиболее распространенных видов затруднений вербального общения, известному как хезитация. Статья освещает эмоциональные, когнитивные, коммуникативные и интерактивные причины хезитации, исследуется роль частиц как метадискурсивных элементов дискурса, с помощью которых коммуниканты преодолевают этап хезитации как одного из трудных моментов интеракции.

Сама форма реального речевого общения с ее спонтанностью, неподготовленностью предопределяет возникновение трудностей в развитии коммуникативного процесса. Это может проявляться в паузах, повторах, колебаниях, «пустых» или «холостых» интерактивных ходах. Подобные моменты коммуникативного взаимодействия – явление так называемой хезитации – обычно заполняются различными метадискурсивными элементами, среди которых немало частиц и их сочетаний. Однако исследование функций этих слов долгое время сводилось к эпизодическим работам по описанию частных свойств отдельных частиц или их групп. Проблемы с определением точной семантики частиц послужили основанием для некоторых ученых лишить эти слова всякого семантического содержания и считать частицы десемантизированными элементами речи [1, с. 139]. Не способствовало изучению частиц и негативное отношение к ним, поскольку считалось, что они засоряют речь и являются словами-«паразитами». При изучении роли частиц в организации дискурса ограничивались констатацией их наличия в вынужденных паузах хезитации, а их контактоподдерживающая функция сводилась к участию в ритмической организации фразы в качестве своего рода фонетических прокладок [3, с. 155]. Тем не менее более внимательное изучение этих «пустых» на первый взгляд заполнителей пауз позволяет утверждать, что частицы и их сочетания выполняют важные метадискурсивные функции, обеспечивая успешное протекание интерактивного процесса.

Явление хезитации, в рамках которого мы будем исследовать метадискурсивные функции французских частиц, может быть обусловлено целым рядом причин эмоционального, когнитивного, коммуникативного и интерактивного порядка.

Исследуя эмоциональный фон интеракции, Г.В. Колшанский отмечает, что взаимопонимание между коммуникантами осуществляется не только через передачу и адекватное восприятие фактуальной информации, но и через эмоциональный обмен между участниками коммуникативной ситуации [4, с. 72]. Можно сказать, что носителю языка человеку разумному *homo sapiens* присущ и предикат человек чувствующий – *homo sentiens*. Однако общий эмоциональный фон общения не всегда может быть точно определен участниками коммуникации, более того, он может постоянно меняться, поэтому для создания и поддержания оптимальных параметров эмоционально плана интеракции частицы, представляя собой языковые средства модального плана, подходят как нельзя лучше. Этому способствует и «размытая» семантика частиц: эмоциональные компоненты интеракции с трудом поддаются вербализации в силу того, что их содержательная сторона весьма неопределенна, и в этом случае большой спектр разнообразных модальных и эмоционально-экспрессивных значений частиц позволяет коммуни-

кантам выстраивать широкую модальную и эмоциональную рамку коммуникации и избегать, тем самым, точных номинаций, предикаций и т. д. Таким образом, участвуя в эмоциональном взаимодействии собеседников, частицы могут как отражать возникающие затруднения эмоционального характера, так и давать возможность коммуникантам преодолевать коммуникативные препятствия эмоционального плана, демонстрируя при этом желание не прерывать общение согласно правилам кооперативного общения Г.П. Грайса.

Случаи хезитации могут быть объяснены также закономерностями когнитивного порядка; в таком случае частицы являются конвенциональными средствами нерасчлененного выражения определенного психического состояния говорящего – состояния затруднения, вызываемого преодолением некоторого препятствия ментального характера [2, с. 52].

Порождение речи включает два аспекта: предварительное обдумывание и планирование (когнитивный аспект), а также организацию языковых средств для оптимального выражения идей (риторический аспект) [9, с. 49; 11, с. 148; 12, с. 308]. Для осуществления как первого, так и второго требуются определенные затраты ментальных усилий и времени, причем на обоих этапах речепорождения говорящий может сталкиваться с определенными сложностями либо когнитивного, либо риторического плана. Затруднения при осуществлении указанных операций проявляются в виде пауз, повторов и заполняются различными вербальными средствами с широким диапазоном коммуникативной семантики (частицы, междометия, сочетания частиц и т. д.).

Употребление частиц в момент порождения речи, по мнению ученых, может быть связано с ментальными процедурами, связанными с внутренним программированием высказываний [6, с. 155]. Тем самым использование метадикурсивных элементов совпадает с этапом замысла программы высказывания [3, с. 155–157]. На этапе реализации программы высказывания появление частиц может указывать, например, на затруднение в процессе акта номинирования [6, с. 150] либо на проблемы, связанные с необходимостью преобразования многомерного смысла в линейную структуру текста [2, с. 53]. Соответственно, среди частиц выделяют маркеры планирования, концептуализации (формирования в сознании говорящего понятия, соответствующего плану содержания одной или нескольких языковых единиц, которое затем будет вербализовано); маркеры поиска (припоминание нужного слова в процессе реализации программы) [3, с. 155–157] и т. д.

Одновременно, столкнувшись с подобными когнитивными затруднениями, говорящий при помощи частиц замедляет темп речепроизводства, что позволяет ему получить дополнительное время для адекватного выполнения всех когнитивных и риторических процедур.

Описанные выше когнитивные затруднения представляют собой явления «статического» порядка. Однако динамика когнитивных процессов в дискурсе привносит в общение дополнительные трудности коммуникативного плана, которые, в свою очередь, также могут стать причиной хезитации.

Каждое высказывание, используемое в коммуникации, представляет собой мысль говорящего, ту мысль, которую он хочет сообщить своему собеседнику. Теория релевантности постулирует, что всякое высказывание в дискурсе релевантно, это именно тот минимум, на который может рассчитывать собеседник при получении сообщения, без этого минимума речевая коммуникация невозможна [15, с. 13; 16]. Более того, с точки зрения этой теории, собеседники автоматически настраиваются на оптимальную релевантность высказывания, то есть на то, что при обработке информации данного высказывания будет получен максимальный когнитивный эффект при минимальной затрате усилий на обработку такой информации [15, с. 16]. Но так бывает не всегда: высказывание собеседника может оказаться не оптимально релевантным для данной

ситуации [10, с. 84; 16, с. 1995]. Здесь необходимо указать на тот факт, что синтагматические отношения в дискурсе носят несколько иной характер по сравнению с фонологическим или морфологическим уровнями: в реальном речевом общении детерминация последующего элемента предшествующим не столь жесткая. Поэтому нерелевантное высказывание говорящего ставит интерпретатора перед необходимостью затрачивать дополнительные ментальные усилия и время на поиск адекватных схем анализа высказывания: установить логические и контекстуальные импликации, выбрать одни и отбросить другие, по результату обработки информации получить правильные инференции и т. д. При этом интерпретация должна опираться на предшествующие знания, которые служат для нее контекстом, и этот контекст, в свою очередь, должен быть одинаков у обоих партнеров, иначе коммуникативное взаимодействие обречено на неудачу. Как видим, поиск коммуникативно релевантного ответного высказывания также может порождать трудности не только когнитивного, но и коммуникативного плана. В данном случае метадискурсивные частицы и их сочетания (такие, как *alors, bon, bien, donc, enfin, quoi, tu vois*) могут отражать процедуру поиска, идентификации, обработки коммуникативно релевантной информации и формулирование высказывания, адекватного прагматическим интенциям говорящего с учетом коммуникативной ситуации. При этом не исключена возможность переосмысления и переформулирования говорящим своего сообщения, что также маркируется частицами [5, с. 67].

Рассмотрим некоторые случаи использования частиц для снятия коммуникативных затруднений в рамках так называемого аргументативного дискурса (о теории аргументации см. [8]), где они выступают в качестве индикаторов поиска аргументов.

Процесс поиска всех возможных и исчерпывающих аргументов предполагает выполнение целого ряда ментальных процедур, что, в свою очередь, порождает у говорящего определенные затруднения, маркируемые частицами при вербализации аргументов.

Так, например, в случае с употреблением частицы *enfin* ментальное затруднение вызвано необходимостью поиска и оценки нужного для данной речевой ситуации аргумента так называемого второго порядка. Обратимся к примеру:

– Vous vous portez très bien physiquement. Enfin, apparemment. Je peux vous faire des analyses, si vous voulez ou vous donner des médicaments pour votre tonus [Sagan 1986, p. 25].

Мужчина обратился к врачу, считая себя больным. Врач сразу приводит наиболее весомый довод: *Vous vous portez très bien physiquement*. Затем наступает пауза, выраженная на письме точкой, во время которой врач оценивает свой довод и находит его важным, но недостаточным, так как мужчина не обратился бы к врачу, если бы чувствовал себя хорошо. Требуется такой дополнительный аргумент, который бы оправдал беспокойство мужчины по поводу своего здоровья: *Vous vous portez bien apparemment* и в то же время не слишком его испугал. Контекст указывает, что главный аргумент (*Vous vous portez très bien physiquement*) почти всегда находится в поле сознания говорящего, тогда как на поиск и оценку дополнительных доводов (аргументов второго порядка) требуется время и мобилизация значительных ментальных ресурсов. При этом оба аргумента направлены к общему имплицитному выводу: *Vous n'avez rien à craindre*.

Иногда главный аргумент в разговоре может оказаться не совсем уместным в силу различных обстоятельств.

– Je l'ai croisé hier, sur les Champs-Élysées, dit Tony, bien amaigri... Mais il sifflotait, il marchait au soleil, comme si de rien n'était ...

– Comme si de rien n'était? Qu'est-ce qui est? demanda Béatrice.

– Tu ne sais pas? on dit qu'il a un ... enfin, une sorte de tumeur... tu me comprends? [Sagan 1977, p. 95]

Оба аргумента, как главный (имплицитный) *Il a un cancer*, так и довод со сниженной аргументативной силой, вводимый *enfin*, (*il a) une sorte de tumeur*, коориентированы к заключению: *Il est gravement malade*. Сравним:

а *Il a un cancer* ⇒ *Il est gravement malade*.

б *Il a une sorte de tumeur* ⇒ *Il est gravement malade*.

Подобное схематичное представление аргументативной ситуации подтверждает наличие сниженного аргументативного потенциала у сегмента, вводимого частицей *enfin*, которая смягчает утверждение: *Il a un cancer*. Однако нежелание огорчать слушающего заставляет говорящего перевести главный аргумент *Il a un cancer* в имплицитную сферу, занявшись поиском и подбором аргумента с менее интенсивным аргументативным потенциалом: *enfin (il a) une sorte de tumeur*. Тем не менее слушающий, осознающий иерархию аргументов в данном высказывании, отдает себе отчет в том, что если частица *enfin* обладает коэффициентом понижения аргументативной напряженности, то, следовательно, перед *enfin* должен находиться сегмент, аргументативно более весомый. Затруднения, испытываемые говорящим перед введением довода второго порядка, объясняются оценкой говорящим степени релевантности (уместности) главного аргумента и затратами времени на нахождение вторичного аргумента.

Иногда коммуникативные затруднения не удается преодолеть только с помощью частиц, и тогда говорящий может прибегнуть к другим метадискурсивным средствам, например предикативным сегментам типа *je veux dire*. Такого рода стандартные речевые формулы, вербализация которых не требует большого ментального напряжения и времени, позволяют говорящему заняться поиском нужных дополнительных аргументов второго порядка. Например:

– Mais alors, vous ne regardez plus la télévision, *enfin* je veux dire les machines à images? [Sabatier, p. 180].

В интерактивном общении один из собеседников может использовать частицу *enfin* с намерением переложить ответственность за точное формулирование аргумента на своего партнера (в стилистике такой прием носит название апосиопеза). Например:

– Vous devriez le quitter, dit Brandon.

– Ce serait une loque, *enfin*, je veux dire ...

– C'est une loque, déjà.

– Je sais ... [Sagan 1980, p. 20].

Выступая в роли сигнала затруднения при поиске единственно правильного аргумента, *enfin* употребляется и в тех предельных случаях, когда затруднение непреодолимо для говорящего и он смиряется с невозможностью подобрать нужный довод. Например:

Elle s'en voulait de n'avoir pas téléphoné avant qu'elle rentrerait plus tôt que prévu. Seulement Linda était déjà derrière elle, les yeux ronds dans son visage blanc, l'air oppressé, et il lui fallait trouver une parade pour ce quelque chose d'irréparable qui s'était sans doute passé chez elle. *Enfin*, chez elle ... ? chez eux ... ? Car depuis dix ans, elle disait «notre maison» et David disait «la maison» [Sagan 1978, p. 59].

Затруднения, испытываемые коммуникантами в процессе общения и эксплицированные частицами и их сочетаниями, могут относиться и непосредственно к сфере интеракции.

Для лингвистического анализа интерактивных компонентов коммуникации используют схематическое представление стандартной, типизированной ситуации взаимодействия, образ которой может быть представлен в виде ситуативной модели, сценария, фрейма. Подобные фреймы включают два вида информации: декларативные и процедуральные знания.

С одной стороны, для успеха коммуникации необходим общий когнитивный фонд, иначе говоря, у участников в ментальном поле должен присутствовать общий набор фреймов с одинаковыми знаниями декларативного плана, без чего совместная коммуникативная деятельность затруднена или просто невозможна. Но общий фонд знаний представляет собой не просто какое-то количество информации, которым в равной степени располагают все участники общения. Его установление или поддержание в каждом акте речи постоянно меняет когнитивный фон коммуникации и зависит от него, что порождает трудности когнитивно-интерактивного уровня, возникающие постоянно в ходе интеракции, но разрешаемые почти всегда на подсознательном уровне. Вербальными индикаторами такого рода затруднений могут выступать частицы и их сочетания.

С другой стороны, стандартная коммуникативная ситуация не сводима только к декларативному знанию, коммуникативное взаимодействие часто опирается на комплексы процедурального знания. И случается, что не во всякой типизированной коммуникативной ситуации ее участники, действуя «автоматически», оказываются в состоянии адекватно оценивать процедуральные элементы интеракции. Так происходит потому, что дискурс – не просто «субстанция» для реализации, это одновременно и источник постоянно меняющихся когнитивных моделей: ведь контекст дискурса динамичен, а не статичен, как отмечают многие исследователи [13, с. 10; 14, с. 365]. В силу динамичности дискурса собеседники, имея желание продолжать общение, могут испытывать затруднения с идентификацией того сценария, по которому оно будет развиваться, и процедур его реализации. Отметим, что в когнитивном, и особенно – интерактивном, аспекте способность вероятностного прогнозирования нескольких альтернативных способов продолжения дискурса, экспектации и антиципации, характеризующие наши установки относительно наиболее вероятного, т. е. «правильного» развития дискурса, – это важнейшая часть коммуникативной компетенции.

Исследования показали, что употребление метадискурсивных элементов может совпадать с этапом сопоставления реализации замысла с самим замыслом, и тогда они могут выступать в качестве маркеров контроля (отслеживание правильности порождения и реализации сценария) [6, с. 155]; маркеров коррекции (коррекция реализации – оговорки и т. п. – или самого сценария – оформление вставных конструкций) [3, с. 155–157].

Рассмотрим пример когнитивно-интерактивных затруднений, когда в процессе спонтанного диалогического общения партнерам не удается определить набор декларативных и процедуральных знаний, а также мотивы и интенции друг друга, иными словами, не удается уловить специфику конфигураций индивидуальных ментальных схем, на основе которых можно было бы продолжать коммуникативное взаимодействие в соответствии с принципами кооперативного общения [7, с. 145]. Для преодоления такого препятствия коммуниканты часто прибегают к так называемым эхо-репликам, которые состоят из частиц или их сочетаний: *alors, ça alors, eh bien, et après, et alors* и т. д. Например:

– Brouillard en novembre, ciel clair en décembre, dit Bisontin en guise de bonjour.

– Ah, fit Marie. Ça vient d'un autre pays. Je n'y avais jamais entendu ça ici.

– Moi non plus, dit-il en riant. Et pas davantage ailleurs qu'ici.

– Alors?

– Alors, je le dis comme ça. Parce qu'il faut bien se donner de l'espérance. [Clavel 1980, p. 136]

В приведенном диалоге повтор, представленный *alors*, отражает «слабое место» в содержании интерактивного обмена, поскольку собеседник затрудняется с определением как декларативных компонентов фрейма, так и интенций своего партнера («К чему мне эти знания?» «Зачем он мне все это говорит?»). Следствием этого непо-

нимания являются трудности с выбором как следующего фрейма, так и процедур его реализации («Что мне делать с этими знаниями дальше?» «Как мне поступать дальше?»).

Использование партнером ответной реплики с *alors* служит, во-первых, замедлителем темпа коммуникации, а во-вторых, представляет собой сигнал говорящему о том, что партнер пытается настроиться и активировать ментальное пространство (фрейм), идентичное ментальному пространству своего *vis-à-vis*. Более того, повтор одинакового метадискурсивного элемента – частицы *alors* – свидетельствует о совпадении их оценки этого фрагмента действительности посредством одинакового – эхообразного – отражения ментальных схем. На языковом уровне совпадение концептуальных и категориальных представлений о мире репрезентируется сходными языковыми элементами – частицей. В свою очередь, такое совпадение когнитивных схем порождает иллюзию взаимопонимания, необходимую для успешной реализации последующих фаз диалога. Эхообразная дискурсивная когерентность, представленная цепочкой частиц, отражает идентичность активированных когнитивных структур коммуникантов.

Таким образом, частицы, формирующие эхо-реплики, помогают собеседникам, испытывающим затруднения в объективации мысли партнера (декларативные знания), при установлении фрейма, соответствующего данной ситуации общения, и его реализации (процедуральные знания). Поскольку в живом диалогическом общении почти всегда превалирует субъективный момент высказывания, а частицы обладают широким спектром субъективно-модальных оттенков, постольку они хорошо подходят на роль «камертона», настраивающего коммуникантов на единое фреймовое пространство, увеличивая тем самым вероятность эффективного протекания коммуникативного процесса. С точки зрения интеракции, частицы репрезентируют контактную солидарность, свидетельствующую об унисонном характере взаимодействия партнеров по коммуникации.

Представленный анализ позволяет сделать вывод о том, что развитие дискурса имеет сложную конфигурацию и происходит путем постоянной сверки выводов, интерпретаций, ассоциаций, правдоподобных догадок с информацией, как поступающей из самого дискурса, так и из внешней ситуации общения, их адаптацией, модификацией и т.д. Все эти когнитивные операции требуют времени и усилий, однако в реальном речевом общении времени на обдумывание, планирование и организацию дискурса обычно не очень много, поэтому говорящий часто испытывает затруднения эмоционального, когнитивного, коммуникативного и интерактивного плана, которые проявляются в виде пауз хезитации. В подобных случаях метадискурсивные элементы речи, частицы в том числе, выполняют две функции. Во-первых, частицы и обороты с частицами, маркируя следы эмоциональных, когнитивных, коммуникативных и интерактивных затруднений, выступают их вербальной манифестацией. Во-вторых, частицы используются партнерами в качестве эффективного средства преодоления трудных этапов интерактивного взаимодействия, одним из которых является хезитация.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Андриященко, Т.Я. Метатекст и его роль в интерпретации текста / Т.Я. Андриященко // Проблемы организации речевого общения / АН СССР, Ин-т языкознания. – М., 1981. – С. 127–151.
2. Баранов, А.Н. Модальные частицы в ответах на вопрос / А.Н. Баранов, И.М. Кобозева // Прагматика и проблемы интенциональности. – М. : ИНИОН АН СССР, 1998. – С. 45–69.
3. Дараган, Ю.В. Функции слов-«паразитов» в русской спонтанной речи / Ю.В. Дараган // От слова к тексту. – Минск, 2000. – Ч. 3. – С. 155–157.

4. Колшанский, Г.В. Коммуникативная функция и структура языка / Г.В.Колшанский. – М. : КомКнига / URSS, 2005. – 176 с.
5. Нестерович, Т.Н. Творческие приемы обучения говорению / Т.Н. Нестерович // Новые подходы к вопросам теории и практики преподавания французского языка в Республике Беларусь / отв. ред. С.А. Шашкова. – Минск : МЛГУ, 1998. – С. 63–67.
6. Сахно, С.Л. К проблеме типологии приближенных номинаций / С.Л. Сахно // Новые явления и тенденции во французском языке : межвуз. сб. науч. тр. – М. : МГПИ им. В.И. Ленина, 1984. – С. 147–158.
7. Третьякова, Г.Н. Категоризация мира и эффективное речевое воздействие / Г.Н. Третьякова // Общие проблемы строения и организации языковых категорий / Ин-т языкознания РАН. – М., 1998. – С. 144–145.
8. Anscombre, J.-C. L'argumentation dans la langue / J.-C. Anscombre, O. Ducrot. – Bruxelles: Mardaga, 1983. – 184 p.
9. Brown, P. Speech as a marker of situation / P. Brown, C. Fraser // Social Markers in Speech. – Cambridge, 1979. – P. 33–62.
10. Coulthard, M. Exchange structure / M. Coulthard, D. Brazil // Studies in Discourse Analysis. – London, 1981. – P. 82–106.
11. Fillmore, C.J. Pragmatics and the description of discourse / C.J. Fillmore // Radical Pragmatics. – New York, 1981. – P. 143–166.
12. Levinson, S.C. Activity types and language / S.C. Levinson // Linguistics. – 1979. – Vol. 17 (5/6). – P. 365–399.
13. Mey, J.L. Pragmatics: An Introduction / J.L. Mey. – Oxford; Cambridge, MA, 1993.
14. Schiffrin, D. Approaches to Discourse / D. Schiffrin. – Oxford; Cambridge, MA, 1994.
15. Sperber, D. Façons de parler / D. Sperber, D. Wilson // Cahiers de linguistique française. – 1986. – № 7. – P. 9–26.
16. Sperber, D. Relevance: Communication and Cognition / D. Sperber, D. Wilson. – 2nd ed. – Oxford; Cambridge MA, 1995.

Примеры

- Clavel, B. Marie Bon Pain / B. Clavel. – P. : Robert Laffont, 1980. – 198 p.
Sabatier, R. Les enfants de l'été / R. Sabatier. – P. : Albin Michel, 1981. – 372 p.
Sagan, Fr. Des yeux de soie / Fr. Sagan. – P. : Flammarion, 1978. – 192 p.
Sagan, Fr. Le lit défait / Fr. Sagan. – P. : Flammarion, 1977. – 168 p.
Sagan, Fr. Un peu de soleil dans l'eau froide / Fr.Sagan. – P. : Flammarion, 1986. – 183 p.
Sagan, Fr. Les merveilleux nuages / Fr. Sagan. – P. : Julliard, 1980. – 189 p.

Matsko I.D. On Some Metadiscourse Functions of Particles in French

In the article some metadiscourse functions of particles are discussed.

The emphasis is placed upon one of the most frequent difficulties in verbal interaction known as hesitation. The article highlights emotional, cognitive, communicative and interactive sources of hesitation and reveals the role of particles as metadiscourse units which help communicants to overcome the hesitation as one of the difficult points of interaction.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 24.03.2009

УДК 811.112.2'37(045)

Н.В. Фурашова

ОБРАЗЫ ПРИРОДЫ В СЕМАНТИКЕ ГЛАГОЛОВ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)

В статье образы природы (движения и жизнедеятельность живых существ, события и т. п.) рассматриваются как основа формирования семантики глаголов физического действия. Освоение мира человеком представлено в языке как каузация познанных на природных объектах изменений и последующее вовлечение новых объектов в сформированные схемы действий. Такое обогащение структур знания приводит к расширению семантики глаголов и к формированию сущностей высокого уровня абстракции – концептов и концептуальных структур, которыми оперирует современный человек. Таким образом, язык, с одной стороны, имеет своей основой чувственные образы, формирующиеся на первых этапах познания мира, с другой, манипулирование этими образами позволяет сознанию выйти за пределы реального опыта и строить концептуальные структуры, которые без языка были бы невозможны.

«Человек не изобрел бы движения, если б оно не было без его ведома дано ему природой, не построил бы жилья, если б не нашел его готовым, под сенью дерева или в пещере ...»
[1, с. 106]

Введение

Когнитивная лингвистика, являясь новой парадигмой, предлагает в соответствии с определением парадигмы новый взгляд на старый объект исследования – язык, новую модель постановки научных проблем и путей их решения. Это в полной мере относится к такой лингвистической категории, как значение. Как известно, в когнитивной лингвистике значение слова соотносится с определенной структурой знания, опыта, эмоций, оценок и т. д., т. е. когнитивной или концептуальной структурой, которая формируется на основе чувственных данных [2, с. 48, 57].

В связи с этим в лингвистическом описании важный статус приобретают данные о восприятии внешнего мира как первой ступени познания, результаты которого язык в целом и призван отражать, фиксировать, хранить и передавать от поколения к поколению. Данные о восприятии, полученные на экспериментальной основе в психологии, например, о противопоставлении фона и фигуры, о прототипических эффектах, семейном сходстве членов категории и т. п. могут быть использованы для объяснения многих языковых фактов и явлений. С другой стороны, глубокое изучение семантики лексических единиц с привлечением этимологических данных позволяет, в свою очередь, восстановить истоки формирования значений слов, лежащие в их основе первичные чувственные образы, а также проследить процесс семантического развития соответствующих слов и выявить психические основания как формирования знака, так и его дальнейшего развития.

Основная часть

Объектом рассмотрения в данной статье являются прототипические глаголы физического действия в современном немецком языке. Изучение их лексико-семантических структур и связанная с этим необходимость установления семантической связи между отдельными значениями или объяснения возникновения того или иного значения и подвела к необходимости привлечения этимологических данных. Реконструированные «первообразы» позволили выявить важную закономерность: в осно-

ве значений рассматриваемых глаголов очень часто лежали образы динамических ситуаций, наблюдаемых во внешнем мире, **фиксируемых на природных объектах**.

Одной из таких ситуаций было движение живых существ или перемещение природных объектов, именно оно зафиксировано в этимологических источниках как первое значение. Так, глагол *schießen* «стрелять» толкуется через образ быстрого, стремительного движения птиц, воды, падающей со скал, или молнии; *schleifen* «точить, шлифовать» и *schlingen* «обвивать, обматывать» – через образ движения змей и червей (правда, при этом выделяются разные структурные компоненты их сложных движений – скольжение по поверхности или извивание соответственно); *streichen* «гладить, намазывать, красить» означало длительное, размеренное движение объекта; глагол *bohren* «сверлить» определялся через образы ситуаций *ein wurm bohrt in der wand* «червь точит стену» и *der käfer bohrt im apfel* «жук точит яблоко»¹.

Эти данные полностью согласуются с наблюдениями специалистов из разных областей научного знания об особенностях восприятия мира человеком. В когнитивной психологии утверждается, что именно динамические ситуации и движущиеся объекты, а не единичные, изолированные явления или неподвижные объекты представляют собой базовые единицы восприятия [4, с. 252]. Но на языковые свидетельства этого лингвисты указывали и ранее. Так, уже Г. Пауль подчеркивал: «Осознавая окружающее, человек выделяет в нем не находящиеся в покое и безмолвные предметы, а в первую очередь предметы движущиеся и звучащие, и для них-то он и создает первые звуки своего языка. Точно такую же роль, как движения во внешнем мире, могут играть и движения собственного тела ...» [5, с. 223]. Последнее подтверждает такой глагол, как *biegen* «гнуть», первоначально использовавшийся в отношении частей собственно тела, а позже для номинации действия по изменению формы других объектов: *gold, silber, den draht, das eisen; die kette um hals, fusz, arm biegen* «(со)гнуть золото, серебро, проволоку, железо; согнуть/ обвить цепью шею, ногу, руку».

О важной роли движения на первых этапах познания мира свидетельствует также и тот интересный факт, отмеченный С.Д. Кацнельсоном со ссылкой на Л.Витгенштейна, что в средневерхненемецкую эпоху классификация животного царства производилась по внешнему признаку способа передвижения. Слово *vogel* означало тогда не только птиц, но и летучих мышей, пчел, бабочек и мух, т. е. то, что летает; *wurm* значило не только «червяк», но и «змея, гусеница, паук» [6, с. 81].

Другой тип природных явлений, привлечших внимание познающего субъекта и зафиксированных в первичных знаках, – события или динамические ситуации во внешнем мире типа *das Eis/ der Ast bricht* «лед колется/ ломается (в значении ледохода)/ ветка ломается», *das Eis/ der Schnee/ der Reif schmelzen* «лед/ снег/ жир тают», *löschen* «погаснуть (об огне)», *schweißen* «выделять капли жидкости» (о любой поверхности: коже человека – потеть, кровоточить; о поверхности стены, камня, стекла – запотеть и т. п.).

Наконец, внимательный глаз познающего подмечал и давал имена изменениям, производимым живыми существами, их «продуктивной жизнедеятельностью»: глагол *spinnen* «прясть» возник как знак, именующий «деятельность» (термин [3]) насекомых, гусеницы тутового шелкопряда и других, которые прядут себе куколки; *weben* «ткать» – также действия насекомых, в первую очередь, пауков, а также червей, пчел, ос и т. п.

Воздействие человека на мир, как об этом свидетельствует семантическое развитие первичных глаголов, сводилось к каузации изменений, познанных им в ходе наблюдения за природными объектами. Во-первых, описанные выше значения зафиксированы в словарях, как уже отмечалось, первыми. Во-вторых, производные значения

¹ Здесь и далее этимологические данные приводятся по [3]; орфографическое оформление соответствует источнику.

рассматриваемых глаголов получали дефиницию по модели «каузировать соответствующую ситуацию/ соответствующее движение (привести что-либо в движение)», например: *löschen* «гасить, тушить» ‘*erlöschen machen*’ (досл.: сделать так, чтобы погасло); *schießen* «стрелять» ‘*etwas in schnelle, heftige bewegung versetzen*’ (запустить; каузировать стремительное движение).

Данные наблюдения над семантикой глаголов согласуются с положением психологии о том, что «**движение становится действием** опосредованно, **через предмет**, и действие является прежде всего опредмеченным движением» (выделено – Н.Ф.) [7, с. 76]. В связи с этим Ю.С. Степанов и рассматривает каузацию не как элементарный предикат, а как союз, связывающий элементарные предикаты [8, с. 648], чем объясняется, вероятно, и последовательность усвоения глаголов в процессе онтогенеза: глаголы, обозначающие самостоятельное движение организма (например, *прыгать*), усваиваются и используются раньше, чем глаголы, обозначающие изменение состояния и предусматривающие сведения об их причинах или целях (например, *открыть*) [9, с. 266].

О подражании природе, например об использовании человеком определенных схем движений или действий, познанных на примере живых существ, свидетельствует и семантическое развитие таких глаголов, как *schlingen* «извиваться (о змее, черве и под.)» → «обвить что-то чем-то», *klemmen* «(о хищных птицах) схватить добычу когтями; (об орле) схватить «незаконно рожденного» птенца и выбросить его из гнезда» → «зажать, сдавить», *kratzen* «о кошке: царапаться, защищаясь; о собаке, курах: скрести землю и под.» → «чесать, скрести, царапать» и мн. др.

Усложнение, обогащение первичных образов и, соответственно, структур знания, а следовательно, и развитие семантики исходного знака идет и далее. Возможным такое развитие становится благодаря тому, что, как указывал Дж. Локк, все наше знание **основывается** на опыте, происходит от него. Но объекты ощущения – это только один источник идей. «**Деятельность** нашего ума – **другой их источник**» (выделено – Н.Ф.) [10, с. 154–155]. Манипулируя в сознании имеющимися образами и формируя элементарные каузативные структуры (*Der Ast bricht* «ветка ломается» – *den Ast brechen* «сломать ветку»; *Der Vogel schießt* «птица взмывает (в небо), стремительно выпархивает (из гнезда) – *einen Pfeil/ einen Stein schießen* «запустить стрелу/ камень (в кого-либо)»), субъект обогащает исходный чувственный образ новым концептом КАУЗАЦИЯ. Другими словами, как только первичная образная структура «оказывается «языковленной», т. е. репрезентированной особым звуковым отрезком, отдельным телом знака, именно в языке рождаются новые (языковые) концепты, используемые далее в сознании и концептуальной системе человека как гештальты» [11, с. 9]. Манипулирование такими гештальтами приводит к созданию концептуальных структур разного уровня сложности. Само же сознание, как подчеркивает М.В. Никитин, оказывается тогда структурированным не только и не столько структурой действительности и структурами человеческой деятельности. «Концепты оказываются достаточно автономными от деятельности, опыта и мира; они выстраивают свои системные связи и отношения друг с другом, оцениваются и типологизируются по содержанию, сходству и различиям не относительно отражаемых ими миров, а относительно способа их языкового выражения» [12, с. 181].

Признавая важную роль чувственных данных, психологи подчеркивают также, что «**познание начинается с действия**, а всякое действие повторяется или обобщается (генерализуется) через **применение к новым объектам**, порождая тем самым некоторую «схему», т. е. своего рода практический... концепт. Основная связь, лежащая в основе всякого знания, состоит... в «**ассимиляции**» **объектов** по определенным схемам, которые присущи субъекту» (выделено – Н.Ф.) [13, с. 90]. Это приводит, с одной стороны, к расширению категории, созданной определенным первичным образом, а с дру-

гой, как следствие, к «выветриванию» образа, превращению его в некую абстрактную схему ситуации или действия, т. е. концептуальную структуру.

Концептуальная структура, «выросшая», как из зерна, из первичного чувственного образа, является плодом ментальной деятельности и единицей высокого уровня абстракции, содержащей уже не образы конкретных участников (компонентов) ситуации, а сформированные на их основе – такие же абстрактные – концепты, например, цели/ результата, операции/ способа, объекта и т. п. А.А. Потебня, высказавший мысль, которая избрана эпиграфом к статье и которая подтверждается результатами проведенного анализа, о том, что «человек не изобрел бы движения, если б оно не было без его ведома дано ему природой, не построил бы жилья, если б не нашел его готовым, под сенью дерева или в пещере», подчеркивал далее: «тем не менее есть огромное расстояние между произвольным движением и балетом, лесом и колоннадой храма... равно как и между общностью образа до слова и отвлеченностью мысли, достигаемой посредством языка» [1, с. 106].

В приведенной цитате заложена идея, развиваемая сегодня в рамках когнитивной лингвистики, о манипулировании в сознании абстрактными сущностями, сформированными в процессе познания мира и закрепленными языковыми знаками, и о возможности создания таким образом ментальных сущностей, аналогов которым в мире может не быть. Если на первых этапах познания человек, по Н.Я. Марру, «мыслил не творя еще вещей, а лишь используя дары природы в готовых формах» [14, с. 177], то в ходе эволюции он, по М.В. Никитину, «во все возрастающем масштабе распространял свое влияние на мир, совершенствуя и пополняя арсенал орудий труда, увеличивая запас знаний, умений и навыков, и непрерывно... расширял зону артефактного окультуренного мира» [12, с. 61]. Сегодня познание и язык достигли такого уровня развития, когда, по Р. Павиленису, «... манипулируя средствами языка, обретается возможность манипулировать смыслами (концептами) концептуальной системы и ... строить смысловые структуры, которые иначе, без языка, не могли бы быть введены в концептуальную систему. Благодаря языку индивид обретает возможность перешагнуть опыт актуального, непосредственного восприятия мира и выйти в пространство возможного, тем самым существенно расширить горизонты концептуальной системы» [15, с. 68–69].

Выводы

Таким образом, результаты анализа семантики немецких глаголов со значением действия подтверждают неразрывную связь языка и познания, проявляющуюся, среди прочего, в их параллельном и взаимообуславливающем развитии. Для познания сущности языка важно, с одной стороны, что в нем «нет не только слова, но и ни одного языкового явления... которое не носило бы в себе какие-либо с происхождением или оформлением связанные особенности, *восходящие к природным и чувственным явлениям*» (выделено – Н.Ф.) [14, с. 145]. С другой стороны, первичные знаки эволюционируют вместе с расширением опыта человека, ростом его знания, что приводит к «нарастанию значения». Соотнесенность с новой реальностью, с новыми условиями жизнедеятельности человека обогащает семантический потенциал слова, давая возможность появлению новых значений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Потебня, А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – Киев : СИНТО, 1993. – 192 с.
2. Кубрякова, Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова / Рос. академия наук, Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

3. Grimm, J. Deutsches Wörterbuch : in 32 Teilbänden [Электронный ресурс]. / W. Grimm, J. Grimm – Leipzig : S. Hirzel, 1854-1960. – Режим доступа : <http://germazope.uni-trier.de / Projects / WBB / woerterbuecher / dwb>. – Дата доступа : 02.02.2008.
4. Gibbs, R.W. The cognitive psychological reality of image schemas and their transformations / R.W. Gibbs, Jr., H.L. Colston // Cognitive Linguistics Research. 34. Cognitive Linguistics: Basic Readings. Ed. by D. Geeraerts. – Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 2006. – P. 239–268.
5. Пауль, Г. Принципы истории языка / Г. Пауль, Пер. с нем.; под ред. А.А. Холодовича. – Москва : Инostr. лит-ра, 1960. – 500 с.
6. Кацнельсон, С.Д. Общее и типологическое языкознание / С.Д. Кацнельсон. – Ленинград : Наука, 1986. – 298 с.
7. Ананьев, Б.Г. Психология чувственного познания / Б.Г. Ананьев. – М. : Наука, 2001. – 279 с.
8. Степанов, Ю.С. Язык и метод. К современной философии языка / Ю.С. Степанов. – М. : Языки славянской культуры, 1998. – 784 с.
9. Snedeker, J. Why It Is to Label Our Concepts / J. Snedeker, L.O. Gleitman // Weaving a lexicon. – Massachusetts Institute of Technology, 2004. – P. 257–293.
10. Локк, Дж. Сочинения : в 3 т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1985. Т. 1. – 621 с.
11. Кубрякова, Е.С. В генезисе языка или размышления об абстрактных именах / Е.С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2003. – № 3. – С.5–14.
12. Никитин, М.В. Основания когнитивной семантики : учеб. пособие / М.В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2003. – 277 с.
13. Пиаже, Ж. Психогенез знаний и его эпистемологическое значение // Семиотика. – Москва : Радуга, 1983. – С.90–101.
14. Марр, Н.Я. Яфетидология / Н.Я. Марр. – Жуковский; М. : Кучково поле, 2002. – 480 с.
15. Павиленис, Р.И. О смысле и тождестве / Р.И. Павиленис // Вопросы философии. – 2006. – № 7. – С. 67–73.

Furashova N.V. Nature Images in the Meaning of German Verbs

The article highlights the nature images (movements, events, vital functions of creatures etc.) which serve as a basis for the formation of action verbs meaning. The developing of the world by a person is presented in the language as the causation of transformations connected with the cognition of natural objects and further involvement of new objects into the created scheme of actions. Such enrichment of knowledge structures can lead to the stretch of verb meanings and the creation of notions which belong to a very high level of abstraction. These are the concepts and conceptual structures which are widely used by a modern person. Thus language has sensory images as its basis formed at the first stages of world cognition, and the manipulation of these images makes it possible for consciousness to go beyond the limits of real experience and build conceptual structures, the existence of which without language is impossible.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 15.05.2009

УДК 811.133.1

В.С. Истомин

СТЕРЕОТИП «ФРАНЦИЯ» В ПРЕДВЫБОРНОМ ДИСКУРСЕ

В статье проводится анализ понятий «языковая картина мира», «дискурс», «стереотип». На основе толкований слова «стереотип», предлагаемых словарями LePetit Robert et Le Petit Larousse, выделяются его основные семы. Выявлена и осмыслена основная функция стереотипа и слов-символов, воспринимаемых как статические единицы, готовые к употреблению, являющиеся важным элементом дискурсивной стратегии говорящего.

Вторая половина XX века характеризуется сменой научной лингвистической парадигмы. Язык стал рассматриваться как неотъемлемая часть «процесса познания, в котором отражается взаимодействие многосторонних факторов: психологического, функционального, коммуникативного, культурного. Когнитивная парадигма предполагает освещение сложнейших феноменов человеческого бытия, в том числе и языковой способности, работы сознания и создания ментальных моделей мира, механизма усвоения и обработки информации, получаемой из внешнего (окружающего) мира. Язык отражает степень познания этого мира и в то же время воздействует на познание. По мнению Дж. Лакоффа, язык «отражает способ, с помощью которого человек представляет себе мир», а поэтому «необходима теория языка, отражающая человеческий опыт» [11]. И развитию такой теории способствовали работы Ч. Филмора, А. Херсковица, К. Бругмана, Дж. Лакоффа, С. Линднера. Категоризация языковой картины мира представлена в исследованиях Ю. Караулова [8], И. Стернина, З. Поповой [18], В. Постоваловой, Б. Серебренникова [20].

Для человека язык реализуется как вид деятельности, в которой он является субъектом, исполнителем. Говорящий, пропуская через свое сознание картину отраженного образа окружающего мира, воспроизводит посредством языка, и, таким образом, язык выступает в качестве среды существования человека. Познавая мир, индивид составляет свое представление о мире, так называемую «картину мира или языковую модель мира» [2, с. 55–56], под которой мы будем понимать «глобальный образ мира, являющийся интеграцией всех моментов психической жизни человека как представителя того или иного этноса на той или иной ступени развития» [12, с. 15–16].

В трудах философов Г. Брутяна, Р. Павелениса, лингвистов Ю. Караулова, Г. Колшанского [9], Б. Серебренникова, В. Телия выделяются концептуальная картина мира (одинаковая у разных народов) и языковая (отражающая национальную картину мира). В языковой картине мира человек фиксирует в словах результаты своего познания [15, с. 115–116]. Каждый язык отражает по-разному уникальный опыт коллективного сознания отдельного этноса над категоризацией окружающей действительности, создавая свои культурные ценности в сфере духовной и материальной жизни [10]. Каждый из нас думает и воспринимает мир в единицах своего языка, пользуясь концептуальной сетью, и именно поэтому в разных языках появляется национальная специфическая лексика и возникают национальные концепты и стереотипы. Разные нации пользуются отличными друг от друга инструментами концептообразования и по-разному осуществляют концептуализацию действительности [13]. В разных языках картины мира приобретают национальный колорит, так как культура и традиции народов отличаются. Г.Г. Сильницкий термин «концепт» (от лат. *conceptus* – мысль, понятие) определяет как «смысловое значение имени (знака), т. е. содержание понятия, объект которого есть предмет (денотат) этого имени» [21, с. 67]. В работах современных лингвистов на-

блюдается широкая трактовка концепта [23, с. 134; 22, с. 33; 3, с. 11; 7, с. 4]. Разнообразие определений термина свидетельствует, таким образом, о сложности и многомерности его полевой структуры, включающей понятийный, социальный и психокультурный компоненты, которые маркируют этническую языковую картину мира.

С понятием языковой картины мира связано и понятие «стереотип». В словаре Le Petit Robert прилагательное *stéréotypé* определяется как «*qui paraît sortir d'un moule; tout fait, figé*» (нечто, что делается с муляжа; готовое, устойчивое) [16, с. 1694], а *stéréotype* – «*opinion toute faite, cliché*» (готовое мнение, избитое выражение, клише). Словарь Le Petit Larousse определяет стереотипичный как «*caractérisé par un stéréotype; banal, sans originalité*» (характеризуемый стереотипом; банальный, избитый) [17, с. 971]. В определениях указанных словарей зафиксированы три семы, которые характеризуют и технический термин «матрица, форма» – готовый, повторяющийся и устойчивый.

С семиотической точки зрения речь представляет собой комплекс из трех взаимозависимых элементов: мысли, знаний и знаков. Мысль можно представить в виде некоей деятельности, для совершения которой используются знаки – элементы языковой системы. Знания, в свою очередь, являются потенциалом для совершения действия. Слово, как знак, обладает некоторыми значениями, которые сформированы до того, как производится речь, и имеет определенные характеристики, зависящие от накопленных знаний говорящих. Эти знания, вербализованные и представленные в виде операций, служат строительным материалом для дискурса (речи), который может быть охарактеризован такими качествами, как открытость, жесткость организации, хотя и обладающей достаточной гибкостью, что и позволяет сравнить его с живым организмом [19, с. 126]. Широкое использование термина «дискурс» становится еще одним свидетельством изменения подхода к языку и речевой деятельности. В современной лингвистике, в частности для Э. Бенвениста, дискурс – это «язык, присваиваемый говорящим», его существенной характеристикой является соотнесение его с конкретными участниками речевого акта и коммуникативными намерениями говорящего [1]. Тойн ван Дейк видит в дискурсе существенную составляющую социокультурного взаимодействия, характерными чертами которого являются интересы, цели и стили [4, с. 276]. Русский лингвист В.А. Звегинцев рассматривает дискурс как «сложное целое или выделенное содержательное единство, которое на уровне языка реализуется в последовательности предложений, связанных между собой смысловыми отношениями» [5, с. 176]. Можно было бы и дальше цитировать определения дискурса разными учеными, однако это еще более удалит нас от понимания, что такое дискурс. Если попытаться обобщить все вышесказанное о дискурсе, то можно прийти к заключению, что дискурс трактуется очень широко и рассматривается как процесс или результат речепроизводства, как синхронно осуществляемый процесс порождения текста или же его восприятия.

В работе под дискурсом понимается речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и в механизмах их сознания [6, с. 137]. В процессе создания дискурса говорящий субъект совершает дискурсивные операции, представляющие собой в некотором роде вербализованные презентации определенных знаний, и именно они служат строительным материалом дискурса. Дискурсивные операции позволяют выделить уровни объектов и предикатов, суждений, высказываний и фигур, составляющих четыре уровня схематической презентации, которая характеризуется открытостью системы и уровневой организацией. Любой дискурс редко, а может быть, и никогда полностью не завершен, и его можно продолжать вплоть до бесконечности. Презентация его происходит всегда в контексте, т. е. в условиях производства речи, основным условием которой является присутствие говорящего и адресата, испытывающего на себе определенное воздействие автора дискурса, обладающего некоторыми аргументативными составляющими. Аргу-

ментативная же стратегия говорящего состоит в том, чтобы свести к одному все возможные ответы собеседника. Содержательный аспект информационного взаимодействия проявляется в структуре дискурса, в котором значительное место занимают символы и стереотипы, олицетворяющие политически значимые смыслы, идентифицирующие политические объекты в сознании человека. Следует отметить, что в целом (а не только в политической сфере) процесс общения предполагает создание неких общих образцов восприятия вещей и явлений, т. е. некоторых типизированных знаков и их сочетаний, которые передают стереотипизированный личностный смысл.

Во все времена символы и стереотипы руководили людьми, задавая характер индивидуального и коллективного поведения. Символом может стать любое слово, которое обладает добавочным значением и которое несет в себе семантику собственного текста. Одной из функций символа является побудительная функция.

В коммуникации, и в политической в частности, участники процесса всегда преследуют определенные цели, часто достигаемые внушением, под которым понимается навязывание чужих убеждений и эмоциональных форм поведения индивидам при определенных социальных и психологических условиях. Манипулятивная интенция становится доминирующей в речевом общении политиков благодаря тщательному отбору лексико-фразеологических единиц. Целенаправленно и преднамеренно участники политической коммуникации используют подвижность семантической структуры слова, вариативность денотативных и коннотативных значений одного и того же знака, многоуровневую структуру лексического и прагматического значения слов и выражений, ассоциативные связи слов, оценочность семантики языковых единиц. Язык, представляя собой систему знаков, динамичен, а стереотип и символ, закрепленные в форме клишированного выражения, не обладают этой характеристикой и воспринимаются коммуникантами как статическая единица, готовая к употреблению.

Символ и стереотип, являясь знаками однозначной коммуникации, представляют средство ссылки, в котором в застывшем виде отражен и закреплен коллективный опыт общества, основные черты одинаковых представлений о мире. Эффективность стереотипа и символа заключается в том, что они непосредственно передаются и воспринимаются коммуникантами и являются элементом структуры репрезентации, значение которой зависит от ее индивидуальных и социальных характеристик. Отношение «социальной репрезентации» является неизменной характеристикой такого типа коммуникации, а предметно-деятельностное содержание часто становится показателем взаимоотношений субъектов коммуникации.

Эффективное воздействие на сознание адресата достигается, как нам представляется, прежде всего выработкой дискурсивной стратегии, в которой отражены дискурсивная ситуация говорящего и адресата, немаловажным элементом которой является и использование символов и стереотипов.

Дискурсивная ситуация кандидата на пост президента Франции Сиголен Руаяль, представлена ее выступлением на собрании с молодежью накануне первого тура президентских выборов. Сиголен Руояль, председатель социалистической партии, занимавшая трижды за последние пятнадцать лет пост министра во французском правительстве, депутат от департамента *Deux –Sèvres*, обращается к молодежи, стараясь привлечь интерес данной социальной группы французского населения к президентским выборам. Кандидат призывает молодых людей к активному участию в выборах, так как Франция «*a besoin de votre énergie, de votre présence*». Необходимость участия молодежи в выборах диктуется тем, что «*la République a besoin de respirer*». Символ Республики, Франции становится доминирующим, он репрезентирует смысл жизни любого француза, основу всех изменений, движения вперед. Левые силы поведут французскую нацию к обновлению, подгото-

вят будущие перемены. Призыв к гражданскому долгу, исполнению своего права на участие в выборах звучит убедительно и притягательно, так как С. Роаяль не забывает добавить, что за право голосовать в других странах люди рискуют своей жизнью [24]. Слова-символы «Гражданин, Республика, Франция, Демократия» апеллируют к морально-нравственным и политическим ценностям, повышают экспрессию речи.

Дискурсивная ситуация кандидата в президенты Франции представлена его выступлением на съезде членов партии СНД 14 января 2007 [25]. В этот момент Н. Саркози занимает пост министра внутренних дел, тем самым его дискурсивная позиция тесно привязана к институциональному содержанию, так как он имеет властные полномочия. В речи, обращенной к членам партии, его будущим избирателям, предлагается благо, называемое именем собственным – Франция, ее будущее, а значит, и будущее всех присутствующих. Эффективность речи зависит от того, достигается ли консенсус среди единомышленников о предмете, стоящем на повестке дня. Для того чтобы добиться этого, оратору необходимо абстрагироваться от властных отношений, т. е. добиться того, чтобы избиратели воспринимали его как простого члена партии вне рамок социальных отношений. Это достигается говорящим благодаря использованию формул единения: *vos familles, moi, me, je (je vous parle, je vous demande), je vais donner, je veux que chacun d'entre vous, j'irai, j'ai rêvé, vous venez de réaliser* и др. Кроме того, обращается он ко всем *mes chers amis*, что воспринимается как соратничество во имя правого дела, превращает всю аудиторию в единое целое, во главе которого стоит человек, способный не только объединить, но и вести к заветной цели – светлому будущему. Речь кандидата наполнена пафосом. Абстрактное существительное *avenir* в сочетании с символом *France* приобретает магическое значение в деле борьбы за лучшее будущее всех французов, в том числе и самого оратора «*dans ce moment que chacun devine si important pour la France, si important pour l'avenir de chacune de vos famille, si important pour moi*». К обычному значению слова Франция – «страна» – добавляются значения «семья» – «*Seul compte l'enthousiasme de cette grande famille qui est la tienne Cher Alain Juppé*», живой человек со всеми его характеристиками и препятствиями, которые он должен преодолеть и победить «*l'espérance de la foule immense que vous formez, tendue vers un seul but: la victoire de la France*». Из приведенных примеров видно, что оратор воспринимает Францию как живое существо и придает ей витальные, соматические и перцептивные признаки. Жизнь и существование страны и отдельного человека обычно представляется в движении и изменении. Изменение – это символ образа жизни и судьбы человека: «*dans les valeurs auxquelles je crois, il y a aussi le mouvement. Je ne veux pas d'une France immobile. Je veux l'innovation, la création*». Движение вперед невозможно без того, что было достигнуто в предшествующие этапы жизни страны усилиями многих французов, чей вклад в развитие страны оценивает Н. Саркози: «*Eux, ce sont les héros de la Résistance et de la France Libre, ces hommes avec lesquels j'ai fait mes premiers pas. Ils l'avaient reconstruite, ils l'avaient réconciliée avec l'Allemagne. Ils avaient fait l'Europe, fondé la V-ème République. Ils avaient toujours été en avance sur leur temps*». Путь вперед всегда связан со страданиями и препятствиями, которые требуют концентрации воли: «*l'élection présidentielle est une épreuve de vérité*», «*les épreuves de la vie m'ont changé*». Но трудности, неудачи позволяют стать сильнее и без них трудно двигаться вперед: «*les faiblesses, les peines, les échecs qui rendent plus fort, ce sont les compagnons de celui qui veut aller loin*». Франция переживает тяжелые времена: «*le visage accablé des parents d'une jeune fille brûlée vive, la douleur qu'éprouve le mari d'une jeune femme tuée par un multirécidiviste condamné dix fois pour violences et une fois pour meurtre*», «*l'angoisse de l'ouvrier qui a peur que son usine ferme*». Сложности в истории страны-семьи отражены в трагических судьбах патриотов Франции: «*Mandel, ce grand Français..., cette destinée tragique, abattu d'une rafale de mitraillette, le martyr*». Временное пространство жизни Франции, как и у человека, отража-

ется в конкретных датах и возрасте: «*Ce jour-la, la France..., La France, elle a 17 ans*». В речи Саркози Франция уподобляется телу человека: «*La France a le visage lumineux d'une fille de Lorraine..., le visage d'un émigré italien naturalisé français, le visage ensanglanté de Moulin quand il meurt sous la torture*». «*La France a la voix du Général de Gaulle, la force du Tigre quand Clemenceau déclare...*», «*Elle a la voix, la figure, la dignité d'une femme, d'une mère...*». Антропоморфный характер Франции проявляется в желаниях, потребностях: «*La France ne veut pas, ne doit pas, ne peut pas mourir*». Ей свойственны способность «*étonner le monde*», воля, которая помогает ей «*se relever et trouver la force de ressusciter*». Образ семьи включает всех членов, отличающихся характерами и привычками, что находит отражение в словах Саркози: «*Ma France, c'est celle de tous les Français sans exception, Ma France, c'est celles des Français qui votent pour les extrêmes..., c'est celle des travailleurs qui ont cru a la gauche ..., c'est celle de tous ceux qui ne croient plus a la politique...*». Франция предстает в образе человека, который имеет свою судьбу: «*la clé de notre unité et de notre avenir est dans la République et dans la démocratie*».

Повторение одного и того же слова с разными дополнительными коннотациями на протяжении определенного отрезка речи позволяют оратору повысить общую экспрессию речи, акцентировать определенные значения, в частности единение французского народа.

С помощью повтора оратор достигает и выражения идеи, презентации главного образа всего выступления, что создает прочную основу восприятия, способствует четкой аргументации мысли. Многократное повторение оказывает гипнотическое действие на сознание, и Саркози умело манипулирует этим символом.

Благодаря параллельным конструкциям оратор достигает усиления отдельных содержательных элементов символа-стереотипа «Франция», создает особый ритмический рисунок речи, придающий ей характер декламации, что усиливает воздействие на аудиторию.

Таким образом, анализ речей претендентов на пост президента Франции позволяет утверждать, что речи С. Руаяль и Н. Саркози, рассмотренные в рамках дискурсивного направления анализа политической коммуникации, имеют определенный идиостиль, они направлены на достижение определенной цели: создание имиджа претендентов на пост президента Франции. В них умело используются приемы стереотипизации, которые обладают тем преимуществом, что являются репрезентацией социокультурного наследия, необходимого для каждого человека и народа. С. Руаяль популяризирует идею роста влияния социалистической партии – двигателя прогресса и движения вперед. В речи Н. Саркози внушение является основным механизмом формирования установки «Голосуйте за меня». Авторитет выдающихся людей, успехи страны за всю ее историю оказывают внушающий эффект. Н. Саркози использует в своем дискурсе позитивные аспекты стереотипа и символа «Франция». Знание и использование стереотипов и символов помогает принимать правильное политическое и мировоззренческое решение.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Брутян, Г.Л. Язык и картина мира / Г.А. Брутян // Язык и культура : хрестоматия по спецкурсу для студентов-филологов / под ред. проф. Л.Г. Саяхопон. – Уфа : Изд-во Башкирск. ун-та, 2000. – С. 55–59.
2. Гачев, Г.Д. Национальные образы мира : курс лекций. – М. : Академия, 1998. – 432 с.
3. Звегинцев, В.А. Мысли о лингвистике / В.А. Звегинцев – М. : МГУ, 1996. – 287 с.
4. Кара-Мурза, С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм. – 2000. – 137 с.

5. Карасик, В.И. Лингвокультурные концепты: типы единиц и приемы изучения / В.И. Карасик // Современные парадигмы лингвистики. – Волгоград, 2005. – С. 151–152.
6. Караулов, Ю.Н. Национальные образы сознания в ассоциативной структуре слова / Ю.Н. Караулов // Национальный менталитет и языковая личность. – Пермь, 2002. – С. 3–17.
7. Колшанский, Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский; под ред. А.М. Шахранович; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1990. – 103 с.
8. Корнилов, О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов; МГУ им. М.В. Ломоносова, факультет иностранных языков. – 2-е изд., испр. и доп. – М. ЧеРо, 2003. – 348 с.
9. Лакофф, Дж. Лингвистические гештальты / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. X. – Москва, 1981.
10. Маковский, М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов / М.М. Маковский. – М. : Владос, 1996. – 415 с.
11. Маслова, В.А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учебн. Заведений / В.А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
12. Мэрфи, Р. Технологии избирательных кампаний в США / Р. Мэрфи // Политические исследования. – 1991. – № 3.
13. Песин, С.А. Взаимодействие культуры и языковой картины мира / С.А. Песин // Социолингвистические и культурологические проблемы изучения русского языка и русской литературы в контексте диалога культур. Сб. материалов регион. науч.-метод. конф., посв. 70-летию Магнитогорского гос. технич. ун-та : Магнитогорск : 2004. – С. 115–117.
14. Попова, З.Д. Язык и национальная картина мира / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 2002. – 59 с.
15. Поршнев, Б.Ф. Социальная психология и история / Б.Ф. Поршнев. – М., 1979. – 126 с.
16. Серебренников, Б.А. Как происходит отражение картины мира в языке? / Б.А. Серебренников // Язык и культура: хрестоматия по спецкурсу для студ.-филологов / под ред. проф. Л.Г. Саяхопона. – Уфа : Изд-во Башкирск. ун-та, 2000. – С. 79–87.
17. Сильницкий, Г.Г. Семантические классы глаголов в английском языке : учеб. пособие к спецкурсу / Г.Г. Сильницкий; науч. ред. В.П. Недялов. – Смоленск, 1986. – 112 с.
18. Телия, В.Н. О методических основаниях лингвокультурологии / В.Н. Телия // материалы XI Междунар. конф. Логика, методология, философия науки. – М. : Обнинск, 1995.
19. Фрумкина, Р.М. Концепт, категория, прототип / Р.М. Фрумкина // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. – М., 1992.
20. Benveniste, E. Problèmes de linguistique générale / E. Benveniste. – Paris : Gallimard, 1966 .
21. Le Nouveau Petit Larousse: Dictionnaire de la langue française. – Paris: Librairie de Larousse, 1964. – 1800 p.
22. Le Petit Rober: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. – Paris: Société du Nouveau Littré, 1974. – 1970 p.
23. Sarkozy, N. Discours au Congrès de l'Union pour le mouvement populaire (UMP) le 14.01.07 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.élections.présidentielles.com>. – Дата доступа : 14.01.2007.

Sigolène, Royale. Discours au meeting des jeunes français [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.électionsprésidentielles.com>. – Дата доступа : 10.03.2007.

24. Van Dijk, T.A. What is political discourse. Political linguistics / T.A. Van Dijk // Ed. J. Blommaert, C. Bulcaen. – Amsterdam, 1998.

Istomin V.S. The Stereotype “France” in the Election Campaign Discourse

This article focuses on the analysis of such concepts as “linguistic picture of the world”, “discourse”, “stereotype”. The main semantic components of the word “stereotype” are revealed through its definitions given in Le Petit Robert’s and Le Petit Larousse’s dictionaries. Considered as static units, ready to be used in the discourse, the stereotype and the symbol represent important elements of the discourse strategy of a speaker.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 20.05.2009

УДК 81'42(045)

Т.В. Еромейчик

**ТАКСОНОМИЧЕСКАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ
АКСИОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЙ В МАССОВОЙ
КОММУНИКАЦИИ БЕЛАРУСИ
(ОПЫТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА БЕЛОРУССКОЙ
РЕКЛАМНОЙ КОММУНИКАЦИИ)**

Предметом данной статьи является таксономическая вариативность эвалюативных значений в массовой коммуникации Беларуси. Несмотря на то, что массовая коммуникация привлекает в последнее время большое внимание лингвистов, многие вопросы ее функционирования остаются недостаточно разработанными. Автор статьи сосредоточивает свое внимание на классификационном исследовании аксиологического аспекта одной из подсистем массовой коммуникации – рекламной коммуникации. В статье постулируется тезис о эвалюативной сущности данного дискурса и предлагается детальное рассмотрение конкретных видов оценки в белорусской рекламе. С помощью методов количественно-статистического анализа формулируются основные особенности их употребления и степень их возможного взаимного влияния.

Ключевые слова: массовая коммуникация Беларуси, рекламная коммуникация, прагматика, оценочность, аксиологическое значение, эвалюативная единица, бенефактивная позитивность, классификационная вариативность, корреляция.

Массовая коммуникация представляет собой одно из наиболее изучаемых явлений и составляет объект исследования огромного количества научных публикаций. Это не случайно, так как именно тексты массовой коммуникации являются максимально репрезентативными в плане актуализации современных тенденций как структурного, так и функционально-прагматического аспектов речевой деятельности.

Традиционно массовая коммуникация трактуется как «систематическое распространение сообщений по специфическим техническим каналам среди численно больших, рассредоточенных аудиторий с целью утверждения духовных ценностей данного общества и оказания идеологического, политического, экономического или организационного воздействия на оценку, мнения и поведение людей» [1, с. 453]. Подобное осмысление позволяет дифференцировать ряд системообразующих свойств данного типа коммуникации. К ним относятся: «физическая разобщенность коммуникантов, дистантность, неопределенная массовость реципиентов и отправителей» [2, с. 180], кратковременность, спонтанность, необязательность получения, нежелательность для реципиента, предубеждение и недоверие адресата [3, с. 150–151; 4, с. 438–440], наличие ярко выраженной посткоммуникативной силы, использование разного рода аргументаций [5, с. 415], комплексное применение средств многих разновидностей словесности. С позиций отношений между участниками массовая коммуникация может быть охарактеризована как институциональное образование, ядром которого является общение базовой пары статусно неравных участников [6, с. 204]. В связи с этим в массовой коммуникации первостепенное значение приобретает оценочность, которая играет важную роль в достижении коммуникативно-прагматических целей речевой деятельности, способствуя осуществлению различных видов воздействия, поскольку аксиологические суждения позволяют не только описывать какую-либо ситуацию внешнего мира, но и интерпретировать ее, задавая нужное говорящему видение мира.

Эвалюативной по своей сущности является рекламная коммуникация как одна из трех глобальных подсистем массовой коммуникации [5, с. 370–371]. Константа любого рекламного текста – признак бенефактивной позитивности объекта сообщения, который обеспечивает эффективность решения основной прагматической задачи рекламного дискурса. Потому оценочность может быть признана маркером, функциональной доминантой рекламы, что, в свою очередь, обуславливает необходимость изучения особенностей функционирования аксиологического аспекта рекламной коммуникации. В этой связи в настоящей работе предпринимается попытка исследования классификационной вариативности категории оценки в рекламном дискурсе и тексте как его результате.

В рамках современной лингвистической теории классификации аксиологических оценок, предложенные учеными, представляющими различные направления, весьма неоднородны: пейоративная, мелиоративная и ситуативная оценки; абсолютные и относительные оценки; эмоциональные и рациональные оценки; вербальные и невербальные оценки и т. д. В основу дифференциации аксиологических значений в данной работе были положены таксономии оценок, предложенные Н.Д. Арутюновой [7, с. 198–200] и Фон-Вригтом [8, с. 19–84].

В качестве материала исследования были избраны 504 сообщения белорусской рекламы, извлеченные из журналов «*Работніца і Сялянка. Алеся*», «*Экономика Беларусі*», «*Класс Меню*», «*Мебель и Интерьер Сегодня*», «*Дело*», «*Гаспадыня*» и др. за период с 2002 по 2008 годы, которые были дополнены объявлениями *наружной рекламы, фономатериалами и видеозаписями* радио- и телевизионной рекламы. Большая часть данных рекламных текстов является русскоязычной в силу особенностей языковой ситуации в стране. Однако в целом под термином «белорусская реклама» мы подразумеваем белорусско – и русскоязычную рекламу, производимую и распространяемую в СМИ на территории Республики Беларусь.

С целью возможности дальнейшего сопоставительно-количественного анализа данные сообщения предварительно были сегментированы в зависимости от целевой аудитории и по средствам передачи. В результате в экспериментальном корпусе были выделены 455 сообщений потребительской рекламы (110 сообщений видеорекламы, 52 – радиорекламы, 266 – печатной, 27 – наружной рекламы), 22 сообщения печатной деловой рекламы, 27 сообщений социальной рекламы (21 сообщение видеорекламы и 6 сообщений наружной рекламы).

При помощи дескриптивного, контекстологического, дефиниционного и трансформационного анализа на основании особенностей взаимодействия субъекта и объекта оценки в текстах выборки нами были выделены общеоценочные (собственно оценочные) и частнооценочные (включающие основной оценочный и дополнительный дескриптивный смыслы) типы аксиологических значений.

Общеоценочные значения объединили шесть разновидностей оценок:

1. Инструментальные (указывают на превосходство объекта над другими объектами): ідэальныя вырабы з металу, прекрасный кухонный комбайн и др.

2. Технические (относятся к способностям, ловкости, натренированности человека, т. е. его мастерству в определенном виде деятельности): лепшыя спецыялісты, першокласнае абслуживанне и т. д.

3. Оценки благоприятствования (характеризуют объект с точки зрения его пользы или вреда для субъекта): лепшае для ўсіх, пазітыўна сказацца, во благо семьи и др.

4. Утилитарные (основаны на выборе того, что может быть полезным или благоприятствовать выполнению некоторой задачи): выдатныя традыцыі, хорошая возможность и др.

5. Медицинские (характеризуют основные функции организма): добра выглядаць, превосходное самочувствие и др.

6. Гедонистические (относятся к ощущениям): станоўчы настрой, отличный вкус и др.

В частнооценочных значениях были выделены восемь категорий оценок:

1. Сенсорно-вкусовые: асалода, непрямна, вкусный, душистый и др.
2. Психологические:
 - а) интеллектуальные: цікавы, павярхоўны, разумны, профессиональный и др.
 - б) Эмоциональные: сумотны, шчасце, натхненне, любимый, восторг и др.
3. Эстетические: маляўнічы, красота, стильный, экстравагантный и др.
4. Этические: надзейны, спачуванне, добрый, смелый, бескорыстный и др.
5. Утилитарные: карысць, моцны, галоўны, утульны, безопасный и др.
6. Нормативные: натуральны, нестандартны, сапраўдны, здоровый и др.
7. Телеологические: патрэбны, удалы, бессмысленный, эффективный и др.

Результаты анализа указывают также и на наличие третьей группы, включающей аксиологические значения промежуточной зоны, в которую входят языковые экспоненты, объединяющие в своей семантике основной дескриптивный и периферийный оценочный смыслы. На основании сопоставления контекстных значений оценок в анализируемых текстах и формальных значений оценочных репрезентаций в толковых словарях, а также последующего выделения в полученных группах 'ядерного' семантического признака в промежуточной зоне были установлены следующие виды оценок:

1. Параметрические:
 - а) размер/ степень: бязмерны, дробны, крупнейший, широкий и др.;
 - б) структура: просты, сложный, незамысловатый, запутанный и др.;
 - в) количество/ уникальность: асобы, унікаум, единственный, отличный и др.
2. Темпоральные:
 - а) давность/ возраст: малады, стары, новый, современный, вечный и др.;
 - б) динамичность: удасканальваць, дынамічны, эволюция, инертный и др.;
 - в) постоянство: сістэматычны, стабільнасць, традыцыі, постоянный и др.
3. Принадлежность: беларуская якасць, итальянская рецептура и др.
4. Время/ порядок: упершыню, будучы, першы, следующий, длительный и др.
5. Масштаб деятельности: глабальны, нацыянальны, универсальный и др.

Таким образом, в процессе исследования было выделено 23 вида аксиологических значений, а также установлено их процентное соотношение в различных типах рекламного дискурса Беларуси (см. таблицу 1).

Таблица 1 – Виды аксиологических значений и их соотношение¹ в различных типах рекламного дискурса

Тип аксиологических значений		Тип рекламного сообщения							
		потребит. белорус. видеореклама (ПВВ)	потребит. белорус. радиореклама (ПБР)	потребит. белорус. печатная реклама (ПБПРС)	потребит. белорус. наружная реклама (ПБНР)	деловая белорус. печатная реклама (ДБПРС)	социал. белорус. видеореклама (СВВ)	социал. белорус. наружная реклама (СБНР)	
Общественные	Инструментальные	–	–	0,8	–	–	–	–	
	Технические	1,8	7,7	3,8	–	13,6	–	–	
	Утилитарные	25,5	17,3	22,9	37	4,5	–	–	
	Бенефактивные	0,9	–	1,9	–	–	4,8	16,6	
	Медицинские	0,9	–	0,4	–	–	–	–	
	Гедонистические	15,5	1,9	11,3	–	–	–	–	
Частнооценочные	Сенсорно-вкусовые		20	26,9	28,2	14,8	–	–	
	Психологические	интеллектуальные	11,5	11,5	9,4	–	9,1	9,5	–
		эмоциональные	46,2	46,2	33,8	29,6	–	52,4	66,7
	Эстетические		6,4	23,1	13,2	11,1	4,5	9,5	–
	Этические		1,8	1,9	7,1	–	4,5	9,5	–
	Утилитарные		50	61,5	48,5	37	50	57,1	83,3
	Нормативные		20,9	25	26,7	25,9	22,7	33,3	–
	Телеологические		15,5	23,1	37,2	11,1	54,5	4,8	–
Промежуточная зона	Параметрические	размер/ степень	3,8	3,8	18	3,7	36,4	23,8	–
		структура	7,7	7,7	4,5	–	4,5	9,5	–
		кол-во/ уникальность	11,5	12,7	13,5	3,7	13,6	4,8	16,6
	Темпоральные	давность/ возраст	11,5	12,7	21,8	7,4	13,6	–	–
		динамичность	0,9	–	1,9	–	–	–	–
		постоянство	3,8	3,8	10,9	18,5	9,1	–	–
	Принадлежность		1,8	1,9	2,6	–	4,5	–	–
	Время/ Порядок		2,7	3,8	5,6	7,4	4,5	–	–
	Масштаб деятельности		–	3,8	4,1	3,7	–	–	–

Как видно, наиболее частотными общеоценочными значениями, встречающимися в потребительских белорусско- и русскоязычных сообщениях, являются общие утилитарные оценки. Их наличие было зафиксировано в 25,5% сообщений потребительской белорусской видеорекламы (ПВВ), 17,3% сообщений потребительской радиорекламы (ПБР), в 22,9% потребительских печатных (ПБПРС) и 37% деловых (ДБПРС) сообщений. Преобладание данного типа оценки обусловлено ингерентно присущей рекламному тексту идеей бенефактивной позитивности объекта сообщения: *Sivelga. Лучший выбор!* (Телереклама); *Бриллианты – идеальный подарок. Национальный Банк Республики Беларусь.* – Дело. – 2006. – № 3(155); *Если вы устали от поисков модной одежды в магазинах, то лучший вариант – обратиться к нам, швейному ателье «Андарак»!* (Радиореклама).

Подчеркнем при этом, что белорусская деловая реклама также изобилует техническими общеоценочными значениями (13,6% ДБПРС): *Минский Моторный Завод – это только хорошая репутация!* – Экономика Беларуси. – 2005. – № 2(3); *ПО «Белорусский металлургический завод». Мы лучшие!* – Экономика Беларуси. – 2008. – № 1(14).

¹ Данные приведены в процентном соотношении с общим количеством сообщений каждого из типов дискурса.

Наименее характерными общеоценочными значениями для всех видов рекламы оказались медицинские оценки (только в 0,9% ПБВ, 0,4% ПБПРС): *Продукт бифидокисломолочный «Здоровье» – это прекрасное настроение, хорошее самочувствие и вечная молодость* – Работніца і Сялянка. Алеся. – 2006, 2; *Новая серия йогуртовой косметики Fantasy... Нам не важно, где вы живете... Нам важно, чтобы вы отлично выглядели* (Телереклама).

Наличие же инструментальных оценок было зафиксировано только в печатной потребительской рекламе (0,8%): *Микроволновые печи HORIZONT. Идеальные помощницы на Вашей кухне!* – Женский Журнал. – 2005, июль.

Общие гедонистические оценки оказались нетипичными для сообщений потребительской наружной, деловой печатной и социальной видео- и наружной рекламы.

В отношении частнооценочных значений было установлено, что во всех белорусско- и русскоязычных рекламных объявлениях они, как правило, представлены утилитарными оценками (в среднем 56,2 % текстов): *Першы Нацыянальны Канал. Галоўнае радыё краіны. Будзем разам!* (Телереклама).

В потребительской печатной и деловой рекламе роль наиболее многочисленных частных оценок играют телеологические значения (37,2% и 54,5% соответственно), так как именно они позволяют характеризовать объект с точки зрения успешного выполнения им определенной функции: *Корм для собак «РЭКС». Эффективное кормление собак.* – Директор. – 2007. – № 5(95); *Спартак. Насладись успехами с цельными орехами!* (Премьер-Продукт. – 2006, 2).

Высокой частотностью в потребительской видео-, радио- и печатной рекламе, а также социальной видео- и наружной рекламе обладают психологические эмоциональные оценки (46,2%, 46,2%, 33,8%, 52,4%, 66,7% сообщений соответственно), которые позволяют изменить эмоциональное состояние адресата в нужном для адресанта направлении и стимулировать соответствующую реакцию: *Камунарка. Люби своё* (Работніца і Сялянка. Алеся. – 2008, 2); *Gefest. Готовить – одно удовольствие! СП ОАО «Брестгазоаппарат».* – Мебель и Интерьер Сегодня. – 2005. – № 3(30).

Третьими по распространенности во всех рекламных текстах являются нормативные оценки, использование которых характерно для 22% сообщений. Данные оценки служат яркими репрезентаторами социо-культурных ценностей определенного языкового коллектива. Так, например, в силу особенностей мировоззрения белорусского народа квалификация объекта как соответствующего определенным нормативам, положениям и стандартам всегда позволяла создавать положительный эвалюативный эффект: *Все продукты «Околица» вырабатываются из натурального коровьего молока высшей очистки. Для их производства и упаковки приобретено современное оборудование, отвечающее требованиям международных стандартов и имеющее сертификат качества* Работніца і Сялянка. Алеся. – 2005, 1; *ЗАО «Агрокомбинат «Заря». Мы производим только натуральное, вкусное и качественное – все для Вас!* – Экономика Беларуси. – 2006. – № 4(9); *Спорт. Активный образ жизни. Оптимизм. Живи полноценной здоровой жизнью* (Телереклама).

Анализ показал, что в группе наименее характерных частнооценочных значений для всех видов рекламного дискурса оказались этические оценки. В среднем данный тип эвалюативных единиц присутствует только в 3,5% сообщений белорусской рекламы: *ОАО «Витебская бройлерная птицефабрика». Хозяйки нам доверяют!* – 7 Дней. – 2007. – № 17(903); *ПРУП «Кричевцементношифер» – надежный партнер.* – Экономика Беларуси. – 2008. – № 1(14).

Наконец, основное количество оценочных значений промежуточной зоны в потребительских видео- и радиосообщениях, а также социальных наружных рекламных объявлениях приходится на оценку количества/ уникальности (в 12,7% ПБВ, 11,5% ПБР, 16,6% СБНР), что может быть объяснено стремлением рекламодателя выделиться в условиях

обилия однотипных товаров и существования конкуренции: *Bielita*. Благодаря уникальным активным компонентам косметика *VIP Complex* от *Bielita* омолаживает кожу, активизируя процессы ее самовосстановления (Телереклама); *Алмазы и бриллианты, созданные в АДАМАЗ БГУ – Ваш единственно верный выбор!* (Радиореклама).

Относительно высокой частотностью в потребительской рекламе Беларуси обладают также оценки давности/ возраста (12,7% ПБВ, 11,5% ПБР, 21,8% ПБПРС): *ОАО «Минскмебель» – старейшее мебельное предприятие Беларуси, специализирующееся на производстве мягкой мебели.* – Мебель и Интерьер Сегодня. – 2005. – № 10(37); *ОАО «Брестский чулочный комбинат». Новая линия женских колготок Dea Mia – для предпочитающих лучшее!* – Работніца і Сялянка. Алеся. – 2007, 8.

В белорусско- и русскоязычной деловой и социальной рекламе в качестве наиболее характерных оценок промежуточной зоны выступают оценки размера/ степени (36,4% и 23,8% соответственно): *Shop.by. Низкие затраты – низкие цены!* – Курьер. – 2007, ноябрь; *РУП ПО «Беларуськалий» является одним из крупнейших в мире и самым крупным на территории СНГ производителем и поставщиком минеральных калийных удобрений для сельского хозяйства.* – Экономика Беларуси. – 2005. – № 2(3).

Для потребительской наружной рекламы наиболее типичным оказалось доминирование темпоральной оценки с признаком постоянства (18,5%): *Аліварыя. Неизменно качественное пиво* (Наружная реклама); *Rongil. Качество, которое всегда в моде* (Наружная реклама).

Процентное соотношение различных типов оценки показало, что самыми малочисленными аксиологическими значениями промежуточной зоны являются темпоральные оценки с признаком динамичности (в среднем в 0,4% сообщений): *ОАО «Красный Пищевик». Мы работаем 137 лет, совершенствуя свое мастерство в производстве сладостей.* – Экономика Беларуси. – 2007. – № 2(11); оценки с признаком принадлежности (в среднем в 1,5% сообщений): *УП «Борисовский комбинат хлебопродуктов». Итальянские изыски по-белорусски – Работніца і Сялянка. Алеся. – 2007, 10; Молочные продукты «Щедрая масленица». Европейское качество. Белорусское производство.* (Радиореклама); оценки масштаба деятельности (в среднем в 1,7% сообщений): *Белвнешэкономбанк. Мировой масштаб. Государственный интерес.* – Экономика Беларуси. – 2008. – № 1(14).

Дальнейшее исследование полученных 23 видов аксиологических значений было связано с выявлением корреляции между их употреблением. Решение поставленной задачи осуществлялось в три этапа.

На первом этапе из общего количества объявлений отбирались те сообщения (X), в которых было зафиксировано наличие одного из двух выбранных классификационных признаков.

На втором этапе из общего количества объявлений отбирались те сообщения (Y), в которых было зафиксировано наличие двух выбранных классификационных признаков.

На третьем этапе вычислялся процент взаимного влияния двух выбранных классификационных признаков по формуле $Y/X * 100\%$.

В результате анализа классификационных признаков была выявлена степень их возможного взаимного влияния, представленная в таблице 2.

Таблица 2 – Степень взаимного влияния различных типов эвалюативных значений в рекламной коммуникации (%)

Классификационные признаки																							
	инст.	техн.	об.ут.	бенеф	мед.	гед.	с.-в.	интел	эмоц.	эстет.	этич.	утил.	норм.	телеол	разм.	с-ра	к-во	давн.	лин.	пост.	прин.	время	МД
инст.	–	–	0,9	–	–	–	–	–	0,5	–	–	0,4	–	–	–	–	–	1,0	–	–	–	–	–
техн.	–	–	3,9	–	–	1,5	2,2	4,9	3,0	3,8	2,3	3,0	2,8	5,5	4,5	–	4,9	3,9	–	6,8	–	12	–
об.ут.	0,9	3,9	–	1,7	0,9	6,4	8,5	5,3	14,9	11	6,7	15,9	12,8	11,1	6,7	2,3	7,0	18,8	2,6	8,0	1,7	8,3	1,6
бен.	–	–	1,7	–	–	3,6	1,6	–	1,6	1,5	3,0	2,7	1,5	2,0	2,6	–	4,3	3,3	7,1	–	–	–	–
мед.	–	–	0,9	–	–	2,0	0,9	–	–	1,6	–	4,0	1,6	–	–	–	–	2,4	–	–	–	–	–
гед.	–	1,5	6,4	3,6	2,0	–	17,2	1,1	6,1	3,7	1,4	7,0	6,9	6,8	8,5	1,4	6,4	–	3,7	3,4	–	–	–
с.-в.	–	2,2	8,5	1,6	0,9	17,2	–	6,4	18,6	8,0	3,6	16,5	17	18,9	12	5,0	9,6	11,1	2,5	4,5	2,4	1,4	3,1
интел	–	4,9	5,3	–	–	1,1	6,4	–	9,8	4,9	10,4	8,2	6,0	8,0	8,1	4,5	7,7	10,4	2,0	3,7	1,9	3	7,1
эмоц.	0,5	3	14,9	1,6	–	6,1	18,6	9,8	–	9,6	3,9	20	12,7	10,8	10,7	4,9	14,8	17,2	1,0	2,3	2,0	2	2
эстет.	–	3,8	11	1,5	1,6	3,7	8,0	4,9	9,6	–	7,0	11	7,0	8,8	7,0	6,0	4,9	11	1,5	4,0	1,4	3,6	2,7
этич.	–	2,3	6,7	3,0	–	1,4	3,6	10,4	3,9	7,0	–	5,8	4,0	6,5	4,3	10	6,9	6,5	3,2	3,0	–	–	5,1
утил.	0,4	3	15,9	2,7	4,0	7,0	16,5	8,2	20	11	5,8	–	23,5	18,3	16	7,0	13,2	16	1,2	4,4	2,3	3,7	3,8
норм.	–	2,8	12,8	1,5	1,6	6,9	17	6,0	12,7	7,0	4,0	23,5	–	10,4	14,4	6,0	13,3	14,4	1,5	9,6	3,6	3,4	2,1
тел.	–	5,5	11,1	2,0	–	6,8	18,9	8,0	10,8	8,8	6,5	18,3	10,4	–	16,9	3,6	12,6	17,6	3,3	12	5,2	9	6,3
разм.	–	4,5	6,7	2,6	–	8,5	12	8,1	10,7	7,0	4,3	16	14,4	16,9	–	5,5	14,5	13,8	2,7	2,8	1,3	5,4	3,6
с-ра	–	–	2,3	–	–	1,4	5,0	4,5	4,9	6,0	10	7,0	6,0	3,6	5,5	–	3,5	3,8	–	1,6	2,9	2,1	5,3
к-во	–	4,9	7,0	4,3	–	6,4	9,6	7,7	14,8	4,9	6,9	13,2	13,3	12,6	14,5	3,5	–	11,7	4,4	2,0	–	7	4
давн.	1,0	3,9	18,8	3,3	2,4	–	11,1	10,4	17,2	11	6,5	16	14,4	17,6	13,8	3,8	11,7	–	6,7	12	4,3	3,8	5,2
лин.	–	–	2,6	7,1	–	3,7	2,5	2,0	1,0	1,5	3,2	1,2	1,5	3,3	2,7	–	4,4	6,7	–	4,3	–	3,4	5
пост.	–	6,8	8,0	–	–	3,4	4,5	3,7	2,3	4,0	3,0	7,4	9,6	12	2,8	1,6	2,0	12	4,3	–	2,0	7,9	–
прин.	–	–	1,7	–	–	–	2,4	1,9	2,0	1,4	–	2,3	3,6	5,2	1,3	2,9	–	4,3	–	2,0	–	–	4
время	–	12	8,3	–	–	–	1,4	3,0	2,0	3,6	–	3,7	3,4	9,0	5,4	2,1	7,0	3,8	3,4	7,9	–	–	–
МД	–	–	1,6	–	–	–	3,1	7,1	2,0	2,7	5,1	3,8	2,1	6,3	3,6	5,3	4,0	5,2	5,0	–	4,0	–	–

Как видно из таблицы 2, наибольшей степенью взаимного влияния характеризуются общие утилитарные и темпоральные оценки с признаком давности (18,8%), гедонистические и сенсорно-вкусовые (17,2%), сенсорно-вкусовые и телеологические (18,9%), эмоциональные и утилитарные аксиологические значения (20%), утилитарные и нормативные (23,5%), утилитарные и телеологические (18,3%), эмоциональные и темпоральные оценки с признаком давности (17,2%). То есть в среднем в каждом пятом белорусском рекламном сообщении наличие одного из каждой пары данных признаков предопределяет наличие второго признака. А, например, такие сочетания аксиологических значений, как инструментальная и эстетическая либо этическая оценки, бенефактивная и оценка с признаком постоянства, гедонистическая оценка и оценка масштаба деятельности, параметрическая оценка с признаком структуры и темпоральная оценка с признаком давности и др., являются атипичными для белорусского рекламного дискурса.

В целом же было установлено, что предпочтение того или иного типа аксиологических значений детерминируется типом рекламного сообщения и спецификой объекта оценки. При этом одна и та же языковая единица может выступать в качестве различных видов оценки. Так, например, прилагательное *привлекательный* в словосочетании *привлекательная внешность* является эстетической, а в сочетании *привлекательные цены* – утилитарной оценкой. В связи с этим в ряде случаев можно констатировать

условный характер критериев дифференциации оценочных значений и зависимость самих типов эвалюативных единиц от контекстной реализации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. Энци., 1974. – Т. 15. – 631 с.
2. Костомаров, В.Г. Наш язык в действии: очерки современной русской стилистики / В.Г. Костомаров. – М. : Гардарики, 2005. – 287 с.
3. Баранов, А.Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика : учеб. пособие / А.Н. Баранов. – М. : Флинта: Наука, 2007. – 592 с.
4. Рождественский, Ю.В. Теория риторики : учеб. пособие / Ю.В. Рождественский; под ред. В.И. Аннушкина. – 3-е изд. – М. : Флинта: Наука, 2004. – 512 с.
5. Теория и практика рекламы : учеб. пособие / под ред. В.В. Тулупова. – СПб. : Изд-во В.А. Михайлова, 2006. – 528 с.
6. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик ; Волгоградс. гос. пед. ун-т. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
7. Арутюнова, Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – I–XV – 896 с.
8. Wright G. H. von. The varieties of Goodness / G.H. von. Wright. – N.Y.; L. : Routledge & K. Paul, 1963. – 222 p.

Eromeitchik T.V. The Taxonomic Variety of Evaluative Meanings in Mass Communication of Belarus (An Essay on the Linguistic Analysis of Belarusian Advertising)

The article is devoted to the problem of the taxonomic variety of evaluative meanings in mass communication of Belarus. Although mass communication analysis comprises a high proportion of contemporary language studies, some questions of its functioning need scientific elaboration. The author of the article concentrates on the classification research of the evaluative aspect of one of the mass communication subsystems – Belarusian advertising. The paper introduces the analysis of concrete types of appraisal, basic peculiarities of their usage as well as the degree of their possible interference.

Key words: mass communication, Belarusian advertising communication, pragmatics, appraisal, evaluative meaning, evaluative unit, beneficial positivity, taxonomic variety, correlation.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 12.11.2008

УДК 811.161.3=133.1

А.Д. Цеплякова

ФРАНКАМОЎНЫЯ ЗАПАЗЫЧАННІ КРЫЛАТЫХ СЛОЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ (КОЛЬКАСНЫ СКЛАД І КРЫНІЦЫ ПАХОДЖАННЯ)

У артыкуле вызначаюцца колькасны склад і крыніцы паходжання франкамоўных запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Крыніцы паходжання крылатых слоў размяжоўваюцца на адзінкавыя (першасныя і другасныя) і комплексныя. Першасныя крыніцы паходжання маюць толькі франкамоўныя запазычанні крылатых слоў з уласна французскіх крыніц. Да гэтых крыніц адносяцца літаратурныя тэксты (мастацкія, эпісталажныя, публіцыстычныя, філасофскія творы і тэксты музычных твораў), фальклорныя творы, тэксты масавай камунікацыі, назвы твораў мастацтва, выказванні знакамітых асоб (ці людзей з іх асяроддзя), мянушкі вядомых асоб і літаратурных герояў. Другасныя крыніцы (тэксты вуснай гутарковай мовы, літаратурныя творы, выказванні знакамітых асоб і мянушкі вядомых асоб і літаратурных герояў) садзейнічалі ўзнікненню крылатасці тых ці іншых выразаў з уласна французскіх і іншых першакрыніц. Комплексныя (дзве і больш) крыніцы прадстаўлены трыма дыяхранічнымі мадэлямі: «уласна французскія + няўласна французскія», «уласна французскія + няўласна французскія (больш за 1)», «няўласна французскія (больш за 1) + уласна французскія».

Уводзіны

Крылатыя словы, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, паходзяць як з уласна беларускіх [1], так і з іншамоўных крыніц [2; 3]. Пэўная колькасць іншамоўных запазычанняў крылатых слоў у беларускай мове трапіла ў яе з французскай мовы. Франкамоўныя запазычанні крылатых слоў у беларускай мове спецыяльна не вывучаліся, акрамя спробы іх лексікаграфічнай рэпрэзентацыі ў тлумачальным слоўніку «Крылатыя выразы ў беларускай мове» (2004) пад рэдакцыяй Я.Я. Іванова [2].

Мэтай гэтага артыкула з'яўляецца ўдакладненне колькаснага складу франкамоўных запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове, вызначэнне іх моўнага генезісу і дыферэнцыяцыя паводле крыніц іх паходжання.

1. Колькасны склад франкамоўных запазычанняў крылатых слоў. Агульная колькасць франкамоўных запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове складае каля 150 адзінак. Яны паходзяць як з уласна французскіх, так і з іншых крыніц.

Крылатых слоў з уласна французскіх крыніц налічваецца 137 адзінак. З іх у тлумачальным слоўніку крылатых выразаў пад рэдакцыяй Я.Я. Іванова зафіксавана 27 адзінак, у «Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў» (2004) І.Я. Лепшава – 4 адзінкі. У выніку праведзенага аналізу тэкстаў розных функцыянальных стыляў мы вылучылі шляхам франтальнай выбаркі яшчэ 106 адзінак, шырокае ўжыванне якіх у сучаснай беларускай літаратурнай мове пацвярджаецца шматлікімі прыкладамі.

Крылатых слоў, якія трапілі, на наш погляд, у беларускую мову праз французскую, налічваецца 12 адзінак, з іх 5 зафіксавана ў слоўніку крылатых выразаў пад рэдакцыяй Я.Я. Іванова [2], 2 – у «Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў» (2004) І.Я. Лепшава і яшчэ 5 вызначана паводле праведзенага намі аналізу тэкстаў рознай функцыянальна-стылістычнай прыналежнасці.

Навуковы кіраўнік Я.Я. Іваноў – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры англійскага, агульнага і славянскага мовазнаўства УА “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”

2. Крыніцы паходжання франкамоўных запазычанняў крылатых слоў складаюць надзвычай гэтэрагенную сукупнасць і таму патрабуюць класіфікацыі. Іх можна размежаваць у першую чаргу на адзінкавыя і комплексныя.

2.1. Адзінкавыя крыніцы дыферэнцыруюцца на першасныя (арыгінальныя) і другасныя (неарыгінальныя).

2.1.1. Першасныя крыніцы паходжання маюць толькі франкамоўныя запазычанні крылатых слоў з уласна французскіх крыніц. Да гэтых крыніц адносяцца літаратурныя тэксты, фальклорныя творы, тэксты масавай камунікацыі, назвы твораў мастацтва, выказванні знакамітых асоб – гістарычных (дзяржаўных, палітычных, грамадскіх) дзеячаў, філосафаў, вучоных, пісьменнікаў, а таксама людзей з іх асяроддзя, мянушкі вядомых асоб і літаратурных герояў.

2.1.1.1. Літаратурныя крыніцы размяжоўваюцца на творы мастацкай літаратуры, эпістальныя тэксты, публіцыстычныя творы, філасофскія творы, тэксты музычных твораў і інш.

1. Мастацкія творы розных відаў і жанраў як крыніцы крылатых слоў падзяляюцца, у сваю чаргу, на праязныя, паэтычныя і драматычныя:

а) праязныя:

– раман, напр.: *авечкі Панурга* або *панургавы статак* < *les moutons de Panurge* (Ф. Рабле, «Gargantua et Pantagruel», 1532); *грамадская думка* < *opinion publique* (Ж.-Ж. Русо, «Julie, ou la Nouvelle Héloïse», 1761); *дзяўчыны ў расквіце* < *jeunes filles en fleurs* (М. Пруст, «A la recherche du temps perdu», 1913–1927) і інш.;

– літаратурныя выслоўі, напр.: *Старыя таму так любяць даваць добрыя парады, што яны ўжо не могуць падаваць дрэнныя прыклады* < *Les vieillards aiment à donner de bons préceptes pour se consoler de n'être plus en état de donner de mauvais exemples* (Ф. дэ Ларошфуко, «Réflexions ou sentences et maximes morales», 1665); *Усе скардзяцца на сваю памяць, але ніхто не скардзіцца на свой розум* < *Tout le monde se plaint de sa mémoire, et personne ne se plaint de son jugement* (Ф. дэ Ларошфуко, «Réflexions ou sentences et maximes morales», 1665) і інш.;

б) паэтычныя:

– паэма, напр.: *Тое, што добра разумееш, ясна і выкажаш* < *і словы для гэтага лёгка знайдуча* > < *Ce que l'on conçoit bien s'énonce clairement, Et les mots pour le dire arrivent aisément* (Н. Буало, «L'Art poétique», 1674) і інш.;

– літаратурная байка, напр.: *Мацнейшы заўсёды правы* < *La raison du plus fort est toujours la meilleure* (выслоўе з байкі Ж. дэ Лафонтэна «Le Loup et l'Agneau» з першай кнігі «Fables», 1668) і інш.;

в) драматычныя:

– трагедыя, напр.: *бліскаць сваёй адсутнасцю* < *briller par son absence* (М.-Ж. Шэнье, «Tibère», 1805); *Дзень за днём да смерці бліжэй* < *Chaque instant de la vie est un pas vers la mort* (П. Карнель, «Tite et Bérénice», 1670) і інш.;

– драма, напр.: *Шукайце жанчыну!* < *Cherchez la femme!* (А. Дзюма-бацька, «Les Mohicans de Paris», 1864 і інш.);

– камедыя, напр.: *Есці, каб жыць, а не жыць, каб есці* < *Manger pour vivre et non pas vivre pour manger* (Ж.-Б. Мальер, «L'Avare», 1668); *за прыгожыя вочы* < *pour les beaux yeux* (Ж.-Б. Мальер, «Les Précieuses ridicules», 1660); *Мова дадзена чалавеку, каб выкладаць свае думкі* < *La parole a été donnée à l'homme pour expliquer sa pensée* (Ж.-Б. Мальер, «La Mariage forcé», 1664) і інш.;

– фарс¹, напр.: *Вернемся да наших баранаў!* < *Revenons (retournons) à nos moutons!* (выслоўе з французскага фарса «Maistre Pierre Patelin», каля 1470) і інш.

2. **Эпісталярныя тэксты**, напр.: *Кожны народ мае той урад, якога заслугоўвае* або *Кожны народ мае такіх правіцеляў, якіх ён варты* < *Toute nation a le gouvernement qu'elle mérite* (выслоўе Ж. дэ Местрама, пасла Сардзінскага каралеўства пры рускім двары, з ліста ад 27 жніўня 1811 г., у якім паведамляецца аб новых законах, уведзеных расійскім імператарам Аляксандрам I); *Цяжкі толькі першы крок* < *Il n'y a (pas) que le premier pas qui coûte* (выслоўе з ліста маркізы дзю Дэфан дэ ла Ланд да Ж.Л. Даламбера ад 7 ліпеня 1763 г.) і інш.

3. **Публіцыстычныя творы**, напр.: *правы чалавека* <*i грамадзяніна*> < *les droits de l'homme et du citoyen* (выраз з «Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen», прынятай 26 жніўня 1789 г., палітычнага маніфеста буржуазнай рэвалюцыі ў Францыі ў 1789–1794 гг., аўтарам якога з'яўляецца французскі святар і палітычны дзеяч Э.-Ж. Сьеес); *трэці свет* < *tiers monde* (выраз французскага сацыёлага, дэмографа і эканаміста А. Саві, які ён ужыў у артыкуле «Trois mondes, une planète», надрукаваным у часопісе «L'Observateur» 14 жніўня 1952 г.) і інш.

4. **Філасофскія творы**, напр.: *права на працу* < *le droit au travail* (Ш. Фур'е, «Théorie des quatre mouvements et des destinées générales», 1808) і інш.

5. **Тэксты музычных твораў:**

– песня, напр.: *Хто быў нічым, той стане ўсім!* < *Nous ne sommes rien, soyons tout!* (Э. Пацье, «L'Internationale», 1871) і інш.;

– лібрэта, напр.: *Заўсёды вяртаюцца да свайго першага каханьня* або *Старое каханне не ржаве* < *On revient toujours à ses premiers amours* (выслоўе з лібрэта Ш.-Г. Эцьена да оперы кампазітара Н. Изуара «Joconde», 1814) і інш.

2.1.1.2. Фальклорныя творы (гістарычныя анекдоты і інш.), напр.: <*Пасля нас хоць патоп!* < *Après nous le déluge!* (выслоўе з гістарычных анекдотаў XVIII ст. пра французскага караля Людовіка XV, які нібыта так адказаў на паведамленне аб эканамічных цяжкасцях у краіне, і пра яго фаварытку маркізу Ж.А. дэ Пампадур, якая сказала гэтую фразу ў 1757 г., каб суцешыць свайго венцаноснага каханка, засмучанага з прычыны паражэння франка-аўстрыйскага войска ад прускай арміі пры Росбаху 5 лістапада 1757 г. падчас сямігадовай вайны) і інш.

2.1.1.3. Тэксты масавай камунікацыі:

– дэвіз, заклік, лозунг, напр.: *Свабода, роўнасць, братэрства!* < *Liberté, égalité, fraternité!* (лозунг французскай буржуазнай рэвалюцыі 1789–1794 гг., упершыню афіцыйна зафіксаваны ў пастанове парыжскага палітычнага клуба кардыльераў ад 30 чэрвеня 1793 г.) і інш.;

– эпіграфіка, напр.: *невядомы салдат* < *soldat inconnu* (надпіс на помніках ахвярам першай сусветнай вайны ў Парыжы і ў Лондане, астанкі якіх былі пахаваныя 11 лістапада 1920 г. пад Трыумфальнай аркай у Парыжы, а пазней у Вестмінстэрскім абацтве ў Лондане; пасля другой сусветнай вайны тое ж было зроблена ў іншых краінах – помнікі неведомаму салдату ёсць і ў Беларусі) і інш.;

– мова афіцыйных рытуалаў, напр.: *Кароль памёр! Няхай жыве кароль!* < *Le roi est mort! Vive le roi!* (выслоўе з афіцыйнага рытуалу каралеўскага дому ў Францыі да пачатку XIX ст., якое выкарыстоўвалася пры абвяшчэнні змены каралёў у сувязі са смерцю аднаго і пачаткам праўлення іншага) і інш.

¹ Фарс тут разумеецца як малы камічны жанр заходне-еўрапейскага сярэднявековага тэатра, які дасягнуў росквіту ў XIV–XVI стст., перш за ўсё ў Францыі [4, с. 899].

2.1.1.4. Назвы твораў мастацтва (назвы літаратурных тэкстаў, твораў музычнага і выяўленчага мастацтва, кінафільмаў і г.д.), якія сталі крылатымі, размяжоўваюцца на наступныя.

1. **Назвы літаратурных тэкстаў**, напр.: *з каханьня не жартуюць* < «*On ne badine pas avec l'amour*» (назва камедыі А. дэ Мюсэ, 1834); *небяспечныя сувязі* < «*Les Liaisons dangereuses*» (назва рамана Ш. дэ Лакло, 1782); *пытанне грошай* < «*Question d'argent*» (назва драмы А. Дзюма-сына, 1857); *сіняя птушка* < «*L'Oiseau bleu*» (назва п'есы-казкі М. Метэрлінка, 1908) і інш.

2. **Назвы кіна-, тэле- і мультфільмаў**, напр.: *плата за страх* < «*Le Salaire de la peur*» (назва мастацкага фільма французскага рэжысёра А.-Ж. Клузо, 1953) і інш.

2.1.1.5. Выказванні знакамітых асоб – гістарычных (дзяржаўных, палітычных, грамадскіх) дзеячаў, філосафаў, вучоных, пісьменнікаў.

1. **Дзяржаўных і палітычных дзеячаў**, напр.: *Дакладнасць – ветлівасць каралёў* < *L'exactitude est la politesse des rois* (выслоўе Людовіка XVIII, караля Францыі ў 1814–1824 гг.); *Дзяржава – гэта я!* < *L'état c'est moi* (выслоўе Людовіка XIV, караля Францыі ў 1643–1715 гг., якое ён сказаў на адным з пасяджэнняў парламента Францыі 13 красавіка 1655 г.) і інш.

2. **Грамадскіх дзеячаў**, напр.: *Адвага, адвага і яшчэ раз адвага* < *De l'audace, et encore de l'audace, et toujours de l'audace* (выслоўе з прамовы Ж. Дантона, аднаго з кіраўнікоў французскай буржуазнай рэвалюцыі 1789–1794 гг., у Грамадскім камітэце нацыянальнага выратавання 2 верасня 1792 г.) і інш.

3. **Філосафаў**, напр.: *Ад кожнага па магчымасцях, кожнаму па яго працы* < *A chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres* (выслоўе французскага філосафа К.-А. дэ Сен-Сімона); *дзіця прыроды* < *l'enfant de la nature* (выраз Ж.-Ж. Русо) і інш.

4. **Вучоных**, напр.: *Стыль – гэта чалавек* або *Які стиль – такі чалавек* < *Le style c'est l'homme* (выслоўе склалася на аснове выразу прыродазнаўца Ж.-Л. дэ Бюфона з прамовы ў Французскай акадэміі 25 жніўня 1753 г.: «*Le style c'est l'homme même*») і інш.

5. **Пісьменнікаў**, напр.: *каханне без крылаў* < *l'amour sans ailes* (выраз французскага пісьменніка В. Шэрбюлье) і інш.

2.1.1.6. Выказванні людзей з асяроддзя знакамітых асоб, напр.: *Уставайце, граф, вас чакаюць вялікія справы!* < *Levez-vous, monsieur le comte, vous avez de grandes choses à faire!* (выслоўе слугі французскага філосафа К.-А. дэ Сен-Сімона, якім ён шторапіцы будзіў свайго гаспадара, пра што згадваецца ва ўспамінах сучаснікаў вучомага) і інш.

2.1.1.7. Мянускі вядомых асоб і літаратурных герояў, напр.: *шэры кардынал* < *Eminence grise* (мянуска манаха-капуцына Жазэфа (Ф. Ле Клера дзю Трамбле), які насіў шэрую сутану і быў першым памочнікам французскага кардынала Рышэльё (А.Ж. дзю Плесі), істотна ўплываў на яго рашэнні, але ніколі не імкнуўся да асабістай папулярнасці) і інш.

2.1.2. Другасныя крыніцы паходжання крылатых слоў не з'яўляюцца арыгінальнымі. Крылатыя словы з другасных крыніц былі запазычаны, у сваю чаргу, з іншых літаратурных, фальклорных і г.д. тэкстаў (першакрыніц). Дзякуючы аўтарытэту аўтараў другасных крыніц і/або вядомасці іх твораў шыракавядомым такія выразы сталі шырокавядомымі і набылі «крылатасць». Пры гэтым звесткі аб першакрыніцы з'яўляюцца неактуальнымі (або ўвогуле невядомымі) для носбітаў мовы (першая крыніца аказваецца забытай або нападзубытай, паколькі выраз стаў вядомым дзякуючы свайму другаснаму выкарыстанню).

У якасці другасных крыніц паходжання могуць выступаць усе вызначаныя вышэй крыніцы (гл. 2.1.1.).

Першакрыніцы тых выразаў, якія сталі крылатымі дзякуючы ўжыванню ў другасных крыніцах, могуць быць як уласна французскія, так і няўласна французскія.

2.1.2.1. Уласна французскія першакрыніцы складаюцца з тэкстаў вуснай гутарковай мовы, літаратурных твораў, выказванняў знакамітых асоб, мянушак вядомых асоб і літаратурных герояў і інш.

1. **Тэксты вуснай гутарковай мовы**, напр.: *<Добра> смяецца той, хто смяецца апошні (апошнім) < Rira bien qui rira le dernier* (выраз паходзіць з французскай прыказкі; быў ужыты ў п'есе англійскага пісьменніка Дж. Ванбру «The Country House», 1703; стаў шырокавядомым пасля выхаду ў свет байкі Ж.-П. дэ Фларыяна «Два селяніны і хмара», 1792); *дойная карова < vache à lait* (паходзіць з народнага выразу, вядомага таксама ў англійскай і нямецкай мовах, але з якой мовы паходзіць гэты выраз, дакладна невядома; стаў крылатым пасля выхаду ў свет камедыі Ж.-Б. Мальера, «Le Bourgeois gentilhomme», 1670; паўтораны ім у камедыі «Le Malade imaginaire», 1673) і інш.

2. **Літаратурныя творы**, напр.: *Апетыт прыходзіць у часе яды < L'appétit vient en mangeant* (выслоўе паходзіць з філасофскага трактата Ж. дэ Анжэ «Аб прычынах», 1515; стала шырокавядомым пасля выдання рамана Ф. Рабле «Gargantua et Pantagruel», 1532) і інш.

3. **Выказванні знакамітых асоб** – гістарычных (дзяржаўных, палітычных, грамадскіх) дзеячаў, філосафаў, вучоных, пісьменнікаў.

3.1. **Дзяржаўных і палітычных дзеячаў**, напр.: *Кожны французскі салдат носіць у сваім ранцы маршальскі жэзл < Tout soldat français porte dans sa giberne le bâton de maréchal de France* (выслоўе Напалеона Банапарта, імператара Францыі ў 1804–1815 гг., пра што згадваецца ў кнізе Э. Блаза «La vie militaire sous l'Empire», 1837; набыло крылатасць пасля таго, як яго ўжыў Людовік XVIII, кароль Францыі ў 1814–1824 гг., у сваёй прамове, звернутаі да выхаванцаў ваеннай школы ў Сен-Сіры, 8 жніўня 1819 г.) і інш.

3.2. **Пісьменнікаў**, напр.: *Ад вялікага да смешнага адзін крок < Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas* (выслоўе французскага пісьменніка Ж.-Ф. Мармантэля; стала шырокавядомым пасля таго, як яго ўжыў Напалеон Банапарт, імператар Францыі ў 1804–1815 гг., у снежні 1812 г. падчас уцёкаў яго арміі з Расіі, пра што згадваецца ў кнізе французскага дыпламата і публіцыста Д.Д. дэ Прата «Histoire de l'ambassade dans le Grand-duché de Varsovie en 1812», 1816) і інш.

4. **Мянушкі вядомых асоб і літаратурных герояў**, напр.: *жалезная маска < le Masque de fer* (выраз паходзіць ад мянушкі таямнічага палоннага Бастыліі, які быў зняволены 18 верасня 1698 г. і памёр у турме 19 лістапада 1703 г.; стаў крылатым пасля выхаду на шырокі экран мастацкага фільма французскага рэжысёра А. Дэкуана «Le Masque de fer», 1962); *рыцар без страху і дакору < le chevalier sans peur sans reproche* (выраз паходзіць ад мянушкі французскага палкаводца Л. Трэмуіля, якога пры жыцці так называлі яго сучаснікі; набыў шырокую вядомасць пасля выдання кнігі пра французскага рыцара П. дзю Тэрайля Баярда «La très joyeuse, plaisante et récréative histoire du bon chevalier sans peur et sans reproche, gentil Seigneur de Bayart...», 1527) і інш.

2.1.2.2. Няўласна французскія першакрыніцы – гэта тэксты вуснай гутарковай мовы, літаратурныя творы, выказванні знакамітых асоб і інш.

1. **Тэксты вуснай гутарковай мовы**, напр.: *бура ў шклянцы вады < une tempête dans un verre d'eau* (выраз паходзіць з лацінскай прыказкі *Excitare fluctus in simpulo*, якую Цыцэрон ужыў у «De legibus», III, 16, 36; набыў крылатасць пасля выдання рамана

А. дэ Бальзака «Le Curé de Tours», 1832, дзе аўтарства прыпісваецца французскаму філосафу і дзяржаўнаму дзеячу Ш.Л. дэ Мантэск'ё); *Спяшайцеся павольна* < *Hâtez-vous lentement* (выслоўе паходзіць з лацінскай прыказкі *Festina lente*, якую згадвае рымскі гісторык Светоній як адзін з любімых выказаў Аўгуста, рымскага імператара ў 27 г. да н.э. – 14 г. н.э., у «*Vitae XII imperatorum*», кніга 2 «*Vita divi Avgvsti*», 25; стала шырокавядомым пасля выхаду ў свет вершаванага трактата Н. Буало «*L'Art poétique*», 1674) і інш.

2. **Літаратурныя творы**, напр.: *Адзін за ўсіх* <*i*> *ўсе за аднаго* або *Усе за аднаго і адзін за ўсіх* < *Tous pour un, un pour tous* (выслоўе паходзіць з паэмы У. Шэкспіра «*The Rape of Lucrece*», 1594; стала крылатым пасля выдання рамана А. Дзюма-бацькі «*Les Trois Mousquetaires*», 1844); *пачатак канца* < *voilà le commencement de la fin* (выраз паходзіць з камедыі У. Шэкспіра «*A Midsummer Night's Dream*», 1594; стаў шырокавядомым пасля таго, як быў ужыты ў гістарычным анекдодзе XIX ст. пра французскага дыпламата Ш.М. дэ Талейрана, які так назваў пачатак другога праўлення ў Францыі імператара Напалеона Банапарта, што працягвалася толькі роўна «сто дзён» з 20 сакавіка па 22 чэрвеня 1815 г.) і інш.

3. **Выказванні знакамітых асоб** – гістарычных (дзяржаўных, палітычных, грамадскіх) дзеячаў, філосафаў, вучоных, пісьменнікаў, напр.: *Кароль валадарыць, але не кіруе* < *Le roi règne et ne gouverne pas* (выслоўе польскага дзяржаўнага дзеяча Я. Замойскага, якое ён сказаў у канцы сваёй прамовы на польскім сейме перад Сігізмундам III, каралём Рэчы Паспалітай у 1587–1632 гг.: «*Regna, sed non impera*»; стала крылатым пасля таго, як было ўжыта французскім дзяржаўным дзеячам А. Цэрам у артыкуле, надрукаваным у газеце «*Le National*» 4 лютага 1830 г.) і інш.

2.2. Комплексныя крыніцы паходжаньня крылатых слоў, запазычаных з французскай у беларускую мову, прадстаўлены сукупнасцю некалькіх крыніц, кожная з якіх з'яўляецца актуальнай для носьбітаў мовы. Можна вылучыць наступныя дыяхранічныя мадэлі комплексных крыніц.

2.2.1. Уласна французскія крыніцы + няўласна французскія крыніцы, напр.: *Чалавек нараджаецца свабодным* <, а між тым ён усюды ў ланцугах> < *L'homme est né libre, et partout il est dans les fers* (Ж.-Ж. Русо, «*Du contrat social*», 1762; Ф. Шылер, «*Die Worte des Glaubens*», 1798) і інш.

2.2.2. Уласна французскія крыніцы + няўласна французскія крыніцы (усяго 2), напр.: *жалезная заслона* < *le rideau de fer* (выраз французскага прэм'ер-міністра Ж. Клемансо з прамовы ў Палаце дэпутатаў Францыі 23 снежня 1919 г.; выраз нямецка-фашысцкага палітычнага і дзяржаўнага дзеяча Й. Гебельса, які ён ужыў у артыкуле «*Das Jahr 2000*», надрукаваным у часопісе «*Das Reich*» 23 лютага 1945 г.; выраз англійскага прэм'ер-міністра У. Чэрчыля з прамовы ў Вестмінстэрскім каледжы ў Фултане, ЗША, 5 сакавіка 1946 г., а таксама з яго тэлеграм ад 12 мая і 4 чэрвеня 1945 г. прэзідэнту ЗША Г. Труману; першапачаткова паходзіць з англійскага народнага выразу, які ўжываўся для абазначэння псіхалагічных пачуццяў адзіноты, замкнутасці і ўзнікненне метафарычнага сэнсу якога звязана з выкарыстаннем у заходнееўрапейскіх тэатрах канца XVIII ст. жалезных заслон у супрацьпажарных мэтах) і інш.

2.2.3. Няўласна французскія крыніцы (усяго 4) + **уласна французскія крыніцы**, напр.: *Маё жыццё – барацьба* < *Ma vie est un combat* (выслоўе з твора Эўрыпіда «*Supplices*» – 551; выслоўе з твора Сенекі «*Epistolae morales*», 96, 5: «*Vivere militare est*»; выслоўе з лацінскага перакладу Св. Пісання 1546 г. «*Biblia sacra vulgatae editionis*», Iob, 7, I: «*Militia est vita hominis*»; выслоўе М. Лютэра: «*Muss der Mensch immer im Streit sein auf der Erden?*»; выслоўе з трагедыі Вальтэра «*Le Fanatisme, ou Mahomet le prophète*», 1736) і інш.

Заклучэнне

З агульнай колькасці франкамоўных запазычанняў крылатых слоў (каля 150 адзінак) у сучаснай беларускай літаратурнай мове з уласна французскіх крыніц паходзіць каля 91 % (137 адзінак), а з іншых крыніц – каля 9 % (12 адзінак).

Крыніцы паходжання крылатых слоў размяжоўваюцца на адзінкавыя і комплексныя. Адзінкавыя крыніцы дыферэнцыруюцца на першасныя (арыгінальныя) і другасныя (неарыгінальныя).

Першасныя крыніцы паходжання маюць толькі франкамоўныя запазычанні крылатых слоў з уласна французскіх крыніц (літаратурных і фальклорных твораў, тэкстаў масавай камунікацыі, назваў твораў мастацтва, выказванняў знакамітых асоб (ці людзей з іх асяроддзя), мянушак вядомых асоб і літаратурных герояў). Літаратурныя крыніцы размяжоўваюцца на творы мастацкай літаратуры (празаічныя – раман, літаратурныя выслоўі; паэтычныя – паэма, літаратурная байка; драматычныя – трагедыя, драма, камедыя, фарс), эпісталярныя, публіцыстычныя, філасофскія творы, тэксты музычных твораў.

Другасныя крыніцы паходжання крылатых слоў не з’яўляюцца арыгінальнымі. Першакрыніцы тых выказаў, якія сталі крылатымі дзякуючы ўжыванню ў другасных крыніцах, могуць быць як уласна французскія (тэксты вуснай гутарковай мовы, літаратурныя творы, выказванні знакамітых асоб і мянушкі вядомых асоб і літаратурных герояў), так і няўласна французскія (тэксты вуснай гутарковай мовы, літаратурныя творы і выказванні знакамітых асоб).

Комплексныя крыніцы паходжання крылатых слоў прадстаўлены трыма дыяхранічнымі мадэлямі: «уласна французскія + няўласна французскія», «уласна французскія + няўласна французскія (больш за 1)», «няўласна французскія (больш за 1) + уласна французскія».

Прапанаваная класіфікацыя крыніц паходжання франкамоўных запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове з’яўляецца адкрытай і можа ўдакладняцца і дапаўняцца.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Янкоўскі, Ф. Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц) / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.
2. Крылатыя выразы ў беларускай мове. Ч. 1 : 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік / пад рэд. Я.Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. – 136 с.
3. Крылатыя выразы ў беларускай мове. Ч. 2 : 3 рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік / пад рэд. С.Ф. Івановай. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2006. – 208 с.
4. Михайлов, А.Д. Фарс / А.Д. Михайлов / Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. / гл. ред. А.А. Сурков. – М. : Советская энциклопедия, 1975. – Т. 7. – С. 899–901.

Tsepļakova A.D. French Borrowed Winged Words in the Modern Belarusian Literary Language (the Amount and Etymological Sources)

The article reveals the amount and sources of winged words borrowed from French into the modern Belarusian literary language. The etymological sources of the winged words are subdivided into simple (primary and secondary) and complex. Primary sources include borrowings of winged words from the French sources exclusively. These sources comprise pieces of literature (fiction, epistolary texts, publicism, philosophic works and the texts of musical pieces), folklore, texts of mass communication, names of artistic works, sayings of prominent people (or of the people belonging to their surroundings), nick-

names of famous people and literary characters. Secondary sources (the texts of the spoken language, literary works, sayings of prominent people and names of artistic works) contributed to the spread of winged words from French and other sources. Complex (two or more) sources are represented by three patterns: "French + Non-French", "French + Non-French (more than 1)", "Non-French (more than 1) + French".

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 17.05.2009

УДК 808.26 – 313.4(476.7)

Т.М. Аліферчык

ЭТНОНІМЫ ЛЯХІ І МАЗУРЫ Ў ЗАХОДНЕПАЛЕСКАЙ ТАΠΑНІМІ

У артыкуле даследуюцца некаторыя тапонімы Заходняга Палесся, утвораныя ад этнонімаў *ляхі* і *мазуры*: разглядаецца іх этымалогія, структура, умовы ўзнікнення, а таксама вызначаецца сутнасць, паходжанне і распаўсюджанне саміх этнонімаў *ляхі* і *мазуры*. Аўтар адзначае, што на тэрыторыі Заходняга Палесся лексема *лях* была распаўсюджана не толькі са значэннем ‘паляк’, але і ‘католік, пан, шляхта’. Як лічыць даследчыца, тапонімы тыпу *Ляхі*, *Мазуры*, *Мазуркі* трэба аднесці да групы першасных этнатапонімаў, а айконімы *Ляхавічы*, *Ляхаўцы*, *Ляхчыцы* – да групы другасных этнатапонімаў, так званых псеўдаэтнатапонімаў, апасродкаваных антрапонімамі.

Гістарычныя ўмовы развіцця Заходняга Палесся спрыялі ўзнікненню на гэтай тэрыторыі шматлікіх тапонімаў, утвораных ад розных этнонімаў для абазначэння польскага насельніцтва. Па дадзеных археалогіі, дыялекталогіі і этнаграфіі, частку сучаснай Польшчы, менавіта Беластоцчыну, можна ўмоўна аднесці да Заходняга Палесся. У прыватнасці, Ф.Д. Клімчук сцвярджае, што паўночнабрэсцкія гаворкі распаўсюджаны ў Белавежскай і Нараўскай гмінах Беластоцкага ваяводства [1, с. 8]. У старажытнасці на заходнепалескай тэрыторыі выяўляецца шэраг плямён, прычым неабходна мець на ўвазе, што паміж усходнеславянскімі плямёнамі або іх саюзамі ніколі не было ўсталяваных межаў. Існавалі нестабільныя памежныя палоскі са змешаным насельніцтвам. Археалагічныя даследаванні ўказваюць на тэрыторыі Гродзенскай і Брэсцкай абласцей на ўплыў драўлян, дрыгавічоў, ляхаў, мазаўшан/мазураў, валынян, крывічоў, яцвягаў [2, с. 33].

Палітычныя, эканамічныя і сацыяльныя ўмовы развіцця тагачасных дзяржаў – Вялікага княства Літоўскага і Польскага каралеўства – гістарычна цесна перапляталіся. У 1385 г. быў заключаны дзяржаўны саюз паміж ВКЛ і Кароная Польскай – так званая Крэўская унія. Саюз быў заключаны не толькі па палітычных прычынах. Аб’яднанне дзяржаў давала магчымасць каталіцкай царкве мірным шляхам “ахрысціць апошні язычніцкі народ у Еўропе” [3, т. 2, с. 159]. У 1569 г. заключана Люблінская унія як саюз паміж ВКЛ і Польшчай, у выніку якога была створана федэратыўная дзяржава Рэч Паспалітая. Першапачаткова магнаты ВКЛ выступалі выключна за абарончы саюз, не дапускаючы больш цеснага ўзаемадзеяння. Актам Люблінскай уніі абвешчалася аб’яднанне на аснове роўнасці Польшчы і ВКЛ, і першапачаткова шляхта ВКЛ захавала свае саслоўныя прывілеі. Аднак з цягам часу землі княства сталі часткай Польскай дзяржавы. Гэтаму спрыяла і заключэнне ў 1596 г. Брэсцкай уніі, якая аб’яднала каталіцкую і праваслаўную царквы. Заключэнне ўсіх дзяржаўных саюзаў мела не толькі палітычныя мэты (асноўная з якіх – барацьба са знешнімі ворагамі, г. зн. Тэўтонскім ордэнам, Маскоўскай дзяржавай, Залатой Ардой і г. д.), але даволі часта і рэлігійныя. Фактычна адбылося далучэнне ВКЛ да Рэчы Паспалітай. На землі княства заяўляла свае правы і Расійская імперыя.

(Навуковы кіраўнік М.П. Антропаў – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык аддзела славістыкі і тэорыі мовы Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі)

У выніку падзей канца 18 ст. адбыліся тры падзелы ВКЛ, пасля якіх літоўскія землі адышлі часткова да Расійскай імперыі, часткова да Рэчы Паспалітай, а ВКЛ як дзяржава перастала існаваць. Заходняе Палессе было аднесена да Рэчы Паспалітай. Такім чынам, тэрыторыя Заходняга Палесса апынулася ва ўмовах цеснага этнічнага ўзаемадзеяння паміж мясцовым і польскім насельніцтвам.

На тэрыторыі Брэсцкай вобласці адзначаны наступныя айконімы, якія ўтвораны ад этнічнага наймення *ляхі* – *Ляхавічы* (Іван., Лях., Драг.), *Ляхі* (Пруж.), *Ляхчыцы* (Кобр.), *Ляхаўцы* (Мал.). Неабходна заўважыць, што такія ж онімы сустракаюцца не толькі ў Брэсцкай вобласці, але і па ўсёй Беларусі. А.Ф. Рогалеў вызначыў тры арэалы распаўсюджвання тапонімаў гэтага тыпу [4, с. 135]. Адзін з іх, так званы паўднёвы, які, магчыма, з’яўляецца самым старажытным, размяшчаецца па лініі Маларыта – Кобрын – Драгічын – Іванава – Пінск – Жыткавічы – Мазыр – Любань – Слуцк – Ляхавічы – Зэльва – Пружаны – Маларыта. Дарэчы, па гэтай тэрыторыі праходзіў вядомы днепрабугска-вісленскі водны шлях, па якім «князі Кіеўскай Русі хадзілі “на ляхаў”» [5, с. 22]. Адзначаныя тапонімы поўнаасцю ўваходзяць у гэты арэал, што можа быць пацвярджэннем пранікнення заходніх славян, у прыватнасці палякаў, на суседнюю тэрыторыю ўсходніх славян. Аднак этнічнае найменне *палякі* на тэрыторыі Заходняга Палесса не атрымала пашырэння. Для абазначэння польскага насельніцтва слоўнікі фіксуюць такія этнічныя назвы, як *ляхі* і *мазуры* [6, вып. 17, с. 204, 225; 7, т. 6, с. 108; с. 164, 8, т. 2, с. 558; 9, т. 3, с. 58; 10, т. 3, с. 343–344, 360; 11, т. 1, с. 185 і інш.].

Ляхі – старажытны славянскі этнонім, назва, дадзеная палякам усходнімі славянамі; так называлі жыхары гор жыхароў Прыкарпацкіх раўнін. Іншая назва – *Polak*, уласна “жыхар палеў”. Даследчыкі лакалізуюць гэтую групоўку на тэрыторыі Польшчы у басейне Варты і атаясамліваюць іх з польскімі палянамі [12, т. 2, с. 453]. У Кіеўскім летапісе назва *ляхі* распаўсюджваецца і на групу некаторых іншых заходнеславянскіх плямён – мазаўшан, люцічаў, памаран, вяцічаў. У сярэднявечнай Беларусі *ляхамі* называлі жыхароў Польшчы, перасяленцаў з польскіх зямель або жыхароў Беларусі, нейкім чынам звязаных з Польшчай. У большасці выпадкаў у слоўніках занатавана значэнне этноніма *лях* ‘паляк’ [6, вып. 17, с. 37, 128; 7, т. 6, с. 92, 108; 8, т. 2, с. 594; 9, т. 3, с. 78; 10, т. 3, с. 489; 11, т. 1, с. 185 і інш.]. “Назва *лях* на ўсёй Русі адносілася да насельніцтва з польскай этнічнасцю, у той час як назва *паляк* абазначала насельнікаў панства польскага на Русі маскоўскай і магла быць ужыта ў залежнасці ад абставінаў да этнічнага ліцвіна, беларусіна, украінца і іншых насельнікаў Рэчы Паспалітай” [13, с. 8–9].

Этнонім *лях* ‘паляк’ распаўсюджаны ва ўсіх славянскіх мовах, што, безумоўна, сведчыць на карысць яго старажытнасці. Этымалагі амаль аднадушна адносяць этнонім *лях* да **lęxъ* < **lędxъ* як кароткую форму ад **lędjaninъ* < **lędĕninъ* < **lędo* ‘аблог, неапрацаванае поле’ [7; 8; 10; 14, вып. 15, с. 58–59]. У сувязі з гэтым параўн. таксама існаванне лексем *лядскі* (*лядский, лядзкий, лядцкый, лядьский, ляцкый, лятъский, лядские могилки і інш.*) ‘польскі’ [6, с. 204; 10, т. 3, с. 337; 15, т. 2, с. 569; 16, с. 119]. У Камянецкім раёне Брэсцкай вобласці існуе хутар *Ляцкія*, які ўпершыню ўпамінаецца як урочышча *Ляцкія* пры апісанні межаў Белавежскай пушчы. Л. Беднарчук сцвярджае, што прыметнік *лядскі* (*ljadskij*, пол. *laski*) утвораны не ад этноніма *лях* ‘паляк’, а ад назвы племені **Lęd-jan-e* → **lęd-ьskъj*, як **Pol-jan-e* – **pol-ьskъj* ‘палянскі’, «з рэгулярнай заменай этнічнага фарманта *-jan-*» [13, с. 9]. Пры гэтым прыметнік, утвораны менавіта ад этноніма *лях* ‘паляк’, верагодна, павінен быць *ляшскі*. Магчыма, з цягам часу лексема *лядскі* пры знікненні першапачатковага этноніма **Lęd-jan-e* набыла сучасную семантыку ‘польскі’. Аднак немагчыма пры гэтым сцвярджаць, што адзначаны айконім *Ляцкія* ўтвораны ад этноніма *ляхі*. Не выключана, што айконім апасродкаваны адэтнанімічным антрапонімам.

Неабходна адзначыць, што этнонім *ляхі* з’яўляецца вельмі старажытным. Улічваючы этымалогію этноніма, можна сказаць, што ён адлюстроўвае старажытную эпоху развіцця земляробства славян наогул, на што звяртаюць увагу гісторыкі: «Славянская этнанімія сведчыць аб істотнасці для самасвядомасці славян земляробчай асновы іх гаспадарання. Гэта адносіцца да этнонімаў *паляне* (у Малапольшчы і Кіеўскім Падняпроўі), што абазначае ‘поле, ворныя землі’ (да яго ўзыходзіць назва Польшча), *ляхі* – польскія плямёны, уласна палякі, *лендзяне* – даннікі Русі на памежжы Русі і Польшчы, назва якіх абазначае ‘ляда, ачышчанае пад ворыва зямля’» [17, с. 180].

«Тураўскі слоўнік» засведчыў існаванне ва ўсходняй частцы Заходняга Палесся яшчэ некалькіх значэнняў этноніма *лях*, менавіта ‘пан, шляхціц’, ‘католік’ [9, с. 58]. Верагодна, развіццё другаснай семантыкі этноніма *лях* ‘пан, шляхціц; католік’ з першаснага этнанімічнага значэння абумоўлена гістарычнымі прычынамі. Пасля ўтварэння федэратыўнай дзяржавы Рэч Паспалітая польская шляхта стала набываць землі ў ВКЛ, у прыватнасці на тэрыторыі сучаснага Заходняга Палесся. Больш за тое, менавіта пасля заключэння Крэўскай уніі ў 1385 г. на тэрыторыі Заходняга Палесся пачало распаўсюджвацца каталіцтва, прадстаўнікамі якога і былі перш за ўсё палякі. Такім чынам, у народнай свядомасці *ляхі-палякі* асацыіраваліся (у некаторых выпадках нават адначасова) менавіта як шляхта і католікі.

Ад этноніма *ляхі* ўтвораны шматлікія мікратапонімы на тэрыторыі ўсёй Беларусі, прычым аб’екты з адэтнанімічнымі назвамі тыпу *Ляхава* (*Ляхово*), *Ляхы*, *Ляхаўка*, *Ляхаўшчына* могуць быць рознымі – поле, сенажаць, урочышча, паша, зараснікі алешніку, частка вёскі [18, с. 148]. Аднак неабходна адзначыць, што ў большасці выпадкаў мікратапонімы ўтвораны, безумоўна, ад мянушак адэтнанімічнага паходжання тыпу *Лях*.

Айконімы *Ляхаўцы*, *Ляхі*, *Ляхчыцы*, *Ляхавічы*, якія ўмоўна адносяцца да групы этнатапонімаў ад этноніма *ляхі*, утвораны выключна суфіксальнымі спосабам з поўным захаваннем этнанімічнай асновы *лях-*: *Лях-авічы*, *Лях-чыцы*, *Лях-аўцы*, *Лях-і*. Апошні з айконімаў узнік у выніку працэсу плюралізацыі асновы этноніма (*лях-і*), аб чым падрабязней гл. ніжэй.

Праблема аднясення айконімаў *Ляхавічы*, *Ляхчыцы*, *Ляхаўцы* да першасных этнатапонімаў, г. зн. онімаў, утвораных непасрэдна ад этнонімаў, асноўная адзнака якіх – фіксацыя іншаэтнічнай прысутнасці, заключаецца ў наяўнасці ў адзначаных тапонімах патранімічных топафармантаў *-авічы*, *-аўцы*, *-чыцы*. Фармальна гэтыя тапонімы адносяцца да псеўдаэтнатапонімаў, паколькі яны, верагодна, апасродкаваны антрапонімамі. Аднак А.Ф. Рогалеў прыводзіць некалькі прычын, якія дазваляюць яму аднесці адзначаныя онімы да першага тыпу, якраз першасных этнатапонімаў. Папершае, як адзначалася вышэй, тапонімы гэтага тыпу поўнасцю ўваходзяць у паўднёвы арэал распаўсюджвання тапонімаў, утвораных ад этноніма *ляхі*, шырэі – у арэал пранікнення палякаў на суседнюю з імі тэрыторыю. Па-другое, як сцвярджае даследчык, верагодна, фарманты *-авічы*, *-аўцы* ў складзе адзначаных адэтнанімічных онімаў не з’яўляюцца адзіным цэлым, а *-аў-* (*-ав-*) у іх складзе выступае ў якасці інтэрфікса, паколькі назвы тыпу *Лях-ічы* ці *Лях-цы* не зафіксаваны. Магчыма, з’яўленне інтэрфікса ў айконімах *Ляхавічы*, *Ляхаўцы* неабходна тлумачыць менавіта цяжкасцю вымаўлення верагоднага першапачатковага варыянта *Лях-ічы*, *Лях-цы* [4, с. 135]. Але ў такім выпадку, услед за думкай даследчыка, існуючы тапонім *Ляхчыцы* павінен таксама мець адзначаны інтэрфікс у сваім складзе і наступную марфемную будову – *Лях-аў-чыцы*. Больш за тое, у Іванаўскім раёне існуе народная легенда, па якой вёска *Ляхавічы* атрымала сваю назву ад імя першапачасяльца *Ляха*. Неабходна ўлічыць той факт, што, магчыма, *Лях* было не іменем, а мянушкай, якую чалавек атрымаў якраз у выніку ўспрыняцця яго як прадстаўніка іншага этнасу. А.Ф. Рогалеў сцвярджае, што ў тым вы-

падку, калі тапонім утвораны ад прозвішча, якое ўласціва большасці жыхароў населенага пункта, этнанімічны характар тапоніма відавочны, «паколькі такая геаграфічная назва сапраўды падкрэслівае асаблівасць жыхароў дадзенага населенага пункта менавіта ў этнічных адносінах» [4, с. 13]. Аднак калі назва населенага пункта ўтворана ад прозвішча або мянушкі першапачаснага, могуць узнікнуць цяжасці пры аднясенні тапоніма да групы першасных адэтанімічных найменняў, паколькі ў гэтым выпадку падкрэсліваецца такая асаблівасць, як прыналежнасць да іншай этнічнай групы менавіта заснавальніка, а не ўсіх жыхароў населенага пункта. Такім чынам, у тапонімах *Ляхавічы, Ляхаўцы, Ляхчыцы* яўна прагледжваецца адантрапанімічнае ўтварэнне. Да таго ж, прымаючы да ўвагі зафіксаваныя ў «Тураўскім слоўніку» значэнні этноніма *лях* ‘пан, шляхціц; католік’ (якія, магчыма, таксама маглі адлюстравана ў тапаніміі), аднясенне айконімаў *Ляхавічы, Ляхчыцы, Ляхаўцы* да тыпу першасных этнатапонімаў падаецца даволі спрэчным.

У гэтую ж групу ўваходзяць тапонімы *Мазуры* (два ў Кобр.), *Мазуркі* (Лях.). Адзначаныя онімы ўзніклі пазней за назвы тыпу *Ляхі, Ляхавічы*. Этнонімы *ляхі, мазуры, палякі* адносяцца да аднаго этнасу – сучасных палякаў. Але этнонім *мазуры* пачаў ужывацца ў пісьмовых дакументах толькі пасля XV ст. [4, с. 32]. Менавіта па гэтай прычыне, як сцвярджае даследчык А.Ф. Рогалеў, назву горада *Мазыр/Мозыр*, што знаходзіцца ў Гомельскай вобласці, немагчыма суаднесці з адзначаным этнонімам, паколькі сам населены пункт узнік значна раней – ужо ў XI ст.

У слоўніках зафіксавана значэнне этноніма *мазур* ‘жыхар Мазовіі, часткі Польшчы’ [6, вып. 17, с. 225; 8, т. 2, с. 558]. У некаторых слоўніках адзначана таксама ўжыванне лексем *мазовшанин* ‘мазур’ і *мазовецкий, мазавецкий* ‘які адносіцца да Мазовіі (часткі Польшчы)’ [6, вып. 17, с. 224–225; 19, т. 1, с. 570–571]. Для наймення *мазур* (без уліку лексем *мазун, мазя* і інш. з семантыкай ‘пястун’, ‘плакса’) занатавана таксама семантыка ‘з запэцканым тварам, брудны’ [7, т. 6, с. 164; 14, вып. 18, с. 33].

Этымалогію этноніма *мазур* даследчыкі звязваюць з геаграфічнай назвай *Mazowsze* ‘Мазовія’ [10, т. 3, с. 360; 8, т. 2, с. 558]. А. Патабня тлумачыць **mazur* з **Mazovьsьje*, параўноўваючы з літ. *māžas*. Пры гэтым літ. *māžas* ‘малы, невялікі’ сучасная этымалогія праўдападобна выводзіць з іранічнага ўжывання прыметніка **megh-s* ‘вялікі’ [20, с. 380]. Значэнне ‘чарнарус’ у «Этымалагічным слоўніку беларускай мовы» адносіцца да назвы *мазур* < польск. *mazia* ‘балота’ [7, т. 6, с. 164]. Крыніцу *Mazowsze* ‘Мазовія’ (першапачатковы варыянт *Mazów, Mazew*) некаторыя даследчыкі бачылі ў антрапаніме *Maz* [21, с. 183]. А. Банькоўскі выводзіць *мазур* (*Madzior/Maziur/Mazur*) з венг. *Magyar* [22, с. 155], адзначаючы малаверагоднасць прапанаванага раней *Mazur* ад *Mazowszanin* [23, с. 326]. Адзначаюць таксама ўжыванне этноніма *мазур* з адценнем ганебнасці [21, с. 183; 22, с. 156].

А.Ф. Рогалеў сцвярджае, што ў адэтанімічных тапонімах *Мазуры, Мазуркі* магло адлюстравана і другаснае, пейзажыўнае, адэтанімічнае (падкрэслена мною – Т.А.) значэнне самога этноніма – ‘брудны’ [4, 135]. Тут неабходна сказаць, што этымалогія наймення *мазур* (**mazura/*mazur*) ‘брудны чалавек’ узыходзіць да **mazati* (з суфіксам **-ur-*) [14, вып. 18, с. 32]. Этымалогію ж этноніма *мазур*, як гаварылася вышэй, даследчыкі адназначна звязваюць з геаграфічнай назвай. Таму сцвярджаецца аб другаснай адэтанімічнай семантыцы ‘брудны чалавек’ (якое, дарэчы, наўрад ці магло адлюстравана ў тапонімах) з менавіта этнічнага значэння лексемы *мазур* не апраўдана.

Онімы *Мазуры, Мазуркі* адносяцца да айконімаў *pluralia tantum*. Як адзначае Н.У. Падольская, лік у онімах – катэгорыя словаўтваральная, а не марфалагічная ці граматычная [24, с. 96]. У працах па ўсходнеславянскай тапаніміі неаднаразова адзначаўся факт пераходу апелятыва ў тапонім у выніку працэсу “чыстай” плюралізацыі. Н.У. Падольская выдзеліла некалькі мадэляў утварэння онімаў шляхам

плюралізацыі: мадэль А – бязафіксныя тапонімы і мадэль Б – іменная аснова + суфікс –к- + флексія -і (-ы). Такім чынам, адэтнанімічныя тапонімы *Мазуры* і *Мазуркі* ўтвораны ў выніку працэсу плюралізацыі па мадэлях А (*Мазур-ы*) і Б (*Мазур-к-і*), а ў якасці тыповага апелятыва выступае этнонім *мазур*. Гэта ж адносіцца і да тапоніма *Ляхі* (гл. вышэй). Дарэчы, па такой самай мадэлі ўтвораны і адэтнанімічныя заходнепалескія тапонімы *Літвіны* і *Літвінкі*. Неабходна ўлічыць таксама, што тапонімы *Мазуры*, *Мазуркі* сустракаюцца ў тым жа арэале, што і назвы, суадносныя з этнонімам *ляхі*. З усяго вышэйсказанага можна зрабіць вывад, што адзначаныя тапонімы маюць адэтнанімічнае паходжанне.

Такім чынам, на падставе праведзенага аналізу можна зрабіць наступныя высновы: а) геаграфічнае месцазнаходжанне (непасрэднае суседства з этнічным польскім насельніцтвам), а таксама гістарычныя ўмовы існавання і развіцця Заходняга Палесся спрыялі пранікненню прадстаўнікоў польскага этнасу на заходнепалескія землі; б) гэта абумовіла з’яўленне тапонімаў, утвораных ад этнонімаў *ляхі* і *мазуры*, што абазначаюць польскае насельніцтва; в) улічваючы фармальны склад онімаў *Ляхі*, *Мазуры*, *Мазуркі*, іх можна аднесці да групы першасных этнатапонімаў, г. зн. тапонімаў, якія ўтвораны непасрэдна ад этнонімаў і з’яўляюцца фактам фіксацыі іншаэтнічнай прысутнасці; г) тапонімы *Ляхавічы*, *Ляхаўцы*, *Ляхчыцы* адносяцца да групы другасных этнатапонімаў, так званых псеўдаэтнатапонімаў, апасродкаваных антрапонімамі.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Клімчук, Ф.Д. Гаворкі Заходняга Палесся / Ф.Д. Клімчук – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
2. Штыхов, Г.В. Проблемы истории населения Белоруссии 6–13 вв. в свете археологических данных / Г.В. Штыхов // Этногенез белорусов: тезисы докл. на науч. конф. по проблеме “Этногенез белорусов”, Минск, 3–6 декабря 1973 г. / АН БССР, Институт искусствоведения, этнографии и фольклора – Минск, 1973. – С. 31–34.
3. Вялікае княства Літоўскае : энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2005–2006. – 2 т.
4. Рогалев, А.Ф. Этнотопонимия Беларуси (на фоне этнической истории) / А.Ф. Рогалев – Гомель : ГГУ, 1993. – 168 с.
5. Памяць : гісторыка-дакументальная хроніка Пінска / В.М. Курсаў, С.Ф. Шапіра ; пад рэд. Г.К. Кісялёва [і інш.]. – Мінск : БЕЛТА, 1998. – 557 с.
6. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Т. 1–28 / рэд.: А.І. Жураўскі [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2008. – 28 т.
7. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: Т. 1–12 / рэд.: В.У. Мартынаў [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978–2008. – 12 т.
8. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / Макс Фасмер ; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М. : Астрель : Аст, 2004. – 4 т.
9. Тураўскі слоўнік. : у 5 т. / рэдкал.: А.А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1987. – 5 т.
10. Этымалагічны слоўнік украінскай мовы : у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук [та інш.]. – Київ : Наукова думка, 1982–2008. – 5 т.
11. Аркушин, Г. Слоvníк західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Аркушин – Луцьк : Вежа, 2000. – 2 т.
12. Вялікае княства Літоўскае : энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2005–2006. – 2 т.

13. Bednarczuk, L. Nazwiska i przezwiska etniczne mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego. II. Utworzone od etnonimów słowiańskich / L. Bednarczuk // Wilno i kresy północno-wschodnie : materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku. T. III. Polszczyzna kresowa / Uniwersytet w Białymstoku ; red. E. Feliksiak, B. Nowowiejski. – Białystok, 1996. – 15 s.
14. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Вып. 1–34 / под ред. О.Н. Трубачева. – М. : Наука, 1974–2008. – 34 вып.
15. Словарь української мови : у 4 т. / упорядкував Б. Грінченко. – Київ, 1907–1909. – 4 т.
16. Лисенко, П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко – Київ : Наукова думка, 1974. – 260 с.
17. Петрухин, В.Я. Очерки истории народов России в древности и раннем средневековье / В.Я. Петрухин, Д.С. Раевский – М. : Знак, 2004. – 416 с.
18. Мікратапанімія Беларусі : матэрыялы / Г.У. Арашонкава [і інш.] ; рэд. М.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 326 с.
19. Словник староукраїнської мови 14–15 ст. : у 2 т. / редкол. : Д.Г. Гринчишин [та інш.]. – Київ : Наукова думка, 1977–1978. – 2 т.
20. Smoczyński, W. Słownik etymologiczny języka litewskiego / W. Smoczyński. – Wilno : Uniwersytet Wileński, 2007. – 797 с.
21. Staszewski, J. Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych / J. Staszewski. Warszawa : Wiedza powszechna, 1959. – 351 s.
22. Bańkowski, A. Etymologiczny słownik języka polskiego: t. 1–2 / A. Bańkowski. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000. – 2 t.
23. Brückner, A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1957. – 805 с.
24. Подольская, Н.В. Типовые восточнославянские топоосновы. Словообразовательный анализ / Н.В. Подольская – М. : Наука, 1983. – 212 с.

Aliferchuk T.M. Ethnonymes Lyachi, Mazury in the Toponymy of Western Polesje

In this article the author analyses the toponymies of Western Polesje (*Ляхі, Мазуры, Мазуркі, Ляхаўцы, Ляхавічы, Ляхчыцы*) which are descended from some ancient ethnonymes, such as *ляхі* and *мазуры*. The author carries out the historical analysis of these toponymies and discovers the etymology, the means of the ethnonymes *ляхі* and *мазуры*.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 24.05.2009

УДК 811.111

В.В. Серебрякова

СТАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СОДЕРЖАНИЯ ТЕКСТА

Статический аспект основного содержания текста, рассматриваемый в данной статье, лежит в основе такой проблемы, решаемой прикладной лингвистикой, как автоматическая обработка текстов. Рассмотрение лексико-семантической организации текстов по легкой промышленности в сфере «текстиль» происходило на основе статистического метода. Выделенные с целью формального представления смысла текста ключевые слова в дальнейшем позволяют изучать логико-семантическую организацию текстов данной тематики. Статья вносит вклад в решение одной из таких задач лингвистических информационных ресурсов, как ликвидация лакун в области корпусной лингвистики.

Одной из важнейших проблем прикладной лингвистики на сегодняшний день является автоматическая обработка текстов. Благодаря увеличению международных контактов в сфере промышленности и непрерывному обмену информацией, в том числе на английском языке, специалисты все чаще сталкиваются с проблемой невозможности обработки огромного количества документации в срок. К настоящему времени большинство таких программ реализовано в рамках систем машинного перевода. Наличие лексических лакун существенно замедляет процесс обработки информации, к примеру, в такой области, как легкая промышленность, которая является наиболее развитой в нашей республике. В свою очередь, несвоевременно или некорректно переведенные тексты препятствуют продвижению на рынке новейших технологий и разработок в области материаловедения, замедляют процесс обмена опытом в этой сфере.

Анализ исследованной на сегодняшний день литературы показывает отсутствие существующих русско-английских «бумажных» словарей по тематике «Текстиль». Не находит оправдания и тот факт, что при большом числе появляющихся сегодня электронных приложений к словарям и программам машинного перевода электронная база лексики по текстильной промышленности не обновлялась с 1960 года. Разработчики программ упорно продолжают обходить эту тематику стороной, уделяя внимание более приоритетной, такой, как экономическая, юридическая, электронно-вычислительная и лексика нефтяной и газовой промышленности.

Для создания полноценной базы любого электронно-справочного фонда прежде всего необходимо проанализировать весь корпус текстов по той или иной тематике. В рамках такого направления в работе лингвистических информационных ресурсов решение этой проблемы сводится к выделению универсальных категорий текста, что имеет непосредственное отношение к вопросу о его динамике и статике.

Статическое состояние соответствует тексту, рассматриваемому как некоторый результат речемыслительной деятельности, динамическое состояние – тексту в процессе порождения и восприятия [7].

В центр системы языка традиционно ставится слово, и это справедливо при рассмотрении языка с позиции статической системы.

В каждом тексте есть свой словарь и свой синтаксис [4, с. 123; 5, с. 141]. Иногда эти понятия трактуются по-разному. Нам ближе всего точка зрения, где под словарем понимают так называемое слово «содержание» или «несомые слова», а под синтаксисом имеется в виду грамматический строй вместе с «несущими» или служебными сло-

Научный руководитель А.В. Зубов – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой информатики и прикладной лингвистики УО «Минский государственный лингвистический университет»

вами [9, с. 56]. Таким образом, полагая, что слова «содержание» представляют статику текста и являются отражением в тексте некоторого множества предметов, явлений, фактов реальной действительности, можно рассматривать синтаксис как динамику текста, отражающую те отношения между предметами, фактами, явлениями, которые устанавливает автор текста в зависимости от целевой установки, типа текста, речевого опыта и целого ряда других факторов.

Что же представляет собой статический аспект содержания текста с точки зрения его организации как единого целого?

Понятие «содержание текста» трактуется различными учеными по-разному. К примеру, выделяются содержательно-фабульная, содержательно-концептуальная и содержательно-подтекстовая составляющие [2, с. 27], логическое, предметное (тематическое) и информационное (общесмысловое) содержание. Принимая этот подход, отнесем логическое содержание текста к его динамическому аспекту и остановимся на анализе тематического и информационного содержания текста.

«Основная особенность текста, отличающая его от бессвязного набора фраз, – повторение одинаковых или семантически близких понятий в абзаце» [10, с. 26]. В любом связном тексте мы обнаруживаем многочисленные и разнообразные виды повторяющихся семантических элементов, навязываемых тексту логикой его развития» [1, с. 2].

На сегодняшний день существуют достаточно любопытные попытки формального представления смысла текста через опорные слова и словосочетания [6; 11]. В структуре «опорных слов» или «смысловых вех» существует своя иерархия [12, с. 123]. Главный предмет сообщения выражается в тексте «главными», «ключевыми словами», которые еще иначе называют «номенклатурными дескрипторами» или «выступающими точками» всего содержания [12, с. 123; 7, с. 147]. Эти слова определяют главный предмет сообщения и являются свернутым замыслом текста. При этом один референт может выражаться различными словами – контекстуальными синонимами в пределах приравнивания [12, с. 138]. Из-за линейности текста такие слова могут быть представлены в различных абзацах.

Авторы работ по выделению опорных слов предлагают два формальных критерия определения главных опорных слов (ГОС): их частое употребление (принимая во внимание все контекстуальные синонимы и местоименные замены) и максимальное число абзацев, в которых они встречаются. Далее эти слова становятся ядром, вокруг которого формируются другие элементы, характеризующие микроситуацию (глаголы, прилагательные, наречия и проч.) [8, с. 53].

Главные референты в тексте, однако, чаще всего связаны с другими референтами, которые также незаменимы для описания той же ситуации, но не всей целиком, а, скорее, ее части (микроситуации). Такие слова называют второстепенными опорными словами (ВОС). Встречаемость их по сравнению с ГОС невелика, и число абзацев, содержащих их в тексте, тоже соответственно небольшое.

Проследим процедуру выявления основного статического содержания текстов одной тематики с помощью статистического метода на примере текстов по материаловедению легкой промышленности.

После ввода текста в компьютер был получен распределительный алфавитно-частотный словарь. В словаре содержится информация о частоте употребления каждой словоформы в тексте (F), общем количестве абзацев, в которых встретилась данная словоформа (m), и конкретных номерах абзацев. Все словоформы словаря упорядочены по алфавиту и убыванию частоты их употребления в тексте. Рассмотрим теперь, как выглядит алфавитно-частотный словарь небольшого текста по материаловедению «Nylon» (таблица № 1). В целях экономии мы приводим здесь слова только одной буквы алфавита.

Таблица 1 – Алфавитно-частотный словарь текста “Nylon”.

	F	m	Номера абзацев и частота встречаемости в них слова					
A	4	3	0:2			3:1		5:1
ABILITY	1	1					4:1	
ABOUT	2	2		1:1			4:1	
ABRASION	1	1			2:1			
ACCIDENTAL	1	1					4:1	
ACID	2	2	0:1					5:1
ADDITION	1	1				3:1		
ADIPIC	1	1	0:1					
AFFORDABLE	1	1	0:1					
AFTER	1	1					4:1	
ALSO	1	1						5:1
AMERICAN	1	1	0:1					
AND	11	6	0:2	1:1	2:2	3:1	4:2	5:3
ANY	1	1						5:1
APPLY	1	1						5:1
APPRECIABLY	1	1				3:1		
ARE	4	2			2:3			5:1
ARRESTING	1	1				3:1		
AS	8	3	0:2		2:2			5:4
ASSOCIATED	1	1						5:1
AT	3	2	0:1	1:2				

Затем было сделано следующее:

1. Из полученного словаря была удалена некоторая служебная и общеупотребительная лексика, а именно: были исключены все артикли (a, an, the), предлоги (например; at, for, in, on, to и прочие), союзы (and, but и другие), личные указательные, вопросительные и относительные местоимения (his, that, which), вспомогательные (do, have, will) и модальные (must, should) глаголы, порядковые и количественные числительные (one, two, first, second).

2. Далее различные грамматические формы одного и того же слова были подвергнуты анализу и объединены в группы следующим образом. Например, словоформа «process» другого текста «Wool» имеет частоту $F = 3$ и встречается в двух абзацах текста. Словоформа «processed» с частотой $F = 1$ встретилось в одном абзаце текста. Словоформа «processing» имеет свою частоту $F = 4$ и встречаемость в трех абзацах этого же текста. Из анализа статьи видно, что форма «processing» встречается в функции прилагательного с частотностью $F = 3$ и существительного с частотностью $F = 1$ (аналогичным же образом в других текстах той же тематики нам встретилась еще одна форма «processes», которая может обозначать как множественное число существительного “a process”, так и являться формой третьего лица единственного числа Present Simple глагола («to process»). Следовательно, приходится разграничивать эти словоформы. После вычитывания текста и объединения грамматических форм в словаре по принципу принадлежности к частям речи из словоформ «process», «processing» и «processed» вычленили вначале словоформы существительного, а затем глагола и прилагательного. Используя арифметические вычисления, приходим к следующему выводу: из словоформы «process» существительное process(n) встречается в тексте 4 раза в трех абзацах, прилагательное process(a) 3 раза в одном абзаце, а глагол process(v) 1 раз в одном.

3. Следуючым этапам стала аб'ядненне словарных і контекстуальных синонімов аднаго і таго жэ слова. Напрыклад, слоўформа «nylon» мае частоту $F = 13$ і сустракаецца ў пяці абзацах тэкста, а слоўформа *it*, якая з'яўляецца контекстуальным синонімом слоўформы «nylon», мае частоту $F = 4$ і сустракаецца ў двух абзацах гэтага жэ тэкста 4:3 і 5:1. Пасля аб'яднення ў слоўваре застаецца слоўформа «nylon» з суммарнай частотой $F = 13 + 4 = 17$ і агульным колькасцем абзацаў $m = 6$.

4. Нарэшце, на апошнім этапе з распаўсюдальнага алфавітна-частотнага слоўвара былі удалены слоўформы, сустракаючыся толькі ў адным абзаце ($m = 1$) і перадаючы, следавальна, асноўнае змест толькі даннага абзаца.

Заставшыся пасля перапісання вышэй чатырох працэдур апрацоўкі распаўсюдальнага алфавітна-частотнага слоўвара слоўформы складалі слоўвар патэнцыяльных апраўных слоў тэкста «Nylon» (табліца №2)

Табліца 2 – Патэнцыяльны слоўвар апраўных слоў тэкста «Nylon»

	F	m	Номера абзацаў і частота сустракаемасці ў нях слоў					
ACID	2	2	0:1					5:1
CALL	2	2	0:1	1:1				
DEVELOPE	2	2	0:1	1:1				
DUPONT	2	1	0:2					
DYE	4	1						5:4
FIBRE	3	2			2:1			5:1
FINE	3	3	0:1		2:1			5:1
LIKE	2	1	0:2					
MANY	3	3			2:1		4:1	5:1
NEW	2	1	0:2					
NYLON	17	6	0:4	1:4	2:1	3:2	4:3	5:3
POLYESTER	2	1						5:2
PRODUCTION	2	2		1:1				5:1
PROPERTIES	2	2	0:1		2:1			
SILK	3	3	0:1		2:1			5:1
SPIN	2	2			2:1			5:1
STEEL	2	2	0:1		2:1			
STOCKINGS	2	1	0:2					
STRENGTH	2	2				3:1		5:1
STRETCH	2	2			2:1	3:1		
STRONG	2	2	0:1		2:2			
SUCCESS	2	1			2:2			
THERMAL	2	2	0:1	1:1				
TOUGH	2	2	0:1		2:1			
USE	3	3	0:1			3:1		5:3
VERY	3	2			2:2		4:1	
WEIGHT	2	1			2:2			
WIDE	2	2		1:1				5:1
WORLD	2	2	0:1	1:1				

Данный словарь также содержит список словоформ с информацией о частоте употребления каждой словоформы в тексте (F) и общем количестве абзацев, в которых встретилась данная словоформа (m).

Затем для каждого слова из словаря потенциальных опорных слов был вычислен коэффициент важности (коэффициент семантической значимости). Вычисления производились по формуле:

$$K_{\text{важ}} = F \times m/N \times n,$$

F – абсолютная частота слова в тексте;

m – общее число абзацев, в которых встретилось слово;

N – общее число слов в тексте;

n – общее число абзацев в тексте.

Используя приведенные в работе [2, с. 18–19] формулы, для текста «Nylon» с помощью компьютера были определены критические (пороговые) значения коэффициентов важности слова $K_{\text{важ}}^1$ и $K_{\text{важ}}^2$. Они и позволили разделить словарь потенциальных опорных слов текста на две части и получить список главных опорных слов текста (ГОС) и второстепенных опорных слов текста (ВОС). (таблица 3. 4.) Так, для текста «Nylon» главными опорными словами оказались:

Таблица 3 – Главные опорные слова текста «Nylon»

	F	m	Номера абзацев и частота встречаемости в них слова
FINE	3	3	0:1 2:1 5:1
MOST	3	3	2:1 4:1 5:1
NYLON	17	6	0:4 1:4 2:1 3:2 4:3 5:3
SILK	3	3	0:1 2:1 5:1
USE	3	3	0:1 3:1 5:3

Таблица 4 – Второстепенные опорные слова текста «Nylon»

	F	m	Номера абзацев и частота встречаемости в них слова
ACID	2	2	0:1 5:1
CALLED	2	2	0:1 1:1
DEVELOPED	2	2	0:1 1:1
FIBRES	3	2	2:1 5:1
PRODUCTION	2	2	1:1 5:1
PROPERTIES	2	2	0:1 2:1
SPUN	2	2	2:1 5:1
STEEL	2	2	0:1 2:1
STRENGTH	2	2	3:1 5:1
STRETCH	2	2	2:1 3:1
STRONG	2	2	0:1 2:2
THERMAL	2	2	0:1 1:1
TOUGH	2	2	0:1 2:1
VERY	3	2	2:2 4:1
WIDE	2	2	1:1 5:1
WORLD	2	2	0:1 1:1

Перечисленные словоформы составляют основное содержание данного текста.

На основании анализа главных и второстепенных опорных слов была составлена таблица, отражающая основное содержание исследуемого текста. Отобранные компью-

тером слова мы разделили на группы: слова-объекты (предметы), характеристика предмета и действие (таблица 5).

Таблица 5 – Основное статическое содержание текста «Nylon»

Тип слова	Предмет	Характеристика предмета	Действие
ГОС043		FINE	
ГОС007		MOST	
ГОС039	NYLON		
ГОС035	SILK		
ГОС006			USE
ВОС026		ACID	
ВОС085			CALLED
ВОС086		DEVELOPED	
ВОС087	FIBRES		
ВОС037	PRODUCTION		
ВОС038	PROPERTIES		
ВОС088		SPUN	
ВОС089		STEEL	
ВОС090	STRENGTH		
ВОС091			STRETCH
ВОС092		STRONG	
ВОС093		THERMAL	
ВОС094		TOUGH	
ВОС079		VERY	
ВОС095		WIDE	
ВОС096	WORLD		

По полученным опорным словам данного текста можно предположить, что речь идет о производстве нейлоновых волокон (NYLON, PRODUCTION, FIBRES, SPUN), описываются их основные характеристики, подчеркивается прочность, особенно при сравнении с шелком (PROPERTIES, STRENGTH, STRONG, FINE, TOUGH, STRETCH, SILK). Речь также ведется о степени распространенности продукции из нейлона (WIDE, WORLD, USE).

Аналогичным образом были получены ГОС и ВОС всех исследуемых текстов по материаловедению. Эти опорные единицы станут основой для дальнейшего изучения логико-семантической организации таких текстов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Акишина, А.А. Структура целого текста / А.А. Акишина. – Вып. 2. – М., 1979. – 81 с.
2. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – 3-е изд. – М. : Просвещение, 2005. – 144 с.
3. Зубов, А.В. Основы искусственного интеллекта для лингвистов / А.В. Зубов, И.И. Зубова. – М. : Логос, 2007. – 305 с.
4. Кацнельсон, С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972.

5. Купина, Н.А. Опыт системно-синтаксического анализа семантики связного текста / Н.А. Купина // Семантика и структура предложения. Лексическая и синтаксическая семантика. – Уфа : Изд-во : БГУ, 1978.
6. Лекомцев, Ю.К. Психическая ситуация, предложение и семантический признак / Ю.К. Лекомцев // Труды по знаковым системам. – VI. Учен. зап. Тартуского ун-та, 1973. – Вып. 308. – С. 5 – 44.
7. Новиков, А.И. Семантика текста и ее формализация / А.И. Новиков. – М. : Наука, 1983. – 216 с.
8. Новиков, А.И. К вопросу о теме и денотате / А.И. Новиков, Г.Д. Чистякова // Известия АН СССР. Сер. Лит. и язык. – 1981. – Т. 40, № 1. – С. 48–56.
9. Проблемы текстуальной лингвистики. – Киев : Изд-во КГУ, 1983.
10. Севбо, И.П. Структура связного текста и автоматизация реферирования / И.П. Севбо. – М., 1969.
11. Скороходько, Э.Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э.Ф. Скороходько. – Київ : Наукова думка, 1983. – 218 с.
12. Лингвистические вопросы алгоритмической обработки сообщений. – М. : Наука, 1983.

Serebryakova V.V. Static Aspect of the Main Content of the Text

The static aspect of the main content of the text discussed in this article lies at the heart of such problem solved in the applied linguistics as an automatic text processing. The research of the lexical-semantic organization of the texts on light industry in the area of «textile» was made on the basis of statistical method. The key words marked to visualize the meaning of the text will further allow exploring the logical and semantic organization of the texts on this theme. The article contributes to the solution of one of the tasks of linguistic information resources as the elimination of gaps in the Corpus Linguistics.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 03.07.2009

УДК 81+33

В.И. Сенкевич**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМ**

Разрабатывается идея лингвистического институционализма. Описывается комплекс явлений языка/речи, объединяющихся идеей институции: презентация, категоризация, номинация, дескрипция, эмпатия, речевая пародия.

1.0. Многочисленные явления языка/речи могут быть объединены идеей институциональности. Названная идея изначально зародилась в начале XIX в. в экономической науке (Т. Веблен, У. Митчелл, Д. Кларк, Д. Коммонс) и плодотворно развивается экономистами в настоящее время. Термин *институт* происходит от лат. *institutum*, транслируемого на русский язык как «установление», «учреждение»; *институционализация* (*институализация*) – «становление», «закрепление», «упрочение», «фиксация» (ТСИС). К институтам относят стереотипы поведения, закреплённые в праве, культурные образцы. Т. Веблен, автор значительного числа крупных трудов в области экономики и социологии, исходил из теории эволюции природы Ч. Дарвина и понимал институты как результаты процессов, происходивших в прошлом, приспособленных к обстоятельствам прошлого и, следовательно, не находящихся в полном согласии с требованиями настоящего времени.

В русском языке валентные связи термина *институт* достаточно широки: *институт власти, институт воспитания, институт договора, институт наследования, институт брака, институт частной собственности, институт родства* и т. п. В валентности термина *институт* проявляется экстенциональная (по сути эволюционная) сущность институциональности. Об институционалистике говорится там, где есть момент становления (развития), а не функционирования. Есть фундаментальная разница между понятиями «становление» и «формирование». Становящееся становится (устанавливается) с а м о. Нам ничего не остаётся, как закреплять, фиксировать, отмечать, регистрировать (в памяти, на бумаге, в праве и т. п.) то, что возникло, – результаты, явления, этапы и моменты становления.

Становление, в отличие от формирования, является не волевым действием, а процессом, в котором проявляется в известной мере та или иная необходимость, т. е. закон: *стала ночь, настало лето, стал вопрос, стать на ноги, стать на путь, стать взрослым, погода установилась, установился мир* и т. п. Знаменательно то, что в становлении нет начала и конца (*стать* – значить приступить к какой-л. деятельности, а не начать работать: *стать к станку*). Становление – категория «дела», т. е. категория прагматическая: *Статочное ли дело?* – Допустимо ли?; *дело стало за кем-чем; дело не станет за кем-чем; за малым (или небольшим, немногим)* – задержка происходит, произошла из-за отсутствия чего-л. незначительного, из-за пустяка (МАС). *Статью* называется то, что стало быть, а не образовалось, т. е. тот или иной уклад: *Умом Россию не понять, Аршином общим не измерить: У ней особенная с т а т ь – В Россию можно только верить* (Тютчев).

Сопоставим глагольные формы *стань* и *будь* в следующем их употреблении: *Стань моей женой!* – *Будь моей женой!* *Стань* – стимулирующий императив, «установка», предусматривающая ненасильственную развивающуюся перспективу – процесс становления (*стань с а м а – «я не возражаю; стань, попробуй»*); *будь* – волевое приказание («будь – и всё»). Исходя из подобного сопоставления, можно констатировать, что аспект институциональности проявлен только в императиве *стань*. Форма *будь!* упот-

реблена пропозиционально – не как установление, а как положение (в данном случае – предложение выйти замуж).

В положении (полагании, целеполагании) институциональность не проявляется. В сфере положения присутствует потребность и возможность, однако нет категорической необходимости (*надо полагать*; *не положено* – не дозволено). Институциональность – неотъемлемая составляющая всякого состояния (Ср.: *состояние дел*, но: *общественное положение*). Положение – концепт отношения, предполагающего место (местоположение); состояние – категория абсолютного, предусматривающая нахождение и роль.

Применительно к языку следует отметить относительный (неинституциональный) статус литературной нормы. Нормальным считается всё, что соответствует положенному. Нормы не установлены – они положены и обязательны (Ср.: *положить за правило*). Институциональным же статусом обладает не то, что положено, а то, что принято (допущено), – традицией, законом, обычаем, т. е. установлено (учреждено) и находится в ведении (компетенции, владении) кого-чего-л.: *принятый* – признаваемый, применяемый всеми; *общепринятый*, *установленный* (*принятая терминология*). *Не принято* – категорически не то, что *не положено*.

Принятие предусматривает аспект «внутренний»: *принять* – вместить во что-л. Институционализация – способ категоризация человеческого опыта. Институт – не концепт, а категория. Издавна категории понимались как «вместилища». О внутреннем статусе институции свидетельствует и приставка *ин-* в термине *институт* (ср.: *конституция*, *проституция*, *субституция* и т.д., но: *инъекция*, *инстинкт*, *инспекция*, *интимный* и т. д.).

Момент институциональности усматривается не там, где есть «потому что», а там, где нечто происходит «вопреки» («несмотря на...», «невзирая на...»). Слово *вопреки* возникло от слияния предлога *въ* и формы винит. п. мн.ч. сущ. *прѣкъ* – «спор, препятствие, запрет; ср.: *перечить* – от **перкъ* > *перекъ* – «противодействие»; родственное *прок* (КрЭС). Всякая эманация – рождение, порождение, происхождение и т. п. – происходит «вопреки», прокладывая себе путь через преодоление препятствий и сопротивления. Так бывает с истиной – тем, что есть, – рождающейся, как известно, в споре. Истина – институциональная категория – открывается, устанавливается; в отличие от правды, которая полагается, т. е. творится. Институт, открывающий истину, называется институтом науки.

1.1 Процедура институционализации применяется к событийной и фактографической реальности, т. е. к бытию. В отличие от действительности, где что-то постоянно делается и преобразовывается (т.е. получает свою форму), в реальности нечто (субстанция) непрерывно происходит и превращается. В связи с этим возникает необходимость не оформить, но запечатлеть (поймать) моменты происходящего, придав им застывшее состояние, «поставить их на учёт». Реальность как бы застывает в известный момент и в подобном воплощённом состоянии составляет эмпирический и интеллектуальный капитал человечества.

Реальность – калейдоскопическая метаморфоза, где непрерывно происходит становление. Каждое мгновение в реальности происходят позитивные или негативные перемены. Переменяясь, становясь иным, нечто не превращается при этом в другое. Происходящее не знает «другого». В результате произошедших перемен реалья или утрачивается подобие (тождество) с предыдущим состоянием, или же, становясь, сохраняет и укрепляет свою идентичность. Иному противостоит тождественное – то самое (ср.: *то* или *иное*), остающееся неизменным при всех его превращениях. Подобная инвариантность (незыблемость) и схватывается (закрепляется) в актах

институционализации. Всякий акт номинации (имянаречения) является одновременно и актом институциональным – свидетельством бытия сущего.

Одно из названий реальности, – *происходящее*, т. е. то, что «вот»-происходит. Происхождение понимается как возникновение (рождение), а не как образование и совершение. Происходящее не совершается и не образовывается. *Совершить* – значить сделать, произвести; *совершенствовать* – делать лучше, улучшать. Совершенство имеет отношение к искусству – форме, образу, исполнению (*совершенные формы, довести образ до высокого сценического совершенства*). В происхождении же нет «делания» – совершённого волевого действия. Происходящее не зависит от нашей воли: его нельзя причинить – по отношению к нему не действует закон причины и следствия. Перед происходящим мы бессильны – его можно принимать или не принимать (отвергать). Вопрос о согласии-несогласии применительно к происходящему не стоит – возникает вопрос о разрешении, которое может находиться в компетенции человеческого разума.

Происходящее не формируется сознательным приложением усилий – оно происходит независимо от нашего «хочу-не хочу», от наших стремлений и ожиданий. В происходящем нет случайности: *произошло* – не значит *случилось*. В нём проявляется необходимость, т. е. закон и мера. Оно происходит закономерно, неумолимо и непрерывно. Каждое мгновение приносит перемены (не изменения!). Процесс непрерывной смены того, что причастно к бытию, называется становлением. Этапы становления и отмечается (закрепляются) в институциональных актах. Институты с необходимостью являются («восстают») де-факто и могут закрепляться де-юре. Преодолевая небытие и «противясь» ему, они стоят, занимая позиции, преодолевая невзгоды. То, что стало быть, т. е. восстало (возникло, родилось, произошло), само по себе уже является институциональным.

1.1.1 Явление реальности взору воспринимающего – акт презентации. *Презентация* (лат. *praesentatio*) не есть представление, но предъявление. Представление всегда ментально опосредовано: представляется что-л. каким-л. образом; представить – значить дать видеть. Представляется не сама вещь в её реальном объёме или виртуальная фигура в номинальном объёме, представляется только образ или концепт предмета – производные отражения нашего сознания. Такого представления нет в презентации. Предъявить – значить взять и открыть взору (ср.: *предъявить пропуск в развёрнутом виде*).

Презентацию следует понимать как тотальное открытие реципиенту реального мира со всеми его составляющими. Причём, взору открывается не картина мира, а его панорама (гр. *pan + horama* зрелище). Панорамой называют «широкий вид местности, открывающийся с высоты, с возвышения», «зрелище чего-л. происходящего на широком пространстве», «широкий обзор каких-л. современных явлений, фактов, событий и т. п.» (*За окном открывалась широкая зимняя панорама; панорама боя; панорама зарубежных событий* (МАС). *Панорамирование* – термин кино: киносъёмка, осуществляемая синхронно; *панорамировать* – давать общую картину изображаемого круговым вращением кинокамеры (МАС). Панорамное зрение предусматривает объём и экстенсию – охват («уже-шире»). То, что охватывается взором, занимает «внутреннее место» – находится внутри охвата.

Мир является взору, и реципиенту ничего не остаётся, как воспринимать и фиксировать его панораму. Подобная фиксация есть не что иное, как де-факто или де-юре институционализация – фактическое (реальное) или юридическое (номинальное) установление и закрепление феноменальной реальности (ср.: *институциональный* – официально установленный, закреплённый в своём общественном статусе (СИС). Глагол *установить* соотносится с актом: *Установить факты. Устано-*

вить контакт со зрителем. В установлении главенствует позитивное «как», т. е. ракурс (точка зрения): *как удалось установить.*

Презентация непременно включает момент документальности. Предъявляя что-то., мы свидетельствуем это «что-то», т. е. доказываем его существование, устанавливая его достоверность (истинность): *предъявить паспорт, предъявить билет, предъявить доказательства, предъявить иск, предъявить обвинения* и т. п. Свидетельство выступает с у б с т и т у т о м произошедшего акта-события, которое само по себе не может быть предъявленным как произошедшее. Рождение предусматривает свидетельство о рождении, смерть – свидетельство о смерти, вступление в брак – брачное свидетельство и т. п. Названные свидетельства являются официальными, т. е. законными. Однако не только официальные свидетельства играют роль в мировосприятии; всё происходящее может быть так или иначе засвидетельствовано де-факто (неофициально) тем, кто участвует в нём или является сторонним наблюдателем.

1.2. Презентация может осуществляться пассивно или активно. В актах пассивной презентации воспринимающий ведёт себя созерцательно (безучастно) – фиксируя происходящее, он «спокойно зрит на правых и неправых, не ведая ни жалости ни гнева» (А. Пушкин). Активная презентация осуществляется с участие субъекта, который сам предъявляет (преподносит) зрителям ту или иную реальность.

1.2.1 Пассивная презентативная институционализация является констативной – реалии констатируются (устанавливаются) в качестве фактов. Пассивная презентация включает отдельные «кадры» той или иной панорамы, которые «бросаются в глаза», запечатлеваются в памяти. Память подобна фотографической плёнке; сам процесс «замечания-констатации» аналогичен фотографированию.

Приходится удивляться вниманию, которое привлекает образ, и почти полному отсутствию в лингвистике интереса к понятию «кадр».

Презентативная реальность рассчитана не на отражение, а на с н я т и е – периодическое запечатление реалии на плёнке нашей памяти с последующим проявлением и закреплением (фиксацией). Явленная миру реальность не отражается, а к а д р и р у е т с я . Если видимая действительность отражается в зеркале нашего сознания, то эмпирически воспринимаемая реальность снимается в кадрах. Кадр – отдельный снимок на киноплёнке или фотоплёнке. Кадром также называют отдельную сцену или эпизод из кинофильма (*кадр из киножурнала*). Кадром называется то, что занимает «внутреннее место» (ёмкость) – в х о д и т в с о с т а в чего-л. Есть фундаментальное различие между «слагаться из...» и «состоять из...» – сложное не то, что составное. Последнее допускает комбинацию (мозаичность) без изменения самого состава – перемену, смену состава и т. п. Устанавливаются ячейки, в которые «вписывается» тот или иной кадр. Кадр в отличие от образа – категория с у б с т а н ц и и , а не формы. Так дескриптив *текучесть кадров* (на предприятии) применим к ситуации субституции – кадры (состав) сменяется. Человеческий опыт запечатлевается и хранится в наглядных кадрах-слайдах, рассчитанных на просмотр и способствующих процессу восприятия, понимания и запоминания. Из кадров состоит «фильм» нашего опыта, к которому всегда можно вернуться как к «якобы старому».

В констативной презентации реципиент является б е з у ч а с т н ы м созерцателем происходящего, наблюдателем со стороны, изредка допускающим собственный комментарий той или иной ситуации. Названную презентацию можно назвать профильной (или силуэтной); ср.: *На белом фоне занавески появляются силуэты. Мужчина и женщина... Мужской силуэт несомненно Баженова. Крупная голова, красивый профиль, широкие плечи. Но кто женщина? Мягкие линии коротковатого носа, округлый подбородок. Да, это её профиль* (Бабич).

1.2.2 Пассивная презентация является дескриптивной (описательной). Наиболее часто пассивная институционализация наблюдается в так называемых номинативных предложениях. В конструкциях подобного рода обычно окказионально презентуется:

а) городская панорама: *Невский. Пёстрый людской поток, вереница машин, рядные витрины магазинов, рекламы на крышах домов, голубые тележки с цветами и мороженым (Бабич); Итак, Париж. Прежде всего – это город великолепно найденных уличных мизансцен. Бесчисленные кафе, бистро, столики прямо на тротуаре, тенты..., магазины, лавки, горы ящиков с капустой, морковью, креветками, омарами, ракушками. Запахи краски, шум голосов, весёлая толкотня. Жаровни с каштанами на бульварах. Букинисты и продавцы птиц на набережных Сены. Весёлая Плас дю Тертр на Монмартре, вся уставленная разноцветными зонтиками кафе и мольбертами художников (Мазолевский);*

б) панорама природы: *Да, зимний лес сказочно красив. Деревья в густой бахроме инея. Сверкание мрамора, парчи, серебра и алмазов, розовые блики утреннего солнца на шапках сосен. Нерушимая тишина в дремучем снежном царстве (Бабич); Зимняя картина. Равнина, занесённая снегом; кое-где деревья, пни, кустарники; впереди сплошной лес (Субботин);*

в) панорама помещения: *Класс. Два ряда черно-рыжих парт... Высокий блестяще-черный, как лакированные голенища сапога, стол учителя... Дырявый глобус на шкафу, и сам он, разлюбозный милёночек, ободранный, с приоткрытой незапирающейся дверцей... Расколотая, на двух ногах доска с вечно пропадающей куда-то мокрой тряпкой и съеденным потихоньку любителями мелом... (Смирнов);*

г) портретная панорама: *Петя хорошо знал этот тип фронтовика. Расстёгнутая шинель. Сплющенная и сбитая на затылок папаха из бумажной мерлушки. Резкие движения. Прищуренные, ненавидящие и недоверчивые глаза (Катаев);*

д) панорама боя (схватки): *И грянул бой, Полтавский бой!.. Швед, русский – колет, рубит, режет. Бой барабанный, клики, скрежет. Гром пушек, топот, ржанье, стон, И смерть, и ад со всех сторон (Пушкин); Беспорядочная стрельба. Лязг штыков. Кто-то убежал. Кого-то настигли. Крики. Короткая схватка в дверях (Н. Островский).*

Институции (обзоры) реализуются по модели эмпирической конъюнкции – «и, и, ...». Кроме того, в них проявляется категория партитивности – взор схватывает часть целого: *Тулупы, ватники, кожанки, шинели, штатские пальто, меховые шубы. Мужчины и женщины, брюнеты и блондины высокие и малорослые... (Панова).*

1.2.3 Институционализация получает узуальный статус в актах закрепления за реалиями индивидуальных номинаций или номеров: *кафе «Закусочная», ул. Советская, дом № 5 и т. п.* По сути вся конкретная лексика, называющая реалии (*волк, заяц, носорог* и т. п.), является результатом узуальной институционализации. Названия реалий – фактографические дескриптивы. Подобного рода номинации возникают не в результате словообразования, а в результате актов номинативной деривации. Бросившийся в глаза признак становится субститутутом реалии, презентуя её во всей тотальности. Каждая индивидуальная номинация закрепляется за единичной уникальной реалией (*собака Шарик, звезда по имени Солнце* и т. п.) или же способна замещать собой категорию (класс, серию, модель) реалий (*печеньё «Шахматное», берёза, автомобиль «Волга»* и т. п.). Не только проявление (открытие), но и закрепление (фиксация) играет роль в миропонимании и ориентации человека. Закреплённость-незакреплённость – существенный момент трансляции и хранения институционально установленного человеческого опыта.

1.2.4 Акты институционализации могут обладать как фактическим, так и юридическим (правовым) статусом. Бесправные объекты – физические реалии – фиксиру-

ются фактографически. В наибольшей мере мотивированы индивидуальные субституты. Так, прозвища (бел. мянушкі) презентируют человека как индивида, т. е. объекта (Баран, Оглобля, Рыжий и т. п.); бел.: *Каровіцу Кветку трымаю, кабыліцу Ляльку, сабаку Рудзіка ды котку Рыску. Чаму так назваў? Котка – рыскі на спіцы мае, сабачка – рудзенькі, кабыліца – сапраўдная прыгажуня, а каровіца – бытта ўся ў рамонах...* (Пархута). Разные институциональные «технологии» применяются в актах номинации человеческих индивидов прозвищем. Прозвища закрепляются обычаем употребления, однако не обладают, как имена собственные, юридическим статусом. Подобно этикетке, они «пристают», «прилепают», «приклеиваются» и т. п.: бел.: *Вось і прыклеілася да Максіма мянушка Маўчун (Капусцін); З Веніямінам Мудрык не лічыўся і прыклеіў яму мянушку – Чухна (Марчук); Доктарку Рыгор добра ведаў, але не паважаў. Яшчэ пазалетась на практыцы пазнаёміўся і мянушку ей прыклеіў «Сучок» (Стральцоў); Клікуха прыліпла да хлопца, як сала да падэшвы, каб болей не расставацца з ім ніколі (Міхно); А калі мянушка прыклеіцца – да самай смерці можаш хадзіць з ёй... (Гамолка); Я і сам не ведаў, што сёння вяселле Лаўрэнкавай Жэнькі, да якой з маленства прыклеілася мянушка Цыца (Сіпакоў).*

Дескриптивный момент отмечен и в номинациях природных категорий (*кошка европейская короткошерстная, парнокопытные, млекопитающиеся* и т. п.).

Как в индивидуальных, так и в категориальных номинациях проявляется интегрирующая роль институционализации. Институции – объединяющие комплексы. Всякая индивидуальная номинация охватывает и объединяет собой разные этапы и состояния «этого объекта»: *«эта берёза»* – это «эта берёза» утром и вечером, осенью и летом и т. д.; *г. Брест* – это Брест вчера и сегодня. Метаморфозы, происходящие с объектом, могут найти выражение и в его институциональной номинативной фиксации: *Берестье – Брест-Литовский – Брест*. Аналогично номинация *волк* тотально объединяет всех без исключения «животных семейства псовых, родственных собаке».

Номинативные субституты классов, как и индивидуальные дескриптивы, не имеют значения. В отличие от производного слова, они не используются, но употребляются (применяются) для номинации тех или иных реалий и поэтому являются понятийными. Так, номинация *волчок* в русском языке закрепились за названием разных референтов из разных областей деятельности – это и 1) «игрушка в виде круга или сплюснутого шарика на оси, которая при быстром вращении удерживается в вертикальном положении, издавая иногда при этом протяжное звучание», и 2) «круглое отверстие в двери тюремной камеры для наблюдения за заключенным; глазок» (устар.), и 3) «твёрдое тело, могущее вращаться с любой скоростью около точки опоры, расположенной ниже центра тяжести» (физ.), и 4) «побег, вырастающий на старом стволе дерева» (сад.) (МАС). Кроме того, *Волчок* – антропоним (фамилия). Применительно к референтам номинативных дериватов актуальным является вопрос не «Что это такое?», а вопрос «Как оно называется?»: *как называется то растение, то дерево, то насекомое?* и т. п. Из ответов на «как»-вопросы состоит специальная компетенция носителей языка. Сведения подобного рода являются экстралингвистическими и принадлежат энциклопедическому словарю.

1.2.5 Правовые институты оказываются задействованы при номинации как физических, так и юридических субъектов права. На смену фактографического дескриптива приходит категория имени (*гражданин Петров И.И., фабрика «Коммунарка»* и т. д.).

Институт имени собственного как результат правового закрепления и удостоверения духовного «Я» играет главную роль в процессе становления тождественной самой себе личности в её социальных контактах. «До имени человек не есть ещё человек, ни для себя, ни для других, не есть субъект личностных отношений, значит не есть член

общества, а только возможность человека, обещание такого, зародыш» [1, с. 62]. П. Флоренский рассматривал собственные имена в качестве проявлений одного из высших типов иерархии жизни [1]. Смысл существования собственного имени заключается в институционализации идентичности личности, с которой под влиянием физических и социальных факторов происходят перемены, но которая, тем не менее, сохраняет собственную внутреннюю целостность, оставаясь сама собой.

Собственное имя – своего рода паспорт лица, его социальный пароль, свидетельствующий о принадлежности к той или иной социальной категории. В самом звуковом облике собственного имени воплощена информация о социальном статусе лица и отношении к нему в социуме: кого-то зовут по фамилии, кого-то по имени, а кто-то идентифицируется прозвищем. Имя – свидетельство пола, возраста, национальности, социального рейтинга личности: бел. *Людка жанчына была высокая, чорнавалосая, з прадаўгаватым вузкім тварам. Звалі яе не Іваніха, па мужу, як звычайна звалі ў нас замужніх жанчын, не па прозвішчы – Гушчыха, а па-дзявочы далікатна – Людка* (Кудравец); *Не крыўдзіцца ён нават і за тое, што называюць яго не па прозвішчы Мурашка, не па бацьку, а Іван Аўдолевіч, або, у лепшым выпадку, Аўдолін Іван* (Брыль); *Хросны быў каратышка з гарбом, і называлі яго не Рафаіл, а толькі Рафалак, нібыта частка сапраўднага Рафаіла* (Брыль); *Сустрэў Алёшку Камаша, так яго называюць, хоць сапраўднае прозвішча ён мае Баранчук* (Гардзіцкі).

Юридический субъект права трактуется как «учреждение». Его институционализация осуществляется принятой и узаконенной формулой номинации: *Учреждение образования «Брестский политехнический колледж»; УО «БрГУ имени А.С. Пушкина»* и т. п. Учреждение как социальное установление является одновременно актом институционализации и результатом этого акта: *Учреждение банка. Учреждение ордена. Учреждение праздника; Учредить учёное общество. Учредить знаки отличия. Государственные учреждения. Научные учреждения* и т. п. Институциональным юридическим статусом обладают установленные социальные акты: *Крепостное право было одним из учреждений, ославлявших народную энергию* (Чернышевский); *Либеральная партия говорила, что брак есть отжившее учреждение и что необходимо перестроить его* (Толстой).

Всякий акт, в отличие от волевого действия, является актуально или потенциально институциональным актом. Понимание и понятие как его результат – также акт институционализации. Понятие закрепляется в термине: *Декарт триста лет тому назад установил понятие рефлекса, как основного акта нервной системы* (Павлов).

1.2.5.1 Существенным параметром всякой институционализации является момент стереотипности (гр. *stereos* твёрдый). Так, на лиц, названных агентивными именами, распространяется влияние динамических стереотипов. В физиологии под данным термином понимают «форму целостной деятельности больших полушарий головного мозга высших животных и человека, выражающуюся в фиксированном порядке осуществляемых ими условно-рефлекторных действий» (ТСИС). В социологии с понятием динамического стереотипа связываются те или иные аспектации (социальные ожидания).

Под экспектацией понимается требование исполнения лицом социальных ролей. Экспектации – тип социальных санкций, носящих неформализованный и не всегда осознаваемый характер. По сути каждое агентивное имя не лишено динамического стереотипа, традицией закреплённого за тем или иным агентом и предъявляемого ему социумом. Как отмечает В. Дорошевский, с социальной точки зрения «*żołnierzem jest nie tylko ten, kto nosi mundur [...] Do cech relacyjnych desygnatu wyrazu żołnierz należy to, że społeczeństwo oczekuje od żołnierza takich rzeczy, jak męstwo, gotowość na śmierć w razie*

potrzeby, posłuszeństwo rozkazom. Ten, kto się tymi cechami nie odznacza, może się żołnierzem nazywać, ale w istocie («направдę») nim nie jest» [2, с.15].

Аспектация мотивирует поведение агента: бел. *Але ўжо праз мінуту гатоў быў рынуцца ўслед, ды стрымаўся – ён усе-такі мужчына, а мужчыны ў іх Альхоўцы за бабамі ніколі не бегалі* (Левановіч); *«Доктар павінен быць добрым», – слабым голасам абазвалася Гэля* (Рудова); *Дык выручы ўжо, бо ж камсамалец* (Быкаў); *– Мы з табой байцы. Толькі ўперад і ні кроку назад* (Супрунчук); *– Ты ж лейтэнант! Чаму ляжыш? Камандуйце па-пластунску наперад!* (Быкаў); *Калі будзе раствор? Колькі будзем загараць? Прараб называецца, што ён сабе думае?* (Місько).

Стереотипное поведение является поведением не нормальным, а образцово-каноническим – принятым (установленным) обычаем, традицией, уставом. В социуме известно, чем принято, а чем не принято (*не стоить, не гоже, «западло»*) заниматься субъекту, названному тем или иным агентивным именем: *Так поступать не годится. Куда это годится?; никуда не годится* (МАС); *Стой, ребята, не годится, Чтобы этак с посошком Шла домой из-за границы Мать солдатская пешком* (Твардовский).

1.3. Профильной констативной презентации противостоит анфасная перформативная презентация, в которой реальность является не сама, а преподносится говорящим субъектом. Французское *en face* буквально означает «в лицо»; анфас – лицом к смотрящему; прямо.

Маркером открытого предьявления реалии взору обычно выступает частица *вот*, делающая зрителя непосредственным участником просмотра. *Вот стороной дороги бегут две потные косматые лошади* (Толстой); *Вот характерный след зайца. Он двигался мелкими прыжками, глотал кору тальника, затем чего-то испугался и проворно убежал в кусты* (Арсеньев); *Я выстрелил и попал вот в эту картину* (Пушкин); *– Вот ... Шацкий торжественно показал на море. – Вот громадные водные плоскости* (Паустовский). Презентуется то, что происходит непосредственно перед глазами, т. е. находится в момент речи в поле зрения говорящего. Частица *вот* отмечает последовательную смену событий. *Вот раздалось «ау» вдалеке; Вот над колосьями в синем венке Черная быстро мелькнула головка* (Некрасов). *Вот окраина. Вот Заводская улица. Вот домик под толевой крышей* (Горбатов). Частица *вот* как бы выставляет реалию или понятие на всеобщее обозрение: *Вот оно, воспитание. Вот он! ВАЗ!!! На вот смотри, какие презенты твоя дочь преподносит* и т. п.

В толковых словарях частица *вот* обычно трактуется как указательная, однако такая трактовка, думается, не является точной. С помощью частицы *вот* говорящий не указывает на предмет речи, представляя его, а фокусирует интерес зрителя на объекте – той или иной реалии, предьявляя её взору реципиента. Частица *вот* сигнализирует открытие кадра, в котором отсутствует действие по значению глагола *видеть* – есть только занятие, которое может быть названо «смотрением» («смотром», «просмотром», «глядением»). В отличие от видения, смотрение контрастно – что-либо смотрится и контрастирует на фоне. Фон – неотъемлемая составляющая всякого восприятия и снятия. Будучи контрастным по сути, визуальное восприятие предусматривает момент контролирования (надзора, инспекции, попечения): *смотреть за детьми, присмотреть за хозяйством* и т. п.

1.3.1 Перформативная презентация оказывается востребованной в ситуации знакомства. Субъект предьявляет себя или своих знакомых участникам встречи: *Вот и я. А вот и мы. Вот они. Ну, вот и Наталья Ивановна. Здравствуйте, моя милая!* (Чехов). *Граф, вот мой муж* (Пушкин) Подобная ситуацией является ситуацией фатической – устанавливается контакт с находящейся в процессе непрерывного ста-

новления реальностью. Контакт, в отличие от общения, – категория институциональная.

1.3.2. Перформативная анфасная презентация является презентацией интерпретирующей – в акте предъявления реалии нередко проявляется момент её интерпретации. Безучастное (чистое) созерцание даётся реципиенту с трудом. Актам восприятия обычно сопутствует активный интерес, проявляющийся в занимательности (поглощённости) зрителя: *смотреть с интересом, слушать с интересом; Как интересно!* и т.п. Подобная занимательность в психологии называется эмпатией (термин С. Куно) – «введение в фокус интереса объекта, о котором идёт речь» [3, с. 390]. В психолингвистических трудах эмпатия понимается как эмоциональная идентификация (слияние) с объектом восприятия, как «переживание» – способность переносить на себя чужое состояние, проявлять участие.

Эмпатия – реакция говорящего на происходящее. «Соприкасаясь с реальностью, – пишет Х. Ортега, – человек приходит в состояние нерешительности, не зная, переживать ему вещи или созерцать их» [4, с. 239]. Один и тот же феномен реального мира может быть презентирован не только как результат объективированного созерцания, но и как продукт эмпатического («участливого») восприятия, ср.: рус. *земля – земляца, земелька; вода – водица, водичка, снег – снежок*, бел. *дуб – дубок, дубочак, зялёны – зялёнькі, заяц – зайчык*; пол. *serce – serdeczko, matka – matusia, chłopek – chłoptaś, wesele – weseliczko* и т. п. С феноменом эмоциональной интерпретации мы соприкасаемся в ситуации «пропаганды» (трансляции) собственного эмоционального опыта: *Горячие пирожки! Помидорчики! Свежие огурчики!*

Химические термины *реакция, реактивность* наиболее точно схватывают сущность рассматриваемого феномена. Как известно, понятие *реакция* подходит к разным составляющим человеческого поведения: *реагировать* «отзываться каким-л. образом на воспринимаемые впечатления, события, явления» (МАС). Когда говорится, что *икс* каким-либо способом «*отреагировал*» на данное известие, то речь идет не только о соматической реакции, но и о реакции психической.

Заинтересованность реципиента проявляется в актах личностного восприятия, сопровождаемого эмоциональной интерпретацией объекта восприятия. Интерпретирующую роль играют деминутивы: *Вот это каруселька! Вот это язычок! Вот это ротик! Вот это ротец! Вот это размерчик! Вот это прыжочек!!! Bravo! Вот так рыбка! Вот спасибочки-то! Вот такой паренёк!* Возможны также и аугментативы: *Вау! Вот это компроматище! Вот это котяра!* Нередко бывает задействована бранная лексика: *Вот дура! Вот придурок! Вот осёл! Вот баран! Вот злодей. Вот же негодяй!* В подобных выражениях нет оценки – мнения. Данные выражения эмоционально интерпретируют (осмысливают) стоимость объекта – чего он стоит на самом деле. В них выражается негодование по поводу интеллектуальной, нравственной, утилитарной и т.п. несостоятельности объекта.

Наиболее типичная реакция всякого восприятия – удивление. Подобная реакция связана со смыслом «вопреки», возникающим как результат несовпадения эспектакций говорящего с происходящим на самом деле: *Вот (оно) как! Вот тебе (те) раз* – восклицание по поводу чего-л. неожиданного, удивительного (МАС). *Вот тебе и...!* – о том, что не совершилось или произошло совсем не так, как ожидали. *Вот тебе и выходной* (МАС). *Вот и покатались. Вот тебе и день рождения. Вот тебе, бабушка, (и) Юрьев день* – употребляется для выражения неожиданно несбывшейся надежды, прекращения свободы действий и т.п. (МАС); бел.: *Ага, вось ты якая цаца! Так, так!* (Шамякін). *Вось выпадак, вось здарэнне!* (Колас).

Происходящее в «вот»-реальности происходит вопреки нашим ожиданиям и желаниям. В просторечии «вопреки»-ситуация называется «законом подлости» – бутер-

брод падает всегда маслом вниз. С точки зрения философа М. Мамардашвили, «все действительно значимые события происходят с нами не «потому что», а «вопреки». Ситуацию слепоты М. Мамардашвили называет «ситуацией стеклянных перегородок»: мы живём, как рыбы, в аквариуме, но стенок его не замечаем. Мы пытаемся жить в мире, которого на самом деле не существует, мире, «который устроен так, в котором я знаю, что будет, или я ожидаю, что если я сделаю то-то, то будет то-то и то-то». В мире ожиданий. Но реальность – всегда другая и действует не по законам наших желаний. Если мы пытаемся её не замечать, она вырывается в жизнь подобно руке, вынимающей рыбу из воды [5, с. 78].

Удивление происходит от проявления качества («естества каково есть») объекта восприятия: *Вот это да! Вот это гибкость! Вот это женщина! Во(т) даёт! Вот это удар! Вот это пенальти. Вот это человек. Вот это талант. Вот это номер. Вот так тачка. Вот так рыбалка. Вот это обгон. Вот это работа. Вот придумали же. Вот так больной* и т. п.

Нередко с помощью частицы *вот* для восприятия предъявляется опытный образец: *Вот так мы умеем. Вот так делают настоящих профессионалов. Вот так катаются. Вот так надо делать любимым предложение. Вот так я когда-то танцевал. Вот так надо разговаривать с ДАЙцами. Вот так большинство из нас просыпается каждое утро.*

Отметим также связь частицы *вот* с операцией (ситуацией) поиска. *Вот ты где спрятался! Вот вы где!. Вот я вас и нашел!*

В речи проявляется также номинативные потенция «вот»-презентаций: «*Вот-так*» – название собачьего питомник. «*Вот*» – название некоторых кадров (Интернет).

1.3.3 Особый интерес для лингвистом составляет весьма распространённое явление речи – искажённая презентация, или пародия. Акты искажённой презентации называют глаголы *дразнить, перекривлять*: бел. *Во, з пушчанцамі падсуседзях будзем – засмяялася Уліта. – Чуеце, як вукае? – шэптам перакрывіла мужчыну: «Кунь. Вуз!» «Пушоў – пуіхаў»* (Каліна).

Выводы

Идея институции оказывается перспективной при исследовании феноменов речи, связанных с презентацией (реферированием) реальности. Всякий контакт с реальностью является актом институционализации. Многочисленные феномены речи осмысливаются в категории «снятие», противоположной представлению об отражении действительности сознанием. Осуществляемая в речи лингвистическая институционализация обладает окказиональным или узуальным статусом. Снятие реальности происходит в двух ракурсах – профильно и анфасно. Каждый ракурс порождает фигуры речи, которые сводятся к двум категориям – дескриптивам и именам.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Флоренский, П. Имена / П. Флоренский // Малое собр. соч. – Вып. 1. – Кострома : Купина, 1993. – 319 с.
2. Дорошевски, В. Элементы лексикологии и семиотики / В. Дорошевски ; пер. с польск. – М. : Прогресс, 1973. – 286 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 682 с.
4. Ортега-и-Гассет, Х. Эстетика. Философия культуры : сб. ст. Переводы / Х. Ортега-и-Гассет – М.: Искусство, 1991. – 588 с.
5. Скляренко, Е. Мераб Мамардашвили за 90 минут / Е. Скляренко. – М. : АСТ; СПб. : Сова, 2006. – 94 с.

Принятые сокращения

ТСИС – Крысин, Л.П. Толковый словарь иноязычных слов / Л.П. Крысин. – М. : Эксмо, 2006. – 944 с.

МАС – Словарь русского языка : В 4 т. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Рус. яз., 1982–1984. – Т. 2. – 736 с.

КрЭС – Шанский, Н.М. Краткий этимологический словарь русского языка. / Н.М. Шанский [и др.]. Пособие для учителей. Изд. 2, испр. и доп. Под ред. чл.-кор. АН СССР С.Г. Бархударова. – М. : Просвящение, 1971. – 542 с.

СИС – Большой словарь иностранных слов. – М. : ЮНВЕС, 2001. – 784 с.

Senkevich V.I. Linguistic Institutionalism

The article covers the problems of linguistic institutionalism. The necessity of technical approach to nominal derivational phenomena is proved. The complex of speech / language phenomena such as presentation, categorization, nomination, description, empathy, speech parody, which are united by the idea of institution, is examined in the article.

Матерьял наступіў у рэдкалегію 07.09.2009

УДК 811.161.3'373

А.Я. Леванюк

СПЕЦЫФІКА АФАРЫСТЫЧНАГА ВЫСЛОЎЯ ЯК ТВОРА МАЛОЙ ФОРМЫ

У артыкуле разглядаецца афарыстычнае выслоўе ў адносінах да твораў малой формы, сцісла прасочваецца гісторыя ўзнікнення і развіцця афарыстыкі, падаюцца шматлікія значэнні тэрміна “афарызм” і прыводзяцца разнастайныя погляды вучоных на афарыстычнае выслоўе як лінгвістычную з’яву, вызначаюцца спецыфічныя рысы афарызма як твора малога жанру.

Як вядома, ва ўсіх краінах свету кожная сям’я лічыць неабходным мець у сваёй бібліятэцы зборнік афарызмаў. Такая кніга дазваляе лепш зразумець духоўны свет чалавека, дакрануцца да скарбніцы жыццёвай мудрасці. У ёй адлюстравана гісторыя нашай цывілізацыі не ў датах і лічбах, а ў думках, пачуццях і разважаннях.

Афарызмы цікавыя даследчыкам культуры, мастацтва, літаратуры, прыцягваюць вялікую ўвагу мовазнаўцаў сэнсавай ёмістасцю, арыгінальнасцю формы, асаблівасцямі структуры. Вывучэнне афарызмаў своечасова, паколькі дынаміка жыцця сучаснага свету, узровень развіцця грамадства дыктуюць неабходнасць звяртацца да змястоўнай маўленчай формулы. Узнікшы ў далёкім мінулым, афарызм устойліва і няўхільна развіваецца і ў нашы дні.

Наогул афарыстычны жанр у значнай меры трыдцыйны, ён адносіцца да старажытнага і вельмі жывучага жанру літаратуры – да выслоўяў. Гэты выдатны жанр інтэлектуальнага мастацтва забяспечыў сабе дзіўнае даўгалецце і вялікую папулярнасць у народзе. Яго вельмі шанавалі вядомыя людзі ўсіх эпох і часоў. “Моцныя, кароткія выразы вельмі садзейнічалі паляпшэнню жыцця,” – гаварыў Цыцэрон. “Максімы і афарызмы – праўдзівая жыццёвая мудрасць і соль літаратуры,” – пісаў Д. Морлі. “Кароткамоўе, быццам жэмчуг, іскрыцца зместам. Сапраўдная мудрасць нешматслоўная,” – сцвярджаў Л.М. Талстой. Заўзятым прыхільнікам афарыстыкі быў М. Горкі, які прызнаваўся, што “вельмі шмат вучыўся на прыказках, інакш на мысленні афарызмамі”. Якуб Колас таксама добра ўсведамляў мастацкую вартасць, філасофскія гарызонты гэтага жанру, вельмі ахвотна, шырока, плённа выкарыстоўваў афарыстыку, па-майстэрску ўводзячы выслоўі ў свае творы.

Само слова “афарызм” тлумачылася па-рознаму. У разуменні адных вучоных – гэта глыбокая павучальная думка ў вобразнай форме, на думку другіх – парадаксальнае меркаванне ў дасканалым стылі, якому перш за ўсё характэрна арыгінальнасць. Азначэнні афарызма, якія падаюцца ў энцыклапедычных слоўніках, таксаманосяць разнастайны характар, але ўсе яны аб’яднаныя тымі характэрнымі рысамі, якія належаць толькі афарызму – літаратурная крыніца паходжання, ёмістасць, лаканізм.

У літаратуры дарэвалюцыйнага часу можна знайсці пацвярджэнне дзвюм тэорыям. Так, у “Энцыклапедычным слоўніку” Брокхаўза і Ефрона (1890–1907) афарызм тлумачыўся як мудрае выказванне, а ў ліку прыкладаў афарызмаў прыводзіліся выказванні і прыказкі Акіра і іншых аўтараў старажытнасці. Згодна ж нямецкім дадзеным, напрыклад курсу стылістыкі Р. Меера, афарызм – паняцце новае, прыказкі ў яго не ўваходзяць, а парадаксальнасць з’яўляецца адной з асноўных яго прымет.

Калі звярнуцца да літаратуры нашага часу, то можна ўбачыць, што мінулыя супрацьлеглыя сужэнні пра паняцце афарызма не толькі не зменшыліся, а яшчэ больш паглыбіліся. Напрыклад, Вялікая Савецкая Энцыклапедыя (ВСЭ, 1969–1978) тлумачыць афарызм як глыбокую думку пэўнага аўтара, арыгінальна пабудаванае нечаканае

меркаванне. Прыклады афарызмаў даюцца толькі з новай літаратуры, а паколькі агаворана, што афарызм – думка “пэўнага аўтара”, то вынікае, што прыказкі і прымаўкі ў гэта паняцце не ўваходзяць. Што датычыцца суджэння, то яно азначана ў ВСЭ так, як і афарызм, за выключэннем меркаванняў пра нечаканасць і арыгінальнасць фармулявання думкі.

Прынцыпова іншая характарыстыка даецца ў Кароткай Літаратурнай Энцыклапедыі (КЛЭ, 1962–1975). У ёй не ўказваецца на прыналежнасць афарызма пэўнаму аўтару. Гэта зроблена не выпадкова, таму што далей ідзе ўдакладненне: “Афарызмамі з’яўляюцца, як правіла, прыказкі і прымаўкі”. Прыклады афарызмаў даюцца не толькі з новай літаратуры, а і са старажытнарускай, без спасылак на парадаксальнасць і свежасць.

У 4-томным “Слоўніку рускай мовы” падаецца наступнае азначэнне афарызма: “Афарызм – выслоўе, якое выражае з найбольшым лаканізмам у адшліфаванай форме якую-небудзь арыгінальную думку” [3, с. 52]. У “Літаратурным энцыклапедычным слоўніку” азначэнне афарызма гучыць наступным чынам: “Афарызм – абагульненая думка, выражаная ў лаканічнай, мастацка завостранай форме (звычайна пры дапамозе антытэзы, гіпербалы, паралелізму і г.д.). У фальклоры да афарызмаў адносяцца прыказкі і прымаўкі, у літаратуры – гномы ці сентэнцыі (афарызм без пэўнага аўтара), апафегмы (афарызм, які прыпісваецца нейкай асобе), афарызмам маральнага зместу называецца таксама максіма” [4, с. 43].

Такім чынам, афарызм – гэта спецыфічная адзінка лексічнай сістэмы, якая мае сваю адметную структуру. З аднаго боку, афарызм – гэта прадмет даследавання лінгвістыкі (у ім назіраюцца свае лексіка-семантычныя і лексіка-граматычныя спецыфічныя асаблівасці), з другога – гэта аб’ект даследавання рыторыкі (маюцца на ўвазе спецыфічныя семантыка-сінтаксічныя і стылістыка-сінтаксічныя асаблівасці).

Прыведзеныя прыклады з даведачнай літаратуры сведчаць, што спрэчны погляд на паняцце афарызма існуе і сёння. Азнямленне з замежнай даведачнай літаратурай таксама паказвае на неаднастайнасць, няяснасць у вывучэнні афарызмаў. Само паняцце “афарызм” у розных краінах прадстаўлена па-рознаму.

Да ўсяго няясна, у якой галіне навукі павінны вывучацца афарызмы – фразеалогіі, тэорыі літаратуры, парэміялогіі. Такія адносіны да афарызмаў дазваляюць вольна “жангліраваць” словам “афарызм” у літаратуры, што прыводзіць да абыякавых адносін да літаратурнага афарызма, выклікае прапановы вынясення паняцця за межы літаратуры і дзялення афарызмаў на “аўтарскія і няаўтарскія”, “індывідуальныя і масавыя”, “народныя і кніжныя” і г.д.

Афарызмы з’яўляюцца адлюстраваннем ментальнага свету, уяўляюць сабой маўленчую рэалізацыю, што ўключае ў сябе як уласна лінгвістычныя, так і экстралінгвістычныя элементы. Афарызм, валодаючы структурнымі асаблівасцямі, спрыяе разважанню, з’яўляецца своеасаблівым каталізатарам думкі, працэсу ўзнікнення ідэй, асацыяцый, і такім чынам ён цесна звязаны з паняццем “тэкст”.

Бясспрэчна, афарызм з’яўляецца вынікам сінтэзу, абагульнення, патрабуе паглыбленых разважанняў. У апошнія дзесяцігоддзі назіраецца тэндэнцыя да актыўнага выкарыстання, вар’іравання і пераасэнсавання афарызмаў у мастацкай і публіцыстычнай літаратуры, перыядычным друку, на радыё, тэлебачанні, у жывой мове.

Афарызм – тэкст другасны, для стварэння якога неабходны экстралінгвістычныя элементы: звышмоўная інфармацыя, псіхалагічныя, сацыяльна-культурныя фактары, менталітэт, палітычнае становішча, сітуацыя зносін. У цяперашні час назіраецца ўзмацненне цікавасці да афарыстыкі, менавіта беларускай. Гэты ёмісты, кароткі і мудры жанр літаратуры становіцца адным з самых папулярных і перспектыўных яе кірункаў.

Але, нягледзячы на жыццязстойкасць афарызмаў, на іх шырокае ўжыванне, феномен афарызмаў яшчэ не вывучаны ўсебакова і ў належнай ступені. Гэта ж датычыцца лінгвістычнага даследавання такіх моўных праяў, уласцівых шэрагу афарызмаў, як граматычны іх склад або структурная парадыгма, а таксама спецыфікі афарызма як твора малой формы.

Нам вядомыя некалькі жанраў, для якіх характэрны сапраўды мінімальны аб'ём тэксту (да некалькіх радкоў): байка, прытча, анекдот, мініяцюра. Тыя характарыстыкі прадмета выяўлення, якія звычайна падкрэсліваюць даследчыкі: “шырыня ахопу”, разнастайнасць з'яў жыцця і шматбаковасць характараў, паўната і канкрэтнасць у тлумачэнні абставінаў, – характарыстыкі, зусім не прыдатныя для твораў малой формы. У той жа час можна адзначыць і наступнае: малыя жанры і па аб'ёме, і ў многім па змесце аналагічныя эпізодам вялікіх; а часам такія эпізоды прама прадстаўляюць сабой малыя жанры, напрыклад устаўныя прытчы, анекдоты і г.д. Агульны структурны прынцып для ўсіх малых жанраў – акцэнт на падзеі самога апавядання. Трэба сказаць, што малыя жанры пры ўсёй абмежаванасці іх прадметнага зместу характарызуюцца прынцыповай множнасцю пунктаў погляду на свет і творчым характарам іх узаемадзеяння.

Афарыстычнае выслоўе валодае шэрагам рыс, характэрных для твораў малой формы. Перш за ўсё гэта ідыяматычнасць. Пад ідыяматычнасцю наогул разумеецца ўласцівае толькі для канкрэтнай мовы члянненне яе семантычнай прасторы, адлюстраванае ў структурнай спецыфічнасці яе адзінак. Як вядома, найбольш ярка ідыяматычнасць асобнай мовы выяўляецца ў яе ўстойлівых лексічных спалучэннях.

Любая культура з'яўляецца працэсам і вынікам асваення чалавекам рэчаіснасці, працэсам творчага асэнсавання свету і сябе ў ім. У розных народаў спосабы і вынікі гэтага асваення маюць агульнае і адметнае, спецыфічна-нацыянальнае, што вызначаецца ўмовамі жыцця і быту этнасу. Усё гэта выразна адлюстроўваецца ў мове, найперш у адметнасці слоўніка, у народнай фразеалогіі, непасрэдна звязанай з матэрыяльнымі і духоўнымі каштоўнасцямі народа, што сфарміраваліся пад уплывам прыродных, гістарычных, культурных і іншых фактараў, у пабудове словазлучэнняў і сказаў, у гукавым ладзе мовы.

Любая мова – вельмі разнародны спляў свайго і чужога, спрадвечнага і запазычанага, глыбінна народнага і “павярхоўна-кніжнага.” У розныя перыяды гісторыі нашай літаратурнай мовы рэакцыя на гэтыя розныя стыхіі была неаднолькавай – ад прыняцця “чужога” да пурыстычнага адстойвання свайго. У мове, як і наогул у культуры таго ці іншага народа, даволі цяжка правесці дакладную мяжу паміж сваім і несваім. Уласна кажучы, не існуе якой-небудзь яркай і унікальнай прыметы, па якой нацыянальнае можна адразу ж і беспамылкова аддзяліць ад інтэрнацыянальнага. І, тым не менш нацыянальнае існуе. “Нацыянальныя асаблівасці – дакладны факт, – падкрэслівае акадэмік Д.С. Ліхачоў. – Не існуе толькі якіх-небудзь адзінкавых у сваім родзе асаблівасцей, якія належаць толькі гэтаму народу, толькі гэтай нацыі, толькі гэтай краіне. Уся справа ў некаторай іх сукупнасці і ў крышталічным непаўторным збудаванні гэтых нацыянальных і агульнанацыянальных рысаў. Адмаўляць наяўнасць нацыянальнага характару, нацыянальнай індывідуальнасці – значыць рабіць свет народаў вельмі сумным і шэрым”.

Трэба сказаць, што лексіка-граматычныя і гістарычныя асаблівасці канкрэтнай мовы ў сваёй сукупнасці абумоўліваюць тую якасць гукавой і пісьмовай мовы (рэальна бачную толькі носьбітам іншай, у тым ліку і роднаснай мовы), якая і называецца ідыяматычнасцю.

Існуюць розныя азначэнні ідыяматычнасці. Найбольш поўным і выразным, на наш погляд, з'яўляецца наступнае: “Ідыяматычнасць – наяўнасць у маўленні

ўстойлівых зваротаў (ці ідыём) рознага тыпу, значэнне якіх не вычэрпваецца значэннямі слоў, што ўваходзяць у такі зварот” [1, с. 135].

Ідыяматыка любой мовы валодае як бы падвоенай індывідуальнасцю. Яна індывідуальная як з’ява сучаснай літаратурнай мовы, таму што кожны зварот з’яўляецца самастойнай часткай некалі актыўнай маўленчай мадэлі, якая з часам страціла сваю актуальнасць. Яна індывідуальная і як адлюстраванне якіх-небудзь нацыянальных рэалій, што складалі ў свой час самабытнасць культуры таго ці іншага народа. А індывідуальнае – як гэта ні парадаксальна – з’яўляецца асабліва трывалай сувяззю пры ўзаемадзеянні народаў і іх культур, таму што менавіта індывідуальнае і з’яўляецца нацыянальнай “валютай” пры культурным узаемаабмене народаў. “Менавіта індывідуальныя асаблівасці народаў звязваюць іх адзін з адным, прымушаюць нас любіць народ, да якога мы нават не належым, але з якім сутыкнуў нас лёс, – падкрэсліваў Д.С. Ліхачоў. – Значыць, выяўленне нацыянальных асаблівасцей характару, веданне іх, роздум над гістарычнымі абставінамі, якія садзейнічаюць іх стварэнню, дапамагаюць нам зразумець іншыя народы. Роздум над гэтымі нацыянальнымі асаблівасцямі мае агульнае значэнне. Ён вельмі важны”. Кожнае слова ў кожнай мове ў вызначаны момант яго развіцця ўваходзіць у абмежаваную колькасць больш ці менш устойлівых спалучэнняў слоў, і ў кожнай мове ў вызначаны момант знаходзіцца абмежаваная колькасць спалучэнняў. Агульная лічба гэтых застылых ці ўстойлівых спалучэнняў для кожнай мовы адносна невялікая. У той жа час любая фраза, вымаўленая ці ўзятая з любога тэксту, поўнаасцю з іх складаецца.

Адметныя рысы мовы таго ці іншага народа выразна адлюстроўваюцца ў моўных зваротах. Гэта і звароты з асаблівасцямі кіравання і дапасавання (*смяяцца з кагосьці, пайсці ў грыбы, хварэць на грып* і інш.), і розныя фразеалагізаваныя формулы маўленчага этыкету для выражэння прывітанняў, пажаданняў, падзякі і г. д. (*Спажывайце на здароўе! Добра гадуіся! Каб быў здаровы, як дуб скарбовы! Гладкай дарогі! Да пабачэння! Дзіўная рэч!* і інш.), і фразеалагічныя звароты (*біць бібікі, сам-насам, за рубель жабу ў Вільню пагоніць, як кату пад’есці, з жабіны прыгарычы* і інш.).

Вядомыя таксама шматлікія прыказкі і прымаўкі, на якія асабліва багаты беларускі народ. Усім знаёмыя наступныя выразы: *Які музыка, такое гранне; Добры чалавек і сабакі дражніць не будзе* і інш.

Апрача ўсіх вышэйпералічаных моўных з’яў, што ўваходзяць у ідыяматыку асобнай мовы, асаблівае месца займаюць аўтарскія выслоўі. Яны належаць адначасова і сістэме мовы, і сістэме культуры. Прыгадаем: *Міхал лічыў Нясвіж Парыжам* (Я. Колас); *Беларусу і ў Парыжы сняцца белізна бяроз і сосен медзь* (П. Панчанка); *І буслы не ўсе дамоў вяртаюцца з афрыканскіх сонечных краёў* (Л. Геніюш); *Не адрокся Бог ад Беларусі* (В. Аколава) і інш.

Кожная мова захоўвае ў адзінках, якія набылі вобразна-метафарычнае, сімвалічнае значэнне, культурна значную для носьбітаў гэтай мовы інфармацыю, зберагае культуру як гістарычную памяць народа. Да такіх адзінак належаць і аўтарскія выслоўі. Яны могуць накіраваць чалавека на жыццёвы шлях, заспакоіць у бядзе, падштурхнуць да барацьбы з перашкодамі. Таксама трэба сказаць і пра выхаваўчую ролю такіх выказаў: яны пашыраюць духоўны свет чалавека, фарміруюць маральныя якасці. Значная эканомія слоў, глыбіня семантыкі, яркая вобразнасць робяць выслоўі стылістычнымі шэдэўрамі, што вельмі ўзбагачае маўленне. У лінгвістычным плане выслоўі валодаюць шэрагам рыс, якія дазваляюць адносіць іх да моўных з’яў. Гэта ўстойлівасць, узнаўляльнасць, наяўнасць шэрага мастацка-стылістычных сродкаў, маўленчая варыятыўнасць. Сведчаннем жа таго, што выслоўі адносяцца і да сістэмы культуры, з’яўляюцца такія ўласцівасці, як сэнсавая завершанасць, вобразнасць і

лаканізм выражэння, прыналежнасць пэўнаму аўтару, уваходжанне ў культурную “спадчыну” асобы.

Да культурнай традыцыі многіх народаў належыць збіранне выслоўяў вядомых дзеячаў культуры. Доказам таго, што яны адносяцца менавіта да сферы культуры, з’яўляюцца зборы выказванняў і афарызмаў аўтараў самых розных часоў і краін. Найбагацейшай крыніцай выслоўяў з’яўляюцца творы беларускіх творцаў слова: М. Танка, Р. Барадуліна, З. Дудзюк, Я. Купалы, В. Зуёнка, П. Панчанкі, І. Шамякіна,

І. Мележа, А. Асіпенкі, А. Карпюка і інш., напрыклад: *Якому дурню свет далі зрабіць, які мы ўсё жыццё перарабляем!* (М. Танк); *Народ – гэта нешта большае, чым сума адзінак* (В. Іпатава); *Прызнаць віну, якой не варты вы, – адчэпка толькі для суда людскога* (У. Някляеў); *Ці яшчэ доўга, скажыце, так будзе на свеце весціся, што часамі, каб дзеці насталі хоць крыху разумнейшымі, больш чалавечнымі і абладаванымі жыццёвай мудрасцю, вопытам і ведамі, бацькам абавязкова трэба касцьмі легчы?* (А. Карпюк); *Жарт найлепшым чынам прымірае людзей; Нікога нельга абавязаць быць шчырым і адкрытым* (І. Шамякін) і інш.

Па-другое, лексіка-граматычныя і стылістыка-сінтаксічныя спецыфічныя рысы афарызма. Галоўнае, на наш погляд, тое, што ў адносінах да афарызмаў можна гаварыць пра дваісты падыход да іх структуры. Калі мы гаворым пра гарызантальную структуру афарызма, маецца на ўвазе, што ён складаецца больш, як з аднаго сказа, а значыць, пра яго можна сказаць, што гэта звышфразовае адзінства, апісаннем якога якраз і займаецца лінгвістыка тэксту, хоць да апошняга часу сказ лічыўся самай буйной адзінкай мовы. Звышфразовае адзінства – гэта найбольш буйная сінтаксічная адзінка. Яна ўяўляе сабой аб’яднанне некалькіх сказаў, якія цесна звязаны па сэнсе і сінтаксічна і здольныя раскрыць адну з тэм (мікратэм) звязнага тэксту. Сказы ў складзе звышфразовага адзінства бываюць разнастайныя па структуры (простыя, ускладненыя зваротамі, складаныя). У сэнсавых адносінах назіраецца лексічная пераемнасць і ўзаемасувязь кампанентаў складанага цэлага. Кожны наступны сказ працягвае і развівае змест папярэдняга, пакуль мікратэма не будзе раскрытая поўнасцю. Сэнсавое адзінства частак звышфразовага адзінства абсалютна абавязковае, напрыклад: *Загарэліся першыя зоры і паплылі, як у вялікім люстры. Але хутка іх зацягнула хмарами, мора патухла. Адно чырвоны аганёк партовага маяка прыветліва мільгаў праз цемень* (Лупсякоў).

Структурнымі сродкамі звышфразовага адзінства з’яўляюцца злучнікі, ужыванне займеннікаў замест назоўніка ці прыметніка папярэдняга сказа, ужыванне акалічнасных выразаў, суаднесенасць відавых і часавых форм дзеяслова, непаўната асобных сказаў, парадак слоў, паралелізм пабудовы сказаў і г.д. Звышфразовае адзінства характарызуецца інтанацыйнай звязнасцю кампанентаў і завершанасцю. Прыведзеныя фармальна-граматычныя сродкі не абавязкова павінны быць у кожным звышфразавым адзінстве; выбар сродкаў залежыць ад зместу, манеры выказвання пісьменніка.

Прывядзём прыклады афарыстычных выслоўяў – звышфразавых адзінстваў: *Вось лад такі на гэтым свеце: Адны ў пашане, тыя ў смеці I век жывуць пад нейкім страхам, Усе ж выйшлі ў жыцце адным шляхам* (Я. Колас); *Кім ты б ні стаў – Адною рукой гайдай калыску сына, Другой – магілу дзедаву напраў...* (М. Рудкоўскі); *Ад гора – усё ў свеце няміла, Ад шчасця – час хутка мінае, Ад хмеля – марнуюцца сілы, Ад славы – сяброў убывае... Вось тут і спыніся на нечым У гэтым жыцці, чалавеча!* (М. Танк); *Прывычкі нашы, ах, прывычкі! Вол прывыкае да ярма – Як распрагуць, яму нязвычайна, Здаецца, выпраглі дарма* (М. Лужанін) і інш.

Калі ж гаворка ідзе пра вертыкальную структуру пабудовы афарызма, то гэта значыць, што кожны афарыстычны выраз мае глыбінны падтэкст. Напрыклад, калі возьмем афарызм *На пахілых і сабакі Брэшуць злосней і гарчэй...* (Я. Колас), то зразу-мела, што калі чалавек слабы духам, дык не толькі людзі не будуць яму дапамагаць, але

і жывёлы таксама будуць яго крыўдзіць. Прачытаўшы афарызм *Смачны жабе гарэх, ды зубоў бог не даў...* (М. Багушэвіч), адразу зразумееш, што гаворка тут ідзе не пра жабу і не пра сапраўдны арэх, а маецца на ўвазе, што калі не можаш нешта зрабіць, не хапае ў цябе сілы, дык і няма чаго брацца за справу.

У сувязі з тым, што існуе дваісты падыход да структуры афарызма, можна гаварыць пра тое, што афарызм належыць не толькі лінгвістыцы, але і рыторыцы. Відавочна “...ўзаема сувязь рыторыкі і лінгвістыкі, якая мае на ўвазе залежнасць (і арыентацыю) аб’ектаў рыторыкі (рытарычных структур) ад аб’ектаў лінгвістыкі (моўных структур). У сучаснай семіётыцы пад рыторыкай якраз і разумеюць правілы пабудовы маўлення на звышфразавым узроўні, законы “паэтычнай семантыкі”, г.зн. тыпы непрыхаваных (пераносных) значэнняў (рытарычных фігур) і “паэтыку тэксту” (структуру адносін унутрытэкставых элементаў), уключаючы аналіз сацыяльнага функцыянавання тэкстаў як цэласных знакаў” [2, с. 417]. А значыць, афарызм мае моўную і рытарычную прыроду. Як прадмет рыторыкі, афарызм змяшчае розныя стылістычныя фігуры, такія, як антытэза, хіязм, градацыя, рытарычнае пытанне, азначэнне, эліпіс, паралелізм, парадаксальнасць. Як прадмет лінгвістыкі, афарызм выяўляецца шматлікімі тропамі: метафарай, метаніміяй, сінекдахай, анафарай, літотай, анадыплогіяй, іншасказаннем, перыфразай і г.д., напрыклад: *Кандыдат ён можа быць, працаўнік ці будзе?* (М. Лужанін); *Калі няма таго свету, чаму не вяртаюцца тыя, што туды пайшлі?* (М. Танк) – рытарычнае пытанне; *Саперніцтва з прыродай — непазбежнасць, як непазбежнасць — розум у прыродзе* (В. Зуёнак) – паралелізм; *У кожнага — свой век* (М. Танк) – эліпіс; *Радзіма будзе жыць без мяне, мяне без Радзімы не будзе!* (Р. Барадулін) – хіязм; *Толькі шчырасці нам часам не хапае, Не хапае часам дабраты* (П. Панчанка) – анадыплогія; *Жыццё – парыв адвечнае красы* (П. Трус); *Душа паэта – плач і смех!..* (П. Трус); *У джунглях моў ёсць мова пачуцця, на ўсёй зямлі дваім яна даецца* (М. Мятліцкі); *Калі ў сэрцы паэта попел, у агонь яго не раздзьмуць* (Л. Геніюш) – метафара; *Хоць аблысела, крывая, Ужо трухлявая зусім, Ды чын акадэмічны мае І любіць кіраваць усім* (М. Танк) – афарызм-характарыстыка.

Па-трэцяе, цытатнасць. Яна – у ліку галоўных якасцей, таму што афарызм – гэта разнавіднасць чужога слова, аднак мастацкі тэкст нярэдка дорыць нам новыя, першапачатковыя афарызмы. Можна, канешне, чэрпаць афарызмы са спецыяльных зборнікаў, але лепш за ўсё шукаць афарызмы ў мастацкіх творах, таму што кожны афарызм – гэта маленькая школа мыслення, напрыклад: *Божжа, ратуй мяне ад самай большай спакусы і граху – паўтарэння і пераймання* (М. Танк); *... каб вешацца – трэба таксама сумленне займець* (У. Караткевіч); *За празмернай сур’ёзнасцю часта хаваюцца абмежаванасць і пустата* (І. Шамякін); *... слабасці, што вірусы грыпу: знікаюць адны – з’яўляюцца другія* (І. Шамякін); *Ветлівасць – форма прытворства!* (А. Карпюк); *Жывы час, калі простае робіцца вялікім* (С. Алексіевіч); *Спакойна ў свеце – на душы спакой* (М. Рудкоўскі) і інш.

І нарэшце, афарызму як твору малога жанру ўласцівая такая рыса, як парадаксальнасць, г.зн. разважанне, якое прыводзіць да такіх вывадаў, што не могуць быць аднесены ні да ліку праўдзівых, ні да ліку памылковых. Афарызм-парадокс – гэта выражэнне ў вострай форме, кароткай і закончанай, незвычайных паняццяў і ўяўленняў, напрыклад: *Усе дарогі, апроч тых, што вядуць на пагост, – бясконцыя* (М. Танк); *Мяне пахаваюць людзі, лепшыя за мяне* (У. Караткевіч); *Без рызык жыццё не жыццё* (У. Караткевіч); *Жыццё вучыць жыццё* (І. Шамякін); *Прыгожа могуць гаварыць толькі непрыгожыя жанчыны...* (А. Мрый) і інш.

Усе вызначаныя якасці аўтарскіх выслоўяў гавораць пра тое, што яны павінны складаць культурную спадчыну асобы з мэтай надання нашаму маўленню экспрэсіўнай афарбоўкі і ёмістасці. Акрамя гэтага, прыведзеныя вышэй характарыстыкі афарызмаў

абумоўліваюць самую важную для малога жанру рысу – уваходжанне у культурны “набытак” асобы, г.зн. сітуацыйную запатрабаванасць, здольнасць быць заўсёды “да месца”, спрыяючы ўзбагачэнню сучаснага жывога маўлення і пазбяганню будзённых слоў і штампаў.

Вывучэнне выслоўяў пачалося ўжо даўно, тэарэтычнае даследаванне працягваецца, з’яўляюцца новыя канцэпцыі, ідэі, фарміруюцца сістэмныя погляды на дадзеную праблему. Але, на нашу думку, перш чым перасягнуць нацыянальныя межы і перайсці ў разрад агульначалавечых феноменаў, аўтарскія выслоўі павінны быць “апрацаваны” ў межах нацыянальнай філалогіі і нацыянальнай культуры.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Комлев, Н.М. Словарь иностранных слов / Н.М. Комлев. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 672 с.
2. Топоров, В.Н. Риторика / В.Н. Топоров // Литературный энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – 785 с.
3. Словарь русского языка : в 4 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. – М. : Русский язык, 1981. – Т. 1: А–Й. – 698 с.
4. Гаспаров, М. Афоризм / М. Гаспаров // Литературный энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 785 с.

Levonuk A.Y. Specific Features of the Aphorism as a Short Work

This article is about aphoristic units in connection with short works. It briefly describes the origin and the history of the development of aphoristics. It also gives different scientists' definitions of the concept “aphorism”, their interpretations of such a linguistic phenomenon as an aphoristic unit and shows specific features of the aphorism as a short work.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 03.09.2009

УДК 81:39(476)(07)

Л.В. Леванцэвіч

КАНЦЭПТ “РУСАЛКА” Ў МОЎНЫМ КАНТЭКСЦЕ

У кантэксце беларускай мастацкай і публіцыстычнай літаратуры раскрываецца паняццё і сімвалны змест канцэпта “русалка”.

Увага лінгвакультуролагаў засяроджваецца на вывучэнні адметнага ў складзе ментальных адзінак і накіравана на акумуляюючае апісанне адрозных семантычных прыкмет канкрэтных культурных канцэптаў. Канцэпт – гэта змест паняцця, якое, паступова развіваючыся, актуалізуе ў маўленні асобныя семантычныя прыкметы, выражае сэнсава-сімвалнае значэнне. Канцэпт заключае ў сабе выразнае вобразнае ўяўленне і згустак асацыяцый і канатацый. Вербальна прадстаўляецца моўнымі адзінкамі розных узроўняў (словам, словазлучэннем, словаўтваральнай парадыгмай, устойлівай адзінкай, сінтаксічнай канструкцыяй, тэкстам). Адным з канцэптаў беларускай моўнай карціны свету з’яўляецца міфалагема *русалка*.

Міфалагема *русалка* ўтворана ад старажытнарускага *русалиа* ‘язычніцкае свята вясны’, ‘гульні ў гэтае свята’, ‘тыдзень перад Тройцай’, якое запазычана ад лац. *Rosalia* – першапачаткова ‘свята руж’. Міфалагема *русалка* лічыцца даследчыкамі (Т.І. Балдышэўская, У.І. Даль, М. Фасмер, Я.Ф. Карскі, А.М. Весялоўскі) роднаснай са словамі *раса* (русалка – вадзяная дзева, распарадчыца дажджу), *русы*, “*русло*”, *ружа*, *русь*.

Зместавы мінімум канцэпта слова-міфалагема *русалка* – гэта (у міфалагічнай свядомасці) ‘жанчына з доўгімі распушчанымі валасамі, якая жыве ў вадзе або жыце’ [19, т. 4, с. 728]. Названы канцэпт рэалізуецца, напрыклад, у мастацкай літаратуры. Звычайна мастакі слова ствараюць вобраз русалкі як прыгожай дзяўчыны.

Тады могуць паўстаць у душы цені дзівосных малюнкаў, дзівосных падзей, цені найўных дзіцячых трызненьняў. Тады можа здацца, што расуваецца ціха туман над Дняпром, раздаецца вада і ўсплывае наповерх цудоўнай красы дзяўчына. Яна асцярожна азіраецца, яна, пэўна, хоча выйсці на бераг, каб пагойтацца на гнуткім веці бяроз.

Мо гэта русалка? А мо гэта казачная Дзеўка-Паланянка, што ў моры з сонцам купаецца? [16, с. 149].

Частыя кантэксты, дзе вобраз русалкі з’яўляецца неад’емнай часткай роднай прыроды. Пры гэтым не канкрэтызуецца, што гэта за істоты, адкуль яны бяруцца, як выглядаюць:

Слухаюць [явар і каліна] смехаў русалчыных, // Лопату крылляў начніцы [17, с. 169].

І спявае [салавейка], і шчабеча, // Пакуль месяц ўзыйдзе, // Пакуль тыя русалачкі // З Дняпра грэцца выйдуць [17, с. 375].

Сонцэ ціха скацілося з горкі;
Месяц белы заплаканы сьвеціць,
Агледае бахматыя зоркі,
Цягне з возера срэбныя сеці.

Ў іх русалкі заблуталі косы, –
Рвуць і блутаюць срэбныя ніці;
Ноч плыве над зямлёй, сее росы,
Ноч шапочэ русалкам: “засьніце”... [2, с. 11].

І здаецца, каб даўжэй я

Паўглядаўся, мог бы ўбачыць
 І знаёмую русалку,
 Што тут некалі жыла.
 Што ля млына кожным ранкам
 Выплывала рваць лілеі,
 Потым на зары сушыла
 Косы русыя свае [7, с. 104].

З эсэ і апавяданняў Б. Сачанкі і Я. Сіпакова паўстае ўсебакова раскрыты вобраз русалкі: называецца час, калі яна з’яўляецца; месца, дзе яе можна сустрэць; знешні выгляд: звычайна прыгожая маладая дзяўчына, з поўнымі расцвілымі грудзямі, з доўгімі распушчанымі валасамі; станоўчыя і адмоўныя дзеянні-функцыі, якія выконвае русалка: весела смяецца, прыгожа спявае, заманьвае ў ваду хлопцаў, блытае сеці рыбакоў, апыляе збажыну ў квецень:

Русалкі, якіх выпускаў з вады гаспадар ракі – вадзянік, – гуталіся на галінах дрэў, бегалі па жыце, прыгожа спявалі, весела смяяліся. Хлопцы ды і мужчыны баяліся іх – яны ведалі, што русалкі могуць зацягнуць таго, хто спадабаецца, на дно ракі і там заказытаць да смерці. З гэтай прычыны ў русальны тыдзень ніхто не купаўся ў рацэ, а ўсе лодкі ўсцягвалі на бераг – русалкі ў гэты час гайдаюць лодкі і часта перакульваюць іх [14, с. 28].

Хрышчэнне сваіх людзей князь задумаў зрабіць якраз на русальным тыдні... З гэтай вады, памяняўшы бога, не выйшлі трое: лекар-зялейнік Анціпа, якога ўсе ведалі яшчэ як воблакапраганіцеля – яго, кажуць, заказытала русалка... [14, с. 32].

Русалкі з рогу вылівалі на ніву расу. Мы лічылі, што яны гэтак апыляюць нашы каласы ў квецень. Радаваліся мы, радаваліся самі каласы, радаваліся нівы, бо гэта было апладненне – іх шлюбная ўрачыстасць і харашыня [15, с. 68].

Баяўся паляшук усё жыццё і русалак. Па народным навер’і, русалкамі становяцца дзяўчаты, што памёрлі цнатлівымі на русалчыным тыдні. Русалкі звычайна жывуць у вадзе – у вірах, твані; але, калі зацвітае жыта, яны па расе перабягаюць туды. І там робяць заломы. Весяляцца. Яны зусім голыя, у чым маці нарадзіла, з вяночкамі кветак на галовах. Не дай бог трапіць ім у рукі – заласкаюць, зашлакочуць. Даўшы русалкам пажыць пэўны час у жыце, іх потым, калі жыта спела, праганялі, кідаючы ў жыта сплеценыя з кветак вянкi. Самі дзяўчаты, кінуўшы вянкi, уцякалі без аглядкі [13, с. 179].

Русалчын тыдзень. У некаторых вёсках гэтае свята называлі яшчэ і тройцай. Святкавалі русалчын тыдзень тры дні – нядзелю, панядзелак, аўторак. Двор, хату ўпрыгожвалі зялёнымі бярозкамі, галінкамі клёну, ліпы. Дзяўчаты, па-святочнаму апрануўшыся, збіраліся ў купкі і спявалі песні. У гэтыя дні нельга было купацца, бо маглі злавіць русалкі і зашлакатаць да смерці [13, с. 166].

Парадыгматычна слова-міфалагема *русалка* звязана з вадзяніком, лесавіком, начніцамі, ведзьмай, таму што ўваходзіць у разрад усялякай нечысці, што пацвярджаецца наступнымі кантэкстамі:

*Сіні мёртвы агонь мігаціць над балотам,
 Там танцуе зялёных русалак сям’я,
 Вадзянік шчэрыць зубы гнілыя з чаротаў –
 Гэта клятая бацькаўшчына мая [3, с. 88].
 Прытаіцца да моху русалка, лясун,
 Каня вечнага «піць» не заводзіць;
 Пад зван-песню жывучых гусяравых струн
 Для ўсіх папараць-кветка ўзыходзіць [6, с. 351].
 ...Беларусь, Беларусь –
 Край замчышч, курганоў,*

*Дзе таяцца страхоці і звод,
Дзе русалкі выходзяць з віроў,
І начніцы вядуць карагод... [18, с. 90].*

Аднак ад нячыстай сілы русалка ўсё ж такі адрозніваецца, бо спалучае ў сабе рысы рэальнай жанчыны і нячысціка, таму што згодна з народным павер'ем русалкай становілася дзяўчына, якая пайшла з жыцця ад нешчаслівага кахання або памерла да шлюбу.

Некаторыя даследчыкі лічаць, што раздзяленне русалак на добрых і дрэнных адбывалася, верагодна, паралельна з раздзяленнем іх на прыгожых і страшных і супала з прыняццем хрысціянства, калі забараняліся вераванні ў сілы прыроды, у прыродных багоў, забараняліся язычніцкія абрады і рытуалы, ахвярапрынашэнні. У вобразе беларуска-славянскай русалкі можна ўбачыць напластаванні вераванняў розных эпох: матрыярхату, калі на чале роду стаяла жанчына; язычніцкіх культурных традыцый; хрысціянскай рэлігіі з яе непрыняццем мнагабоства.

Русалка як міфічная істота ўпамінаецца ці даволі падрабязна апісваецца ў прозе (апаবাদанні, эсе) і лірычных вершах, якія былі напісаны (ці апублікаваны?) на пачатку і напрыканцы ХХ ст. У мастацкіх творах, напісаных у сярэдзіне ХХ ст., міфалагема русалка звычайна выкарыстоўваецца як характарыстычная. З русалкай параўноўваецца прыгожая дзяўчына, радзей жанчына. Пры параўнанні дзяўчыны за аснову бярэцца знешняе падабенства: дзяўчына падобная да прыгожай, зграбнай, з гнуткім станам, з доўгімі русымі валасамі русалкі: *«Русалка! – ледзь не крыкнуў Дабранег і ўжо хацеў кінуцца адсюль прэч. – Зараз іх тыдзень! Яны вісяць на дрэвах. Гутаюцца. А што, калі яна кінецца ўслед за ім, пачне даганяць? Заказыча! У раку зацягне!»*

Так думаў хлопец, аднак уцякаць не спяшаўся: нешта вельмі знаёмае ўбачыў ён у гэтай русалцы. Нейкі час стаяў, не выяўляючы сябе, прыглядаўся да русалкі, а тады ціха, каб не спалохаць яе, паклікаў: «Галуба?» [14, с. 51]

У аснову некаторых параўнанняў пакладзена падабенства пэўных дзеянняў, рухаў: *“...Трэба на першаму вокліку, пачакаць не можаце”, – менавіта з такімі словамі з-пад прылаўка, быццам бы русалка з марскога віру, вынырнула прадаўшчыца [11].*

Глядзіць, як русалка ў ваду.

– Сагрэць яшчэ чаю?

Я ведаю, што не прыду.

Яна адчувае [10, с. 24].

Пры параўнанні можа ўлічвацца і месцазнаходжанне русалкі, якая звычайна сядзіць на беразе вадаёма: *Захаваўся толькі фотаздымак сярод маіх дзіцячых фатаграфій. На ім Бэці – як русалка з казак Андэрсэна: сядзіць на камені на беразе мора ў промнях вечаровага сонца. Доўгія светлыя валасы, дружлюбная ўсмешка [8].*

Расліны параўноўваюцца з русалчынай лускай, бо русалкі маглі мець і выгляд паўрыбіны: *Раска, як русалчына луска./ На вадзе ад месяца гарыць [16, с. 89].*

Пры параўнанні расліннага свету падкрэсліваецца знешняе падабенства валасоў русалкі (часта і па колеры) з прырэчнаю травой. Магчыма, тут праяўляюцца і рэшткі міфалагічнага светабачання: валасы – гэта расліны, трава.

Як косы русалак, травінкі-брыжы. / Рыба ў аеры плешчацца. / Глядзі асцярожней – / Сустрэнеш русалку.../ Цямнеюць сляды на траве.../ Купайла, / Ты казкай у кожнага змалку / Ці, можа, спрадвеку жывеш [12, с. 72].

У моўнай свядомасці носьбітаў беларускай мовы існуюць пэўныя канатацыі, звязаныя з гэтым словам-міфалагемай: русалка – гэта прыгожая, маладая жанчына з доўгімі валасамі і вялікімі грудзямі. Варта адзначыць, што слова-міфалагема русалка часцей ужываецца ў адносінах да дзяўчыны. Адбываецца станоўчая канатацыя: слова,

звязанае з гэтым вобразам, стылістычна кваліфікуецца як “паэтычнае”, “узвышанае”. *Галуба была вельмі прыгожая. Яе падчас ігрышчаў абіралі то русалкаю, то кустом...* [14, с. 38].

Пакінуў мяне мой ненаглядны, праз благіх людзей адрокся свае Русалачкі з васільковымі вачамі [17, с. 336].

[Зоська] (Кладзе на галаву вянок) Цяпер, якраз, буду русалка. *Бо такі ж русалкай ён мяне сваёй заве* [17, с. 336].

У паэтычным кантэксце ў вобразе русалкі можа прыходзіць муза:

Яна прыходзіла таемна, то дзяўчынкай,

То нёманскай русалкай у пакой,

Звінела жаўруком, то чарацінкай,

Да скроні дакраналася рукой,

Нябачанаю, тонкай і гарачай,

Кранала струны чулае душы,

Прарочыла натхненне і удачы,

Ласкава паўтараючы: “Пішы” [18, с. 113].

Аналіз сінтагматычных сувязей дазваляе выявіць функцыі русалкі, а таксама асацыяцыі і канатацыі, якія ўзнікаюць у сувязі з вобразам русалкі: *глядзіць, як русалка ў ваду; слухаць смехаў русалчыных; русалкі з рога вылівалі расу; [русалка] прыгажуня маладая; русалкі выходзяць з віроў; стройная дзяўчына; прыгожы гібкі стан, а вочы – нібы зоркі, а валасы – нібы травы шаўковы пук; яны былі вясёлыя; доўгія і густыя валасы яе былі распушчаны; поўныя, налітыя грудзі.*

Прыгажосць і абаяльнасць русалкі, здольнасць яе выдатна трымацца ў вадзе далі падставы аўтарам-публіцыстам параўноўваць беларускую спартсменку Аляксандру Герасіменю з русалкай. У беларускіх газетах за 2006 год (“Звязда”, “Беларусь сёння”, “Советская Белоруссия”) у публікацыях на спартыўную тэму яна называецца беларускай русалкай: *Аляксандра Герасіменя апраўдала статус лідара зборнай. На кантынентальным першынстве на водных відах спорту беларуская “русалка” здабыла сярэбраны медаль на дыстанцыі 50 метраў на спіне* [4].

Выдатныя творы напісаны пра русалку беларускімі паэтамі і празаікамі. У аснову сюжэтаў пакладзены павер’і пра русалку: Я. Баршчэўскі “Русалка-спакусніца”, А. Міцкевіч “Свіцязянка”, “Рыбка”, М. Багдановіч “Русалка”, К. Буйло “Кветка папараці”, Я. Купала “Русалка”, “Сон на кургане”, З. Бядуля “На прадвесні”, М. Чарот “Русалка”, Г. Ланеўская “Астравы: падарожжа наўпрост. Калі я была рыбкай”, Я. Сіпакоў “Русалка”, М. Аляхновіч “Начлежны агонь”. Вобраз русалкі прысутнічае ў творах такіх беларускіх паэтаў і празаікаў, як М. Танк, В. Зуёнак, А. Дудар, Б. Сачанка, У. Жылка, Р. Барадулін, У. Някляеў, Л. Вольскі, М. Пракаповіч і інш. Дзякуючы творчасці А. Міцкевіча, русалка набыла на Беларусі паэтычную назву – свіцязянка.

Вядомыя беларускамоўныя пераклады твораў пра русалку з іншых моў. З польскай мовы Ірынай Багдановіч перакладзена паэма Зосі Манькоўскай “Вечарніца”. Са славенскай мовы Ніл Гілевіч пераклаў верш Отана Жупанчыча “Белакраньская нявеста”. З украінскай мовы Таццяна Урублеўская пераклала аповяданне братоў Капранавых “Русалка”.

Артур Зельскі апрацаваў і надрукаваў “Паданне пра свіслацкую русалку”.

З русалкай звязана і паданне “Сіні калодзеж”, надрукаванае У.Ф. Кудзельскім (Рассказы о воде: белорусские крыницы, 1981 г.) і Э.М. Зайкоўскім (Жыватворныя крыніцы Беларусі, 2001 г.).

Ствараюць вобраз русалкі не толькі мастакі слова, але і скульптары. Вядомая ўсяму свету капенгагенская русалка даўно ўжо стала сімвалам дацкай сталіцы. Яна сумее на валуне ў чаканні казачнага прынца. Паколькі мадэллю для скульптуры стала

славутая балерына, то ў яе ёсць і канкрэтнае імя – Элінэ Эрыксен. Ёсць русалка і ў Швейцарыі, яна знаходзіцца непадалёку ад Жэневы і завецца "Сірэна возера Леман". Свая, чарнаморская, русалка ёсць у Гурзуфе, але гэта гераіня ўжо іншай, крымскай легенды. Бронзавая скульптура русалкі ў замкавым парку Радзівілаў у Нясвіжы. Нядаўна з'явілася і брэсцкая русалка ў парку адпачынку. Беларускія скульптары таксама ствараюць русалак: *У маі Мікола [Скляр] удзельнічаў у пленэры на тэму вады ў горадзе Драўна і пакінуў там русалку з рыбай як каралеву Драву* [9, с. 14].

Апошнім часам да вобраза русалкі сталі звяртацца не толькі пісьменнікі: рэжысёры здымаюць фільмы і ставяць п'есы, мастакі малююць карціны, дызайнеры ствараюць фасоны сукенак, работнікі рэкламы часта выкарыстоўваюць вобраз у рэкламе тавару.

Рэжысёр У. Савіцкі адыходзіць ад традыцыйнай пастаноўкі Купалавай п'есы і ўводзіць у дзею русалак: *Паралельны свет класіка [Я. Купалы] з русалкамі, прывідамі і ценямі знайшоў дастойнае ўвасабленне на сцэне. Я [рэжысёр У. Савіцкі] вырашыў адысці ад клішэ, таму нават свята Купалле ў спектаклі не такое, да якога мы прывыклі. Менавіта таму прывіды, цені, русалкі – усё незямное, нерэальнае знайшло месца на сцэне* [1, с. 52–53].

На Берлінскі кінафестываль 2007 г. расійскі рэжысёр Ганна Мелікян прадстаўляла рамантычную меладраму "Русалка". Галоўная гераіня фільма нарадзілася на беразе мора і, як міфічная істота, валодала незвычайнымі здольнасцямі: задуманыя ёю жаданні, добрыя ці благія, збываліся. Яна магла прадбачыць падзеі.

Гаворачы пра тэатр, яго станаўленне на Беларусі, Н. Янушкевіч (артыкул "Ад русалляў да "Ідыліі") расказвае пра "русаллі", якія святкаваліся беларусамі падчас провадаў русалкі на сёмушным тыдні. Тэатр – гэта асаблівы від прасторава-часавага мастацтва, які перадае якую-небудзь падзею так, як гэта магло б адбывацца ў жыцці.

Адным з галоўных элементаў тэатральнага мастацтва з'яўляецца гульня. Тэатр і ўзнік з ігрышчаў і абрадаў першабытных народаў. Так, да нашага часу захаваліся звесткі аб мініяцюрах язычніцкага дзейства крывічоў – русаллях, якія знаменавалі сабой пераход ад вясны да лета і звязваліся з "урадлівасцю палёў, маленнем пра дождж і нараджэннем новых калоссяў". Дзеючымі асобамі тут былі русалец-верхавод (ён пачынаў і вёў свята), музыканты, якія ігралі на невялікім барабане і жалейках. Галоўным жа персанажам дзейства з'яўлялася русалка-віла – дзяўчына ў белай кашулі з доўгімі рукавамі. Танец русалкі-вілы, кульмінацыя свята, непасрэдна звязваўся з абрадам: калі віла ўздымала рукі ўгору – прасіла дажджу; апускала ўніз, водзячы рукамі-крыламі над зямлёй, – апыляла яе. Элементы абраду адбываліся ў строгай паслядоўнасці і, як бачым, сапраўды нагадвалі тэатральнае дзейства [20, с. 24–31].

Міфалагема русалка выконвае намінацьўную функцыю. Імя-назву "Русалка" набылі самыя розныя прадметы і ўстановы, якія, здавалася б, часам не маюць ніякага дачынення да русалкі. Гэта: кніжны магазін у Варшаве, трохмесная вёславая лодка, парфюмерная вада La Fille de Mer з серыі кіслароднай касметыкі FABERLIC, стыль вясельнай сукенкі (контурны вясельнай сукенкі: аблягае цела ад грудзей да каленяў, а ніжэй распускаецца ў прасторную спадніцу), прыморскія гасцініцы, турыстычныя агенствы, парыкі (мяккія, чорныя, доўгія валасы), дызайнерскі набор для творчасці.

Мастакі стваралі і ствараюць вобразы русалак на сваіх палотнах: С. Патапава "Русалка", К. Макоўскі "Русалкі", І. Крамскі "Русалкі", Б. Альшанскі "Берагіня" і інш.

Беларускі бард В. Арцюшкевіч напісаў песню "Русалка-Таццяна". Да гэтага часу не сыходзіць са сцэны опера А. Даргамыжскага "Русалка": вельмі цікава, шчыра, сардэчна спявае [Соф'я Друкер] партыю Наташы з оперы А. Даргамыжскага "Русалка" [5]. З замілаваннем слухаецца лібрэта "Русалкі" А. Дворжака, Я. Квапіла.

Час ад часу ў прэсе з'яўляецца інфармацыя, што знойдзена русалка. З 2006 па 2007 гг. яе знаходзілі на Сейшэльскіх астравах каля вёскі Дэрош, у Азове, у амерыканскім штаце Фларыда, у Днястры, на Атлантычным узбярэжжы.

Магчыма, адзіная адмоўная канатацыя слова-міфалагемы русалка праяўляецца ў назве хваробы – “сіндром русалкі”, ці сірэнамелія (дзіця, якое нарадзілася са зрослымі нагамі, называюць “маленькая русалка”).

Важнасць канцэпта русалка ў беларускай моўнай карціне свету пацвярджаецца і колькасцю аднакарэнных слоў: русы, русь, ружа, раса, рось, росны, росны ладан, “русло”.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Беларусь. – 2007. – № 8. – С. 52–53.
2. Богдановіч, М. Вянок : кніжка выбраных вершоў / М. Богдановіч. – Вільня : Друкарня Марціна Кухты, 1913. – 117 с.
3. Дудар, А. Выбраныя творы / А. Дудар. – Мінск : Дзяржаўнае выд-ва БССР, 1959. – 127 с.
4. Звязда. – 2006. – 10 жніўня.
5. Культура. – 2008. – 25 красавіка.
6. Купала, Я. Выбраныя творы / Я. Купала ; уклад. У. Гніламёдава, А. Шамякінай. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2002. – 640 с.
7. Мой родны кут. Мой край родной / склад. У. А. Начэўны (Ночевный) – Мінск : Беларусь : Маст. літ., 1987. – 139 с.
8. Народная газета. – 2007. – 29 чэрвеня.
9. Наша вера. – 2007. – № 1 (39). – С. 14–15.
10. Някляеў, У. Так : кніга паэзіі / У. Някляеў. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 135 с.
11. Перамога. – 2007. – 31 кастрычніка.
12. Пракаповіч, М. На кругі свае: вершы і паэма / М. Пракаповіч. – Мінск : Маст.літ., 1986. – 86 с.
13. Сачанка, Б. Вечны кругазварот : аповесці, фантаст. апавяданні : для ст. шк. узросту / Б. Сачанка. – Мінск : Юнацтва, 1989. – 223 с.
14. Сіпакоў, Я. Вецер на даху вагона : апавяданні, эсэ : для сярэд. і ст. шк. узросту / Я. Сіпакоў. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 262 с.
15. Сіпакоў, Я. У свята расы / Я. Сіпакоў // Маладосць. – № 12, 2005. – С. 67–75.
16. Слова аб роднай прыродзе : Письменнікі і паэты Беларусі аб прыродзе / склад. С.М. Грабчыкаў. – 3-е выд., перапрац. – Мінск : Народная асвета, 1989. – 272 с.
17. Слоўнік мовы Янкі Купалы. У 8 т. Т. 4 : П – С / склад. У.В. Анічэнка [і інш.] ; рэдкал.: В.А. Ляшчынская (гал.рэд.) [і інш.] – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 354 с.
18. Сталасць думкі, маладосць душы : зборнік паэзіі / рэдактар-укл. М. Мятліцкі. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 350 с.
19. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (Кандрат Крапіва) (агульн. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.
20. Янушкевіч, Н. Па той бок тэатральнай засланы / Н. Янушкевіч // Пачатковая школа. – 2003. – № 11. – С. 24–31.
21. Душа мая тужлівая : вершы, паэмы / уклад. В. Шніпа. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 303 с.

Levantsevich L.V. The Concept of “Mermaid” in the Language Context

The conceptual and symbolic content of the concept of "mermaid" is revealed in Belarusian belles-lettres and publicistic literature.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 08.09.2009

УДК 808.26-087 (318)

В.М. Касцючык

КРЫТЭРЫІ ЭКСПРЭСІЎНАСЦІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ БРЭСТЧЫНЫ

У артыкуле на шматлікіх прыкладах разглядаюцца розныя крытэрыі, якія прадвызначаюць экспрэсіўны план дыялектных фразеалагізмаў. У ім акрэслена, што такая разнастайнасць сродкаў выяўлення экспрэсіі абумоўліваецца складанай прыродай фраземы, якая мае сувязь з усімі моўнымі ўзроўнямі. Да ліку ж універсальных паказчыкаў экспрэсіўнасці фразеалагізмаў адносяцца эмацыянальнасць і ацэнчанасць, што заўсёды суправаджаюць выяўленне экспрэсіўнага пачатку.

“Фразеалагізм, – як зазначае А.І. Дзіброва, – з’яўляецца інтэрдысцыплінарнай адзінкай, у форме і значэнні якой узаемадзеіваюць адзінкі розных узроўняў: фанетычнага, словаўтваральнага, лексічнага, семантычнага і граматычнага. Таму аналіз плана выражэння і плана зместу фразеалагічных адзінак мае на мэце асэнсаванне фразеалагічных характарыстык з улікам адзінак названых узроўняў” [3, с. 358]. Яркая адзнакай фразеалагізмаў выступае экспрэсіўнасць, якая мае складаную прыроду. У фразеалагічных адзінках (далей – ФА) яна выяўляе большую значнасць і выразнасць, чым у словах. Калі параўнаць слова **плысты** і фразеалагізм **зубамы ляскаты**, якія маюць значэнне *‘гаварыць абы-што’* [Заазёрная Малар.], то заўважаецца, што большай ступенню экспрэсіі валодае фразеалагізм. Гэта звязана з тым, што яму характэрна больш яркая ўнутраная форма, а таксама эмацыянальна-ацэнчаная афарбоўка.

У фразеалагізмах экспрэсіўнасць можа выражацца разнастайнымі моўнымі сродкамі і спосабамі – фармальна выражанымі і не выражанымі. Да фармальных рэсурсаў экспрэсіўнасці адносяцца незвычайнае гучанне фразеалагізма, гукаперайманні, якія ствараюць гукавы вобраз: **даці пшыпалёнскага каму ‘пакараць каго-н, пабіць каго-н.’** [Бабровічы Івац.], **брынькотіты языком ‘гаварыць многа, не сціхаючы’** [Заазёрная Малар.], **пальцём ны брыдзнькнуты ‘анічога не зрабіць’** [Чухава Пін.]. На марфемна-словаўтваральным узроўні экспрэсіўнасць ствараецца шэрагам экспрэсіўных суфіксаў з прыватным значэннем узмацняльнасці, што назіраюцца ў складзе кампанентаў фразеалагізма: **до ныточкі ‘ўсё без астатку, да апошняга (забраць)’** [Хваросна Пін.], **маковыі росынкі в роту ны міты ‘быць галодным’** [Ахова Пін.], **тіотелька ў тіотельку ‘дакладна’** [Крытышын Іван.] і інш. Сродкам экспрэсіўнасці выступаюць таксама часціцы: **аж за вухамы трышчыць ‘з вялікім апетытам і задавальненнем (есці)’** [Спорава Бяроз.], **і водою ны розыллеш каго ‘вельмі дружныя, неразлучныя’** [Здзітава Бяроз.], **і ротом і носом (істы) ‘уволю, звыш меры’** [Заазёрная Малар.] і інш.

Нарэшце, экспрэсіўнасць на фармальным узроўні ствараецца кампанентамі ФА, якія выступаюць экспрэсіўнымі моўнымі сродкамі: **уклібіць у голаву ‘пераканаць у чым-н.’** [Рубель Стол.], **розвісыты локаторы ‘слухаць непатрэбнае, забароненае’** [Бездзеж Драг.], **вгібаты в руки каго ‘падпарадкаваць каго-н. свайёй волі, зрабіць паслухмяным’** [Заазёрная Малар.], **проволóжыты душу ‘задаволіць смагу, жаданне піць’** [Махро Іван.] і інш. Нярэдка экспрэсіўнасць ФА з’яўляецца за кошт некратызмаў – слоў, што не ўжываюцца ў свабодным спалучэнні. Такія кампаненты назіраюцца ў наступных фраземах: **фіёлкы в голві ў каго ‘нехта неразумны ў сваіх учынках’**, **фындібóбэры выробляты ‘дзіўна сябе наводзіць’** [Жабінка]. Сродкам стварэння экспрэсіі ў фразеалагізмах выступае і таўталогія – выкарыстанне аднакарэнных слоў-кампанентаў: **легці лóгом ‘зваліцца ад стомленасці’** [Бастынь Лун.], **прóсам прасіць**

‘вельмі прасіць’ [Любішчыцы Івац.], **отбўтку отбуваты** ‘працаваць нядбала, без ахвоты і старання’ [Завершы Кобр.].

На сінтаксічным узроўні экспрэсіўнасць выяўляецца за кошт анамалій у структура-граматычных сувязях слоў-кампанентаў, парушэння лагічных і сэнсавых адносін паміж імі: **пойці у гопакі света** ‘пачаць працаваць абы-як’ [Варані Стол.], **бусько рэпы посе** ‘вельмі брудныя (пра рукі, ногі)’ [Бастынь Лун.], **дысета вода на кысылі** ‘далёкі сваяк’ [Заазёрная Малар.].

Важным паказчыкам экспрэсіўнасці фразеалагізмаў выступае вобразнасць, ці той канкрэтны вобраз, праз які перадаецца пэўнае абстрактнае паняцце, увасобленае ва ўстойлівым выразе.

Вобразнасць уласціва амаль кожнай ФА Брэстчыны. Яна дапамагае ўявіць абазначаную з’яву на аснове другіх з’яў рэчаіснасці, у канкрэтна выражаным супастаўленні з імі. Вобразнасць праяўляецца ў фраземе за кошт яркай унутранай формы. Паводле вызначэння І.Я. Лепешава, “унутранай формай называюць вобраз, які ляжыць у аснове наймення фразеалагічных адзінак, або тое вобразнае ўяўленне, якое спадарожнічае фразеалагічнаму значэнню” [7, с. 56]. На думку А.І. Дзібровой, “унутраная форма ФА – гэта яе першапачатковае дэнататыўнае значэнне, якое выцякае з сумы рэальных значэнняў слоў-кампанентаў” [3, с. 362]. Вобразнасць часта вызначаюць і як сумешчанае бачанне дзвюх карцін, як “цэласнае, непасрэднае ўяўленне, якое мае на мэце раскрыць у наглядным выглядзе адносіны да рэчаіснасці” [3, с. 363]. Напрыклад, словазлучэнне **жўйку жоваты** [Жабінка] суадносіцца не толькі з жывёлай, а і з чалавекам, абазначаючы ‘гаварыць нудна і бесталкова’. Названы фразеалагізм выяўляе асацыятыўную сувязь паміж значэннем слоў свабоднага ўжывання і фразеалагічным значэннем у цэлым.

Вобразнымі сярод фразеалагізмаў Брэстчыны з’яўляюцца: **буты на коні і под конём** ‘зведаць цяжкасці ў жыцці, быць у розных жыццёвых абставінах’: *Ого, то бач баба! Она була на коні і под конём, всё прошла і всё бачыла*; **палыць о палыць ны стукнуты** ‘анічога не зрабіць’: *Шэ палыць о палыць ны стукнули всі, за всё батько отвічае*; **помынеты шыло на мыло** ‘зрабіць што-н. неабдуманна, выбраць горшае’: *А то тая дру́га будьбы ліпша за жінку, помывев шыло на мыло*; **попозбываты кулачкы** ‘папрацаваць, каб нешта набыць’: *Попозбывав батько кулачкы на тую хату, шоб поставыты ёйі*; **одны очы торчэть** у каго ‘нехта вельмі худы, змарнелы’: *Тая Таня як с концлагера, одны очы торчэть*; **головы похылыты** ‘загінуць’: *Скілько йіх под Варшавою голóвы похылыты, шчóту нима* [Заазёрная Малар.].

У аснове вобразнасці ФА можа ляжаць як рэальны, так і нерэальны жыццёвы факт. Базу рэальнай вобразнасці складае з’ява, якая сапраўды мае месца і выяўляецца ў мове праз свабоднае спалучэнне слоў. Гэта назіраецца на прыкладзе фразеалагізма **гадюка кусае каго** ‘некаму вельмі хочацца нешта зрабіць’: *Гадюка кусае мэнэ позвоньты до сусідкы* [Жабінка].

Не ўсе фразеалагізмы Брэстчыны здольныя ў аднолькавай меры ствараць канкрэтныя, наглядна-пачуццёвыя ўяўленні пра пэўныя з’явы рэчаіснасці. Функцыя вобразнага выказвання найперш характэрна ФА, якія з’явіліся ў выніку метафарычнага пераасэнсавання свабодных прататыпаў. Да ліку іх можна аднесці наступныя фраземы: **сыдты на карку чым** ‘быць на чым-н. забеспячэнні, утрыманні’ [Камень Кобр.], **дэржаты камень за пазухію** ‘затойваць злосць на каго-н., быць гатовым зрабіць што-н. дрэннае каму-н.’ [Ліпнікі Драг.], **кругона пальця обвысты** каго ‘спрытна, хітра ашукаць, падмануць каго-н.’ [Знамянка Бр.], **смоктаты кроў каму** ‘мучыць каго-н. пагрозамі, прыставаннем’ [Уласаўцы Іван.] і інш. Названыя фразеалагізмы з’яўляюцца вобразнымі, паколькі валодаюць двухплановай семантычнай структурай, значэнні іх можна супрацьставіць значэнням свабодных сінтаксічных варыянтаў.

Зразумела, вобразнасць уласціва дыялектным фразеалагізмам у рознай ступені. Мера яе праяўлення залежыць ад многіх фактараў. Адным з іх выступаюць лексіка-граматычныя адносіны, якія існуюць паміж кампанентамі фразем. Як адзначае А.Г. Назаран, “чым больш рэальныя і сучасныя гэтыя адносіны, тым жывейшы вобраз, які ляжыць у аснове ФА” [9, с. 168]. Ступень вобразнасці фразеалагізма абумоўліваецца і значэннямі яго кампанентаў. Заўважаецца такая залежнасць: чым больш канкрэтныя значэнні гэтых кампанентаў, тым больш адчувальны і жывы вобраз фраземы. Менавіта канкрэтныя словы ствараюць карціну і гэтым будзяць чалавечае ўяўленне. На гэта звяртаў увагу Ш. Балі. Даследчык адзначаў, “чым больш дэталны вобраз, тым ён больш канкрэтны, тым мацней ён уздзеінічае на ўяўленне” [9, с. 232]. Так, пералічаныя адзнакі вобразнага ўстойлівага выразу яскрава выяўляюцца на прыкладзе ФА **руку розвязаты каму** ‘дазволіць свабодна дзейнічаць каму-н.’ [Заазёрная Малар.]. Згаданая ўстойлівая адзінка, пераасэнсаванне якой заснавана на падабенстве паміж дзвюма з’явамі, лёгка выяўляе сувязь паміж зыходным, ці прамым і фразеалагічным значэннем. Фарміраванне яе семантыкі абумоўлівалася пэўным вобразным планам.

Вобразы фразеалагізмаў Брэстчыны адлюстроўваюць наступныя ўмовы: па-першае, яны “не ёсць элементарнае аб’яднанне дзвюх (трох) прыкмет і, па-другое, асэнсоўваюцца носьбітамі мовы як узвальны змест моўнага знака” [8, с. 68]. Заўважана, што ідэю падпарадкавання аднаго прадмета другім могуць перадаваць у дыялектнай мове не адна і не дзве ФА, а многія з іх: **взеты в свої руки каго**, **взеты (потоптаты) под ногы каго** [Заазёрная Малар.], **взяты в лэшчаткы каго** [Крыўчыцы Пін.], **взяты в клешчы каго** [Лагішын Пін.]. Абагулены змест фразеалагізмаў ‘*падпарадкаваць каго-н. сваёй волі, прымуціць быць паслухмяным*’ укладваецца, як бачым, у розныя знешнія формы, назоўнікавы кампанент якіх належыць да розных лексіка-прадметных груп: параўн. **рука і нага** – саматызмы, а **лэшчаткы і клешчы** – сродкі дзеяння. Названыя ўстойлівыя выразы выяўляюць дзве мадэлі фразеаўтварэння: “дзеянне + у + аб’ект” і “дзеянне + пад + аб’ект”, якім адпавядаюць рэальныя сітуацыі і якія матывуюць фарміраванне фразеалагічнага, абагуленага сэнсу.

У разгледжаных вобразных ФА, якія зазналі поўнае метафарычнае пераасэнсаванне, назіраецца выразная адпаведнасць двух планаў – канкрэтна-сітуацыйнага і абстрактнага, фразеалагічнага. У дыялектнай мове Брэстчыны назіраецца нямаля вобразных фразеалагізмаў з частковым метафарычным пераасэнсаваннем кампанентаў. Напрыклад, ідэю выканання вельмі цяжкай, непасільнай працы перадае ФА з **пупа рватыся** ‘*прыкладваючы ўсе намаганні, рабіць амаль немагчымае для ажыццяўлення мэты*’ [Плошак Кобр.]. Фразеаўтваральным цэнтрам, бясспрэчна, выступае дзеяслоў, які зафіксаваны ў свабодным ужыванні са значэннем ‘*праз сілу працаваць*’: *Рвэцця, так-то потым ны будэ чесу зробіты* [Заазёрная Малар.]. Уведзены ў структуру фразеалагізма, метафарычны кампанент уступае ў нерэальную сінтаксічную сувязь са сваім дапаўненнем, якое актуалізуе сімвалічны сэнс ‘*самае важнае, жыццёвы стрыжань, тое, дзе сканцэнтраваны ўсе фізічныя сілы*’.

Асноўным кампанентам развіцця фразеалагічнага зместу ‘*замучыцца*’, уласцівага ФА **замотатыся роботыю** [Камень Кобр.], выступае таксама дзеяслоў. Ён выразна дамінуе ў складзе ўстойлівага выразу, паколькі і ў свабодным выкарыстанні нясе згаданы сэнс: *Так замоталася за дзень, што замоталася*. Свабоднае і фразеалагічна звязанае ўжыванне характэрна і для дзеяслоўнага кампанента ФА **на чужом горбу выйджаты** ‘*карыстацца плёнам чужоў працы, дамагаючыся сваёй карыслівай мэты*’: *Найліпш так на чужом горбу выйджаты. Вона любыць за шчот когось выйджаты* [М. Дабрава Пін.].

Фразеалагізмы Брэстчыны выяўляюць выразную тэндэнцыю да актуалізацыі вобразнага патэнцыялу свайго кампанентнага складу. Гэта, па сутнасці, агульнамоўная

ўласцівасць устойлівых выказаў. На яе звяртаў увагу А.Г. Назаран у манаграфіі “Фразеалогія сучаснай французскай мовы”: “Хоць вобраз, які ляжыць у аснове фразеалагізма, мае тэндэнцыю да аслаблення, тым не менш ён поўнасьцю не знікае, бо кампаненты гэтай адзінкі захоўваюць пэўную семантычную аўтаномію, а разам з тым і здольнасць выклікаць уласцівыя ім вобразы” [9, с. 163].

Асновай для ўзнікнення дыялектнай ФА можа паслужыць і нерэальная сітуацыя. У сувязі з гэтым фразеалагізмы выступаюць носьбітамі алагічных вобразаў. Напрыклад, **аж со шкуры вылазыты** ‘*празмерна шчыраваць, рабіць амаль немагчымае*’ [Радастава Драг.], **дысета вода на кысылі** ‘*вельмі далёкі сваяк*’ [Уласаўцы Іван.], **підрубной жабы по коліна** ‘*зусім малы*’ [Бездзеж Драг.], **як кіт наплакав** ‘*вельмі мала*’, **кіт ны валеўся дзе** ‘*анічога не рабілася*’, (*істы*) **шо носом і ротом лізла** ‘*ўсё падрад, уволю*’ [Заазёрная Малар.] і інш.

З’яўленне ФА, вобразнасць якіх звязваецца з нерэальнай сітуацыяй, выклікана мэтай не толькі перадаць незвычайны змест – дзеянне ці з’яву, якія не адпавядаюць норме, але і прадэманстраваць вялікі эмацыйна-экспрэсіўны патэнцыял такога фразеалагізма.

Даволі часта ФА з нерэальнай вобразнасцю выступаюць гіпербаламі, за кошт якіх пры мінімальным разгортванні кантэксту можна дабіцца найбольшай сэнсавай выразнасці: **аж зубамы грызты што** ‘*працаваць, празмерна шчыруючы, якасна*’ [Балоты Кобр.], **ажа-жа-ж зэблю рваты** ‘*быць у стане лютай раз’юшанасці*’, **аж по подлогы повзаты** ‘*рагатаць да самазабыцця*’ [Заазёрная Малар.] і інш.

У дыялектным маўленні не менш пашыранымі паводле ўтварэння з’яўляюцца метанімічныя ФА. Пры гэтым словаспалучэнне адначасова рэалізуе розныя значэнні – прамое і фразеалагічнае, абстрактнае: **зубы показуваты** ‘*беспрычынна смяяцца*’, **рукы ламаты** ‘*даходзіць да адчаю*’, **зубамы шкрыптаты** ‘*быць у вялікім гневе*’ [Заазёрная Малар.], **аж косы рваты на собі** ‘*даходзіць да крайняй ступені адчаю*’ [Чухава Пін.], **кантува́ты з угла в угол** ‘*моцна перажываць*’ [Сташаны Пін.] і інш. На аснове сувязі ‘знешняе, канкрэтна-прадметнае – абстрактнае’ названыя словазлучэнні сталі складаным, рухомым знакам асацыятыўна злучаных уяўленняў пра розныя дзеянні – канкрэтныя і абстрагаваныя. Стаўшы фразеалагізмам, яны перараслі межы простага прадмета адлюстравання і набылі матывацыю вобраза. Звычайна такія ФА называюць розныя фізіялагічныя і псіхічныя працэсы. За кошт іх дзеянні падаюцца як пераканальныя і надзвычай цэласныя.

Як бачым, вобразнасць як паказчык экспрэсіўнасці выступае неаднароднай характарыстыкай ФА. Гэта абумоўліваецца рознымі спосабамі ўтварэння фразеалагізмаў. Сапраўды, у дыялектнай мове Брэстчыны працэс фарміравання ўстойлівых выказаў неаднастайны і шматтаблічны. Механізмы актуалізацыі ўнутранай формы ФА, якая з’яўляецца важнай крыніцай вобразнасці, – гэта найперш метафарызацыя і метанімізацыя.

Экспрэсіўнасць як адна з яркіх уласцівасцей моўнай адзінкі цесна звязана з катэгорыямі эмацыянальнасці і ацэначнасці. Зместам эматыўнасці ФА з’яўляецца пазітыўнае ці негатыўнае пачуццё, якое выяўляе суб’ект да абазначанага.

Экспрэсіўныя ФА маюць на мэце вербальнае выражэнне эмацыянальных адносін моўцы да прадмета маўлення. Эматыўнасць як істотная рыса дыялектных фразеалагізмаў грунтуецца часцей за ўсё на вобразнасці. Вобраз, ці вобразнае ўяўленне, з’яўляецца вынікам псіхічнай дзейнасці свядомасці. Паводле слоў рускай даследчыцы Н.А. Лук’янавай, “ён псіхічны па сваёй прыродзе” [8, с. 68] і можа выклікаць у чалавека як негатыўныя, так і станоўчыя эмацыйныя адносіны – раздражненне, абурэнне, пагарду, спачуванне, захапленне, жаль, ласку і інш.: **параўн. сінанімічныя фразеалагізмы схылыты голову, згорнуты рукы, скрутыты голову** ‘*памерці, загінуць*’ [Заазёрная

Малар.]. Два першыя з памянёных вобразных фразеалагізмаў выражаюць узвышаныя эмоцыі, для іх можа быць характэрна ласка, жаль, спачуванне: *Хано маты схылить голову, шо оны будуть самы робыты. Скілько іх схылыло голову под Варшавою... Вэльмы ны старайся, всё ровно мусыи згорнуты руки. Такая молодэнька згорнула руки.* Зніжаныя эмоцыі ўласцівы ФА **скрутыты голову**. Яна найчасцей выражае абурэнне: *Взев скрутыв голову на мотоцыкловы, а матыры вечно плач по ёму.*

Спектр адмоўных эмоцый у дыялектнай мове Брэстчыны, як і ў цэлым у любой мове, больш разнастайны, чым станоўчых. Многія з іх, як адзначае Н.А. Лук'янава, “не замацоўваюцца ў семантыцы лексічных адзінак у якасці яе кампанента, а рэалізуюцца ў маўленні, на ўзроўні кантэксту” [8, с. 49]. На нашу думку, замацаваным, лексічна выражаным аказваецца як бы толькі знак эмоцыі, указанне на сувязь з якой-небудзь эмоцыяй. Канкрэтная расшыфроўка гэтага знака адбываецца толькі ў кантэксце. У сувязі з гэтым узнікае заканамернае пытанне: чым жа абумоўліваецца эмацыйная знаканасць ФА? Яе выражэнню садзейнічаюць розныя прычыны. Адна з іх – знешняя форма, гукавая абалонка ўстойлівага выразу. Так, наяўнасць у фразеалагізме заонімаў прадвызначае выяўленне зніжаных эмоцый: **котовы хвоста ны зав'язаты** ‘анічога не зрабіць’, **хвостом накрытыся** ‘перастаць выконваць абяцанае’, **рамы смалыты** ‘гарачыцца, перажываць’ [Заазёрная Малар.], **целя езыка одкусіло каму** ‘хто-н. недарэчы маўчыць’ [Рубель Стол.] і інш.

Эмацыйна прыніжаныя адносіны да суб'екта дзеяння выражаюцца і за кошт размоўных і прастамоўных слоў-кампанентаў: **вылызты (вЫшкрабатыся, вЫбайдытыся, вЫхаткатыся)** з **быды** ‘выздаравець’, **выставыты на посмішышчэ каго** ‘публічна насміхацца з каго-н., высмейваць каго-н., паказваючы на заганы’, **гнуты гóрбуся** ‘выконваць цяжкую працу, мардаваць сябе працай’, **горло розвалёваты** ‘моцна крычаць’ [Заазёрная Малар.].

Заўважана таксама, што для выражэння адносін пяшчоты, замілавання да аб'екта могуць выкарыстоўвацца словы-кампаненты з дэмінітыўнымі суфіксамі: **на цёсочку** ‘вельмі моцна (схуднець)’ [Сямігосцічы Стол.], **крошычкы позбыраты з каго** ‘быць вельмі падобным да каго-н. з бацькоў ці родных’, **вылытый батынько (батыйко, батычко)** ‘дзіця, вельмі падобнае да бацькі’ [Заазёрная Малар.], **мачынку у році не мець** ‘нічога не есці’ [Святая Воля Івац.].

Эмацыянальнасць як стылістычная катэгорыя выражаецца фразеалагізмам і за кошт яго ўнутранай формы – паказчыка асацыятыўнага мыслення, вобразнага ўспрыняцця свету. Унутраная форма ФА – гэта прыкмета намінацыі, якая выражаецца фразеалагічнай структурай і дазваляе растлумачыць сувязь паміж гучаннем і значэннем фразеалагізма. Многія ФА Брэстчыны маюць унутраную (ці матывацыйную) форму, паколькі яны суадносяцца з рознымі сінтаксічнымі адзінкамі – пераменнымі словазлучэннямі, сказамі, спалучэннямі. Пры гэтым фразеалагізм як двухбаковая адзінка мовы ўяўляе дыялектычнае адзінства матывацыйнай формы і фразеалагічнага значэння, якое на фоне формы таксама выступае як матываванае.

За кошт жывой унутранай формы фразеалагізм выступае як матываваная моўная адзінка, праз якую перадаецца канкрэтны вобраз, нагляднае ўяўленне пра каго-небудзь ці што-небудзь. У параўнанні з гукавой (знешняй) формай, якая ў адносінах да фразеалагізмаў уяўляе звычайны набор слоў-кампанентаў, унутраная форма ФА мае вельмі глыбокі змест, паколькі паказвае на паходжанне фразеалагізма. У дыялектнай мове Брэстчыны назіраюцца ўстойлівыя выразы з яркай унутранай формай, якія ўзніклі ў выніку пераасэнсавання непрэдыкатывых словазлучэнняў з разнастайных сфер жыцця: параўн. **завязаты білы свет каму** ‘зрабіць жыццё каму-небудзь несвабодным і бязрадасным’, **за ныс водыты каго** ‘працяглы час дурыць каго-н., цешачы падманнымі абяцаннямі’, **крутыты хвостом пе-**

рад кім *'хітраваць, выкручвацца ад прамога адказу, каб потым падмануць каго-н.'* **на рогах носыты каго** *'праяўляць вялікую злосць, нянавісць да каго-н.'* [Заазёрная Малар.].

Унутраная форма ФА здольная рэпрэзентаваць не толькі іх семантычны аб'ём, а і стылістычны план, у прыватнасці эмацыйную рэакцыю чалавека на прадмет, дзеянне, падзею і г.д. Так, фразеалагізмы-сінонімы **в вочы заглядаць каму, на спінецх ходыты перад кім, шепку зніматы перад кім, стоеты з помылом каля каго** перадаюць абстрактнае паняцце *'дагаджаць каму-н.'* праз прызму канкрэтных дзеянняў, кожнае з якіх прагназуе праяўленне такіх зніжаных эмоцый, канкрэтызаваных эмацыйным тонам канкрэсту, як іронія, пагарда, абурэнне: параўн. *Як прыідэ, то в вочы заглядала, ны отходила, шоб на роботу устроів. Ты такая пані, шо коло тэбэ трэба на спінецх ходыты. Прышлося пырыд каждым шепку зніматы, кланятыся, выпрошваты. Зара ныхто ны вспо-мынэ, шчо е такая Люба на світы, а кольсь всі стоелы з помылом* [Заазёрная Малар.].

Асаблівае становішча ў сістэме ФА, пазначаных унутранай формай, займаюць кампаратыўныя ўстойлівыя выразы, якія звычайна выяўляюць у дыялектнай мове Брэстчыны іранічную ці жартаўлівую эмацыйную рэакцыю: **(росты) як на дрэжджах 'вельмі хутка', (зробыты) як батугом ляснуты 'імгненна', (надутыся) як сыч на крупу 'вельмі моцна', (боетыся) як жыд коростоваго коне 'вельмі', (накопаты) як курцы сісты 'вельмі мала'** [Заазёрная Малар.], **(ходыты) як волюка за постолом 'неадступна, следам'** [Ліпнікі Драг.], **(сыдыты) як жеба в клышчех 'вельмі ціха'** [Адрыжын Іван.] і інш.

Жарт і іронія, якія стылістычна афарбоўваюць памянёныя ФА, з'яўляюцца надзвычай адметнымі эмацыйнымі рэакцыямі. Як адзначаюць даследчыкі (Л.Л. Кім, Н.А. Лук'янава), яны маюць у большай ці меншай ступені завуалюваны характар, могуць выражаць як адабрэнне, так і неадабрэнне ў схаваным выглядзе [5, с. 42; 8, с. 47].

Негатыўны эмацыйны кампанент рэалізуецца ў кампаратыўных ФА, пазначаных іранічнасцю ці жартаўлівасцю, з рознай ступенню інтэнсіўнасці. Ён залежыць ад кантэксту, у прыватнасці ад той эмоцыі, якой ён афарбаваны: параўн. *Дала як кіт наплакав. Шо мні тых грошы, на раз поісты... Там за два часа і ополытэ тыі буракы, покынулы як кіт наплакав* [Заазёрная Малар.]. *Я ны люблю ходыты по грыбы, бо назбыраю як кіт наплакав* [Драгічын]. *Тры карасікі, пару плоток – ды ўсё. Зловілі – бы кот наплакоў* [Макава Ганц.].

Такім чынам, эмоцыі як канататыўны кампанент семантыкі ФА Брэстчыны не выяўляюцца на ўзроўні тых дэфініцый, якія даюцца ўстойлівым адзінкам. Яны, зразумела, маркіруюцца кампанентным складам фразеалагізмаў, аднак непасрэднае сваё выражэнне атрымліваюць толькі на ўзроўні кантэксту. І гэтая адносная завуалюванасць стварае пэўныя перашкоды для глыбокага асэнсавання іх прыроды.

Многія экспрэсіўныя ФА Брэстчыны могуць выражаць разам з эмацыйнымі адносінамі моўцы да прадмета маўлення і яго ацэнку. Згаданыя кампаненты – эматыўнасць і ацэначнасць экспрэсіўных фразеалагізмаў – выступаюць як узаемазвязаныя. “Пачуцці абурэння, пагарды выклікаюць прадметы, з'явы, ацэненыя як адмоўныя, – адзначае Г.Ф. Вештарт, – і, наадварот, адабрэнне, пяшчота адносяцца да станоўчых, прыемных або важных і значных з'яў” [2, с. 381]. Можна пагадзіцца і з меркаваннем Н.А. Лук'янавай, што “экспрэсіўная функцыя аб'ядноўвае гэтыя розныя, але ўзаемазвязаныя функцыі, выступаючы адносна да іх як больш агульная” [8, с. 43]. Працесную сувязь паміж эматыўнасцю і ацэначнасцю сведчыць і наяўнасць так званай эмацыйнай ацэнкі, якая ўяўляе сабой думку суб'екта пра каштоўнасць некаторага аб'екта, што праяўляецца не як лагічнае суджэнне, а як адчуванне, пачуццё, эмоцыя моўцы.

Эмацыйная ацэнка можа быць станоўчай і адмоўнай. Гэта выразна выяўляецца на прыкладзе кантэкстаў, у якіх ужываюцца фразеалагізмы. Для прыкладу, кантэксты з адмоўнай ацэнкай, уласцівай сінанімічнаму раду ФА са значэннем *'загінуць праз неас-*

цярожныя, заганныя паводзіны': Ны одын **нашов шыбыныцю** чырыз горілку. Доіздывся, сам собі **нашов наглыцю**. Чого ж він быжыть под машыны?! Ой, **ны зносьць** він **голови** [Заазёрная Малар.].

У дыялектнай мове Брэстчыны пераважная большасць фразеалагізмаў выяўляе адмоўную ацэнку. Гэта ФА розных тэматычных груп – адносін, фізічнага ўздзеяння, стану, руху і інш.: **ны на очы каго 'ненавідзець каго-н.'** [Заазёрная Малар.], **даты выспытка каму 'выцяць каго-н. пятою нагі'** [Хаціслаў Малар.], **кіпіты і горіты 'быць у вялікім і нястрымным гневе'** [Заазёрная Малар.], **пурогы побываты 'бядзяца, хадзіць без справы'** [Мураўчыцы Кам.] і інш. Значна радзей фразеалагізмы выражаюць станоўчую эмацыйную ацэнку: **(заробыты) своїмы пяттю пальцамы 'сваёй працай, самастойна'** [Заазёрная Малар.], **(зрабіць) шчо навэ муха носа не поточыць 'нельга прычапіцца да чаго-н.'** [Бастынь Лун.], **зэмя ны спыть пад кім 'што-н. рухавы, спрытны, здольны да хуткага перамяшчэння'** [Балоты Кобр.] і інш.

Ацэначныя экспрэсівы актыўна ўключаюцца ў сінанімічную сістэму дыялектнай фразеалогіі. Пры гэтым іх сінанімічная арганізацыя засноўваецца на дэскрыптыўна-ацэначных прыкметах. Семантыка кожнага з сінанімічных радоў вылучаецца адметнасцю ацэначнага элемента: **коныкі выкідаты** [Чвірка Кам.], **кандібоборы показуваты, фокусы вычвареты** [Заазёрная Малар.] *'дзіўна, смешна паводзіць сябе'*; **як коты тягнуцы за хвіст** [Заазёрная Малар.], **мняты в руках роботу** [Навасёлкі Кобр.] *'працаваць марудна, безвынікова'*.

Паміж некаторымі фразеалагізмамі абсалютная сінанімія ўзнікае, па сутнасці, толькі на аснове развіцця і асаблівай ролі ацэначных элементаў у семантыцы. Такімі з'яўляюцца ацэначныя сінанімічныя адзінкі *(задаватыся)* **як жйд коростовым конём, як вош на грыбінцы 'вельмі і беспадстаўна'** [Заазёрная Малар.].

Ацэначныя экспрэсівы могуць выражаць і якасную супрацьлегласць, выступаючы пры гэтым антанімічнымі адзінкамі. Так, выразнымі семамі адрозніваюцца значэнні ФА **цягнуцы ек воламы 'працаваць марудна, з вялікай цяжкасцю, напружаннем сіл'** [Радастава Драг.] і антанімічных ёй **вкладатыся в роботу 'працаваць вельмі старанна, самааддана'** [Заазёрная Малар.], **аж зубамы грызты што 'працаваць, празмерна шчыруючы, якасна'** [Балоты Кобр.].

У мове фразеалагізмы выконваюць у асноўным функцыю характарыстычных найменняў, якія адлюстроўваюць адносіны моўцы да прадмета маўлення. Адмоўная ці станоўчая ацэнка ў фразеалагізмах з'яўляецца абагуленай кваліфікацыяй, якая можа мець розны характар праяўлення, – рацыянальны ці эмацыйны. Рацыянальная ацэнка, якая называецца ў працах В.М. Тэліі, І.І. Сандамірскай [11, с. 26; 10, с. 125], "указвае на кваліфікацыю суб'ектам маўлення некаторага дзеяння аўтара як забароненага, абавязковага ці дазволенага з пункту гледжання яго адпаведнасці нормам кодэксу, маралі, этычным і сацыяльным нарматывам" [6, с. 156]. У фразеалагізмах яна заснавана на неадпаведнасці аб'екта некаторай норме. Рацыянальная ацэнка можа суправаджаць і нявобразныя, стылістычна не афарбаваныя словы і фразеалагізмы: **капрызная (дівчынка), в багнюк збігчыся (пра малако) 'стаць вадой', (даваць малака) літра за літру ны заходыць 'вельмі мала'** [Заазёрная Малар.]. Унутры яе могуць быць свае сэнсы. Так, А.І. Дзіброва [3, с. 365] вылучыла розныя прыватнаацэначныя значэнні фразеалагізмаў, што маюць выяўленне і на прыкладзе ФА Брэстчыны: этычная ацэнка: **стылытыся мэрвою перад кім 'дагаджаць каму-н.'** [Навалессе Малар.], **тыкаты носа куды 'ўмешвацца ў чужыя справы'** [Заазёрная Малар.]; інтэлектуальная ацэнка: **в голову ны вбыты каму 'што-н. нічога не разумее, няздольны вучыцца', голова два вуха ў каго 'што-н. не разумны'** [Заазёрная Малар.]; нарматыўная (дэантычная) ацэнка: **быздонный колодэць у каго 'нехта многа есць'** [Жабінка], **кусок прірвы 'чалавек, якому**

ўсяго мала' [Заазёрная Малар.]; кваліфікатыўная (колькасная / якасная) ацэнка: **мулуко уд лыхеі куровы** 'гарэлка', (нагаворыты) **на віз дров** 'вельмі многа' [Знамянка Бр.].

У пераважнай большасці фразеалагізмаў рацыянальная ацэнка суіснуе з эмацыйнай, якая перадаецца праз эмоцыю і можа нараджаць экспрэсіўнасць. Сама па сабе рацыянальная ацэнка пазбаўлена эмацыягеннага стымулу і не стварае экспрэсіі. Эмацыйная ж ацэнка найлепш выяўляецца за кошт вобразнасці, паколькі любы вобраз уздзеінічае на эмацыйную сферу чалавека і служыць стымулам для адмоўнай ці станоўчай рэакцыі.

Ацэначнасць дыялектных фразеалагізмаў можа рэалізавацца праз кампаненты значэння. Ступень яе выяўнасці ў фразеалагічнай семантыцы найбольш відавочная ў ФА з вялікім каафіцыентам метафарычнай вобразнасці. Чым больш яркая ўнутраная форма характэрна фразеалагізму, тым больш падстаў сцвярджаць, што ФА будзе ў значнай ступені кваліфікатыўна-ацэначнай. Пра гэта сведчаць наступныя фразеалагізмы: **наложыты хомута на шыю каму** 'занадта абцяжарыць каго-н., зрабіць каму-н. лішні клопат' [Замшаны Малар.], **плысты кошылі (выр'эньку)** 'гаварыць абы-што, выдумляць', [Заазёрная Малар., Моталь Іван.] **гізўнтэ выцягватэ** з каго 'мучыць, даводзіць да знямогі каго-н.' [Ласінцы Драг.], **шкура гаворыць на кім** 'нехта залішне рухавы, неспакойны' [Заазёрная Малар.] і інш. Прамая сувязь з крыніцай метафарызацыі садзейнічае з'яўленню выразнага эмацыйна-ацэначнага кампанента ў значэнні фразеалагізмаў. Найчасцей паказчыкам ацэначнага значэння ў сэнсавай структуры фразеалагізма выступае прыслоўны кампанент. Ён адлюстроўвае неадпаведнасць норме паводзін чалавека: **карова языка одкусыла каму** 'хто-н. недарэчы маўчыць' [Знамянка Бр.], **вылазыты як вош на лоб** 'наспешліва і недарэчна рабіць што-н., апярэджваючы каго-н.' [Камень Кобр.], **калом охлепаты каго** 'незаслужана абняславіць, ачарніць каго-н.' [Балоты Кобр.].

У дыялектнай мове Брэстчыны назіраецца вялікая колькасць дэнататыўна-сігніфікатыўных сэнсаў, якія на фразеалагічным узроўні заўсёды ўскладняюцца эмацыйна-ацэначнымі кампанентамі. Нагадаем некаторыя з іх: 'нічога не рабіць, гультаяваць', 'надакучаць каму-н., быць вельмі назойлівым', 'хлусіць, нахабна падманваць каго-н.', 'беспадстаўна ўмешвацца ў чужыя справы' і інш. Гэтаму спрыяюць пэўныя перадумовы. Фразеалагізмы замацаваны ў калектыўнай свядомасці як пэўныя ацэначныя знакі. Яны сталі кваліфікатыўным фактам узусу і выкарыстоўваюцца ў пэўных маўленчых сітуацыях з вызначанай ацэнкай – адмоўнай ці станоўчай.

Часта выразнае замацаванне за дыялектнымі ФА эмацыйна-ацэначнай канатацыі выклікае пэўныя цяжкасці, бо адна і тая жа фразема ў залежнасці ад маўленчай сітуацыі, камунікатыўных мэтаў, светапогляду моўцы можа перадаваць розныя эмацыйна-ацэначныя адносіны. Наступныя кантэксты паказваюць, што канататыўны кампанент фразеалагізма можа вар'іравацца ў залежнасці ад сітуацыі маўлення: параўн. *Хватыць сыдiты кўпыром коля того комп'ютэра, іды на двір провітрыся. Як вжэ Таня сыдiла над урокамы, так, мусыць, ныхто. Кўпыром. Я тожэ жыла коло свыкрухы, алэ ныколы ны вставлела свої рынды. Як бы ты ны вставлела свої рынды, то оно було б всё добрэ* [Заазёрная Малар.].

Апрача таго, ступень ацэначнасці нарошчваецца ці паслабляецца ў залежнасці ад эмацыйнасці ФА. Многія дыялектныя фразеалагізмы з'яўляюцца поліэмацыянальнымі, і таму іх канататыўнае значэнне канкрэтызуецца толькі ў кантэксце пры дапамозе інтанацыі. Так, ФА **гнуты горба** 'выконваць цяжкую работу, мардаваць сябе працай' [Заазёрная Малар.] можа выражаць абурэнне, асуджэнне, спачуванне, пяшчоту да аб'екта. Супрацьлеглыя эмоцыі ахоплівае ФА таму, што яна можа быць ужыта ў розных маўленчых сітуацыях, для характарыстыкі розных асоб – аб'екта, які не ўдзельнічае ў размове, а таксама самога моўцы, адпаведна чаму змяняецца ацэначны

кампанент – ад адмоўнага да нейтральнага: *Скілько мні можна гнуты горба на ёго, хай сам зароблее собі капейку. Хай там гнэ горба на іх, думае, будэ добрыю. Дурная, гнула і гнула на іх горба, а воны бач чым одплатылы. Бідная була як бызун, ходыла по людэх, гнула горба, шоб заробыты капейку* [Заазёрная Малар.].

Згаданыя кантэксты выразна прагматычныя. Яны валодаюць вялікай эмацыянальна-экспрэсіўнай сілай. Экспрэсіўны змест кантэкстаў узмацняецца за кошт эмоцый моўцы, якія адлюстроўваюць унутраны свет чалавека ў зменных абставінах, у яго адносінах з рознымі людзьмі.

Экспрэсіўнасць шмат якіх фразеалагізмаў Брэстчыны мае яшчэ адзін кампанент – інтэнсіўнасць, пад якою разумеецца “семантыка-прагматычная катэгорыя, што праяўляецца ў павышанай ступені прыкметы” [4, с. 141]. Экспрэсіўнасць рэалізуецца праз здольнасць ФА выражаць колькасную характарыстыку прадмета. Як правіла, яна мае адкрыты характар і ў семантыцы экспрэсіваў выяўляе адпаведную сему, якую звычайна прадстаўляюць прыслоўі *вельмі, надзвычай, надта: (можна) галёвкы выты з каго ‘вельмі накорлівы’* [Балоты Кобр.], *(нагаворыты) кіз віз ‘вельмі многа і абы-чаго’* [Астравічы Пін.], *вдарыты в голову ‘надзвычай востра праявіцца ў свядомасці’* [Заазёрная Малар.], *вытягиваться на прызукá ‘надта напружана працаваць, высільвацца’* [Бездзеж Драг.].

Інтэнсіўнасць звязваецца не з любой колькаснай кваліфікацыяй з’явы, а толькі з такой, якая дэманструе адхіленне ад нормы. Яе паказчыкам могуць выступаць ФА, арганізаваныя на аснове гіпербалы, што выкарыстоўваецца пры ўтварэнні фразем з мэтай павялічыць уяўленне аб прадмеце маўлення – яго памеры, магчымасці, значэнне, інтэнсіўнасць працякання дзеяння, звязанага з ім: *шкура і косты ‘нехта вельмі худы’* [Заазёрная Малар.], *нэбо подпыраты ‘быць вялікім’* [Жабінка], *(працаваць) ду дысято-го пота ‘з вялікім напружаннем сіл, непасільна’* [Знамянка Бр.], *вытегиваться в нытку ‘вельмі цяжка працаваць, надрывацца на рабоце’* [Ліпнікі Драг.].

На фарміраванне інтэнсіўнасці фразеалагізмаў істотна ўплывае выкарыстанне антанімічных структурных кампанентаў: *(працаваць) од світання до змерку ‘ўвесь дзень’* [Гарадная Стол.], *буты на коні і под конём ‘звездаць цяжкасці ў жыцці, быць у розных жыццёвых абставінах’* [Заазёрная Малар.]. У фразеалагічных структурах з мэтай інтэнсіфікацыі дзеяння могуць змяшчацца аднакарэнныя кампаненты: *лігма лыжеты* [Заазёрная Малар.], *лежаць лóгом* [Бастынь Лун.] *‘ляжаць нерухома, не маючы сіл падняцца’, просьма прасіць ‘вельмі прасіць’* [Белавуша Стол.]; сінонімы: *(папасці) з огню да ў полымне ‘з адной непрыемнасці ў другую’* [Снітава Іван.].

Інтэнсіфікатарам можа выступаць сэнсаўтваральны кампанент, ці тое структурнае звязно ў межах фразеалагізма, якое выконвае асабліва важную ролю пры разгортванні ўстойлівага сэнсу. Ён паказвае на гранічную ступень праяўлення прыкметы ці працякання дзеяння: *(крычаць) ны своїм (дыкым, нымым) голосом ‘вельмі гучна, распачліва, шалёна’* [Заазёрная Малар.], *(крычаць) на всэ горло ‘вельмі гучна, моцна’* [Снітава Іван.] і інш.

Праяўленню фразеалагічнага зместу садзейнічаюць і інтэнсіфікатары – унутрыфразеалагічныя метафары: *шкура гаворыць (грае, робыць) на кім ‘хто-н. залішне рухавы, неспакойны, няўрымслівы’* [Заазёрная, Дубічна Малар.], *аж зэмля прэ пад чым ‘што-н. вельмі добра расце, дружна ўзыходзіць’* [Замшаны Малар.], *(работа) горыць в руках чыіх ‘выконваецца хутка і якасна’* [Гвозніца Малар.], *удны очы тор-чень у каго ‘хто-н. вельмі худы, змарнелы’* [Заазёрная Малар.]; эпітэты: *умыватыся крывавамы слёзамы ‘горка, няўцешна плакаць’* [Кустовічы Кобр.]; індывідуальна-аўтарскія ўтварэнні: *умыватыся крывовцямы ‘горка плакаць’* [Ханькі Жаб.].

Інтэнсіфікацыі колькаснай прыкметы, уласцівай фраземе, спрыяюць і “параметрычныя” назоўнікі, што абазначаюць надзвычай малыя ці вялікія прадметы: *тягнутыся в нытку ‘прыкладваючы ўсе намаганні, рабіць амаль немагчымае для ажыццяўлення чаго-н.’* [Ліпнікі Драг.], *(даць) на пазур, на ныхоть ‘вельмі мала’, (высахнуць) на*

дрэску, на шчэпку *'вельмі моцна'* [Заазёрная Малар.], (*нагаварыць*) **куз вуз і бочку** **орыштантув** *'вельмі многа і абы-чаго'* [Крыўчыцы Пін.].

Алагічная спалучальнасць слоў-кампанентаў фразеалагічнай структуры – гэта таксама адзін з прыёмаў праяўлення інтэнсіўнасці. У іншасказальных устойлівых выразах называюцца несумяшчальныя прадметы, дзеянні, а гэта выклікае з'яўленне экспрэсіі: **бусько́ (бусэнь) рэпы (-у) посее (посіе)** дзе *'вельмі брудныя (пра рукі, ногі, вушы)'* [Бастынь Лун., Пажэжын Малар.], **дзісята вада на кісялеві** *'вельмі далёкі сваяк'* [Боркі Пруж.], **жабы пу куліны** *'зусім малы'* [Агароднікі Кам.] і інш.

Часта выяўленню інтэнсіўнасці, а з ёю экспрэсіўнасці садзейнічае выдзяляльна-абмежавальнае значэнне, сканцэнтраванае на назоўнікавым кампаненце фразеалагічнай структуры. Яго паказчыкам звычайна выступае часціца *i*: **і голка ны впадэ** дзе *'недзе вельмі цесна'* [Заазёрная Малар.], **і водою ны розыллеш каго** *'вельмі дружныя, неразлучныя'* [Здзітава Бяроз.], **і комара ны заб'е** *'вельмі ціхі, пакорлівы, лагодны'* [Снітава Иван.], **і каплі позбыраты з каго** *'быць вельмі падобным да каго-н.'* [Камянюкі Кам.]. Носьбітамі інтэнсіўнасці могуць быць і кампаненты, якія адлюстроўваюць поўную вычарпальнасць дзеяння: (*выдзерці*) **до капейкы** *'начыста, поўнасцю, нічога не пакідаючы'* [Заазёрная Малар.], (*наесціся*) **до отвалу** *'ўдоставь, уволю', (прамокнуць) до костэй* *'вельмі моцна, зусім, наскрозь'* [Журавок Иван.] і інш.

Сема “інтэнсіўнасць” можа імпліцытна выражацца праз кампанентны склад ФА. Так, у сінанімічным радзе фразеалагічных сінонімаў **даты тумакá каму, даты драціона каму, даты лўпня каму, даты добрыі гарáпы каму** *'набіць, пакараць каго-н.'* [Заазёрная Малар.] згаданая сема актуалізуецца назоўнікавымі кампанентамі.

Як бачым, фразеалагізмы Брэстчыны выяўляюць розныя прыкметы экспрэсіўнасці, якія надаюць ёй як моўнай катэгорыі універсальны характар. Фразеалагізм за кошт экспрэсіі валодае асаблівай выразнасцю. Ён характарызуе асобу, дзеянне, прыкмету з якаснага і колькаснага боку, адлюстроўваючы светабачанне суб'екта, яго вобразна-асацыятыўныя ўяўленні і перажыванні, эмацыйныя адносіны.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Высш. школа, 1976. – 369 с.
2. Вештарт, Г.Ф. Стылістычныя сродкі лексікі: Экспрэсіўная лексіка / Г.Ф. Вештарт // Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – С. 372–392.
3. Диброва, Е.И. Фразеология / Е.И. Диброва // Современный русский язык : Теория. Анализ языковых единиц : учеб. для студ. высш. учеб. заведений : в 2 ч. Ч. 1 : Фонетика и орфоэпия. Графика и орфография. Лексикология. Фразеология. Лексикография. Морфемика. Словообразование / Е.И. Диброва, Л.Л. Касаткин, Н.А. Николина, И.И. Шебелёва ; под ред. Е.И. Дибровой. – М. : Академия, 2001. – С. 358–425.
4. Емельянова, О.Н. Интенсивность / О.Н. Емельянова // Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочёты / под ред. А.П. Сковородникова. – М. : Флинта : Наука, 2005. – С. 140–141.
5. Ким, Л.Л. Смысловые трансформации слова при ироническом употреблении / Л.Л. Ким // Науч. тр. Ташкент. ун-та. – 1966. – Вып. 299. – С. 42–47.
6. Латина, О.В. Идиомы и экспрессивная функция языка / О.В. Латина // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / отв. ред. В.Н. Телия. – М. : Наука, 1991. – С. 136–156.
7. Лепешаў, І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І.Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. школа, 1998. – 271 с.

8. Лукьянова, Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблема семантики) / Н.А. Лукьянова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 215 с.

9. Назарян, А.Г. Фразеология современного французского языка / А.Г. Назарян. – М. : Высш. школа, 1976. – 240 с.

10. Сандомирская, И.И. Эмотивный компонент в значении глагола (на материале глаголов, обозначающих поведение) / И.И. Сандомирская // Человеческий фактор в языке : Языковые механизмы экспрессивности / отв. ред. В.Н. Телия. – М. : Наука, 1991. – С. 114–136.

11. Телия, В.Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и её прагматическая ориентация / В.Н. Телия // Там же. – С. 5–35.

Раёны: Бр. – Брэсцкі, Бяроз. – Бярозаўскі, Ганц. – Ганцавіцкі, Драг. – Драгічынскі, Жаб. – Жабінкаўскі, Иван. – Іванаўскі, Ивац. – Ивацэвіцкі, Кам. – Камянецкі, Кобр. – Кобрынскі, Лун. – Лунінецкі, Малар. – Маларыцкі, Пін. – Пінскі, Пруж. – Пружанскі, Стол. – Столінскі.

Kostyuchik V.M. The Criteria of Expressiveness of Brest region phraseological units

On the basis of numerous examples the article deals with various criteria determining the expressive aspect of dialectal phraseological units. It states that the variety of means manifesting expressiveness is conditioned by the complex nature of the phraseme which is connected with all language levels. The range of universal indicators of phraseological units expressiveness includes their emotional and evaluative characteristics which always mark the manifestation of their expressive origin.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 12.09.2009

УДК 81'373'112.2

И.П. Королук

КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ СТАТУС ПРОИЗВОДНЫХ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ С ПРЕФИКСОМ UN- В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье производные имена прилагательные с префиксом un- рассматриваются как имена категорий. Выдвинута гипотеза о том, что дериваты с un- не просто отрицают признак, а создают новую категорию; показаны результаты количественного и качественного сравнения семантических структур имен прилагательных, именующих какой-либо признак, и производных от них дериватов с префиксом un-.

Последние годы развития лингвистической науки характеризуются повышенным вниманием к словообразовательной системе языка. Можно с уверенностью сказать, что и на сегодняшний день отдельные стороны словообразования, его связь с другими подсистемами языка, роль в обогащении словарного состава не до конца изучены.

Словообразование создает известные стереотипы для обозначения реалий, подводимых под ту или иную рубрику существующих семантических классификаций, «играет основополагающую роль в формировании лексикона» [8, с. 173]. Словообразование помогает соединить новый опыт со старым, также помогает хранить опыт человека, зафиксированный внутренней формой слова, передавать его от поколения к поколению благодаря мотивированности производного слова [6, с.172].

По мнению Е.С. Кубряковой, в современной лингвистике существует необходимость выделения самостоятельной области: когнитивного словообразования [6, с. 406], т. к. когнитивные аспекты большинства словообразовательных явлений оказываются не просто составляющими их отличительных черт, а выявляют главные признаки словообразовательной системы как таковой. Когнитивный подход ко всем языковым явлениям внес свои изменения и в изучение значения производных слов. Семантика производных единиц стала рассматриваться как *композиционная*. Такая композиция «представляет собой объединение, по крайней мере, двух, а то и трех категориальных значений с разной степенью их конкретности» [4, с. 14]. Когнитивный подход к лексической семантике помогает сделать новые важные шаги в разъяснении правил семантической композиции знаков, он призывает при анализе каждой комплексной единицы продемонстрировать взаимодействие значений ее составляющих. При определении семантики производного слова важно установить, «какая часть семантики мотивирующего слова используется в акте создания производного слова и продолжает жить в нем и ощущаться говорящим при его использовании» [4, с. 20].

Производные слова, являясь результатом вторичной номинации, обладают целым рядом дополнительных характеристик в сравнении со словами первичной номинации. Так как в основе производного слова лежат уже используемые в языке единицы, можно говорить о мотивированности дериватов. Благодаря этому производные слова, в отличие от простых единиц, являются единицами «выводимыми, значение которых можно расшифровать при обращении к источнику мотивации» [9, с. 185]. Здесь также уместно упомянуть мысль Е.С. Кубряковой, что «разные по своей структуре формы

Научный руководитель – Н.В. Фурашова, доцент кафедры лексикологии немецкого языка УО «Минский государственный лингвистический университет»

сигнализируют о разных значениях» [3, с. 62]. Одним из важных отличий является то, что за простым знаком, выполняющим преимущественно назывную функцию, стоит концепт. Производная же единица предлагает описание объекта, его оценку. Дериваты «всегда «схватывают»... концептуальные структуры, т. е. некие объединения концептов» [7, с. 425]. Если простое имя прилагательное типа *schön* (красивый) называет признак безотносительно какого-либо другого признака и в этом смысле «автономно», то производное имя прилагательное с префиксом *un-* *unschön* (некрасивый, безобразный) является более сложной структурой потому, что не просто отрицает соответствующий признак, а именуется новый, представляя его через исходную категорию.

Создавая производные слова, носитель языка стремится упростить ментальные процессы в своем сознании. Новый языковой знак, замещая сложные когнитивные структуры, позволяет оперировать ими с большей легкостью. Появление нового слова, однако, – процесс сложный и неоднозначный. Когнитивная наука уделяет производному слову как структуре представления знания большое внимание. В окружающем нас мире только то, что обладает «исключительной значимостью» [7, с. 305], получает в языке свое имя. Простые, производные слова указывают на выделенный в мире референт безотносительно его формальной связи с другими референтами. Слова производные, напротив, обладая той же способностью идентифицировать в мире некую сущность, могут одновременно указать и на формальную связь выделенного референта с другим референтом. Ведь производные слова фиксируют в своих моделях связи и отношения, установленные и опознанные человеком в момент порождения самих производных слов, а поэтому образуют в картине мира (ее когнитивной картине) сложные сетки связей [5, с. 77]. Эти положения вполне применимы и к материалу нашего исследования, хотя производящие основы дериватов с *un-* далеко не всегда являются простыми словами. Тем не менее номинация признака с помощью данной приставки и создает особую связь с исходной категорией в отличие от альтернативных способов номинации с помощью антонимов или сочетания с отрицательной частицей *nicht* (не), ср.: *unschön* (некрасивый) – *hässlich* (некрасивый, безобразный, уродливый) – *nicht schön* (некрасивый).

Приведенные выше примеры свидетельствуют о том, что перевод прилагательного *unschön* и сочетания *nicht schön* на русский язык идентичен. Если учесть, что в когнитивной лингвистике *любое слово* рассматривается как особый концепт и как имя категории [1, с. 51], то цель выявить свойства категории, именованной дериватом с *un-*, представляется обоснованной и интересной. Современная языковедческая наука рассматривает категорию как определенный формат знаний, познавательную форму мышления, позволяющую классифицировать и обобщать опыт человека. Категории имеют определенную структуру. На сегодняшний день психолингвистика и когнитивная лингвистика признают устройство категории по прототипическому признаку [2, с. 140; 7, с. 310].

Исследуя категорию отрицания признака на материале производных имен прилагательных с префиксом *un-*, отобранных из авторитетного толкового словаря Duden в 10-ти томах, который наиболее полно отражает семантику лексических единиц современного немецкого языка, можно предположить, что данный префикс, соединяясь с исходным словом, не просто отрицает соответствующий признак, а создает новую категорию. Другими словами, *unwichtig* ≠ *nicht wichtig*. Эта гипотеза подтверждается рядом фактов, выявленных в процессе анализа имен прилагательных с префиксом *un-*. Один из них – *отсутствие положительной категории* для ряда производных единиц. Примерно 8% исследуемых имен прилагательных существуют в языке только с префиксом *un-*; единица, именуемая положительную категорию, в языке отсутствует. К этой группе относятся имена прилагательные *unbändig* (неукротимый), *unabweisbar* (неопровержимый), *unförmig* (бесформенный), *ungeheuerlich* (чудовищный), *unbesiegbar*

(непобедимый), *unleugbar* (беспорный), *unverbesserlich* (неисправимый), *unerhört* (неслыханный) и другие.

Исследуемые имена прилагательные в большинстве своем многозначны. Даже у моносемичных дериватов присутствуют оттенки значения. Например, в значении прилагательного *unangenehm* (неприятный) выделяется три оттенка, у прилагательных *unscharf* (тупой, неточный) и *unaufgeklärt* (невыясненный) – по два оттенка. Это позволило провести сравнение семантических структур исходной и производной единиц. В данной статье под семантической структурой понимается совокупность отдельных лексико-семантических вариантов лексического значения слова [10, с. 262].

Несовпадение семантических структур базовой единицы и деривата наблюдается у большинства производных имен прилагательных с префиксом *un-*. Только у 28% прилагательных с префиксом *un-* словарная дефиниция представляет собой простое отрицание соответствующего признака с помощью частицы *nicht*. Например, *unpolitisch* (неполитический) ‘*nicht politisch*’, *unbefahrbar* (непроезжий) ‘*nicht befahrbar*’ и др. Однако и в этом случае нельзя говорить о полном совпадении категорий, так как дефиниция деривата содержит не просто отрицание исходной категории, но и в ряде случаев дополнительную информацию, например темпоральный компонент *noch nicht*: *unerfahren* (неопытный) ‘*noch nicht erfahren*’, *ungekrönt* (некоронованный) ‘*noch nicht gekrönt*’, *ungelesen* (нечитанный) ‘*noch nicht gelesen*’.

Подтверждением гипотезы о создании дериватом новой категории может служить и отсутствие в дефиниции прилагательного с *un-* ссылки на исходную единицу. Сравним, например, *unlustig* (неохотный) ‘*Unlust empfindend, erkennen lassend*’ и *lustig* (веселый) ‘1. a) von ausgelassener, unbeschwerter Fröhlichkeit erfüllt; Vergnügen bereitend; vergnügt, fröhlich, heiter, ausgelassen; b) Heiterkeit erregend; auf spaßhafte Weise unterhaltend; komisch 2. munter, unbekümmert; ohne große Bedenken’. Или же, например, *unverletzlich* (неприкосновенный) ‘*unantastbar*’ и *verletzlich* (легко уязвимый) ‘*sensibel und daher leicht verletzbar; empfindlich*’, также *unmächtig* (в обмороке, слабый) ‘1. ohnmächtig (1) 2. ohnmächtig (2)’ и *mächtig* (могущественный, мощный) ‘1. a) große Macht (3), Gewalt besitzend od. ausübend, von großer Wirkung, einflussreich b) einer Sache mächtig sein 2. a) beeindruckend groß, umfangreich, ausgedehnt, stark; von beeindruckendem Ausmaß, Grad; gewaltig (2 a); b) (landsch.) sehr sättigend; schwer; 3. a) sehr groß, stark, beträchtlich’.

О том, что дериват с *un-* именуется новой категорией, свидетельствует и тот факт, что префикс вступает во взаимодействие далеко не со всеми лексико-семантическими вариантами исходной единицы, т. е. имеет место *квантитативная редукция семантической структуры производящей единицы*. Количественная редукция семантической структуры отчетливо прослеживается на следующих примерах: *unfertig* (недоделанный, незаконченный) ‘a) noch nicht fertig gestellt, noch nicht im endgültigen Zustand befindlich; b) noch nicht vollkommen, noch nicht ausgereift’, *fertig* (готовый) ‘1. a) im endgültigen Zustand befindlich, vollendet; b) völlig; vollkommen, ausgereift; c) so weit, dass nichts mehr zu tun übrig bleibt; zu Ende 2. vollständig vorbereitet; bereit; 3. erschöpft, am Ende [seiner Kräfte]; erledigt’. Производная единица сохраняет только два оттенка основного, прототипического значения. То же самое наблюдается у прилагательных *ungiftig* (неядовитый) ‘*nicht giftig* (1)’ и *giftig* (ядовитый, отравленный) ‘1. Gift, einen Giftstoff enthaltend; die schädigende Wirkung von Gift habend, entwickelnd; 2. bösarig; von Bosheit, Gehässigkeit geprägt, zeugend; 3. (von bestimmten Farben) grell, schreiend; 4. verbissen, mit großem körperlichem Einsatz kämpfend und deshalb für den Gegner gefährlich’. Квантитативное сужение семантической структуры наблюдается и у прилагательных *undeutlich* (неясный), *unbeliebt* (непопулярный), *unordentlich* (беспорядочный), *unbar* (безналичный) и других.

О создании производной единицей новой категории свидетельствует и *расширение семантической структуры* деривата. Например, прилагательное *gleichmäßig* моносемично, а семантическая структура производного прилагательного *ungleichmäßig* (неравномерный) состоит из двух лексико-семантических вариантов. Увеличение числа лексико-семантических вариантов происходит и у прилагательных *unfreiwillig* (недобровольный), *ungenießbar* (несъедобный), *unvermögend* (бедный), *unkörperlich* (бестелесный), *unverschämt* (бесстыдный) и других.

В семантической структуре за *прототипическое*, ядерное значение принимается первый лексико-семантический вариант. У ряда производных прилагательных с префиксом *un-* изменяется ядро категории, прототипическое значение исходной единицы меняет свое место относительно центра категории или отсутствует в отрицательной категории вообще, периферийное значение, в свою очередь, может располагаться ближе к центру. Сравним, например, *unbelebt* (неоживленный) '1. nicht belebt (2) anorganisch (1 a); 2. in keiner Weise belebt (1)' и *belebt* (живой) '1. lebhaft, bevölkert; voll Leben und Betrieb; 2. lebendig, beseelt, von Leben erfüllt'; *undicht* (неплотный) 'nicht dicht (1 c) и *dicht* (густой) '1. a) zusammengedrängt, zusammenstehend; ohne (größere) Zwischenräume; b) (für den Blick) eine fast undurchdringbare Einheit bildend; undurchdringlich; c) fest abschließend, undurchlässig; 2. a) ganz nahe, in unmittelbarer Nähe; b) zeitlich ganz nahe, unmittelbar'. Интересны в этом плане и прилагательные *scharf* (острый) и *unscharf* (тупой). Семантическая структура базисной единицы состоит из 21 лексико-семантического варианта; производная единица, в свою очередь, моносемична. Словарь выделяет только три оттенка значения, причем прототипическое значение исходной единицы изменяет свой статус у производной: *unscharf* (тупой) 'a) nicht scharf (5), keine scharfen Konturen aufweisend, erkennen lassend b) nicht scharf (4 b) c) ungenau, nicht präzise'.

Таким образом, отсутствие положительной категории для ряда дериватов с отрицательным префиксом *un-*, несовпадение семантических структур базовой единицы и деривата (квантитативная редукция базисного прилагательного, расширение смысловой структуры производной единицы, изменение статуса прототипического значения базисной основы в производной единице) могут свидетельствовать о создании производными прилагательными с префиксом *un-* новых категорий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Верхотурова, Т.Л. Метакатегория «наблюдатель» в научной картине мира / Т.Л. Верхотурова // *Studia Linguistica cognitiva*. – Вып. 1 : Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – М. : Гнозис, 2006. – С. 45–65.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова [и др.] ; под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М. : МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
3. Кубрякова, Е.С. Типы языковых значений: семантика производного слова / Е.С. Кубрякова ; АН СССР, Ин-т языкознания : отв. ред. Е.А. Земская. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
4. Кубрякова, Е.С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования / Е.С. Кубрякова // *Изв. Рос. акад. наук. Сер. лит. и яз.* – 2002. – Т. 61, № 1. – С. 13–24.
5. Кубрякова, Е.С. О когнитивном подходе к производному слову / Е.С. Кубрякова // *Славистика: синхрония и диахрония* : сб. науч. статей к 70-летию И.С. Улуханова / под общ. ред. доктора филол. наук проф. В.Б. Крысько ; ИРЯ им. В.В. Виноградова РАН. – М. : Азбуковник, 2006. – С. 77–83.

6. Кубрякова, Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е.С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б.А. Серебренников [и др.]. – М., 1988. – С. 141–172.

7. Кубрякова, Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

8. Харитончик, З.А. Очерки о языке. Теория номинации. Лексическая семантика. Словообразование : избр. труды. / З.А. Харитончик. – Минск : МГЛУ, 2004. – 367 с.

9. Харитончик, З.А. Прилагательное: значение, словообразование, функции: дис. ... д-ра филол. Наук : 10.02.04 / З.А. Харитончик. – Минск, 1986. – 334 л.

10. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685с.: ил.

11. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache : in 10 Bänden [Электронный ресурс]. – Elektronische Datei (576 Mb). – Mannheim& Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG, 2000. – 1 электр. опт. диск (CD-Rom).

Korolyuk I.P. Categorical Status of Derivative Adjectives with the Prefix Un- in the Modern German Language

In the given article derivative adjectives with the prefix un- are examined as the names of categories. The results of quantitative and qualitative comparison of the semantic structures of adjectives, primary as well as derivative with the prefix un-, are shown there. The hypothesis that the derivatives with un- do not only negate the attribute but also create a new category is put forward.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 18.09.2009

УДК 811.161.3 - 3:811.111-3

Т.М. Шагун

ЛІНГВІСТЫЧНАЯ «САМАТАЛОГІЯ»: СТАН І ПЕРСПЕКТЫВЫ ДАСЛЕДАВАННЯ

У артыкуле ажыццяўляецца агляд пытанняў, звязаных з вывучэннем так званых саматычных адзінак мовы. Намячаюцца падыходы да лінгвістычнага даследавання саматычнай лексікі і фразеалогіі ў супастаўляльным (беларуска-англійскім) аспекце.

1.0 У лінгвістычных даследаваннях сустракаюцца розныя тэрміны для называння моўных адзінак, якія называюць часткі чалавечага цела ці ўтрымліваюць у сваім складзе гэтыя назвы: *саматычная лексіка, саматычныя адзінкі, саматызмы, саматычная фразеалогія, саматычная ідыяматыка* і да т.п. (ад грэч. *sōma* – цела). У сваю чаргу для наймення ўзнаўляльных словазлучэнняў, у склад якіх уваходзяць назвы цела, ужываюцца тэрміны *саматычныя фразеалагічныя адзінкі, фразеалагізмы-саматызмы, саматызмы, фразеалагічныя адзінкі з кампанентамі-саматызмамі, фразеалагізмы з саматычным кампанентам*. Найбольшай катэгарыяльнай патэнцыяй валодае тэрмін *саматызм*, семантычны аб'ём якога неадназначны і можа быць расшыфраваны і як саматычны фразеалагізм, і (хутчэй) як саматычная лексема. Існуючая ў сучасным мовазнаўстве тэрміналагічная «саматычная» разнастайнасць сведчыць, па-першае, аб праяўленай у лінгвістычнай навуцы цікавасці да феномена саматычнай лексікі і фразеалогіі, а па-другое, аб нявырашанасці шэрага пытанняў, звязаных з лінгвістычным статусам і ўжываннем адзначаных адзінак.

1.1 Неабходна адзначыць, што традыцыйна даследчыцкі інтарэс лінгвістаў факсіруецца на разглядзе фразеалагічнай ідыяматыкі. Так, у навуковай літаратуры існуе шырокае і вузкае разуменне саматычнай фразеалогіі. У вузкім разуменні да яе адносяць устойлівыя звароты з кампанентамі, якія на лексічным узроўні абазначаюць часткі толькі чалавечага цела: *галава, нага, язык, палец, вуха, рука* і г.д. Адзначанага погляду прытрымліваюцца такія даследчыкі, як Р.М. Вайнтраўб, Г.А. Ахметжанав, В.С. Шчырава. У шырокім сэнсе саматычная фразеалогія вывучае выразы з кампанентамі, якія этымалагічна з'яўляюцца назвамі частак цела чалавека і жывёлы. У сваіх працах Ф. Вак, М. Джордж, Ц. Цзюнь, Э. Кагайнэ вывучалі фразеалагічныя адзінкі безадносна прыналежнасці назвы часткі цела чалавеку або жывёле. Несумненна, што шырокае разуменне саматычнай фразеалогіі, на наш погляд, дазваляе скласці больш поўную і дакладную карціну функцыянавання фразеалагічных адзінак з саматычным кампанентам у слоўнікавым складзе мовы.

1.1.1 Цікавасць да моўнай «саматалогіі» з боку айчынных і замежных вучоных не з'яўляецца выпадковай. Саматычныя фразеалагізмы складаюць адну з найвялікшых і прадуктыўных груп фразеалагічнага складу мовы. Адзначаецца, што прыблізна 25% усіх фразеалагічных адзінак можна аднесці да саматычных у любой мове (Ф. Вак, І.Я. Лепешаў, М. Джордж, В.Г. Гак). Шырокае выкарыстанне саматызмаў у складзе ўстойлівых элементаў мовы ў значнай ступені абумоўлена тым, што саматычныя лексемы з'яўляюцца адным са старажытных пластоў у лексіцы розных моў і складаюць ядро асноўнага складу слоўнікавага фонду мовы.

Навуковы кіраўнік – В.І. Сенкевіч, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры беларускай і рускай моў з метадыкай выкладання УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.

1.1.1.1 Першае спецыяльнае даследаванне саматычных фразеалагізмаў было праведзена ў 1964 г. Ф. Вакам. Ён усебакова прааналізаваў дадзеныя адзінкі ў эстонскай літаратурнай мове. У працы падаецца агульная характарыстыка саматычных фразеалагізмаў, разглядаюцца структурныя, граматычныя, сінтаксічныя асаблівасці і значэнне гэтай групы фразеалагічных адзінак, шляхі іх развіцця, апісваюцца сістэмныя з’явы (сінанімія, антанімія, полісемія, варыянтнасць), стылістычныя асаблівасці, падобныя і неподобныя рысы саматычнай фразеалогіі розных моў.

Даследаванне эстонскага вучонага паслужыла своеасаблівым штуршком да вывучэння саматычных фразеалагізмаў іншымі лінгвістамі. Так, дысертацыйныя працы па вывучэнні адзначаных адзінак на матэрыяле адной мовы былі прадстаўлены такімі даследчыкамі, як Э.С. Якімава (марыйская мова), І.В. Цімчанка (украінская мова), М.В. Турапіна (англійская мова), В.С. Шчырава (нямецкая мова), А.Я. Аксянчук (руская мова), М. У. Юнаш (беларуская мова). Аднак у апошнія дзесяцігоддзі ў лінгвістыцы назіраецца рост супастаўляльна-тыпалагічных даследаванняў саматычных фразеалагізмаў на матэрыяле розных моў: казахскай і рускай (Г.А. Ахметжанова), карачаева-балкарскай і рускай (З.А. Лайпанова), рускай і кіргізскай (А.А. Кармышкаў), рускай і французскай (І.Я. Гарадзецкая), рускай і англійскай (М. Джордж), саха і рускай (Л.М. Гатоўцава), рускай і кітайскай (Ц. Цзюнь).

Група саматычных фразеалагізмаў беларускай мовы таксама не засталася па-за ўвагай даследчыкаў: асобныя звароты вывучаліся Э.М. Мардковіч, М.У. Юнаш, у параўнальным аспекце фразеалагічныя адзінкі з саматычным кампанентам з’явіліся аб’ектам даследаванняў Р.М. Вайнтраўба, У.М. Глухава, К.М. Гюлумянц.

У даследаваннях фразеалагічных адзінак з саматычным кампанентам у беларускай мове Э.М. Мардковіч і М.У. Юнаш вылучалі 41 і 92 саматычныя лексемы адпаведна. На самай справе саматычны момант прэзентаваны ў беларускай мове больш шырока. Метадам суцэльнай выбаркі са слоўнікаў І.Я. Лепешава «Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы» і Ф.М. Янкоўскага «Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне», аб’ём якіх складае 6000 і 3000 фразеалагічных адзінак адпаведна, мы вылучылі 2028 фразеалагізмаў з саматычнымі кампанентамі, што складае прыкладна 34% ад фразеалагічнага фонду беларускай мовы. Варта адзначыць той факт, што корпус вывучаемых саматычных фразеалагізмаў беларускай мовы значна перавышае вылучаныя ў папярэдніх даследаваннях корпусы адпаведных адзінак і прадстаўляе сабой блізкі да поўнага аб’ём фразеалагічных адзінак з саматычнымі кампанентамі ў беларускай мове. Дадзены факт тлумачыцца тым, што матэрыял для даследавання адбіраўся не з мастацкіх ці драматургічных твораў, газетных артыкулаў, дзе, зразумела, не могуць быць выкарыстаны абсалютна ўсе саматычныя фразеалагізмы беларускай мовы з нагоды гістарычнага развіцця мовы ў цэлым і стылістычных асаблівасцей выкарыстання названых адзінак у прыватнасці, а непасрэдна са слоўнікаў, якія ў сваю чаргу падаюцца моваведамі як «існуючыя апісанні лексікі адной мовы, што набліжаюцца да паўнаты» [5, с. 26].

Як сведчыць фактаграфічны матэрыял, у стварэнні выпісаных намі 2028 саматычных фразеалагізмаў беларускай мовы прымае ўдзел 131 саматычная лексема, прычым 18 маюць жывёльную прыналежнасць (*рог, хвост, крылы, лапкі, лапы, пер’е, пух, жабры, азадак, грыва, пастка, шчэлены, капыта, кіпцюры, кіпці, рыльца, рыла, шэрсць*) і 6 з’яўляюцца «патэнцыяльнымі, па-за літаратурнай нормай» [7, с. 6] саматычнымі лексемамі – *партрэт, бубен, гаўкала, кацялок, хайло, халява*.

1.2 Даследчыкі саматычнай лексікі і фразеалогіі сутыкаюцца з шэрагам невырашаных праблем, перш за ўсё метадалагічнага плана.

1.2.1 Зыходным і найбольш істотным пытаннем лінгвістычнай «саматалогіі» з’яўляецца пытанне аб вылучэнні і ідэнтыфікацыі саматычнай лексікі і фразеалогіі.

Ідэнтыфікацыя лексічных саматызмаў абапіраецца перш за ўсё на слоўнікавыя дэфініцыі. У склад слоўнікавай дэфініцыі звычайна ўваходзіць кампанент «частка»: *лоб* «верхняя надвочная частка твару чалавека ці галавы жывёліны»; *спіна* «задняя (у жывёл – верхняя) частка тулава ад шыі да крыжа»; *патыліца* «задняя частка галавы» і да т.п. (ТСБМ).

Аднак, як сведчыць вопыт даследавання саматызмаў, апора на экстралінгвістычныя крытэрыі вылучэння саматычнай лексікі можа спарадзіць шэраг цяжкасцей і спрэчных момантаў. Па-першае, слоўнікавая дэфініцыя не заўсёды ўтрымлівае кампанент «частка»: *нос* «выступ паміж вачамі і ротам на твары чалавека або мордзе жывёлы, які з'яўляецца пачаткам дыхальных шляхоў і органам нюху», *рука* «верхняя канечнасць чалавека ад плечавога сустава да канца пальцаў» і т.п. (ТСБМ). Па-другое, у сувязі з такім падыходам застаецца адкрытым пытанне аб статусе саматычных лексем. Шэраг навукоўцаў разам з тыповымі, ня спрэчнымі саматычнымі кампанентамі – *галава, язык, вуха, вока* і інш. – разглядаюць сярод саматычных таксама звароты з кампанентамі *душа* (А.Я. Аксянчук, Ул.М. Глухаў, А.А. Кармышакаў), *сляза, спіна, пот, кроў* (У.М. Глухаў). Тлумачэнні намінацыі *душа*, якія прыводзяцца ў Тлумачальным слоўніку беларускай мовы, не паказваюць яе сувязі з цэлам чалавека:

- 1) унутраны псіхічны стан чалавека, яго свядомасць;
- 2) тая ці іншая ўласцівасць характару, а таксама чалавек з тымі ці іншымі ўласцівасцямі;
- 3) натхніцель, арганізатар чаго-небудзь;
- 4) пра чалавека;
- 5) сяброўскі фамільярны зварот да чаго-, каго-небудзь;
- 6) самае галоўнае, сутнасць чаго-небудзь. (ТСБМ)

Аднак непасрэдная сувязь зафіксавана ў Тлумачальным слоўніку жывой велікарускай мовы пад рэдакцыяй У.І. Даля: «душа называецца ямачка на шыі, над грудной косцю, пад кадыком» (Даль).

Адбіраючы матэрыял для даследавання, вучоныя сутыкаюцца з праблемай выяўлення статуса такіх кампанентаў, як *кроў, сляза, спіна, соплі, сырыца, жыўца, юшка*. Некаторыя даследчыкі лічаць, што «фразеалагізмы з такімі словамі, як «слёзы», «пот» і інш., звязаны з чалавекам, аднак іх нельга ўключыць у саматычную фразеалогію, паколькі тут няма той функцыянальнай аблігаторнасці, якая ўласціва ўласна лексічным саматызмам» [1, с. 29]. Зразумела, што ў фізіялагічным аспекце дадзеныя кампаненты, выступаючы неад'емнай часткай – вадкасцю – чалавечага арганізма, з'яўляюцца абавязковымі і неабходнымі для яго жыццядзейнасці ўвогуле, таму цяжка пагадзіцца з адсутнасцю функцыянальнай аблігаторнасці названых кампанентаў.

Зыходзячы з функцыянальнай прыналежнасці той ці іншай часткі цела чалавека або жывёлы, саматычная лексіка можа быць класіфікавана наступным чынам:

- 1) назвы галавы і яе частак (*галава, бубен, кацялок, мазгі, рогі, вочы, вушы, цемя, твар, міна, морда, партрэт, рыльца, рыла, лоб, чало, нос, брыво, шчокі, губы, вусны, рот, пастка, гаўкала, хайло, халява, зубы, паднябенне, язык*);
- 2) назвы элементаў частак цела (*адамаў яблык, гартань, глотка, горла, жабры, шчэлены*);
- 3) назвы частак цела (*шыя, патыліца, карак, горб, плечы, спіна, бок, пахі, грудзі, лона, цыцкі, сіся, живот, пуза, юкла, пуп, паясніца, зад, азадак, хвост*);
- 4) назвы канечнасцей і іх частак (*рука, лапкі, лапы, крылы, локаць, кулак, далоні, ладкі, прыгаршчы, жменя, палец, перст, фіндос, хвіндос, дуля, кукіш, фіга, нага, калена, лытка, пята*);
- 5) назвы рагавых утварэнняў на скуры (*валасы, чуб, пер'е, барада, вусы, грыва, шэрсць, пух*);

6) назвы рагавых утварэнняў на канечнасцях (*капыта, кіпцюры, кіпці, пазногаць, пазногцік, ногаць*);

7) назвы вадкасці ў целе (*кроў, сляза, пот, сліна, слінка, соплі, сырыца, жыўца, юшка*);

8) назвы крывяносных сасудаў, сухажылляў (*нервы, жылы, гізунты, паджылькі*);

9) назвы скуры і яе частак (*скура, шкура, шкірка, чырка, гуз, скула, мазоль, радзімая пляма, струн*);

10) назвы ўнутраных органаў (*печанцы, пячонкі, трыбухі, нутро, вантробы, кішкі, сэрца*);

11) назвы мышачных тканак або арганізма ў цэлым (*цела, плоць, мяса, жывое, шпік, сала, прах*);

12) назвы састаўных частак шкілета (*хрыбет, косці, рэбры, лапаткі*);

Прыведзеныя намінацыі ў рознай меры распаўсюджаны ў саматычнай фразеалогіі. Выдзяляюцца:

– высокапрадуктыўныя, якім уласціва больш за 200 рэалізацый у будове фразеалагізмаў: *вочы* – 233, *рука* – 216, *галава* – 201;

– прадуктыўныя (ад 50 да 127 рэалізацый): *нага* – 127, *душа* – 127, *язык* – 109, *сэрца* – 83, *нос* – 73, *вушы* – 67, *зубы* – 58;

– малапрадуктыўныя (ад 2 да 40 рэалізацый): *кроў* – 40, *косці* – 40, *рот* – 38, *плечы* – 37 і інш. (усяго 76 саматычных адзінак);

– фразеалагічна непрадуктыўныя: *шчэлены, печанцы, перст, гаўкала, морда, паднябенне* (усяго 45 саматычных адзінак).

Нельга не адзначыць і факт аб'яднання дзвюх ці больш розных саматычных лексем у складзе аднаго фразеалагізма: *жывот да спіны прырос; і ў хвост і ў грыву; трымаць нервы ў кулаку; на вуснах мёд, а ў сэрцы лёд; рукі на локці ў крыві* (усяго 96 фразеалагізмаў).

Зразумела, што пададзены вышэй матэрыял напамінае больш анатамічны агляд чалавечага цела, чым лінгвістычную класіфікацыю. Таму неабходна шукаць уласна лінгвістычныя крытэрыі ідэнтыфікацыі саматычных адзінак.

1.2.2 Больш надзейнымі крытэрыямі ідэнтыфікацыі саматычнай лексікі з'яўляюцца яе сэнсава-прагматычныя параметры. Сярод іх, з нашага пункту гледжання, неабходна назваць наступныя: субстанцыяльнасць, намінатыўнасць, інфарматыўнасць, наменклатурнасць, этымалагічнасць, дэрывацыйная і сэнсавая патэнцыяльнасць.

1.2.1.1 У шырокім сэнсе назвы частак цела з'яўляюцца партытывамi (лат. *partitivus* – часткавы). Сувязі «частка-цэлае» з'яўляюцца фундаментальнымі для рэальнасці – яны структурыруюць свет ад элементарных часціц да галактык, – падпарадкоўваюцца катэгорыі меры, таму што яна дапускае ўяўленне пра «большае-меншае»: частка меншая за цэлае. Мера – катэгорыя аб'ёмнай субстанцыі, а не формы.

1.2.1.2 Партытывы – намінатыўныя адзінкі мовы – не абазначаюць пэўныя дэнататы (прадметы), а называюць фізічныя рэаліі – часткі чалавечага арганізма як адзінага цэлага. Па сутнасці назвы частак цела з'яўляюцца дэскрыптывамi. Партытыўныя намінацыі, як і іншая канкрэтная лексіка, належаць не лінгвістычнаму, а энцыклапедычнаму слоўніку.

1.2.1.2 Канкрэтная лексіка цалкам інфарматыўная. Назвы частак цела не маюць значэння, але валодаюць інфармацыяй, якая і пададзена ў слоўнікавым артыкуле. Ужыванне падобных намінацый належыць да моўнай кампетэнцыі (не ведаў!) носьбітаў мовы. У дачыненні да іх не стаіць лагічна-прадметнае пытанне «Што гэта такое?», якім рэпрэзентуюцца веды моўцы. Найбольш выразна намінатыўная кам-

петэнцыя моўцы выяўляецца ў пытанні «*як?*». Існуе фундаментальнае адрозненне паміж рэальнасцю, якая стаіць за пытаннем «*Што гэта?*», і дадзенасцю, якая прэзентуецца пытаннем «*Як гэта называецца?*». Менавіта апошнім пытаннем і сведчыцца кампетэнцыя моўцы. Пытанне «*што?*» мае прадметна-семантычную накіраванасць, з дапамогай жа пытання «*як?*» адбываецца к а т э г а р ы з а ц ы я навакольнага свету, г.зн. яго сэнсава-прагматычнае структурыраванне. У справе катэгарызацыі суб'ект маўлення павінен быць кампетэнтным. Намінацыя заўсёды арыентавана на *памяць* – катэгорыю інфарматыкі. Веды ж існуюць у форме агульнага, устойлівага.

1.1.2.4 На менклатурнасць партытыўнай лексікі праяўляецца ў тым, што яна з'яўляецца сукупнасцю (пералікам) назваў, якія ўжываюцца ў пэўнай спецыяльнасці – у медыцыне. Назвы частак цела можна знайсці ў любым анатамічным атласе, а таксама ў медыцынскай энцыклапедыі, спецыяльнай навуковай і вучэбнай літаратуры.

1.1.2.5 Нельга не заўважыць, што лексічныя саматызмы з'яўляюцца невытворнымі адзінкамі мовы. Пры іх утварэнні не задзейнічаны словаўтваральныя механізмы, таму што яны «не ўтварыліся ад ...», а «паходзяць з ...», г.зн. з'яўляюцца этымалагічна рэlevantнымі адзінкамі мовы. За выразамі «слова ўтварылася» і «слова ўзнікла» стаяць розныя словаўтваральныя і дэрывацыйныя механізмы мовы-маўлення. У выпадку стварэння вытворнага слова гаворыцца пра спосаб словаўтварэння, словаўтваральныя сродкі, уключэнне слова ў пэўную словаўтваральную парадыгму. Так, слова *выключальнік* утворана суфіксальным спосабам ад дзеяслова *выключаць*. У аснову ўтварэння вытворнага слова кладзецца дыферэнцыяльная відавая прымета. Такая прымета ёсць *сказаная*, г.зн. прэдыкаваная прадмету, прыпісаная яму. Семантыка вытворнага слова фарміруецца ў прэдыкатыўным ядры сказа.

Іншая справа ўзнікненне намінатыўнай адзінкі. Акт узнікнення намінацыі цалкам супрацьлеглы механізму словаўтварэння. Невытворнае слова з'яўляецца вынікам мадэлявання (пераймання) рэальнасці словам. Мадэль грунтуецца не на вобразе, а на падабенстве. Назва – імкненне носьбітаў мовы інтэрпрэтаваць сутнасць рэчы. Назва бярэцца з тэксту-апісання ці з жывой гаворкі, знаходзіцца інтуітыўна. Яна змяшчае ў сабе ідэю, матыў рэальнай з'явы, паводле якога рэальнасць уваскрашаецца ў памяці ва ўсёй сваёй канкрэтнасці і цэласнасці. Асобная рыса, такім чынам, з'яўляецца напамінам аб той рэаліі, якая была ў папярэднім вопыце. Зразумела, што з цягам часу матыў назвы забываецца, губляецца і такім чынам узнікае неабходнасць этымалагічных пошукаў.

1.1.2.6 Узнікненне намінатыўнай адзінкі – акт д э р ы в а ц ы і (ад. лац. *dérivation* – адвядзенне), які не заснаваны на свядомым выбары, а зыходзіць з інтуітыўнага пошуку. Пошук жа – катэгорыя інфарматыкі, а не семіётыкі.

Дэрывацыйны акт з'яўляецца не валявым дзеяннем, а разумовай а п е р а ц ы я й . Дэрывацыя разумеецца як працэс узнікнення ў мове другасных адзінак, якія могуць быць растлумачаны з дапамогай адзінак, што прымаюцца за зыходныя, – *выведзены* з іх шляхам прымянення тых ці іншых а п е р а ц ы я й (ЛЭС, с. 129).

Істотна тое, што ўзнікшая ў выніку дэрывацыйнага акта адзінка разумеецца не як вытворная, а як *вывадная*. Яна не ўтвараецца на аснове зыходнай адзінкі, а *выводзіцца* з яе, базуецца на ёй. Намінатыўная адзінка заўсёды мае сваю *дэрывацыйную легенду*, якой няма ў вытворнага слова.

1.1.2.7 Партытыўная лексіка валодае дэрывацыйнымі магчымасцямі, у прыватнасці ўцягнута ў працэс *эмпатычнай дэрывацыі*. *Эмпатыя* (тэрмін С. Куно) – «увядзенне ў фокус інтарэса аб'екта, пра які ідзе гаворка» (ЛЭС, с. 390). У псіхалінгвістычных працах эмпатыя разумеецца як эмацыянальная ідэнтыфікацыя

(зліццё) з аб'ектам успрымання, як «перажыванне» – здольнасць пераносіць на сябе чужы стан, праяўляць «участіе». Эмпатыя – рэакцыя моўцы тое, што адбываецца. «Сутыкаючыся з рэальнасцю, – піша Х. Артэга, – чалавек прыходзіць у стан нерашучасці, не ведаючы, перажываць яму з'яву ці сузіраць яе» [2, с. 239]. Адзін і той жа феномен рэальнага свету можа быць прэзентаваны не толькі як вынік аб'ектыўнага сузірання, але і як прадукт эмпатычнага («участлівага») успрымання: *рука – ручка – ручанька, нага – ножка – ножанька, нос – носік, рот – роцік, губы – губкі, шыя – шыйка* і да т.п.

Незвычайна выразна рэалізуецца эмпатыя на ўзроўні эмпірычнага ўспрымання. Х. Артэга адзначае факт існавання «шкалы духоўнай дыстанцыі», якая неад'емна праяўляецца ў актах успрымання рэалій і ўплывае на інтэрпрэтацыю гэтых рэалій. «У гэтай шкале ступень блізкасці да нас той ці іншай падзеі адпавядае ступені закранутасці нашых пачуццяў гэтай падзеяй, ступень жа аддаленасці ад яе, наадварот, указвае на ступень нашай незалежнасці ад рэальнай падзеі; сцвярджаючы гэту свабоду, мы аб'ектывуем рэальнасць, ператвараючы яе ў аб'ект чыстага сузірання» [2, с. 231].

Успрыманне свету аналагічна разгляду яго праз аптычны прыбор, які акамадуе працэс успрымання – набліжае да нас або аддаляе рэалію. «Малому ўласціва быць мілым. Сама ласка прадугледжвае памяншальнасць прадмета, вось чаму для выражэння мілага, для ласкі ўжываецца памяншальнае <...>. Каб уявіць прадметы мілымі, каб выказаць ласкальныя адносіны, на іх быццам бы наводзіцца памяншальнае шкло, і яны, памяншаючыся, становяцца мілымі. Акрамя мілага, прадмет прымае характар беднага, нясмелага, узбуджае да сябе такія ўяўленні ў моўцы» [3, с. 100].

Эмпірычны артыстызм моўцы датычыць перш за ўсё актаў трансляцыі існуючых у кожнай мове і практычна незлічоных дэрывацый, здольных эманавать у маўленні цэлы калейдаскоп цяжкаўлоўных эмацыянальных адценняў: – *А мамачка мая залаценькая, а ты ж дзяржалася за сваю зямельку абедзвюма ручкамі і грэла на ёй да самай свайёй смерці свае вочакі* (Сіпакоў); – *Дай-тку ты яе, сыночак мой, мне, а то ты, мусіць, і ножачкі свае натаміў, і ручачкі свае панатрудзіў...* (Сіпакоў).

1.1.2.7.1 Партытыўная лексіка ўцягнута таксама ў працэс перыфрастычнай дэрывацыі. Намінацыі тыпу *адамаў яблык* 'цвёрды выступ на горле мужчыны' – *кадык, другое сэрца мужчыны – прастата, ніжнія канечнасці – ногі* і да т.п. неабходна, з нашага пункту гледжання, разглядаць як феномены семантычнай намінацыўнай дэрывацыі. Як і любая дэрывацыйная адзінка, перыфраза не «ўтвараецца ад...», а ўзнікае ў выніку пераасэнсавання рэфэрэнта, адкрыцця ў ім яшчэ невядомых граней. Зыходная адзінка (тыпу *кадык*) з'яўляецца дэрывацыйнай базай для ўзнікнення субстытутыўнай інавацыі.

1.3 Саматычная лексіка, будучы намінацыўнай па сутнасці, не ўтварае лексічных мікрасістэм – лексіка-семантычных груп слоў. Назвы частак цела не звязаны паміж сабою сістэмнымі адносінамі, што дае права не аналізаваць як прадмет функцыянальнай граматыкі, а разглядаць як матэрыял граматыкі кантрастыўнай – як ва ўнутрымоўным, так і міжмоўным аспектах. Кантрастыўнай па сутнасці з'яўляецца ўнутрыслоўная дэрывацыя па мадэлі «Не..., а...»: *не рукі, а граблі; не галава, а Дом Саветаў* і да т.п.

1.3.1 Надзвычай рэлевантным з'яўляецца даследаванне саматычнай лексікі ў аспекце міжмоўнага супастаўлення. Інфарматыўным для спасціжэння спецыфікі кожнай мовы з'яўляецца даследаванне як саматычных назваў саміх па сабе, так і іх ужывання ў складзе фразеалагічных адзінак мовы.

1.3.1.1 Возьмем, для прыкладу, групу намінацый, якія замацаваліся ў якасці назваў частак чалавечага цела ў беларускай і англійскай мовах. Гэтыя словы дастаткова прадуктыўныя ў сэнсе развіцця новых значэнняў, што можна растлумачыць антрапацэнтрычным характарам мовы, які адлюстроўвае чалавечы погляд на свет,

назвае і класіфікуе рэчаіснасць з пункту гледжання чалавека. Па гэтай прычыне словы, якія называюць часткі цела, з даўніх пор з'яўляліся невычарпальнай крыніцай другаснай намінацыі. Калі чалавек сутыкаўся з неабходнасцю назваць які-небудзь дагэтуль невядомы аб'ект навакольнай рэчаіснасці, то, каб далёка не шукаць, ахвотна выкарыстоўваў назвы частак уласнага цела. Зразумела, неабходнай перадумовай такога роду семантычнай дэрывацыі была наяўнасць падабенства паміж рэаліямі, за якімі замацоўваліся зыходная і другасная намінацыі.

Сярод англійскіх і беларускіх намінацый, у склад якіх уваходзяць саматызмы, можна выявіць шмат выпадкаў супадзення: *an arm* – плячо рычага; *the head of a projectile* – галоўка снарада; *the head of a procession/of a column* – галава працэсіі/ калоны; *the head of an abscess* – галоўка нарыва; *the head of a flower* – галоўка кветкі; *the head of a spermatozoon* – галоўка сперматазоіда; *the head of a comet* – галава каметы; *the head of a match* – галоўка запалкі; *pinhead* – галоўка шпількі; *the head of a tennis racket* – галоўка тэніснай ракеткі; *the head of a screw* – (цыліндрычная) галоўка балта; *a head of a garlic* – галоўка часнаку; *a head of a cabbage* – галоўка капусцы; *a leg of a piece of furniture* – ножка мэблі; *a leg of a table* – нага/ножка стала; *a compass leg* – ножка цыркуля; *a foot of a wardrobe* – ножка шафы; *a foot of a harp* – ножка арфы; *the foot of a glass* – ножка бакала; *an eye of a potatoe* – вочка бульбы; *the neck of blade* – шыйка вясла; *the neck (of the strings)* – шыйка (струнных інструментаў); *the neck of the femur* – шыйка бядра; *the neck of the uterus* – шыйка маткі; *the neck of a tooth* – шыйка зуба; *tongues of flame* – языкі полымя; *the tongue of a shoe* – язык бота; *the tongue of a bell* – язык звана.

Прыведзеныя прыклады сведчаць пра падабенства асацыятыўных працэсаў у носьбітаў беларускай і англійскай моў. Такое становішча цалкам зразумелае: анатомія гаворачых на англійскай мове нічым не адрозніваецца ад анатоміі гаворачых на беларускай мове: нашы часткі цела знаходзяцца на тым жа месцы, выглядаюць ідэнтычна і іграюць аднолькавую ролю. Аднак факт узнікнення адных і тых жа асацыяцый у носьбітаў дзвюх розных моў, які здаецца натуральным, па сутнасці сваёй унікальны, таму што з'яўленню дэрывацыйнай адзінкі папярэднічае выяўленне падабенства паміж двума рознымі аб'ектамі, і тое, якія менавіта асацыяцыі ўзнікнуць у свядомасці гаворачых, якія якасці стануць рэлевантнымі для пераносу назвы, прадугледзець даволі цяжка.

Параўноўваючы англійскія і беларускія намінацыі, знаходзім шмат доказаў таму, што адзін і той жа аб'ект у носьбітаў розных моў можа спарадзіць цалкам розныя асацыяцыі: *an arm of a river* – літар. «плячо ракі» – рукаў ракі; *an arm of an anchor* – літар. «плячо якара» – рог якара; *an arm of a semaphor* – літар. «плячо семафора» – крыло семафора; *(bear) with a head on* – літар. «піва з галавой» – (піва) з шапкай шуму; *the head of a nail* – літар. «галава цвіка» – шляпка цвіка; *the head of a chisel* – літар. «галава зубіла» – лоб зубіла; *the presser foot of a sewing machine* – літар. «нага швейнай машыны» – лапка швейнай машыны; *the nose* – літар. «нос» – галоўка (кіруемай ракеты); *the eye in a needle* – літар. «вока іголки» – ігольнае вушка; *the neck of a bottle* – літар. «шыя бутэлькі» – рыльца бутэлькі; *the neck of a vessel* – літар. «шыя сасуда» – рыльца сасуда;

Той факт, што ў англійскай і беларускай мовах існуюць цалкам розныя намінацыі для наймення аднаго і таго ж аб'екта, сведчыць пра розніцу ў працэсе яго ўспрымання.

1.3.1.2 Супастаўляльная фразеалогія як лінгвістычная дысцыпліна – адзін з самых маладых напрамкаў у сучасным мовазнаўстве. Першае спецыяльнае даследаванне саматычных фразеалагізмаў праведзена Ф. Вакам у сярэдзіне мінулага стагоддзя. Ён усебакова прааналізаваў фразеалагічныя адзінкі з саматычнымі кампанентам у

эстонскай літаратурнай мове. Праца Ф. Вака паслужыла своеасаблівым штуршком да вывучэння дадзеных адзінак іншымі лінгвістамі, якія карысталіся фактычным матэрыялам або адной мовы, або розных моў і разглядалі семантычныя, структурныя, граматычныя, лексіка-кампанентныя асаблівасці саматычных фразеалагізмаў. Да вопыту параўнальнага апісання саматычнай фразеалогіі можна аднесці працы Л.М. Гатоўцавай (мова саха ў супастаўленні з рускай і нямецкай мовамі), Г.А. Ахметжанавай (казахская мова ў супастаўленні з рускай), З.А. Лайпанавай (карачаева-балкарская мова ў супастаўленні з рускай), М. Джордж (англійская мова ў супастаўленні з рускай) і інш.

Аднак, нягледзячы на існуючы вопыт, нельга сказаць, што ўсе праблемы, звязаныя з супастаўляльным вывучэннем саматычнай фразеалогіі, вырашаны. Так, напрыклад, не выяўлена колькасць саматычных лексем, якія валодаюць фразеаўтваральнай магчымасцю, без чаго нельга правесці дакладную сістэматызацыю дадзеных адзінак, апісаць іх семантычна-тэматычныя групы, марфалагічныя, сінтаксічныя і этымалагічныя характарыстыкі.

Звяртаючыся да параўнальнага аналізу фразеалагізмаў дзвюх моў, найперш неабходна акрэсліць аб'ём і межы паняцця «фразеалагічная адзінка». Гэтаму пытанню ў беларускім мовазнаўстве прысвечаны працы І.Я. Лепшава, Ф.М. Янкоўскага, Е.С. Мяцельскай, Э.М. Мардковіч. У англійскім мовазнаўстве ў гэтым напрамку працавалі М. Джордж, А.П. Коўві, Дж. Спід.

Неабходна падкрэсліць, што ў навуковай літаратуры няма адзінага погляду на аб'ект фразеалогіі. Несумненна, што адзінкай фразеалогіі выступае фразеалагізм. Але гэты тэрмін абазначае некалькі семантычна рознабаковых тыпаў спалучэнняў: ідыёмы, моўныя штампы, прыказкі, прымаўкі, крылатыя выразы, цытаты, састаўныя тэрміны [4, с. 9]. Названыя ўстойлівыя выразы разглядаюцца ў навуцы многімі спецыялістамі (В.Н. Тэлія, А.В. Куніным, В.В. Вінаградавым) як фразеалагічны матэрыял у шырокім сэнсе слова. Больш за тое, некаторыя моваведы лічаць фразеалогію навукай аб словазлучэннях увогуле (М.Н. Капыленка, З.Д. Папова) і не бяруць пры гэтым пад увагу семантычныя паказчыкі, а ўлічваюць толькі знешнюю звышслоўную форму дадзеных моўных адзінак [5, с. 156].

На наш погляд, да фразеалагізмаў неабходна адносіць толькі тыя ўзнаўляльныя адзінкі мовы, якія маюць структуру словазлучэння ці сказа, але непадзельны план зместу, які не залежыць ад кантэксту ўжывання, даслоўна перакладальны на іншыя мовы і заўсёды экспрэсіўна адметны.

У лінгвістычнай літаратуры ў якасці прымет фразеалагізмаў вылучаюць асобнаафармленасць, устойлівасць будовы і ўжывання, узнаўляльнасць. Аднак семантычнае пераўтварэнне – гэта асноўная прымета фразеалагічных адзінак. Словазлучэнне пераходзіць у фразеалагізм не таму, што набывае ўстойлівасць ужывання, а перш за ўсё таму, што падвяргаецца семантычнаму пераўтварэнню.

Цэласнасць значэння фразеалагізмаў фарміруецца шляхам пераасэнсавання кампанентаў гэтай адзінкі, што вядзе да страты значэнняў кампанентаў фразеалагізма і набыццю новага значэння, якое рэалізуецца толькі ў гэтай адзінцы.

У залежнасці ад ступені страты кампанентамі ўстойлівага спалучэння сваіх значэнняў В.В. Вінаградаў падзяляе іх на тры тыпы [6]:

– фразеалагічныя зрашчэнні, у якіх іх агульны сэнс не звязаны зусім са значэннямі тых кампанентаў, што ўваходзяць у склад фразеалагізма. Напрыклад, *лахі пад пахі* – «вельмі хутка», *на гарачы зуб* – «адмовіць са злосцю», *дулю з макама* – «зусім нічога»;

– фразеалагічныя адзінствы, якія таксама маюць непадзельны сэнс, аднак ён пэўным чынам матывуецца значэннямі кампанентаў, што ўваходзяць у склад

устойлівай адзінкі. Напрыклад, *да сёмага поту* – «да стомы, да знямогі», *вераб'ю па калена* – «вельмі мелка», *адна скура ды косці* – «вельмі худы»;

– фразеалагічныя злучэнні, якія маюць у сваім складзе кампанент са свабодным значэннем, якое абмяжоўваецца значэннем таго кампанента, які спалучаецца з ім і толькі з ім. Напрыклад, *заплюшчыць вочы* – «знарок не звяртаць увагі», *па костачках разбіраць* – «падрабязна, старанна».

Семантычныя і фармальныя крытэрыі, што пакладзены ў аснову выдзялення пам'янёных класаў фразеалагічных адзінак, не заўсёды з'яўляюцца даволі прыдатнымі да класіфікацыі ўсяго без выключэння фразеалагічнага складу жывой мовы, таму ў мовазнаўстве назіраюцца спробы стварыць больш адэкватныя, гнуткія і больш дэтальныя класіфікацыі фразеалагізмаў. Гэтаму дапамагаюць даследаванні як асобных прымет устойлівых спалучэнняў – дэнататыўных або канататыўных, так і пэўных груп фразеалагізмаў – фразеалагізмаў, у склад якіх уваходзяць фітонімы, заонімы, міфалагемы, уласныя назвы і іншыя кампаненты.

Так, сярод фразеалагізмаў асобнай групай вылучаюцца саматычныя фразеалагізмы. Сярод лінгвістаў няма адзінага погляду на дадзенае паняцце. Адны з іх да саматычных фразеалагізмаў адносяць устойлівыя звароты з кампанентамі, якія на лексічным узроўні абазначаюць часткі *чалавечага* цела. Другія лічаць, што кампанентам саматычных фразеалагізмаў з'яўляюцца назвы частак цела *чалавека* ці *жывёлы*. Шэраг навукоўцаў разглядае сярод саматычных таксама звароты з кампанентам *сляза, розум, кроў, душа*.

У сваёй працы мы будзем прытрымлівацца апошніх. На наш погляд, названыя часткі – сляза, розум, кроў, душа – належаць цэлу роўна так, як і нос, вуха, галава, і з'яўляюцца неад'емнымі. Так, І.Я. Лепешаў піша, што, паводле народных уяўленняў, душа знаходзіцца ў ямачцы на шыі пад кадыком [7, с. 124].

Такім чынам, кіруючыся апісанымі вышэй прынцыпамі, метадам суцэльнай выбаркі са слоўнікаў пад рэдакцыяй І.Я. Лепешава і Ф.М. Янкоўскага былі адабраны 2028 фразеалагічных адзінак з саматычным кампанентам (ФАСК) беларускай мовы і 707 ФАСК англійскай мовы са слоўнікаў пад рэдакцыяй Дж. Спик і Р. Спіерс.

Аналіз першапачатковай выбаркі матэрыялу выявіў наступнае:

1) у будове беларускіх і англійскіх ФАСК прымаюць удзел 101 і 80 саматычных лексем адпаведна. Адметна, што Э.М. Мардковіч, даследуючы фразеалогію беларускай мовы, вылучыла толькі 41 саматычную лексему;

2) з улікам фразеаўтваральнай магчымасці дадзеныя корпусы адзінак падзяляюцца на:

– высокапрадуктыўныя (больш за 9 % рэалізацый у складзе фразеалагізмаў): *вочы* – 78 (11,4%), *рука* – 73 (10,7%); *eye* (вока) – 68 (9,6%), *hand* (рука) – 67 (9,5%);

– прадуктыўныя (ад 9% да 2%): *язык* – 53 (7,7%), *косці* – 26 (3,8%), *сэрца* – 17 (2,4%); *ear* (вуха) – 23 (3,3%), *head* (галава) – 45 (6,3%);

– малапрадуктыўныя (1-2%): *крылы* – 7 (1%), *плечы* – 10 (1,4%); *flesh* (плоць) – 8 (1,1%);

– пасіўныя (менш за 1%): *гізунты* (жылы), *юкла* (ненасытны жывот, пуза), *печанцы*; *loin* (паясніца). Трэба адзначыць той факт, што ў гэтую падгрупу ўваходзіць шмат стылістычна адмоўна маркіраваных ФАСК.

3) аналіз саматычных лексем па прынцыпу прыналежнасці назвы часткі цела жывёле ці чалавеку дазваляе зрабіць вывад аб тым, што дамінуючая група ўстойлівых адзінак у абедзвюх мовах мае ў сваім складзе саматычны кампанент, які абазначае частку чалавечага цела, – 682 ФАСК (94,7%) і 674 ФАСК (95,3%) адпаведна ў беларускай і англійскай мовах. Гэты факт пацвярджае антрапацэнтрычную тэорыю мовы: чалавек, апісваючы наваколле, параўноўвае яго са сваім целам, як своеасаблівым эталонам бу-

довы і існавання свету. Напрыклад, *чортава вока* – «багністая, бяздонная прорва»; *heart of stone* (сэрца з каменю) – «бессардэчны чалавек».

4) класіфікацыя ФАСК абедзвюх моў па прынцыпу камунікатыўнасці дапамагла падзяліць іх на дзве групы: ФАСК-словазлучэнні і ФАСК-сказы. Трэба падкрэсліць той факт, што апошнія складаюць невялікую групу ў разглядаемым матэрыяле: 31 (4,3%) і 44 (6,2%) ФАСК у беларускай і англійскай мовах адпаведна. Напрыклад, *шалёная муха ўкусіла за вуха, язык у роце не месціцца; blood is thicker than water, cat got one's tongue*. Выяўлены факт верагодна сведчыць аб тым, што найбольш яркава ФАСК раскрываюцца як узнаўляльныя адзінкі, *замяняючы* розныя сінтаксічныя члены сказа, ад чаго апошні набывае непаўторны каларыт.

ВЫВАДЫ. Лінгвістычнае даследаванне паходжання і ўжывання саматычнай лексікі трапляе ў кола праблем, звязаных з ажыццяўленнем у мове рэфэрэнцыі і сэнсавай дэрывацыі. З'яўляючыся назвамі рэалій, саматызмы звязаны з працэсамі ўспрымання, асэнсавання і намінацыўнай фіксацыі – кадзіравання – вопыту чалавека ў мове. Дэрывацыйныя механізмы саматычных адзінак базуюцца на адчуванні рэальнага падабенства з'яў і фрагментаў рэчаіснасці, што з'яўляецца перадумовай для іх супастаўляльнага даследавання як саміх па сабе, так і ў складзе ідыяматыкі роднасных і няроднасных моў. Аналіз першаснага матэрыялу сучаснай беларускай і англійскай моў паказвае пэўнае падабенства з пункту погляду камунікатыўнасці і прыналежнасці саматычнага кампанента жывёле ці чалавеку, таксама як і адрозненне ў фразеаўтваральных магчымасцях саматычных лексем абедзвюх моў. Зразумела, што далейшае вывучэнне саматызмаў выявіць больш адрозненняў, таму што адзначаныя адзінкі належаць дзвюм няроднасным мовам, якія маюць не толькі своеасаблівы граматычны склад, але і з'яўляюцца адлюстраваннем нацыянальнага ўспрымання навакольнага асяроддзя.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Кармышеков, А.О. Соматические фразеологизмы в русском и киргизском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01, 10.02.02. – Бишкек, 1992. – 243 с.
2. Ортега-и-Гассет, Х. Эстетика. Философия культуры : сб. ст. / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : Искусство, 1991. – 588 с.
3. Виноградов, В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. – 3-е изд., испр. – Москва : Высш. школа, 1986. – 640 с.
4. Аляхновіч, М. Фразеалогія беларускай мовы : станаўленне сістэмы / М. Аляхновіч // XI Міжнародны з'езд славістаў. Доклады. – Брэст, 1993. – 27 с.
5. Копыленко, М.М. Очерки по общей фразеологии / М.М. Копыленко, З.Д. Попова ; под ред. М.М. Копыленко. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 144 с.
6. Виноградов, В. В. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
7. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 1. – 590 с.; Т. 2. 607 с.

ПРЫНЯТЫЯ СКАРАЧЭННІ

Даль – Даль, В. Толковый словарь / В. Даль. – М. : Художественная литература, 1935. – Т. 1. – 723 с.

ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 682 с.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 1. – Мінск : БелСЭ, 1977. – 608 с.

Shagun T.M. Linguistic «Somatology»: Its State and the Perspectives of Investigation

The article is dedicated towards the observation of the questions connected with the linguistic investigation of the somatisms – the names of body parts. The article deals with the problems of the linguistic criteria for the identification of the somatisms, marks their referent nature, projects the approaches to the study of the usage of the somatic lexical units and phraseology in the comparative (Belarusian-English) aspect.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 18.09. 2009

УДК 811.161.1`373.43

Л.А. Годуйко, О.М. Подоровская

НЕОЛОГИЗМЫ НА СТРАНИЦАХ СОВРЕМЕННЫХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПЕЧАТНЫХ СМИ

В статье дается комплексная, многоаспектная (семантика, тип языковой единицы, структура, происхождение, частеречная принадлежность, способ деривации, стилистическая принадлежность) характеристика новообразований современного русского языка на примере газет, издаваемых в Беларуси и России.

Такие существенные признаки лексической системы любого языка, как открытость и динамизм, всегда интересовали лингвистов. Но «лавинообразный» процесс неологизации русского языка на рубеже веков обусловил актуализацию исследований, связанных с анализом языковых новообразований.

Своеобразным перекрестком тех процессов, которые происходят в разных сферах русского языка, стал язык СМИ. Как отмечают авторы книги «Неология и неография современного русского языка», сегодня газета «значительно быстрее всех других жанров письменной речи отражает сдвиги, которые происходят во всех сферах жизни общества, и в большинстве случаев является первым письменным источником, фиксирующим рождение новых слов, значений и выражений, претендующих на вхождение в общеупотребительную лексику» [1, с. 24].

Материалом нашего исследования стали 775 языковых единиц с оттенком новизны, извлечённые методом сплошной выборки из газет «Советская Белоруссия» (СБ), «Комсомольская правда в Белоруссии» (КПвБ), «Московский комсомолец» (МК), «Вечерний Брест» (ВБ), «Брестская газета» (БГ), «Заря», «Брестский вестник» (БВ), «Полесская правда» (ПП) за 2006 и 2007 годы.

Неологизмы, функционирующие в современных печатных СМИ, чрезвычайно разнообразны, что позволяет классифицировать их по различным признакам.

Так, по характеру обозначаемой реалии единицы с оттенком новизны составляют пять типов (рисунок 1).

Рисунок 1 – Типы неологизмов по виду обозначаемой реалии

Наиболее многочисленны (и это вполне закономерно) новообразования, называющие новую реалию: *ЕС, трансжиры* ‘трансгенные жиры, которые представляют собой мутацию природных’, *LDE* ‘Long Delay Echo’ (долгая задержка радиозаха), *мобилизовать* ‘купить кому-либо мобильный телефон’, *timoшенковец, фильм-катастрофа, реалити-шоу, фейс-контроль, биомебель, панорамный лифт, термошов, брэндинг, файер-шоу* ‘фестиваль, праздник, где основным номером программы является номер с огнём, фейерверком, танец с горящими предметами’ и т. д. – всего 674 единицы. Многочисленность данной группы свидетельствует: неологизмы создаются в первую очередь для обозначения новой реалии, того, для чего ещё нет названия.

Неологизмов, обозначающих старую реалию, меньше: *гражданский брак, ги-бэдэдэшиник, теневик, наркотрафик* и др. – 84 примера. Многие слова данной группы являются жаргонными или сленговыми названиями старых реалий и имеют синонимы в литературном языке: *молодняк* – молодёжь, подростки, *бойфренд* – парень, друг, приятель.

Отдельными примерами представлены наименования актуализированных реалий, например: *работорговка, завербовать, пионерия*. Данные слова вернулись в активный словарь русского языка вместе с актуализацией того или иного явления. Так, в Беларуси возобновила деятельность пионерская организация (очень массовая во время существования СССР), и вместе с ней вернулась и целая словообразовательная парадигма: *пионер, пионерский* и др.

Нечасты в СМИ неологизмы, называющие несуществующую, гипотетически представляемую (*светоид, умный дом, криптонит* ‘мифический, придуманный камень, который способен убить Супермена, героя многочисленных комиксов и фильмов’) или уходящую (*реприватизация*) реалию.

Зафиксированные неологизмы составляют 21 тематическую группу (рисунок 2).

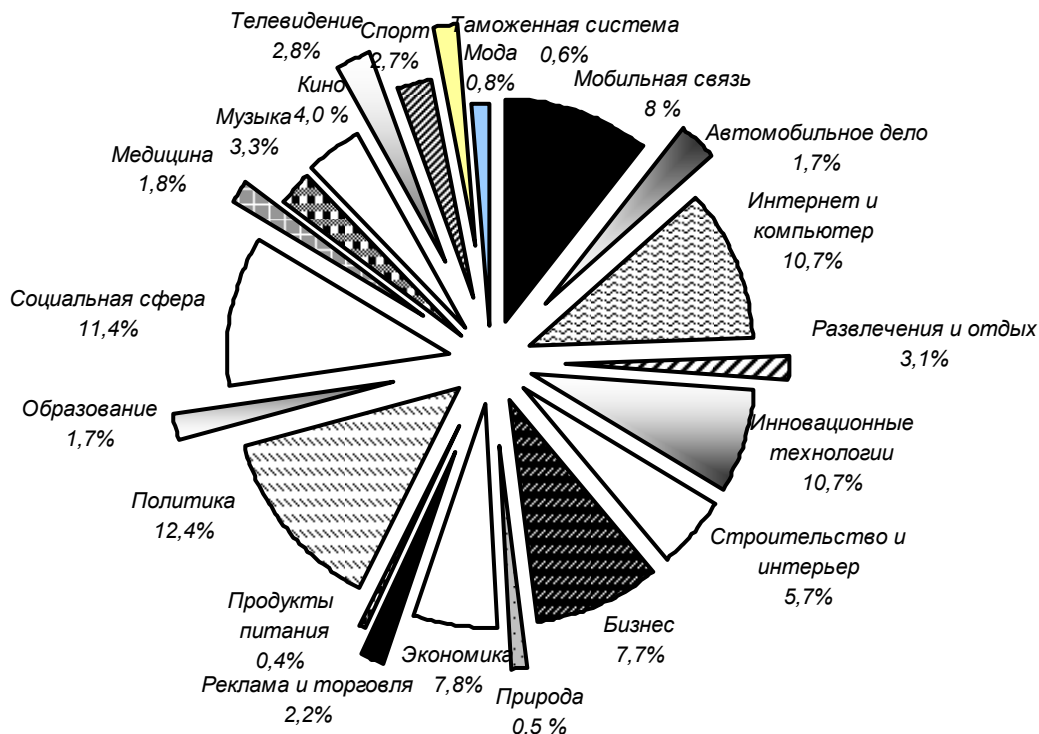

Рисунок 2 – Тематические группы неологизмов

Из них наиболее многочисленными являются: «Интернет и компьютер» (*Интернет-вести, сканер, сайт, оргтехника, ноутбук, активировать, электронный*

адрес, технология xDSL, ЖК-дисплей, качалка ‘специальная программа для скачивания программ’, прога ‘программа’, спам и др.), «Иновационные технологии» (*термошов, медиаэлемент, мегапиксельный, мультимодальный*), «Мобильная связь» (*SMS-диалог, эсмэситься, GPRS-трафик, MMS-инфо, EDGE, роуминг, сотовый оператор, USSD-команда* и т. д.), «Политика» (*экзит-пул, нацпроект, померанчевый, БРСМ*), «Социальная сфера» (*тинейджер, звёздность, шоу-бомонд, поколение next, бойфренд, раскрутить*, окказ. *отравитель* ‘продавец некачественных алкогольных напитков, которые приводят к серьёзным отравлениям’: «Объявлен бой *отравителям*» – ВБ. – 2006. – № 4. – С. 1), «Экономика» (*евро, центик* ‘уменьшительно-ласкательное название цента, денежной единицы многих стран’, *чёрный нал, финансовая пирамида, оффиор* ‘виртуальная зона, куда «помещают» деньги для свободного их использования’, *контрафактный, дефолт, грант* ‘форма дополнительного финансирования научных исследований в виде определённых дотаций’, *ипотека, стричь лавандос* и т. д.), «Бизнес и профессиональная деятельность» (*агрофирма, тайм-менеджмент, топ-менеджер, УП* ‘унитарное предприятие’, *ипэшиник, мерчендайзер, гастарбайтер, рекламный агент, корпоративная культура* и др.).

Количественный и качественный состав тематических групп неологизмов является вполне закономерным отражением происходящих в обществе, науке, экономике, искусстве и т.д. процессов.

По типу языковой единицы исследованные неологизмы делятся на неолексемы, неосемемы и неофраземы (рисунок 3).

Рисунок 3 – Неологизмы по типу языковой единицы

Значительную группу составляют неофраземы (к ним относим также пословицы, поговорки и т. п.): *птичий грипп, интерактивное телевидение, магнитная карточка, чёрный нал, информационное поле, хромая утка* ‘человек, связанный с политической жизнью страны или мира, который скоро может лишиться власти’, *одно окно, грин карта* и т. д. – 79 единиц.

Зафиксированные неофраземы – сочетания слов – представлены несколькими моделями, среди которых: имя прилагательное + имя существительное: *газовая принцесса, информационная война, рекламная игра, тарифный план, дисконтная карта, системный блок* и т. д. – наиболее продуктивная модель (51 пример); имя существительное + имя существительное: *алмаз знаний* ‘здание национальной библиотеки Республики Беларусь, построенной в виде алмаза’, *бой без правил, культ неприличности* и т. д. (5 единиц); глагол + имя существительное: *сменить масть, откатать пальцы, фильтровать базар* и т. д. (4 неофраземы).

Пословицы, поговорки и составные наименования с оттенком новизны в печатных СМИ часто строятся на обыгрывании соотношения фразеологической мотивирующей базы и окказионального словосочетания. В последнем один из компонентов похож фонетически и структурно на компонент узуального устойчивого сочетания слов: **Вася Сиятельство** ← Ваше Сиятельство + Вася (В. Якеменко, глава российского госкомитета по делам молодёжи).

Следует отметить, что во многих печатных СМИ заголовки набираются версаликом, потому такие замены сразу видны не всегда, например: **ВОЕННО-ПОЛЕВЫЕ МУЧЕНИЯ; БОЛЬШОМУ КУСКУ МРОТ РАДУЕТСЯ** ← большому куску рот радуется + МРОТ (минимальный размер оплаты труда). В случае же **ХОРОШИЙ ЧИНОВНИК – «МЭРТ»ВЫЙ ЧИНОВНИК** ← хороший индеец – мёртвый индеец + МЭРТ (Министерство экономического развития и торговли) мотивирующая аббревиатура выделена кавычками, а в заголовке **НЕТ ПРЕДЕЛА СВРШЕНСТВУ** ← нет предела совершенству + СВР (Служба внешней разведки), поданном черным цветом, мотивирующее слово СВР выделено серыми буквами, и потому его появление в устойчивом сочетании становится очевидным, заметным сразу. (Все примеры – названия статей в МК за 2007 год.)

Использование подобных неофразем в качестве заголовка привлекает внимание читателя – это своеобразная загадка, разгадка которой кроется в статье. Поскольку заголовков тесно связан с текстом, то на значение неофраземы накладывает отпечаток и широкий контекст, например: статья о работе инспекторов ГИБДД на трассе «Дон» (Московская область) называется **ПРАВИЛА ХОРОШЕГО «ДОНА»** ← правила хорошего тона + «Дон» (МК. – 2007. – № 223. – С. 7), аналогично: **РОССИЯНАМ ПРОДАДУТ МАШИНУ БРЕМЕНИ** ← машина времени + бремя (материал о машинах, покупаемых в кредит; МК. – 2007. – № 224. – С. 2); **ПОЧУВСТВУЙТЕ РОЗНИЦУ** ← почувствуйте разницу + розница (статья о повышении налоговой ставки на продажу товаров в розницу, что привело к повышению цен на продукты; МК. – 2007. – № 230. – С. 1); **НОТКИНА ГРАМОТА** ← нотная грамота + Ноткин (интервью с тележурналистом Борисом Ноткиным, где он рассказывает о некоторых премудростях журналистской профессии; МК. – 2007. – № 224. – С. 11).

Кстати, в некоторых случаях добавочное значение, которое несёт в себе модель мотивирующей фраземы, в процессе прочтения статьи разрушается. Так, название **ДОЛГИЕ ПУТЕПРОВОДЫ – ЛИШНИЕ СЛЁЗЫ** (ср. *долгие проводы – лишние слёзы*) настраивает на отрицательную оценку событий, о которых пойдет речь. Но в материале повествуется о ремонте мостовых в Москве в ускоренном режиме и в несколько этапов, чтобы не закрывать все полосы движения и не создавать неудобств водителям (МК. – 2007. – № 224. – С. 9). На наш взгляд, такой заголовок при всей своей броскости не совсем удачен.

В неофраземе **КУрьер КУльтуры** (название рубрики в газете «Московский комсомолец») графически актуализированные слоги совпадают со звукоподражанием «ку-ку», которое используется как элемент детской игры («Я здесь»), а в разговорной речи имеет негативную коннотацию и обозначает неадекватную реакцию, нестандартное поведение, мышление и т. д.

Следует отметить, что в некоторых случаях тип языковой единицы определяется неоднозначно. Например, по своей структуре пример **гражданский брак** – неофразема, т. к. является устойчивым сочетанием двух слов, как, например, **газовая война**. Однако этот неологизм (точнее, прилагательное **гражданский**) можно отнести и к неосемемам. Мы склоняемся именно к последней точке зрения, поскольку неофразема получила новую жизнь благодаря переосмыслению своего значения. При этом старое значение, появившееся приблизительно в 1920-е годы, утратило свою актуальность. Под гражданским

браком теперь понимают в первую очередь незарегистрированный брак. Зарегистрированный брак (не церковный, а именно брак перед государством и обществом) теперь не имеет своего названия и требует в речи особых пояснительных оборотов.

Неосемем отмечено 11: *серый* ‘полулегальный’, *висеть* ‘находиться на Интернет-странице’ («До сих пор на официальной Интернет-странице мэрии *висит* его поздравление...»). – КП. – 2006. – 11 января. – С. 4), *кинуть* ‘обмануть, совершить финансовые махинации’ и т. д. Основными путями развития новых значений, возникновения неосемем являются метафора (*тарелка* ‘спутниковая антенна, по форме напоминающая тарелку’, *кирпич* ‘мобильный телефон большого размера’, *Сеть* – 1) ‘Интернет’ и 2) ‘совокупность магазинов, предприятий, любых однотипных объектов, расположенных в разных местах’) и метонимия с ее разновидностью синекдохой (*лицо* ‘представитель, реклама той или иной фирмы, марки и т. д.’).

Большинство зафиксированных примеров по типу языковой единицы относится к неолексемам: *миллениал*, *фитнес-центр*, *тренд*, *наркотики*, *растопиривать* и т. д. – 685 единиц.

Неолексеммы пополняют состав частей речи русского языка (рисунок 4).

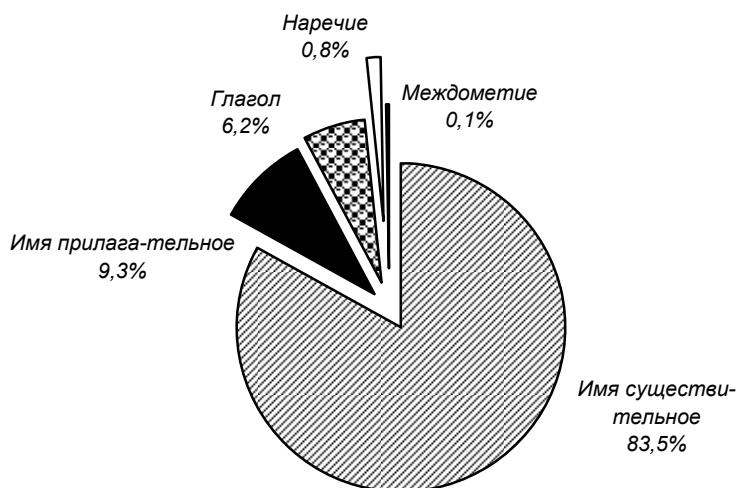

Рисунок 4 – Частеречная принадлежность неолексем

Наиболее значительная в количественном отношении группа (572 слова) – имена существительные: *блоггер*, *граффити*, *фрик-кабаре*, *клипмейкер*, *лимоновец* ‘сторонник Лимонова’, *видеовизитка* и т. д. Глаголов, в том числе причастных форм, зафиксировано 43: *промайданить*, *сканирующий*, *тусующийся* и др. Малочисленны наречия (*дистанционно*, *гламурно*) и междометия (*хай* ‘привет’).

Прилагательных – 64 единицы: *ди-джейский*, *пацанский*, *риэлтерский*, *евро*, *плей-офф*, *он-лайн* и т. д. Представляет интерес частеречная принадлежность последних неизменяемых слов. Например, в предложении «Вводят евротехосмотр, а дороги не успели подогнать под *евро*» (ВБ. – 2006. – № 4 (13 января). – С. 1) неологизм *евро* обозначает признак предмета, отвечает на вопрос *какие?*, выполняет функцию несогласованного определения и потому является именем прилагательным.

Чтобы объяснить значение слова *плей-офф*, необходимы специальные знания, касающиеся правил проведения игровых соревнований. Иногда вместо этого термина используют обороты «игры на выбывание», «соревнования на выбывание». Однако

плей-офф – более ёмкое, точное слово, вбирающее в себя целый свод правил: «...вылетели из первой восьмёрки, попадание в которую даёт преимущество своего поля в играх **плей-офф**» (КП. – 2006. – 10 января. – С. 22).

В случае «Подключиться к **он-лайн** трансляции можно с сайта администрации Нижнего» (КП. – 2006. – 11 января. – С. 3) слово **он-лайн** также называет признак предмета, отвечает на вопрос *какой?*, выполняет функцию несогласованного определения и относится к прилагательным. Но ср.: «Давай пообщаемся **он-лайн**» (авт.), где данный неологизм (пообщаемся *как?*), видимо, надо квалифицировать как наречие.

Отмеченные в печатных СМИ неолексемы по происхождению составляют две группы: заимствованные из других языковых систем и исконно русские (рисунок 5).

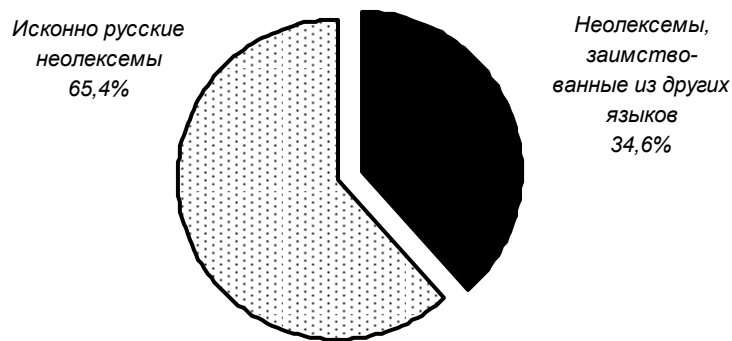

Рисунок 5 – Неолексемы с точки зрения происхождения

Первая группа включает 237 единиц, преимущественно англицизмов и американизмов, с оттенком новизны: **роуминг**, **прессейлер** от англ. press sailer ‘торговый представитель, который занимается только приёмом заказов и контролем расчётов’, **айс-крэши** ‘искусственный снег’, **спрей**, **сноуборд** от англ. snow board ‘специальная доска, на которой спортсмены осуществляют скоростной спуск по снегу с гор’, **пейнтбол** от англ. paint ‘краска’, ball ‘удар, пуля’ – ‘командная игра, в которой соперники стреляют друг в друга шариками с краской из специального оружия’ и др.

Причин заимствования из других языковых систем несколько: появляются новые реалии, понятия (**бренд**); неологизмы обозначают явления, которые и ранее присутствовали в жизни общества, но не имели соответствующего обозначения, их существование замалчивалось (**киллер**); иностранное слово обозначает то, что прежде называлось описательно (**рейтинг** ‘положение фирмы, политического деятеля, передачи в списке себе подобных’); неолексема отражает изменение социальной роли предмета (**ЦБУ** ‘Центр банковских услуг’ – ранее сберкасса); заимствование обусловлено влиянием иностранной культуры, модой на иностранные слова.

Иноязычные слова осваиваются семантически, фонетически, графически, морфологически. Исследуемые неологизмы «русифицированы» в различной степени: от почти адаптировавшихся (**имидж**, **офис**) до явно «инородных» (**girls-band** ‘музыкальная группа, состоящая из девушек’ («...среди всех участников конкурса «Серебро» – единственный girls-band». – БГ. – 2007. – № 19. – С. 9), **e-mail**). На страницах периодических изданий можно встретить несколько вариантов написания одного и того же заимствования: **VIP**, **вип**; **on-line**, **on line**, **он-лайн**, **он лайн**; **week-end**, **week end**, **уикенд**, **уикэнд**, **уик-энд**, что свидетельствует о затемнённости для среднестатистического носителя

русского языка внутренней формы неологизма, о том, что он не достиг такого уровня популярности (значимости) в русском языке, который предполагает кодификацию.

Исконно русские неолексемы (их 448) представлены как заимствованиями из других подсистем русского языка, так и словами, являющимися результатом словообразования.

Неолексемы, заимствованные из других подсистем русского языка, в печатных СМИ достаточно многочисленны (в нашем исследовании – 68 единиц). Как отмечает И.А. Соболева, «...установка на заимствования из периферийных сфер системы языка, из его пассивного фонда доминирует в современном газетном дискурсе» [2, с. 161]. Источниками для «внутренних» заимствований выступают различные сферы употребления лексики: слова из лексики лиц, объединённых по профессии, по принадлежности к определённой социальной группе (молодёжный, воровской и другие жаргоны).

К терминологической и профессиональной лексике относятся такие неолексемы, как *неопрен* ‘специальный материал, не пропускающий влагу и воздух, но сохраняющий тепло, из которого изготавливают обувь, носки и т. д.’, *тёрн* ‘в игре в покер: четвёртая карта на флопе’, *ривер* ‘пятая карта на флопе’, *бэкдор* ‘ситуация на флопе, когда для выигрышной комбинации требуется, чтобы и на тёрне, и на ривере пришли две нужные карты’ и др.

Из жаргонной лексики заимствованы неолексемы *штырить*, *надыбать*, *догнаться*, *втюхать*, *застолбить* ‘оставить за собой, заявить о своём праве на что-либо’ и др. Неосвоенность, инородность некоторых заимствований данной группы отражается в их написании (чаще всего в кавычках), например: «*Сначала я думала, что это «отмазка», чтобы уроки не учить»* (КПвБ. – 2006. – 11 января. – С. 16); «*На 1 миллион рублей (без малого) «кинул» белорусскую армию российский предприниматель»* (КПвБ. – 2006. – 3 октября. – С. 9); «*К загодя разрекламированной «фишке» вечера... зритель оказался подготовленным»* (КПвБ. – 2006. – 3 октября. – С. 11); «*Молодых леди «заносит» на корпоративных вечеринках»* (КПвБ. – 2006. – 6 октября. – С. 6).

Самую большую группу исконно русских неолексем составляют дериваты – их 380. В исследованных печатных СМИ они образуются как узуальными – аффиксными, безаффиксными, смешанными, так и нетиповыми способами.

Из аффиксальных дериватов (их 149) зафиксированы префиксальные, суффиксальные и префиксально-постфиксальные.

Префиксацией образованы имена существительные (*супермонополия*, *немосквич*), прилагательные (*нелигитимный*, *антикоррупционный*) и глаголы (*пролоббировать*, *растонировать*)

Из суффиксальных дериватов отмечены имена существительные (*медвежист* ‘сторонник Медведева’, *фабрикант* ‘участник известного телевизионного проекта «Фабрика звёзд»’, *поттериана* ‘цикл фильмов о Гарри Потере’), прилагательные (*ипотечный*, *пальчатый* ‘тот, у кого пальцы веером, крутой, новый русский’ от палец), глаголы (*фриковать*, *продюсировать*) и наречия (*виртуально*, *гламурненько*).

Префиксально-суффиксальным способом образованы наречие *вживую*, глагол *промайdanить*, прилагательные *безлимитный*, *антицеллюлитный* и др.

Безаффиксные способы – ими образованы 205 неолексем – представлены аббревиацией, усечением, субстантивацией и сложением (к операционным способам традиционно относят словосложение и основословосложение).

Многочисленной группой являются аббревиатуры (57 неолексем). Они распадаются на 5 типов:

– буквенный (*ЦСБТ* ‘Центр системных бизнес-технологий’, *МБТЮ* ‘Международный трибунал по бывшей Югославии’). Особое место занимают аббревиатуры, мотивирующей базой для которых выступают имена собственные: *ВВП* ‘Владимир Вла-

димирович Путин'; данное слово омонимично узуальному деривату **ВВП** 'валовой внутренний продукт'. Такая языковая игра – также характерная черта современных СМИ, ср.: **заказник** 'концерт, исполняемый по заказу для закрытой группы лиц' (от заказной) и **заказник** 'заповедник'; **датский** в названии рубрики «Датский уголок», посвящённой памятным датам, и **датский** 'имеющий отношение к Дании');

– звуковой (**вин**, **VIP**);

– звуко-буквенный (**ГИБДД**);

– слоگو-словный (**оргтехника**, **агророгородок**, **биогаз**, **космотурист**, **агрэко-туризм**, **афрокосички**)

– слоговой (**единорос** ← «Единая Россия», **другорос**, **справедрос**. Разновидностью последнего типа являются так называемые телескопические аббревиатуры: **библиобус** ← библио[тека + авто]бус).

Усечением в нашем исследовании образованы 4 неолексемы: **наци** 'нацист, нацисты', **док** 'доктор, врач', **чел** 'человек', **фэст** 'festival'. Такой способ деривации распространён в разговорной речи, особенно в молодежном и школьном жаргоне [3, с. 186], например: «...этот клёвый **чел** мне сегодня весь **кайф** обломал, **зашугал** совсем...» (БВ. – 2007. – № 12. – С. 4). Слова, образованные усечением, в незначительном количестве проникают на страницы периодических изданий (в зависимости от тематики статьи и политики газеты) и являются стилистическими эквивалентами нейтральных слов.

Отмечены 3 единицы, образованные субстантивацией: **базовая**, **комплектующие** (оба слова носят терминологический характер) и **оранжевый**: «За лисий хвост – одну **базовую**» (БГ. – 2007. – № 20. – С. 4); «**Реализуем компьютеры, комплектующие, расходные материалы**» (ВБ. – 2006. – № 102. – С. 9); «**И вот Юлия Тимошенко делает ход конём и заявляет, что начинается формирование коалиции с «оранжевыми»**» (МК. – 2007. – №227. – С. 5).

Безаффиксные разновидности композитов достаточно многочисленны, например: **УФ-фильтр**, **ПЭТ-тара**, **реалити-шоу**, **свиношоу** 'шоу, в котором участвуют свиньи, проводимое по правилам бегов на ипподроме', **стеклопакет**, **светочувствительный**, **самопиар**, **дома-попугай** 'цветные дома в микрорайоне «Восток» г. Бреста, очень яркие, сочетающие на фасаде много различных цветов', **талассотерапия** и др. – всего зафиксировано 90 таких единиц.

Следует отметить, что некоторые композиты входят в состав больших по объёму словообразовательных парадигм. Например, в парадигме с вершиной **Интернет** зафиксировано 16 неолексем: **Интернет-аукцион**, **Интернет-проект**, **Интернет-сообщество**, **Интернет-газета**, **Интернет-клуб**, **Интернет-кафе**, **Интернет-страничка**, **Интернет-форум**, **Интернет-вести**, **Интернет-магазин**, **Интернет-соединение**, **Интернет-провайдер**, **Интернет-провайдинг**, **Интернет-блог**, **Интернет-телефония**, **Интернет-сайт**; с вершиной **бизнес** – 12: **бизнесмен**, **бизнес-комплекс**, **бизнес-центр**, **бизнес-технология**, **бизнес-встреча**, **бизнес-план**, **бизнес-пресс**, **бизнес-леди**, **шоу-бизнес**, **бизнес-программа**, **бизнес-комплекс**, **кинобизнес**; парадигма с вершиной **фрик** '1) чудачество, шутка, 2) человек, эпатирующий прохожих своим необычным видом, чудака, шутник' – 4 неолексемы: **фрик-культура**, **фрик-представление**, **фрик-кабаре**, **фрик-королева**.

Нередко возглавляють парадигмы иноязычные аббревиатуры типа **USSD**, которые не освоены русским языком даже графически (кстати, спорным является вопрос об отнесении их в русском языке к аббревиатурам: они заимствованы уже в виде готовых номинаций, и для большинства русскоговорящих внутренняя форма подобных слов затемнена). Так, в нашем исследовании зафиксировано 9 композитов, мотивированных

словом *VIP*: *VIP-гость*, *VIP-номер*, *VIP-трибуна*, *VIP-персона*, *VIP-зона*, *VIP-пациент*, *VIP-выход*, *VIP-обслуживание*, *VIP-база* (данных).

По мнению исследователей, в частности Е.А. Земской, слова типа *телесериал*, *телечат*, *теленпроект*, *кинотусовка*, *кинокарьеря*, *видеопират* и т. д. представляют собой промежуточное явление между словосложением и словосочетаниями, поскольку первые, иноязычные компоненты таких дериватов тяготеют к разряду аналитических прилагательных [3, с. 313].

Из смешанных способов отмечено сложение в сочетании с суффиксацией и универбация.

Сложносуффиксальным способом образованы 3 неолексемы: *высокобюджетный*, *жидкокристаллический*, *высокотехнологичный*.

Универбацией, т. е. «сворачиванием словосочетания», созданы 8 единиц: *мобильник* ← мобильный (телефон) + -ник-, аналогично *сольник* ‘сольный концерт’; *кредитка* ← кредитная (карта) + -к-, аналогично *дистанционка* ‘дистанционное обучение’ и др. Универбация распространена в разговорной и профессиональной речи, образованные с помощью этого способа слова представляют собой краткое неофициальное наименование понятия, например, *обменник* ‘обменный пункт’.

В активизации таких способов словообразования, как аббревиация, сложение, универбация и усечение, проявляется тенденция, получившая название «языковой экономии» (О. Есперсен) или «закона экономии языковых усилий» (А. Мартине). Действие данной закономерности проявляется в отборе говорящими наиболее рациональных для целей общения языковых средств и отвечает культурному стремлению современного общества к увеличению информативности текста за счёт его сокращения, а также определённым прагматическим устремлениям – экономии площади печатной продукции и времени устных сообщений. Это находит своё выражение в замене сочетаний слов, носящих, как правило, характер устойчивой номинации, однословными наименованиями, как более экономичными по своей форме.

Нетиповые, неузואльные способы составляют менее 5% всех случаев образования неолексем (17 единиц).

Так, при образовании неологизмов в СМИ наблюдается активизация такого нетипового способа, как контаминация (в нашем исследовании 6 единиц), например: *спор-площадка* ← *спортплощадка* + *спор* (рубрика в СБ, в которой представлены противоположные взгляды на спорные вопросы). Контаминация (ею, как правило, образуются сложные дериваты) состоит в том, что конец основы одного слова накладывается на омонимичное начало другого: *перекупи-поле* ← *перекати-поле* + *перекупи*, *бигморда* ← *бигборд* + *морда*. Интересен последний пример, в котором негативная оценка заменяющего компонента выражает отношение к назойливым рекламным щитам.

К контаминации относят также случаи, когда полное совмещение одного из мотивирующих слов с частью другого выделяется графически: *SOSEДИ* ← *SOS* + *соседи* (рубрика с таким названием в МК повествует о политических скандалах в странах СНГ).

Отмечены случаи (5 единиц) заменительной деривации, при которой неологизм создается по образцу отдельного слова типовой структуры или произвольно членимого слова, например: *перлюстрировать* ← перл[ы + ил]люстрировать, *ЦСКАзка* ← Ц[СКА + ска]зка, *размышлизмы* ← размышл[ения + афор]измы, *вудмобиль* ← вуд (англ. wood – дерево) + [авто]мобиль (о модели автомобиля, сделанной из дерева украинским умельцем).

Значение не всех неологизмов ясно при первом упоминании, оно раскрывается в процессе прочтения материала, иногда автор дает пояснение в самом тексте: «... по-

смотреть «Пауловидение» – пародию на «Евровидение», подготовленную Р. Паул-сом...» (КПвБ. – 2006. – № 18. – С. 25); *Пауловидение* ← Паул[с + Евр]овидение.

К фонетическим неологизмам (4 единицы) относят слова типа *супер-пупер-спецэффекты*. Приставка *супер-* в разговорной речи употребляется иногда как самостоятельная лексическая единица, языковая игра добавляет к ней рифмованный элемент. Эта часть присоединяется к сложному слову *спецэффекты*, и, хотя образованный дериват перегружен структурно, его значение ясно читателю даже вне контекста.

Значение неологизмов *тумц-тумц-тумц* и *чики-ники* описать сложно, хотя в контексте его понимание не вызывает затруднений: «*Душевная такая группа, абсолютно не коммерческая, без попсового тумц-тумц-тумц*» (КПвБ. – 2007. – № 168. – С. 21); «*Короче, Пит понял, что пропустит чики-ники с русской красавицей он не может*» (КПвБ. – 2007. – № 168. – С. 8).

Характерна для периодики идеографическая деривация (2 единицы), когда в процессе словообразования участвует графический знак, средство из иной знаковой системы. Так, неологизм *со100яния* ← состояния + 100 (сто) отличается от мотивирующего слова частью, которая является цифрой. В идеографизации названия всепогодного комплекса зимних видов спорта *Снеж.Ком* ← Снеж[ный] Ком[плекс] участвует точка – по аналогии с названиями Интернет-сайтов (... .com). Кроме того, в русском языке данный дериват совпадает с творительным падежом существительного *снежок*.

Неологизмы, образованные нетиповыми способами, «реализуют индивидуальную творческую компетенцию говорящего» [4, с. 180] и ориентированы не столько на правила, общие для всех носителей языка, сколько на способности индивидуума использовать возможности, заложенные в системе языка. Неузальные дериваты отмечены установкой на языковую игру, часто отличаются экспрессивностью, оценочностью и привносят раскрепощённость, новизну и выразительность.

Таким образом, неологизмы в современных печатных средствах массовой информации обнаруживают те же черты, которые характерны для русского языка в целом на современном этапе развития: рост личностного начала, активное заимствование из других языковых систем, перемещение периферийной лексики в центр сферы употребления, повышение интенсивности деривационных процессов, расцвет неузального словообразования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Попова, Т.В. Неология и неография современного русского языка : учеб. пособие / Т.В. Попова, Л.В. Рацбургская, Д.В. Гугунава. – Москва : Флинта : Наука, 2005. – 168 с.
2. Соболева, И.А. Слова жаргонного происхождения в современном публицистическом тексте (когнитивно-языковой подход) // Язык и социум : материалы III Международ. науч. конф., Минск, 4–5 дек. 1998. – Минск : Изд-во БГУ, 2000. – С. 160–162.
3. Современный русский язык : учебник для филол. спец. ун-тов / В.А. Белошапкова [и др.] ; под ред. В.А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Высш. шк., 1989. – 800 с.
4. Новые слова и словари новых слов / отв. ред. Н.З. Котёлова. – Ленинград : Наука, 1978. – 183 с.

Goduiko L.A., Podorovskaya O.M. Neologisms on the Pages of Modern Russian Mass Media

A complex, multi-aspect (semantics, the type of a language unit, structure, origin, parts of speech belonging, the way of derivation, stylistic belonging) description of neologisms of the Russian language on the examples of the newspapers published in Belarus and Russia is given in the article.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 18.09.2009

ПАДЗЕІ, ДАТЫ, ЮБІЛЕІ

МІКОЛА МІШЧАНЧУК

Нарадзіўся Мікалай Іванавіч Мішчанчук у 1939 годзе на прыску Майск Мазанаўскага раёна Амурскай вобласці, куды ў пачатку 30-х гадоў быў высланы яго дзед па лініі маці Апанас Конанавіч за разыходжанне з поглядамі новай улады. Род М.І. Мішчанчука паходзіць з вёскі Жыцін былога Старадарожскага (цяпер Асіповіцкага) раёна Магілёўскай вобласці. Бацька Міколы Іванавіча загінуў без вестак на вайне. Дзіцячыя гады будучага вучонага прайшлі на станцыі Юхта Свабодненскага раёна. У 1954 годзе М.І. Мішчанчук закончыў 7 класаў мясцовай школы. У тым жа годзе яго сям'я пераехала ў Пухавіцкі раён, дзе Мікола Іванавіч заканчвае сярэдняю школу і ў 1957 годзе паступае ў Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А.М. Горкага, пасля якога працуе настаўнікам Уздзенскай сярдняй школы-інтэрната.

У 1964 годзе М.І. Мішчанчук становіцца аспірантам роднай ВНУ. У 1969 г. ён абараняе кандыдацкую дысертацыю па тэме “Лирика Е.А. Баратынского: предшественники и наследники”. З 1967 пачынае працаваць на кафедры рускай і замежнай літаратуры БДПУ імя Максіма Танка. У 1973 годзе атрымлівае навуковае званне дацэнта. У 1972–1982 гг. прызначаецца намеснікам дэкана, а ў 1989–1996 гг. – загадчыкам кафедры беларускай літаратуры БДПУ імя Максіма Танка.

У 1994 годзе Мікола Іванавіч абараняе доктарскую дысертацыю па тэме “Жанрава-стылёвыя асаблівасці сучаснай беларускай паэзіі”. У 1995 г. яму прысвойваецца навуковае званне прафесара.

З 1996 года Мішчанчук М.І. працуе ў Брэсцкім дзяржаўным універсітэце імя А.С. Пушкіна. З 1998 года ён загадчык кафедры тэорыі і гісторыі рускай літаратуры, з 2004 па 2006 гады – беларускага літаратуразнаўства. У 1998 годзе яму прысвоена навукова-педагагічнае званне член-карэспандэнт Беларускай акадэміі адукацыі (БелАА).

Дзякуючы намаганням Міколы Іванавіча, у 1997–2000 гг. пры БрДУ імя А.С. Пушкіна быў створаны Савет па абароне кандыдацкіх дысертацый. Прафесар М. Мішчанчук і сёння актыўна вядзе навуковую працу. Ён з’яўляецца членам доктарскага Савета па абароне дысертацый па гісторыі літаратуры пры НАН Беларусі і доктарскага Савета па абароне дысертацый па педагогіцы пры БДУ. За час сваёй працы Мікола Іванавіч падрыхтаваў восем кандыдатаў навук. Прафесар Мішчанчука М.І. стваральнік педагагічнай школы, у якую ўваходзяць больш за дзесяць маладых навукоўцаў, якія займаюцца распрацоўкамі праблем развіцця гісторыі беларускай літаратуры ХХ стагоддзя ў кантэксце сусветнай.

Кола навуковых інтарэсаў вучонага: жанрава-стылёвая разнастайнасць сучаснай беларускай лірыкі. Больш за сорок гадоў ён актыўна працуе на ніве беларускай навукі. За гэты час ім выдадзены манаграфіі: “Ёсць у паэта свой аблог цалінны” (1992), “Беларуская літаратура на сучасным этапе” (1979, 1983), “Беларуская савецкая паэзія 20-х гадоў” (1988), “Настаўніку пра настаўнікаў” (1989), “Літаратура беларускага замежжа” (1996), “Літаратура ХХ стагоддзя: спроба пераасэнсавання” (1996), “Русская и белорусская литературы XIX–XX столетий: жанрово-стилевой аспект, вопросы взаимодействия” (2005). Мікола Іванавіч – Лаўрэат прэміі 2-й ступені БДПУ імя Максіма Танка за вучэбны дапаможнік для старшакласнікаў “Як жыць – дык жыць для Беларусі” (1995), аўтар кнігі “Беларуская літаратура. 100 лепшых сачыненняў на літаратурныя і вольныя тэмы” (1998–2004), вучэбна-метадычных дапаможнікаў “Чатыры партрэты беларускіх паэтаў-эмігрантаў” (1993) і “Вывучэнне творчасці Кандрата Крапівы ў школе” (2008, дадатковае выданне – 2009).

З канца 70-х – да сярэдзіны 80-х гадоў Мікола Мішчанчук кіраваў секцыяй беларускай літаратуры пры Навуковым савеце Міністэрства адукацыі РБ. Ён сааўтар праграм па гісторыі беларускай літаратуры для студэнтаў філалагічных факультэтаў педінстытутаў РБ (1981, 1983), двух выданняў праграмы па курсе “Уводзіны ў літаратуразнаўства”, сааўтар падручнікаў і вучэбна-метадычных дапаможнікаў для вучняў школ і студэнтаў “Беларуская літаратура. 11 клас” (1996, 2001), “Беларуская літаратура. 9 клас”, “Беларуская літаратура” для студэнтаў філалагічных факультэтаў педінстытутаў (1981–1999), “Методыка выкладання беларускай літаратуры” (1984, 1999, 2002), “Русская литература. 11 класс” (2004), “Уводзіны ў літаратуразнаўства. Хрэстаматыя” (1978, 1991, 2004), “Беларуская літаратура XX ст.” (2001), “Гісторыя беларускай літаратурнай крытыкі: хрэстаматыя” (2008). У новай акадэмічнай гісторыі беларускай літаратуры – аўтар артыкулаў “Язэп Пушча”, “Паўлюк Трус”, “Пятрусь Броўка”.

У вольны час Мікола Іванавіч піша вершы і робіць пераклады. Ён аўтар зборнікаў паэзіі “Вернасць” (1979), “Трывожуся за белы свет” (1984), “Струна надзеі: вершы, паэмы, пераклады” (2009). Яго вершы публікуюцца ў часопісах “Полымя”, “Маладосць”, “Крыніца”, “Беларусь”, газетах “ЛіМ”, “Настаўніцкая газета” і іншых. Творы М.І. Мішчанчука апублікаваны на англійскай мове ў часопісе “Беларуская хроніка” (Лондан, 1999) у перакладзе Арнольда Макміліна. Мікола Іванавіч з’яўляецца членам Саюза пісьменнікаў Беларусі, членам Беларускага саюза літаратурна-мастацкіх крытыкаў, навуковым кансультантам часопіса “Роднае слова”, членам рэдкалегіі часопіса “Беларуская мова і літаратура”.

У 2009 годзе выйшлі кнігі “Четыре портрета: образное, жанрово-стилевое своеобразие поэзии Д. Кедрина, Б. Корнилова, П. Васильева, В. Луговского”, падручнік “Беларуская літаратура. 11 клас”, вучэбны дапаможнік для студэнтаў-філолагаў “Русская литература 20 столетия”, сааўтарамі якіх з’яўляецца і М.І. Мішчанчук.

Навуковыя пошукі Міколы Іванавіча не прыпыняюцца. Ён падрыхтаваў да друку раздзелы падручніка “Беларуская літаратура. 10 клас”, працуе над манаграфіяй “Класіка – сучаснасць – перспектывы: пра літаратурны працэс XX стагоддзя”.

Дарагі Мікола Іванавіч! Ад душы віншуем Вас з юбілеем. Здароўя Вам і новых творчых поспехаў.

Ларыса Грыцук

ЗВЕСТКІ АБ АЎТАРАХ:

Аліферчык Т.М. – аспірантка Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Борсук Н.М. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры замежных моў эканамічных спецыяльнасцяў УА «Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт»

Васючэнка П.В. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускай мовы і літаратуры УА «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт»

Гадуйка Л.А. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры агульнага і рускага мовазнаўства, прарэктар па выхаваўчай і сацыяльнай працы УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Грыцук Л.М. – выкладчык кафедры класічнай і сучаснай замежнай філалогіі, аспірантка кафедры беларускага літаратуразнаўства УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С.Пушкіна»

Ерамейчык Т.У. – аспірант кафедры мовазнаўства і тэорыі камунікацыі УА «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт»

Істомін В.С. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры раманскіх моў УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»

Каралюк І.П. – выкладчык кафедры нямецкай мовы з метадыкай выкладання УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Касцючык В.М. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Леванцэвіч Л.В. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры гісторыі беларускай мовы і дыялекталогіі УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Леванюк А.Я. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, намеснік дэкана па вучэбнай працы псіхалага-педагагічнага факультэта УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Марчанкава А.Р. – лабарант кафедры беларускага літаратуразнаўства УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Мацько І.Д. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры раманскіх моў УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»

Мішчанчук М.І. – доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускага літаратуразнаўства УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Некрасэвіч-Кароткая Ж.В. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры класічнай філалогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Падароўская В.М. – выпускніца філалагічнага факультэта УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Праневіч Г.М. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага літаратуразнаўства УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Серабракова В.У. – аспірантка кафедры інфарматыкі і прыкладной лінгвістыкі УА «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт»

Сянкевіч В.І. – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры рускай і беларускай моў з метадыкай выкладання УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Тарасава Т.М. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай літаратуры УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»

Фурашова Н.У. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры лексікалогіі нямецкай мовы УА «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт»

Цеплякова А.Д. – аспірантка кафедры беларускай мовы УА «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова»

Чумакевіч Э.У. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі рускай літаратуры УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Шагун Т.М. – аспірантка кафедры беларускай і рускай моў з метадыкай выкладання УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Швед І.А. – доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускага літаратуразнаўства УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Янавец В.І. – аспірант кафедры рэжысуры Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў